

КИРИШҮҮ

Алты жылдан бери карапайым эл менен тыгыз карым-катышта иштешип келе жаткан уюм катары “Айгине” маданий-изилдөө борбору өлкөнүн дээрлик көпчүлүк бөлүгүндө өз ишмердигин жүргүзүп келет. Талас, Ысык-Көл, Жалал-Абад аймактарындагы ыйык жерлерге байланыштуу кылган ишибиздин жыйынтыгына журтчулук “Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде” (2007; кыргыз, англис тилинде), “Ысык-Көлдөгү ыйык жерлер: касиет, зыярат, өнөр” (2009; кыргыз, орус, англис тилинде), “Жалал-Абаддагы ыйык жерлер жана эл даанышмандыгы” (2010; кыргыз тилинде) китептеринин негизинде күбө болгон. Мектеп окуучуларына ылайыкталып жазылган “Мурас таануу” (2008) китеби мектептерде окутулуп жатат. Колуңуздардагы Ош аймагы боюнча жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктарын сунуштаганга чейин “Айгине” өз башынан чоң тажрыйбаны өткөрдү дешке болот.

Өлкө эгемендикти алганы мурдатан анчейин сөзгө алынбай, көмүскөдө же айкын түрдө эле жабык болуп келген айрым маселелер өзүнөн-өзү калкып чыга баштады. Дал ошондой көрүнүштөрдүн бири кыргыз элинин маданиятына, ишенимдерине байланыштуу болду. Совет учурунда ачык тыюу салынып, коомдук максаттарга жат көрүнүш катары сындалып келген мазар басуу көрүнүшүн иликтөөгө алуу зарылдыгы жаралды.

Аталган жагдайдагы алгачкы аракеттер талбаган көп эмгекти, чыдамкайлыкты, изденүүнү талап кылды. Бүгүнкү өз бийиктигинен кечээги жаңы кадамына көз чаптырганда уюмдун кызматкерлерине алгачкы ийне менен кудук казгандагыдай изденүү элестейт. Талас жергесиндеги эң алгачкы маалыматчыларды табуу, Талас Мамлекеттик университетиндеги баео, жаш студенттердин арасынан идиректүү деген балдарды тандап, аларга изилдөө усулдары боюнча сабак өтүп, даярдап, андан кийин талаа изилдөөсүнө чыгуу. Алгачкы маектер. Эл оозунан уккан ыйык жерлерди издеп талаа-түзгө бет алуу. Алыскы ыйык жерлерге карай түшкөн бир таман жолду кеңейтип, унаа жолго айландыруу. Ыйык үңкүрлөрдө түнөө. Андагы сырдуулуктун шырт-шыбырын эшитүү. Кыргыздын абалкы жолуна баам салуу. Адам-жер, адам-табият алакасын туюу. Кыргыз үчүн болгон жердин маани-маңызын сезүү. Мазар деми менен жашап, мазмундуу өмүр сүргөн карыя зыяратчылардын миң түркүн жолду кезген тажрыйбаларын угуу. Советтик коомдун, бийликтин эл ишенимине болгон мамилесин байкоо. Айтор, биздин алгачкы кадамдарыбыз көптөгөн таасирлерге бай.

Талас жергесиндеги эң алгачкы мындай таасирлер андан кийин Ысык-Көлдү, Жалал-Абадды иликтөөгө алганда деле чыйроосунан жазган жок. Анткени жер таасиринен болуу керек, чакан өлкөнүн улам башка жериндеги элдердин калыптанып калган өз түшүнүктөрү, дүйнө таанымдары, ишаарат-ырымдары, ишенимдери көзгө байкалды. Ыйык жерлер көрүнүшү улам жаңы кырынан ачылып отурду. Анын кейипкерлери табияттын жансыз көрүнүштөрүнөн тартып, калпа, эшен, дербиштен (Талас) акелерге (Ысык-Көл), андан соң пайгамбарларга (Жалал-Абад) өсүп отурду. Анын бүбү делген зыяратчылары башка чөлкөмдө молдоайым же атымбүбү атыгып, башкача өңүткөн көрүнүп отурду. Ыйык жерлер бир жерде табияттын көрүнүштөрүн – булакты, даракты, тоону, ташты, кумусканын уюгун ж.б. элестетсе, башка бир жерде көзү өтүп кеткен касиеттүү адамдардын сөөктөрү жаткан жерди, башка бир жерде пайгамбарлардын турган жайын элестетет. Ыйык жерлер түзөндө, тоо-ташта, кадимки эле огород четинде, короодо, айтор, жер бетинин турдүү чакырымындагы, түрдүү бийиктигиндеги, бирине-бири окшогон, окшобогон миң түркүн жерде жайгашкан. Ошол миң түркүн жерге миң түркүн адамдар каттайт. Алардын курагы жаңы акыл-эс кирип, дүйнөнүн кайсы бир бурчуна тартыла баштаган кенедей баладан тартып, акыл-эси тунук, тажрыйбалуу карыяларга чейин. Мейкиндиктин кайсы чекитинде кандай жарык күйсө дагы ошонун бардыгы андан алда канча чоң, бийик, жарык башка бир чоң жарыкка умтулгандыгы байкалат. Ал – биринин тилинде Кудай, биринин тилинде Жараткан, кимдир бирөөсүндө Кудай Таала, же болбосо Теңир атын алган бир бийик кудурет экен. Табияттын ошондой

ар кыл чекитинде, ар түрдүү адамдар бир Жаратканга урмат, ызаатын, ниетин, тилегин билдирип, көңүлдөгүсүн төгөт экен.

“Айгине” иштешкен, кызматташкан адамдардын катарын өлкөбүздөгү жана дүйнөнүн булуң-бурчунан келип-кетип, алакада жүргөн ар түрдүү улуттардын адамдары түзөт. Кайсыл убакыт-саатта, кандай шартта кез келбесин, “Айгине” менен алардын ортосунда болчу бир жалгыз максат – дүйнө элдериндеги бакубатчылыктын жолун издөө, аны ниет аркылуу мазарларда жүзөгө ашырууга аракет көрүү, андай ыйык жерлердин укугун коргоо, табият менен адам алакасын, адамдар менен адамдардын байланышын бекемдөө, жыгылганды тургузуу, ураганды оңдоп-түзөө.

Биздин уюм менен иштешкендер жогорку өңүттө кандай иш жыйынтыктарын көргөзгөнүнө күбө. Мазарлардын тегерегине тосмолорду коюп, алардын кире беришине ыйыктыгын баса белгилеген көрнөктөрдү илүү, жарыктандыруу, айрым ыйык жерлерде зыяраткана салуу, элдин келим-кетимине ыңгайлуу шарттарды түзүү – алты жыл ичи “Айгине” моюндаган нерселер ушул. Өзүнүн бул таза, кенен жолунда бараткан ишмерлерге атайын, же “байкабай” бут тосуп, ак эмгегине көө жабууну аракет кылган иштердин болушу мыйзам ченемдүү нерсе экен. Жакынкы учурдагы маектештерибиздин бири мындан үч жыл мурдагы Таластагы Кароол-Дөбөнүн грузиндер тарабынан казылып башташына биздин байланышыбыз бары-жогун сураган суроосу безге тийгендей болду. Айрым аянчылардын “Айгиненин” атына жамынып, өз максаттарын жүзөгө ашырууну каалагандыгын кеч түшүндүк. Бул жагдайда, биз жогоруда белгилегендей, турган нерсени бузууга эмес, кыйраган нерсени түзөөгө күч жумшоону биз оң көрмөкпүз. Дүйнөнүн булуң-бурчундагы биз менен иштешкен эл даанышмандарынын биринен дагы биз ошол грузиндердикиндегидей максат-мүдөөнү учуратканыбыз жок. Бул жагынан уюм элдин алдында кепилдик берет.

Ош аймагында изилдөө кандайча ишке ашты? Алгач “Кристенсен” уюмунун кезектеги семинарынын катышуучусу, Ош университетинин юридика-тарых факультетинин окутуучусу Санжарбек Тажиматов аркылуу анкеталарды аталган факультеттин студенттерине жиберип, толтурулган анкеталардын негизинде 20 кишини тандап алганбыз. Андан кийин ошол 20 киши менен изилдөө усулдары боюнча семинар өткөрмөй болуп, 2010-жылдын 2-4-апрель күндөрү факультеттин кенен бөлмөсүндө жолугуштук. Бизге көмөк берген, аталган бөлүмдүн окутуучусу Сатыбалдиева Чыныкан ж.б.лар семинардын өтө турган ордун камсыздап, борбордон барган бизди жылуу жүзү менен тосуп алгандыгына ыраазычылыгыбызды билдиребиз. Семинардын биз тандаган катышуучуларынын ичинен үчөө жигит, калганы кыздар экен. Бул жагынан таңгалуу жок, анткени буга чейинки Талас, Ысык-Көл изилдөө топторун дагы дилгир кыздар түзчү.

Ош тобундагы алгачкы талаа изилдөөсүн изилдөө тобундагы студенттер менен бирге экинчи күнү шаардын чок ортосундагы Сулайман-Тоого Култаев Алымбек ажынын жетегинде бирге чыгуу, зыяратчылар менен бирге маектешүү сыяктуу аракеттер аркылуу баштадык. Китептеги Сулайман-Тоо маалыматтары ушундайча жыйналды. Мындан тажрыйба алган топ китептин бир топ маалыматтарын чогултуп беришти. Бул өңүттө биз менен иштешкен студенттердин бардыгына, айрыкча топту баштап, анын мүчөлөрүнүн ишин багыттап турган Жетимиш кызы Айжамалга жана биз кийинчерээк телефон аркылуу маектешип, көп маалыматтарды алган бардык айыл өкмөттөрүнүн башчыларына ыраазычылык билдирүүбүз керек.

Кайсы бир баштаган иштин аякталган, бүткөн күнү болот. Канча аракет кылган менен китептин бүтүшү бир жылды чуктады. Буга иш жүрүшүнүн шарты жана ортодо болуп кеткен 7-апрель, андан кийинки Ош окуялары себеп болду. Биздин жергиликтүү маектештерибиз биздин сурообуздун эмес, өлкөдө болуп кеткен каргашалуу окуялардын жандырмагын чечүүнүн жолун таппай калышты. Анын үстүндө бүгүнкү күнү дагы тынымсыз изденип келе жаткан “Айгине” бул жагдайда кечиришүүлөрдөн, пикирге келишүүлөрдөн башка жолду көрбөйт. Ортосун ала мышык аралап өткөн эки боордош элди – кыргыз менен өзбекти, ылайым Сулайман-Тоо, Сар-Мазар, Апшыр-Ата,

Бурханиддин-Кылыч, Султаным сыяктуу ыйык жерлер бириктирип, башын кошсо экен. Анткени биздин сыйына турган, тилене турган кудайыбыз бир, ал ниет менен тилекти бирдей ыйык, эки эл үчүн айырмасыз, орток жерлерден – мазарлардан билдиребиз. “Туулган жер – Мисир”, - дейт элде. Демек, ордолуу Оштун аймагы кыргыз үчүн кандай ыйык болсо, анда киндик каны тамган өзбек тууган үчүн дагы андан кем эмес. Жер менен байланышты оңой үзүп коюу мүмкүн эмес. Анткени ал адамдын тагдыры деген сөз. Бул жагынан эки эл эсине келип, Оштун бүгүнкү аялуу абалын оңоп кеткидей болсо экен деген тилекти астейдил билдирмекчибиз. Буга биздин ыйык жерлерибиз, бийик ишенимдерибиз көмөкчү болсун.

*Гүлнара Айтпаева,
“Айгине” маданий-изилдөө борборунун директору,
филология илимдеринин доктору, доцент
Аида Эгембердиева,
“Айгине” маданий-изилдөө борборунун улуу кызматкери,
филология илимдеринин кандидаты*

Январь, 2011

1-БАП

1-БӨЛҮМ

ОШТУН ЫЙЫК ЖЕРЛЕРИНИН ТИЗМЕСИ ЖАНА СҮРӨТТӨМӨСҮ

КИРИШҮҮ

Бул бөлүмдөн окурман Ош областында жайгашкан ыйык жерлердин тизмеси, сүрөттөмөсү жана оозеки тарыхы менен тааныша алат. “Айгиненин” буга чейин жарык көргөн Талас, Ысык-Көл, Жалал-Абад областтары боюнча китептеринде дагы мазарлар баянын берүүнүн ушул эле тартиби сакталган. Дегеле иштин жүрүшүнүн өзү ушул тартипте жүргөн. Алгач айыл аралап, ар кандай курактагы адамдардан ал жердеги ыйык жерлер тууралуу сурамжылап отуруп, тизме түзүлгөн, андан кийин алардын сүрөттөмөсү түзүлгөн. Ыйык жерлердин аталышынан же болбосо элдеги кылган кызматынан улам анын оозеки тарыхы иликтенген. Бул жагдайда бардык эле ыйык жерлердин оозеки тарыхы эл оозунда айтыла бербейт. Айрым жерлер эмне үчүн мазар болуп калгандыгын, качантан бери эл каттай тургандыгын, ал мазар ысымын алып жүргөн адам ким экендигин билбеген учурлар дагы кездешет. Бирок эл оозунда айтылып калган ысым кылымдарды карытып кала берет экен. Балким ал өзү тууралуу маалыматты кайсы бир учурда ошол жердин жергиликтүү ким бирөөсүнө кабар кылаар.

Ош аймагындагы мазарлардын көбүн дээрлик булактар түзөт. Баланча булак делип аталгандарга катар баланча ата деген булактар арбын. Ал кишилердин ким экендиги, жогоруда айтылгандай, бирде эл оозунда болсо, кээ бириники табышмак бойдон. Булак сууларын жергиликтүү эл көбүнчө денеге чыккан ар кандай жараларды жууп кетирүү, илдеттерден арылуу максатында пайдаланышаарын айтышат. Булак суусу ошондой эле баласыздардын бала тилеген, дарттын айынан келгендердин ден соолук тилеген ниетине дагы ортоктош. Анткени ал ыйык жерлердин таасири иш жүзүндө көрүнгөнүн айрымдар маалымдашат.

Ыйык жерлердин дагы бир катарын тоолор түзөт. Тоо дегенде, дал ушул жери ыйык деп ал тоонун кайсы бир чекитин сөөмөй менен көрсөтүү мүмкүн эмес. Бүтүндөй

тоонун өзүнө болгон ишеним, урматтоо бир караганда тек гана кыргыздын табиятка болгон жакындыгынын бир көрүнүшүндөй көрүнөт. Бүтүндөй тоодон туруп, созулуп жаткан Алай жергесинин өкүлдөрү өз кичи мекенин дүйнөнүн борборундай баалап жиберген учурлары дагы жок эмес.

Бул өңүттө Сулайман-Тоонун ыйыктыгын эч бир адам четке кага алгыс чындык бар. Тоонун улуулугун андан ары дагы улуулатып турган касиети анын пайгамбардын ысымы менен байланыштуулугу болсо, экинчи жагынан тоонун өзүнүн көрүнүшү дагы бекер эмес. Ордолуу Оштун чок ортосунан орун алып, төрт тарабынан абай салган кишиге төрт башка дүйнөнү көз алдына тартып турган, төрт кырдуу эмес миң кырдуу, саналуу жыл эмес, өмүр бою анда жашап, сыр-табышмагын иликтесе, бир өмүр түткүдөй эмес бул албан мазар өзүнө кылымдаган сырларды камтып жаткандыгы шексиз. Кеп анын шаар ортосунан орун алып калгандыгында эмес, эң негизинен балалууга бала берип, дарты барды ден соолуктуу кылган тажрыйбаларына байланыштуу. Албетте, мында кеп жеке тоонун берген-бербегендигине эмес, ошол тоо аркылуу Кудайга тилек айтып, анын кайтарымы адамзатына ошол тоо аркылуу кайтарылып жаткандыгына байланыштуу.

Сулайман-Тоонун шайыктарынын бири Култаев Алымбек ажы менен “Айгине” 2005-жылдан тартып тыгыз иштешип келе жатат. Ош, Ысык-Көл, Жалал-Абад китептеринин бардыгында бул кишинин берген баяндамалары, маалыматтары камтылган. Өлкөнүн кайсы тарабында өткөрүлгөн семинар, конференция, тегерек стол болбосун, Алымбек ажы бир жагынан ислам туурасындагы өзүнүн бай тажрыйбасы менен бөлүшсө, экинчи жагынан кыргызчылык менен мусулманчылыктын ортосунда шайкештик таба албай жүргөн адамдарга оңой кабылдоо, жеңил түшүнүк берет, дүйнөсүн байытат. “Айгине” менен иштешкен Ош университетинин студенттери Сулайман-Тоо туурасындагы эң алгачкы изилдөө маалыматтарын Алымбек ажынын оозунан эшитип, анын жетекчилиги менен кечээ эле өздөрү көрүп, сандаган ирет чыгып-түшкөн тоонун ыйыктыгын чындап түшүнгөндөй болушту. Жердин маани-маңызын өз деңгээлинде ачып берген мындай адамдар аркылуу гана жердин табышмагы башкаларга ачык, даана болмокчу.

Сулайман-Тоонун бүгүнкү өкмөттүк статусу тоонун ыйыктыгын жогорулатып, же болбосо жаш улан-кыздардын тоого эч баш оорутпай каалаган убакта чыгып-түшө турган мамилеси тоо ыйыктыгын төмөндөтүп жибербейт. Сулайман-Тоо илгертен келаткан ыйык тоо, демек, анын миң кыры ар кандай доорлордо ар башкача ачыла бермекчи. Анын үстүнө жакында турган жердин ыйыктыгын адам баласынын баалап жибербей турган, же болбосо көрбөгөн жерлер алыстагы адамды азгырып турган чындык дагы бар. Мейли канча иликтебе, бирок, Сулайман-Тоо тууралуу “бул мындай” деп так белгилеп, чекит коюп коюуга мүмкүндүк бербеген жагдайлар көп. Бул анын ашыкча сырдуулугуна, кенендигине байланыштуу. Балким муну иликтеш үчүн бир институттун эмгеги зарыл.

Ыйык жерлердин дагы бир өңүтүн үңкүрлөр, көлдөр, дарактар, таштар түзөт. Көлдөр тууралуу айтылганда, алардын түбү жоктугу, же болбосо кайсы биринин түбү жер алды аркылуу Ысык-Көл менен биригээри аңыздалат. Бул дагы болсо кыргыз элинин дүйнө таанымынын бир көрүнүшү болуп саналат. Айрым учурларда мобу турган Ысык-Көл эмес, айрым үңкүрлөр өз таризинде Мекедеги тоолор менен байланыштуулугу, кайсы бир үңкүгө кирген адам жүрүп отурса, башка бир учунан Меке, Мединадан кайра жарыкка чыгаары аңыздалат. Бул дагы элдин ишеними. Эл өзүнө эмнелерди ыйык тутса, кичи мекениндеги өзү астейдил урматтаган жерлерди кайсы бир жол менен ошол ыйыктыктар менен байланыштырууга, ортосунан байланыш табууга аракет кылышат.

Эл үчүн кыбмат адам мамилелери дагы ыйык жерлердин ысымдары аркылуу сакталып, билинет. Айталы, Алайдагы Каргаша-Таш мазары кайнененнин келинди каргагандагы сөз кубатынан жаралгандыгын белгилешет. Каргышка калган келиндин элеси эл үчүн эмнеге ыйык деген суроо туулат. Бул эненин сөзүнүн күчүн таасын таанытуудагы бир жол, ишенимби деген ой келет. Ага катар жайгашкан Бала-Мазар сыяктуулар тукум улоонун, балдардын ден соолугун сурап баруунун жерлери катары

көрүнөт. Айтор, жер бетиндеги канча ыйык жер бар болсо, анын маани-маңызы тууралуу эл оозунда дагы жооп табылаары айкын.

Ош жергесиндеги мазарлардын дээрлик көбү эл карамагындагы жерлер болсо дагы, айрым ыйык жерлер өзүнүн баштапкы маанисин өзгөртүп, ыйык жерге караганда көбүрөөк эс алуучу жайга, туристтердин келим-кетимин шарттай турган жерге айлангандыгы жашырын эмес. Мисалы, Апшыр-Ата мазары бүгүнкү күндө көбүнесе адамдык бактысын тилеген зыяратчыларды эмес, табияттын кооздугуна дагы бир жолу суктанып, ден соолугун чындап, көңүл ачып кетүүнү максат кылган эс алуучуларды күтөт. Анын көз салуучусу шайык эмес - ал жердин ээси катары таанылат.

Ош аймагындагы мазар түшүнүгүн өзгөчөлөп турган нерсе – аны көпчүлүк учурда жергиликтүү адамдар айыл маркумдары коюлган көрүстөндөр катары түшүнүшөт. “Айгине” 2006-жылы Караколдо өткөргөн конференцияларынын биринде Ноокаттан чакырылган эки мейман менен өлкөнүн түндүк тарабынан келген катышуучулардын эки башка нерсе тууралуу тартыша бергендигине күбө болгон. Анын өзү мазар түшүнүгүн ноокаттык эки карыянын түздөн-түз көрүстөнгө байланыштырып карагандыгына байланыштуу болгон. Ош маалыматын чогултуп жаткан учурларда дагы маектештерибиздин көбүнө биз чындыгында эмне тууралуу сурап жаткандыгыбызды чечмелеп түшүндүрүп, эске салып турууга туура келди.

Ошто, башка аймактарындагыдай эле, ыйык жерлердин көбүнүн шайыктары жок. Аларга жергиликтүү эл көз салат. Же болбосо алыскы жердеги ыйык жерлерге барган адамдар деле анын ыйыктыгын астейдил туюп, ыйык жерге эч кыянаттык кылбайт. Маалыматчылардын көбүнүн оозунан мындай жерлерге туура эмес мамиле кылгандар сөзсүз кырсыктай тургандыгы тууралуу бүтүмдү учураттык. Ал эми шайыгы бар мазарлар ар түрдүү камкордуктарга ээ. Алды жанагындай (Апшыр-Атанын мисалындагыдай) ашыкча кам көрүү менен мазар маанисин өзгөртсө, айрымдары келген зыяратчыларга куран түшүрүп берүү, мазардын жол-жобосун үйрөтүү менен алек.

Мазар шайыктарынын улуту ар түрдүү. Оштогу Сар-Мазар сыяктуу айрым мазарлардын шайыгы – өзбек. Өзбек туугандар дагы шайыктык озуипаны негизги иш кылып тутушат, көзү өтүп кете турган шарттарда алардын артындагы улантуучусу бар экендигин сезишет. Ал же баласы, же дагы башка жакын тууганы болушу мүмкүн.

Мазар баяндарынан айрым ырым-жырымдар дагы айкын болот. Кээ бир бала тилеп барчу мазарларга балалуу болуп, тилеги ишке ашкан зыяратчы кайра бир келип зыярат кылып, ошол мазардан баласынын чачын алып, аны мазарга калтырып кетээрлиги айтылат. Балага көкүл коюу ырымы бар. Мындан тышкары булактар болсо, тилек тилеп, булак көзүнө тыйын же дагы башка мончок, шакектерин таштоо жөрөлгөсү дагы сакталган. Эмне деген күндө дагы эл ишеними алардын өзүн турмуштун ар кандай толкундарында калкалап, аларды алдыга сүрөп келет.

Ош аймагынын жакынкы жана алыскы райондору деп караштыра келгенде, биздин Чоң-Алай тарабы боюнча маалыматыбыз азыраак болду. Балким мунун өзү ал жердин кенендиги жана көбүнчө жайлоолордон тургандыгы, биз көбүнесе көбүрөөк так, даана маалыматты издей бергендигибизге байланыштуу болушу мүмкүн. Анткени жайлоолордогу мазарлар тууралуу сөз болгондо чакырымдар, аралыктар тууралуу так мисалдарды угуу кыйыныраак болду. Экинчи жагынан, балким көп ыйык жерлер Сулайман-Тоо сыяктуу алп мазарлардын көлөкөсүндө калган болушу мүмкүн. Анткени маектештерибиз “Сулайман-Тоочолук чоң мазарыбыз деле жок” деп токтоолук, сыпайылык кылуу менен өз жергесиндеги кичинекей, бирок берээри көп мазарларга маани бербей койгон болушу мүмкүн.

Эмнеси болсо дагы аймагы кең, кутмандуу Ош жергесинен 100 дөн саал ашыгыраак мазардын табылып отурушу, иштин али жыйынтыгы эмес. Бул өңүттө изилдөөлөр дагы да улана бермекчи.

ОШТОГУ МАЗАРЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

Ош шаары:

1. Сулайман-Тоо
2. Сар-Мазар

Ноокат району:

3. Апшыр-Ата, Кулатов айыл өкмөтү
4. Жийде-Мазар, Кыргыз-Ата округу, Ак-Булак айылы
5. Кара-Кой, Кыргыз-Ата айыл өкмөтү, Кара-Кой айылы
6. Имам-Ата, Кыргыз-Ата айыл өкмөтү, Кыргыз-Ата айылы
7. Кеңеш, Төөлөс айыл өкмөтү, Кеңеш айылы
8. Кароол-Дөбөлөр, Төөлөс айыл өкмөтү, Кеңеш айылы
9. Жабылуу-Ата, Төөлөс айыл өкмөтү, Нуркут айылы
10. Тал-Мазар, Кеңеш айыл округу, Шаң-Кол жайлоосу
11. Тешик-Таш, Көк-Жар, Кулатов айыл өкмөттөрү
12. Сасыл-Булак, Кулатов айыл өкмөтү
13. Улуу-Тоо-Ата, Найман айыл өкмөтү, Улуу-Тоо айылы
14. Абдыкайыр-Ата-Асан кожо, Исанов айыл өкмөтү, Тескей-Кожоке айылы
15. Кандын кызы, Кара-Таш айыл өкмөтү, Кара-Таш айылы
16. Олуя-Ата, Ынтымак айыл өкмөтү, Арык-Бою айылы
17. Топ терек-Ата, Ынтымак айыл өкмөтү, Беш-Бурхан айылы
18. Кемел-Ата, Зулпуев айыл өкмөтү, Караке айылы

Араван району:

19. Дул-Дул-Ата, А.Анаров айылдык кеңеши
20. Чил-Устун, А.Анаров айылдык кеңеши
21. Төөмоюн-Ата, Төөмоюн айыл өкмөтү, Акшар айылы

Кара-Суу району:

22. Мазар-Булак, Мазар-Талдык айылы
23. Котур-Булак, Мады айыл өкмөтү
24. Исмаил-Ата, Жоош айыл өкмөтү, Коммунизм айылы
25. Кожокелең, Папан совхозу
26. Коргошун-Тоо, Ак-Таш айыл өкмөтү, Дилкелди айылы

Өзгөн району:

27. Султаным, Өзгөн шаары
28. Мазар-Булак (Кыз-Мазар), Өзгөн шаары, Дүң-Булак айыл өкмөтү, Бакмал (Чөнтөк) айылы
29. Бурханиддин Кылыч, Өзгөн шаары, Өзгөн айылы
30. Кара-Шоро, Салам-Алик айылы

31. Көк тонду-Ата, Өзгөн шаары, Салам-Алик айылы
32. Ак-Терек, Салам-Алик айыл өкмөтү, Ак-Терек айылы
33. Мазар-Булак, Ак-Жар айыл өкмөтү, Какыр айылы
34. Сасык-Булак, Кызыл-Тоо айыл өкмөтү
35. Котур-Булак, Мырзарык айылы, Кароол аянты
36. Үркүз булагы, Көлдүк айылы
37. Көктөм, Көлдүк айылы
38. Сары-Булак, Көлдүк айыл өкмөтү, Көлдүк айылы
39. Түкүм-Булак, Кара-Шоро айылы, Кара-Дөбө кичи айылы
40. Мазар-Тал, Кызыл-Октябрь айыл өкмөтү, Алга айылы
41. Төрт-Көл, Төрт-Көл айыл өкмөтү, Бостон айылы
42. Жийде-Булак, Төрт-Көл айыл өкмөтү, Төрт-Көл айылы
43. Дөң-Булак, Дөң-Булак айыл өкмөтү, Дөң-Булак айылы
44. Мазар-Булак, Кара-Таш айыл өкмөтү, Шоро аянты

Алай району:

45. Шаркыратма, Жошолу айыл өкмөтү, Коммунизм айылы
46. Каргаша таш (Кабар таш), Жошолу айыл өкмөтү, МТФ айылы
47. Бала-Бейит, Жошолу айыл өкмөтү, МТФ айылы
48. Кыз-Эмчек, Жошолу айыл өкмөтү, Кыз-Эмчек айылы
49. Кабылан -Көл, Кабылан-Көл айыл округу, Курулуш айылы
50. Бой-Булак, Корул айыл өкмөтү, Тогуз-Булак айылы
51. Тулпар-Көл, Сары-Могол айыл өкмөтү, Сары-Могол айылы
52. Камыш-Ата, Кашка-Суу айыл өкмөтү, Кашка-Суу айылы
53. Тулпар-Чачы, Кашка-Суу айыл өкмөтү, Кара-Кадак айылы
54. Камбар-Ата, Алай айыл өкмөтү, Аскалы айылы
55. Таш-Булак, Мурдаш айылы
56. Ак-Тал, Мурдаш айылы
57. Алча, Мурдаш айылы, Кызыл-Булак кичи айылы
58. Жалгыз арча, Будалык айылы
59. Тамчы-Булак, Будалык айылы
60. Жылуу-Суу, Гүлчө айыл өкмөтү, Жылуу-Суу аянты
61. Сөгөт (Табылды-Булак), Сопу-Коргон айылы, Сөгөт аянты
62. Тамчы (Кожон-Шайык), Сопу-Коргон айылы
63. Куу-Келде, Сопу-Коргон айылы
64. Шарт, Үч-Төбө айылы
65. Күртүк-Ата, Үч-Төбө айылы
66. Ак киндик-Кара киндик,
67. Таш мазар азиз, Бүлөлү айылы
68. Тастар-Ата, Бүлөлү айылы
69. Чал-Мазар, Талды-Суу айыл өкмөтү, Талды-Суу айылы

Чоң-Алай району:

70. Тамчы-Ата (Чоң-Мазар), Чоң-Алай айыл өкмөтү, Дароот-Коргон айылы
71. Эшен-Ата, Чоң-Алай айыл өкмөтү, Ынтымак айылы
72. Алтын-Мазар, Чоң-Алай айыл өкмөтү
73. Камыш-Ата, Кашка-Суу айыл өкмөтү
74. Тулпар-Чачы, Кашка-Суу айыл өкмөтү, Кара-Кадак айылы
75. Зындан, Кашка-Суу айыл өкмөтү

76. Мазар, Кашка-Суу айыл өкмөтү
77. Кыз-Мазар, тегерек-шибер жайлоосу
78. Жылуу-Булак, Текелик жайлоосу
79. Айран-Булак, Текелик жайлоосу
80. Мазар-Таш же Карынбайды жуткан жер

Кара-Кулжа району:

81. Дүңгүрөмө, Ылай-Талаа айылы
82. Кургак-Дүңгүрөмө, Ылай-Талаа айылы
83. Абыл-Мейиз, Ылай-Талаа айылы
84. Тастар-Ата, Ылай-Талаа айылы
85. Ысык кум, Ылай-Талаа айылы
86. Токбай-Ата, Буйга айылы
87. Үч-Көл, Буйга айылы
88. Ак-Терек, Сары-Баргы айылы
89. Таш-Булак, Сары-Баргы айылы
90. Котур-Дөбө, Сары-Баргы айылы
91. Жылуу-Булак, Шаркыратма айылы
92. Кулунду-Ата, Алайкуу айыл өкмөтү
93. Татанын көлү, Алайкуу айыл өкмөтү, Сабаа-Жарды айылы, Тата аянты
94. Кара-Сакал, Алайкуу айыл өкмөтү, Кан-Коргон айылы
95. Жаман-Тал, Алайкуу айыл өкмөтү, Терек айылынын жайлоосу
96. Замзам-Суу, Алайкуу айыл өкмөтү
97. Ак-Таш, Кара-Кочкор айыл өкмөтү, Ак-Кыя айылы
98. Токсон-Кемпир, Кара-Кочкор айыл өкмөтү, Ак-Кыя айылы
99. Мазар-Дөбө, Сары-Булак айыл өкмөтү, Кызыл-Булак айылы
100. Тогуз-Булак, Кашка-Жол айыл өкмөтү, Тоготой айылы
101. Ток-Болот, Ой-Тал айыл өкмөтү, Ой-Тал айылы
102. Манастын ээри, Ой-Тал айыл өкмөтү, Казык жайлоосу
103. Күкүрт-Мазар, Ой-Тал айыл өкмөтү, Казык жайлоосу
104. Чоң-Кароол, Кызыл-Жар айыл өкмөтү, Ийри-Суу жайлоосу
105. Кичи- Кароол, Кызыл-Жар айыл өкмөтү, Ийри-Суу жайлоосу
106. Айры-Таш, Кулданбек жайлоосу
107. Тукум-Булак, Терек-Талаа талаасы

ОШТОГУ ЫЙЫК ЖЕРЛЕРДИН СҮРӨТТӨМӨСҮ

Ош шаары

1. Сулайман-Тоо

Ош шаары

Кароолчулары – Култаев Алымбек ажы, Мамыржанов Абдижажит...

Бул ыйык жер Ош шаарынын дал ортосунда жайгашкан, башкача айтканда, шаарды дал экиге бөлүп турат.

Ыйык жердин түрү ар кыл: бир чоң тоо, анын 5 чокусу, үңкүрлөр - Эшен үңкүр, Чеберлер үңкүрү, Тамчы тамаар, Бешик эне, Бабур үйү жана издер, дарактар, таштар, тоону тегерете курчаган көрүстөн. Чокуларынын бийиктиги болжол менен 10-15 метрди түзөт. Ал эми тоо өзү деңиз деңгээлинен 300 метр бийиктикте. Бабур үйү реконструкцияланган. Тоонун төрт дарбазасы бар делчү. Бирок азыр анын экөө гана анык:

чыгыш тарабындагы дарбаза “Суу дарбаза”, ал эми түштүк-чыгыш тарабындагы дарбаза “От дарбаза” деп аталат.

Байкап караган адамга тоонун чокулары ар кандай элестерди берет. Айрымдар ал “Аллах” деген жазууну (арабча) билдирээрин, кээ бирөөлөр жамбаштап жаткан аксакалды, же болбосо кызды билдирээрин айтышат. Ошондой эле тоонун үстүндө Сулайман пайгамбардын тагы болгондугу дагы айтылат. Сулайман-Тоонун аты ушуга байланыштуу делет (Ош мамлекеттик университетинин тарых факультетинин 1-курсунун студенти Азизилла уулу Исламбектин маалыматы).

Тоонун этегинде чусть маданиятына таандык Ош тургун жайынын орду бар. Тоонун түбүндө бейит бар. Бейиттин ортосунда симташ деген таш бар. Ал таш жөнүндө өзүнчө легенда айтылат. Бейиттин этегинде Симкаш көлү болгон, азыр көлдүн ордуна мечит курулган.

Ош шаарына салыштырмалуу Сулайман-Тоонун бийиктиги 300-350 метр. Тоонун беш чокусу бар. Алар өз-өзүнчө аталышка ээ:

1. Бар-Кух же Сулайман тоо. Бул чокуда Бабурдун үйү (Сулайман пайгамбардын ибадатканасы, сыйынуучу жери) жайгашкан.

2. Шор тоо. Бул ак туздуу чоку дегенди түшүндүрөт.

3. Рушан тоо. Бул “эң бийик, эң жарык” дегенди түшүндүрөт, же Оттуу тоо деп атасак болот.

4. Ээр тоо. Бул ээрге окшош тоо. Жайгашуусу боюнча чокунун түндүк капталы көрүнүшүнө жараша “каттама таш” деп аталат.

5. Кекилик угаар.

Тоодо жайгашкан үңкүрлөрдүн да аталыштары бар, алар өз-өзүнчө касиетке ээ. Биринчи чокуда эки үңкүр жайгашкан. Түндүк жагындагы бирөөсү барууга мүмкүн эмес жерде. Аталышы жок, себеби ал азыркы күнгө чейин изилдене элек, же элдердин баруусуна анчейин ыңгайсыз.

Экинчиси – Чака тамаар. Бул сөз тамчы дегенди билдирет. Бул үңкүр барган адам үчүн сырдуу да, таңгалычтуу да болот. Ичине баш бакканда, сүрдүү. Ал жерге кирчү жол өтө кууш. Бир адам батчу жол менен сойлоп кирүүгө болот. Үңкүрдүн ичине шам жакканда, ичинен агылып турган, китеп сыяктуу таш көрүнөт. Аалымдар анда Курандын “Аятал курей” аятынан үзүндү бар экендигин айтышат. Үңкүрдүн төбөсүнөн тамчы таамп турат. Жазында боорун сыйпалаганда, кол нымдалышып калат. Ал төбөдөн түшкөн тамчынын касиети таасирдүү. Экинчи чокунун капталында “Тепе-Үңкүр (бийиктеги үңкүр) жайгашкан. Ушул эле чокуга Чилтен хан (Тешик-Таш деп да аталат) үңкүрү тийиштүү. Үңкүрдүн үч оозу бар. Бул үңкүргө көбүнчө эркектер зыярат кылып келет.

Үчүнчү чокуга тиешелүү үңкүр Эшен-Үңкүр деп аталат. Аны элдер ой жүгүртүүгө арналган үңкүр дешет.

Бешинчи чокудагы жайгашкан үңкүр Нуркыз (Үркыздар же нур кыздар) деген атка ээ. Айтууга караганда, ал үңкүрдү үр кыздардын жаны (руху) байырлайт делет. Бул жерге зыярат кылууга көбүнчө аял адамдар келет.

Мындан башка Сулайман-Тоодо өзүнчө аталышка, касиетке ээ болгон ыйык жайлар да бар. Мисалы, Бел-Таш (сыйгалак таш). Ал ташка жатып сыйгалануу бел жана бут ооруларга даба болот. Кол-Таш жана Бешик-Таш деген аталышка ээ болгон да жерлер бар (Ош мамлекеттик университетинин тарых факультетинин 1-курсунун студенти Туратбек кызы Айперинин маалыматы).

Сулайман пайгамбарыбыз дүйнөнүн көптөгөн жерлеринде тактысын орноткон. Сулайман-Тоосу ыйык жерлерге бай болгондуктан, ЮНЕСКО каттаган ыйык жерлердин тизмесине кирген. Оштун 3000 жылдыгын далилдеп туруучу бирден-бир эстелик – Ош тургун жайы.

Тоодогу музей археологиялык жана этнографиялык экспонат, эстеликтерге жык толгон. Тоонун бетиндеги бак-дарактарга жаш географтар практикалык сабактарды жүргүзүп турушат (Ош мамлекеттик университетинин тарых факультетинин 1-курсунун студенти Женишбек уулу Аскардын маалыматы).

Оозеки тарыхы:

Сулайман-Тоонун тарыхы жөнүндө ар түрдүү аңыздар бар. Бир маалымат боюнча Сулайман пайгамбар Палестинадан ушул жерге келип, так курган. Бул – диний көз караш. Дагы бир вариант боюнча бул тоо орто кылымда Өзгөн тараптан келген Сулайман деген касиеттүү кишинин урматына аталган. Палестинадан келген делген пайгамбар Сулайман алтымыш жашында дүйнөдөн кайткан.

Орто кылымда бул тоо Баракух деп аталган. “Бара” деген сөз кооз дегенди түшүндүрөт. Диний көз карашта “бар” – кудайдын 99 атынын бири, жоктон бар кылып, өлчөп берүү. Орусча “газалоочу” дегенди билдирет.

Так деген эмне? Так – бул фарсча “такти” – падышанын отурган жери. Бул жерде Сулаймандын тактысы болгон. Афганистанда Сулайман-Тоо деген тоо бар. Аны Бабур өз эмгегинде жазып калтырган. Бул эч кандай өзбекчеден алынган эмес.

Сулайман-Тоонун канча дарбазасы бар?

Мурда Сулайман-Тоонун төрт дарбазасы болгон. Азыр экөө белгилүү: чыгыш тарапта - Суу дарбаза, түштүк тарапта – От дарбаза. Бири агып түшкөн суунун негизинде Суу дарбаза деп аталган. Тоодон түшкөн сууга жуунуп, сыйынышат. Ал жерге мончо курулган (9-10-кылым).

От дарбаза. Музей турган тоо – Равшан тоо, арабчадан нур тоо дегенди билдирет, кыргызча – жанар тоо. Ошол тоодон нур чыгып турган.

Ленинграддан келген орус окумуштуусу Заднепровский Орто Азиядан пайда болгонуна 3000 жыл болгон Оштон эски эч бир шаарды таба алган эмес. Ошондо ал Ошко 3000 жыл болгондугун далилдеген. Муну Сулайман-Тоонун батыш тарабында жайгашкан Ош тургун жайы далилдейт.

Чынында эле бул тоо ыйыкпы?

Дүйнө жүзү боюнча куруу иши Меккеден башталат. Сулайман тоо Меккеге окшоп курууга муктаж болгон эмес. Аны башынан эле ушундай кылып Кудай өзү жараткан. Андан нур чачырап турган. Ал таш болгону менен, аны сууга салса, чөккөн эмес. Адам ата менен Обо энебиз бейиштен түшкөндө Хиндистанга түшкөн делет. Караңгыда Сарандин тоосуна түшкөн. “Сар” – баш, “ан” – аймак, “дин” – такты, жалпысынан “сарандин” – баш жайгашкан такты дегенди билдирет. Адам ата түшкөн жер ушул тоо болот. Хиндистан деп айтып кое берет. “Макка” деген Куранда “бакка” деп да берилет. Мунун мааниси эч бир китепте айтылган эмес. Алымбек ажынын айтуусу боюнча, “баа” жана “ак” делгендеги “ак” кудайды билдирет. Ошондуктан айбандарды ак ит эмес, боз ит дейбиз. Айбандарга салыштырбоо керек.

Сулайман-Тоо Ала-Тоо эмес, Алла-Тоо делет. Бул 4 тоодон турат, Алла дегенди түшүндүрөт (түндүктөн түштүктү карай окулат).

13-кылымда жазылган маалыматка караганда, сыйгалак таштан үч жолу сыйгаланса, ал адамдын максаты ишке ашат. Бул тоонун тазалоочу касиети бар. “Тамчы тамаар”, “Бешик эне” дегендер жакында гана аталып калган. Үңкүрдүн ичинде “Алла” деген жазуу бар. Ал жерде 40 күн кудайга чын жүрөгү менен сыйынса, Меккеге барып зыярат кылып келгендей болот. Ошондуктан Сулайман-Тоодон Меккеге жол бар делет (Ош мамлекеттик университетинин тарых факультетинин 1-курсунун студенти Малик кызы Бегимайдын маалыматы).

Жыйынтыктап айтканда, Ош жерине мындан 6000 жыл мурда адам баласы отурукташса, тоого 3000 жыл мурда үй куруп, турак-жай салышып, шаарга айлантышкан. Бул тоого чыккан адамдар өзүнүн көз карашына жараша ыйык жерлердин таасирин алат (Ош мамлекеттик университетинин тарых факультетинин 1-курсунун студенти Жеңишбек уулу Аскардын маалыматы).

Сулайман-Тоо – мусулман өлкөлөрүнүн эң ыйык жана азиз урмат менен караган пирлүү шаары болуп эсептелинет. Ош шаарын көпчүлүк мусулман өлкөлөрү “Экинчи Мекке” деп аташат. Даут пайгамбардын баласы Сулайман пайгамбардын басып өткөн изи ушул мезгилге чейин сакталган. Күн чыгыш тушунда жайгашкан Ош мамлекеттик университетинин борбордук бөлүгүнүн башкы имаратынын артындагы ... турган жерден баштап, ал ак өргөөнүн эки жагы аркылуу тоонун башына чыгууга болот. Жөө жол биригип барып, тарыхтагы белгилүү “Жаннап” арыкка жеткенде, тоого көтөрүлүүчү эшикке туш болобуз. Ал эшик мусулманчылыктын элесин берген төрт түркүктүү, үстү жабык мунарага окшоп кетет. Ал эшиктин оң жагында, башкача айтканда, түндүк бөлүгүндө Жаамы деп аталган мечит жайгашкан. Жаннат арыкты бойлоп сол жакты көздөй барсаңыз, тарыхый эстелик күмбөзү турат. Ал эми биринчи эшик аркылуу түз жогору көтөрүлсөңүз, атайын салынган жөө жол тоонун башында жайланышкан, тарыхта белгилүү изи калган Бабур салдырган өжүргө алып барат.

Сулайман пайгамбардын чындыгына анын кадам койгон жерлерин көрүп ынанасың, анткени ал жерде пайгамбарыбыздын намазга жыгылып, саждага башын койгондогу пешененин, эки алакандын, ошондой эле эки тизенин издери таштын бетинде бүгүнкү күндөгүдөй сакталып турат. Андан кийин өжүрөнүн арт жагында пайгамбардын өзүнүн асманды карап, чалкасынан жатып дем алып, белин түзөгөн жерин көрүүгө болот. Жөө жол менен жүрсөң, жолдо тоонун бетиндеги ар кандай үңкүрлөрдүн кереметтүүлүгүн байкайсың. Ошол жол менен баратканда тоонун түбүндө чоң чуңкурча жайгашкан, чуңкурчанын ичинде жомоктогу жарымташы (?) бар, анын ылдый жагында Симташ көлү болгон экен, бирок ал көл азыр соолуп калыптыр. Бул жол менен бара жатып оң жагыңды карасаң, тоонун бийик жеринде кыялай кеткен жол бар. Ал жолду эзелтен бери “Кыяматтын кыл көпүрөсү” деп айтышкан.

Андан кийин эки тоо маңдайлашып турушат. Ал тоолордун ортосунда эки табигый үңкүр бар. Ал үңкүрчөлөрдүн оң жагындагысын “Тамчы тамаар” деп коюшат. Ал эми сол жактагы үңкүрдү “Үркүз үңкүрү” деп коюшат. Ал жерден добуш салсаң, бир нече убакыттан кийин жооп иретинде үн чыгат. Ошол эле тоодо шарттуу түрдө төрт мойнокчо бар. Мойноктон туруп оң жагыңды карасаң, сени карап турган бийик таштагы келинчекти көрөсүң. Ошол себептен ал жер айрым учурда “Келинчек” деп аталып жүрөт. Келинчек-Таштын күн чыгыш жагында алыстан туруп карасаң, кадимки эле атка токулгандагыдай ташты көрөсүң. Ал ташты “Ээр таш” деп коюшат. Ал эми тоонун эң бийик жерин карасаң, кадимки чөгүп жаткан нар төөнүн өркөчүнүн элесин турган таштын сөлөкөтүнөн көрөсүң (Ош мамлекеттик университетинин тарых факультетинин 1-курсунун студенти Токурова Ыкыбалдын маалыматы).

Пайгамбарлар жумушчуларын ар кандай жумшаган. Сулайман пайгамбарыбыз дөөлөрдү иштеткен. Тоодогу таштарды дөөлөр ташышкан. Сулайман пайгамбар өлгөндө дөөлөр жок болот. Пайгамбар өлүгүнүн башынан чапанын жыгачка илип коет. Бирок аны

чычкандар казып, чукушуп, жыгачты түшүрүп жиберешет. Дөөлөр кийин билип, тактыдагы таштарды ар кайсы жакка ыргытышып, кетип калышкан. Ошондо тешик таштар, үңкүрлөр пайда болгон. Дөөлөр ыргытканда бири-бирине тийбей, ортолору ачык калган (Ысымы белгисиз, Өзбекстандык кыз).

2. Сар-Мазар

Ош шаары

Кароолчусу – Махмеджан Хакимов (өзбек улутунун өкүлү), 60 жашта.

Уулунун аты – Мамыржан (атасы жок маалдарда шайыктык кылат).

Бул мазар Ош шаарынын четинде жайгашкан.

Мазардын түрү – күмбөз, жанындагы көрүстөн. Күмбөз эки эшиктүү, батыш жана түндүк жагында эшиги бар. Ар бир эшиктин алдында мрамор жүрөкчө бар. Мындагы Курманжан даткага арналып салынган күмбөздү 1991-жылы өкмөт койгон. Бул көрүстөнгө белгилүү өзбек адамдары коюлат. Кызык жери, Курманжан датка, өзбек көрүстөнүнө коюлган.

Шайыктын уулу Мамыржандын айтымында: “Эл каттаган мазар. Бул көрүстөнгө азыр дагы эл коюлат. Мазар болгонуна он кылымдан көп болду, бир миң жыл болду деп “Бабур-намеде” жазылган, Сар-Мазардын тарыхы бар. Менин чоң атамдын айтышы боюнча, Курманжан датка эненин дуба берген устатынын сөөгү ушул жерге коюлган экен”.

Шайык Махмеджан: “Атам илгери бул жердин шайыгы болгон. Эми мен шайыкмын. Ислам боюнча мазарга адамдар келбеш керек. Зыяратчыларга “мазарга келбе, шарият менен басып жүр” десең, түшүнбөйт, вахабит деп ойлойт. Келбегин деп айтканга мүмкүнчүлүк жок. Мейли дейсиң. Келген адам өз ою менен келет, өзүнө сабак алып кетет. “Атам ушул жерде жатыптыр, улуу адамдар жатат, мен дагы келем”, - деп өзүнүн өмүрүнүн өйдө-ылдыйын таразалайт. Бул жерде Хувайдо уулу Холмухаммад деген улуу адам, жазуучунун жайы бар. Анын жазган китебинин негизинде Түркиянын институттарында сабак берилет экен.

Убагында айтылуу Курмандан жаткан Салахдин деген шахтын батасын алып кеткен экен дагы: “Кийин мен өлгөндө бата алган, дуба алган устатымдын жанына коесуңар”, - деп керээз калтырган экен. Керээзи аткарылып, кийин Мады айылынан анын сөөгүн колмо-кол көтөрүп келишип, ушул жерге жайгаштырышкан экен. Сулайман-Тоосундагы Бабурдун үйүн салгандардан бул жер тууралуу сурашканда, бул күмбөздүн 500 жыл мурда салынганын айтыптыр. Сулайман-Тоодогу Бабурдун үйү 500 жыл мурда салынса, бул мазар андан дагы 500 жыл улуу болуп жатпайбы, демек, пайда болгонуна 1000 жыл болуп жатат. Бул жерде жаткандар көбүнесе өзбектер. Алардын балдары келип бата кылат. Кой союшат, кудайы тамак кылышат. Мында 14 улуттун өкүлдөрү бар: өзбек, кыргыз, уйгур, татар ж.б., ошондой эле келме келтирген орус улутунун өкүлдөрү бар.

Өзбектерде мазар басуу жоюлуп баратат, Алладан башка эч кимге сыйынба дейт мусулманчылыкта. Эң абалы бизде уурулук кылба дейт. Акча алдап алуу күнөө, гипноз күнөө. Мусулманчылыкта мүрзөгө келбе деген тыюу жок. Келип, “бул жерге мен дагы бир

күнү келем” деп ойлон дейт пайгамбарыбыз. Болгону ашыкча сыйынып, бул жерден бир нерсе суранбаш керек.

Ноокат району

3. Апшыр-Ата

Кулатов айыл өкмөтү

Кароолчусу –

Апшыр-Ата – эс алуучу жай. Адамдар бул жерге зыярат кылганы жана эс алуу үчүн келишет. Бул ыйык жана кереметтүү жер болуп саналат. Мында Шаркыратма, Сырдуу-Таш, Шыпаа-Булак, Үңкүр деген ыйык жайлар бар. Шаркыратманын кайсы жерден агып келгендиги жөнүндө так маалымат жок. Сырдуу-Ташка адамдар жети таш ыргытып, жети тилегин айтып өтүшөт жана тилегибиз орундалат деп ишенишет. Шыпаа-Булактын суусу менен ар кандай денеге чыккан жараларды жуусан, айыгып кетет. Үңкүргө кирип адамдар куран окушат, себеби анда Мекеге баруучу жол бар деп ишенишет. Кудай сүйгөн адамдар ал жол менен оңой жетип алышат деген ишеним бар. Ал эми таза эмес жүргөн адамдарды кудай жарым жолдон кысып өлтүрөт.

Апшыр-Атага балалуу болбогондор, тилегине жетпегендер келип сыйынышат. Алардын тилеги кабыл болоорун айтат чоң ата, чоң энелер.

Апшыр-Атанын ыйыктыгы жөнүндө элде жакынкы эле бир уламыш айтылат. Кечээ жакында эле орустар биздин жерге келишип, аны изилдей башташкан. Аябай кооздугуна суктанышып, алар Апшырдагы үңкүрдү кеңейтип, ал жерди тамактандыруучу жай кылабыз деп жардыра башташканда, беш-алты орус үйүнө жетпей өлгөн. Эки орус ошол эле жерден тоодон кулап өлгөн. Ал эми төртөө: “Бул жерде жумуш кыла албайт экенбиз. Ыйык жер экен, ишибиз таптакыр жүрүшпөйт экен, ансыз да экөө өлдү”, - деп үйлөрүнө баратышып, автокырсыктан курман болгон.

Ал эми Апшыр-Атага келген адамдардын дагы азиздерге жакпагандарын ар кандай себеп менен ооруга же өлүмгө дуушар кылат деген сөз бар. Ага мисал: Бир жолу бир жигиттин тою болот. Ал ЗАГСка чыкканда, кыздын туугандарын Апшыр-Атага алып барып сыйлайт. Ошолордун арасында кыздын бир сойку жеңеси болгон экен. Сүрөткө түшөбүз деп Шаркыратманын жанында турса, жогорудан бир кичинекей эле томуктай таш келип тийип, келин өлүптүр.

Апшыр-Ата аябай кооз, кереметтүү, табышмактуу, сырдуу жайларга бай, абасы таза, тунук, дары суусу бар жер. Ал жерге барганда эле салкын жел уруп, адамды суктандырып турган бейиш жер десек болот. Апшыр-Атага барганда эле биринчи тоону аралап аккан шаркыратмасынан көз ала албайсың, эс алуучу жайлар, лагерлер, мейманканалар бар. Апшыр-Ата тоолордун арасында жайгашкандыктан, ал жердин кооздугу ар бир адамды кайдыгер калтырбайт.

Адамдар Апшыр-Атанын кээ бир аймактарын менчиктештирип алышкан. Ал жерге мечит дагы салынган. Апшыр-Атанын ар кандай сырдуу жерлери, көркөм жаратылышы көптөгөн туристтердин кызыгуусун жаратып келет. Азыркы учурда бул жерге келгендердин аягы үзүлбөйт десем жаңылышпайм. Зыяратчылар азыркы учурда бул жер бир гана сыйынуучу жер болбостон, көңүл ачуучу дагы жерге айлангандыгына кейишет. Негизги алардын максаты – Апшыр-Ата мындан да элдер көп келген жерге айланып, ыйыктыгы жоголбосо деген ой.

Апшыр-Ата мейман күткөн кооз жайым,

Агымы жайда тынбайт элдин дайым.
Көңүлдү көкөлөтүп черди жазган,
Көркүнө көрк кошуп жылдар сайын.

Апшыр-Ата тоолору эгизде тирелишкен,
Оргуштап таш боорунан суусу түшкөн.
Суктанып адамзатты таң калтырган,
Белеги бул табийгаттын бизге берген (Муратали кызы Айпери).

Оозеки тарыхы:

Алиаскаров Ырыс, 57 жашта, китепканачы, кырк жылдан бери иштейт: Илгери азыр биз жашаган жердин суусунун баары сүт болчу экен. Сүт элдин курсагын тойгузуп, бүт жергиликтүү калкты толук камсыздандырып, тейлеп турчу экен. Шаркыратмада Асан-Үсөн алышып ойноп, Батма-Зуура Шаркыратмага кирип-чыгып, нурлары сүткө чагылып, сүт сууга ажайып кооздук берчү экен. Кышында болсо тоңгон сүткө ар кандай жаныбарлардын элес-турпаттары түшүп калчу экен.

Бир жолу жай мезгилинде жаш келин баласын көтөрүп жүрсө, баласы шымын булгап коет. Эч нерсени билбеген жаш келин ал шымды ошол сүткө жууп жиберет. Апшыр-Ата ушунчалык ыйык, кудай сүйгөн жер болгондуктан, кудайдын, пайгамбардын каары келип, сүттү сууга айландырып жиберген экен. “Ап” деген сөз – сүт дегенди, ал эми “шыр” деген сөз суу дегенди билдирет (Муратали кызы Айпери жазып алган).

“Кудурети күчтүү Алла таала элдин ичинен тандап алган ар бир пайгамбар кудайдын ак жолуна баштап, адамдарды арамдык иштерден, шайтандын азгыруусунан кайтарып, бир аллага ибадат кылгыла, жалгыз алланын өзүнө гана иман келтиргиле деп даават (үгүт) кылып туура жолго баштоочулар болуп саналат.

Мына ошол пайгамбарлардын бири Адам атадан кийинки Ыдырыс алейхи-салам топон суудан жана Нух алейхи-саламдан мурда пайгамбарлык кылып, өз милдетин өтөп, элди аллага гана иман келтиргиле деп биздин ушул Апшыр-Ата капчыгайынын оозунда элди чогултуп алып: “Мен алланын элчисимин, бир алладан башка аллах жок, ташка, отко, сууга сыйынып адашпагыла” дегенде, элдин бийлери-башчылары, байлары өздөрүнүн байлык-абийирлерин жоготуп коюштан коркуп, Ыдырыс алейхи-саламга: “Эгер сен чын эле пайгамбар болсоң, өзүндүн кереметинди көрсөт да, ушул капчыгайдын ташынан сүт чыгарып берсең, биз сага анык алланын пайгамбары экен деп ишенебиз жана аллага иман келтиребиз”, - деп туруп алышат.

Ошондо Ыдырыс алейхи-салам эки колун көтөрүп, алладан наапа кылып суранып, 2 күн ыйлап олтурду. Көпчүлүк эл Ыдырыс алейхи-саламды шылдыңдап турганда даңгинин күн чыгыш жагынан, чамалап айтканда 40-50 метрлик бийиктиктеги асканын бетинен атырылып сүт чыкканын көрүп, элдин баары алланын өзүнө иман келтиришип, ишенүү менен Ыдырыс алейхи-саламды алланын элчиси деп таанышып, аны эл ээрчиген экен.

Мына ошол жерден Апшыр-Ата дарыясы өтөт, ал эми таштан атырылып чыккан сүт дарыянын суусуна кошулбай аккан. Бул сүт нечен жылдар сүт болуп эле агып турган. Көп жылдар өткөндөн кийин эл бул жердин улуктугун жана ыйыктыгын урматтабай, зыярат кылышпай, сүт сууга кирлерин жуушуп, бул жерди ыксыз тебелеп-тепсешкенде сүт өзгөрүлүп сууга айланып кеткен. Ошол үчүн ал Сүт-Суу деп аталып калган. Бул

касиеттүү Апшыр-Ата суусу топон суусунан мурда Абу-Зам-Зам менен Хавзи-Кавсардан бөлүнүп чыккан дешет.

Азыркы мезгилде да асканын бетинен атырылып чыккан суу дарыянын суусуна аралашпай агат экен, себеби бул Сүт-Суу кыяматка чейин аралашпай агат деген уламыш бар. Мисалы, белгилүү окумуштуу капитан Густо деңиздеги суулар бир жерде туруп пленка менен ажыратып койгондой кошулбай акканын аныктаган. Мына ошондой эле бул Апшыр-Ата суусу дарыянын суусу менен агып келип кошулбай 300 метр арыдан кийин таштарга урунуп аралашып, андан кийин жайык жерге келгенде мурдагыдай бөлүнүп агат экен. Ушундай сыйкырдуу күчкө ээ болгон дарыя-суулар дүйнөнүн саналуу 4-5 жеринде бар деп көп илим изилдөөчүлөр жазып жүрүшөт.

Дагы бир айта кетүүчү нерсе, асканан бетинен атырылып чыккан суу түшкөн жердин түштүк жагында таштын астынан чыккан суу бар, аны “Шыпаа-Булак” деп коюшат. Мына ошол сууга жуунса же ичсе, адамдардагы ички оорулар, тышкы теридеги жара же кычышкак болсо, тез эле жоголот деп айтып жүрүшөт. Бир эле мисал, 1986-1990-жылдары биздин Салиева атындагы колхоздо башкы зоотехник болуп иштеген Бодоев Адан деген кишиге врачтар ашказан рагы деген диагноз коюшуп, ооруканадан чыгарып коюшкан. Ал жайлоого баратып же келатып ушул суудан кайра-кайра иче берген жана үйүнө да алдырып ичкен. Ошентип 3-4 айдан кийин таптакыр рактан сакайып кеткенмин деп айтып жүргөнүн биз өз кулагыбыз менен укканбыз.

Апшыр-Атанын күн батыш жагында чоң үңкүр бар. Дарыянын күн батыш жээгиндеги бул үңкүрдүн касиеттүүлүгү, биринчиден ошол жерге зыярат кылган адамдын зыяраты кабыл болсо, ошол адам ажыга жол алат экен, анан да үй-бүлөсүндө тынчтык-жакшылык болот дешет. Ошондой эле баласы жок адамдар алла-тааладан перзент тилеп, ушул касиеттүү Апшыр-Атанын жана ушул жердеги азиз-авлиялардын урматына зыярат кылып, чын көңүлдөн бизге перзент бергин деп тиленишсе, зыяраты кабыл болгон адамдардын тилеги орундалганын угуп-билип жүрөбүз.

Эгерде ниети бузук адамдар кожо көрсүнгө барып, арам иштерди жасап, үңкүргө кирген болсо, дем алуусу кыйындап, өтө запкыга дуушар болот экен, анткени бул үңкүрдүн башка дагы касиети бар экенин өз кулагым менен Тахмали Адалат Ажи айшанемден укканмын. Ал киши айтат, биз бир жолу Апшыр-Атага зыяратка барып, үңкүргө кирип барсак, үңкүрдүн тереңинде төрт келиндин кыйналып жатканын көрдүк дейт. Алардын бут жагынан жоон санына чейин таштардын арасынан чыгып чоң-чоң жыландар оролуп алганын көрдүм дейт айшенем. Ошол мезгилде молдо үнүн катуу чыгарып, куран окуганда алланын аятынын урматы менен баягы жыландар таштардын жаракаларына кирип жок болду. Келиндер үңкүрдөн чыккандан кийин эмне болгонун сурашса, биздин бутубузга оор таш байлагандай болуп көтөрө албай, бутубуздун жаны жок болуп калды дешет. Айшенем ошол көрүнүштү көрүп, тообо кылып, коркуп зыярат кылып тез үйүмө кайттым дейт. Мындай сырдуу көрүнүштүн Тахмали Адалат Ажи айшенеме көрүнгөнүнүн себеби, ал киши мүнөзү жакшы, алла-тааланын парздары аткарып, пайгамбардын сүннөттөрүн элге жайылтып, аяшатамдын буйругунан (амиринен) чыкпай, балдарын элге пайдасы тие турган кылып эң жакшы тарбиялап, көп небере, чөбөрөлүү болгон имандуу өтө таза адам эле. Мына ушундай адамдарга гана бул дүйнөнүн сырдуу укмуштары көрүнөт тура.

Апшыр-Атада дагы бир сырдуу көрүнүшкө күбө болгон “каргыш тийген таш” бар. Бул таш асканын бетинен атырылып чыккан суудан 200-250 метр түндүк тарапта дарыянын орто ченинде жайгашкан. Ар бир зыяратка барган адам бул “каргыш тийген

ташка” наалат деп 7 таш менен урат (ыргытат), себеби ошол таш турган жерде бир авлия намаз окуп, эл-журт үчүн дуба кылып отурганда, ал таш зоокадан кулап түшүп, авлияны басып калган дешет. Ошондо Авлия “Я алла сага ибадат кылып турганымды эл-журт көрүп турат, өзүң мага мадат (күч-кубат) бер, өзүң колдо деп көтөрүп оодарып таштаган экен. Ошол сөздү угуп, алланын көргөзгөн кереметин көрүп турган эл ошол күндөн тартып аллага болгон иманы дагы күчөп, алланын бар экенине ишенип ибадат кылып, жамандыктардан кайтып, арам жүрүш-турушту таштап, жакшылыкка – алланын ак жолуна түшүп, башка элдерге даават (үгүт) кылышып, аларды аллага ибадат кылууга үйрөтүшкөн экен.

Ошондой эле эл арасында айтылып келаткан аңыз кептер бар. Биздин Төөлөс айыл өкмөтүндө Додоң деген айылда жашап өткөн Ажи төрө деген аалым киши айтып кетиптир: “Менин чоң атам тоого жайлоого улуу адамдар менен мейманга барып келе жатып, Апшыр-Атага зыярат кылып кайтышат. Ошондо менин чоң атам шериктештеринен кийин калып, бир топтон соң жетип келет. Аксакалдар: “Эй Мухаммед пайгамбардын авлады (уругу), сиз эмнеге кечигип калдыңыз?”, - деп сурашат. Анда менин чоң атам жооп бериптир: “Мен силерден кийин атка минип келе жатсам, асканын бетинен атырылып чыккан суунун эки жагында эки кыз суу чачышып ойноп отурушуптур, алар мага Ыдырыс алейхи-саламдын кыздары болобуз деп өздөрүн тааныштырышты. Ошол кыздардын ойногонуна кызыгып карап отуруп кеч калдым”, - дейт”. Мына ушундай авлия, валийлик даражага жетип калган адамдардын небере-чөбөрөлөрү ушул убакка чейин элдин ичинде урмат-сыйга ээ болуп жашап келе жатышат.

Дагы бир айтып кете турган нерсе Апшыр-Атада даңгидан чыккандан кийин чоң кабыр (мүрзө) бар. Ошол кабырдын ээси (тарбият кунандаси) кыз бала дешет, анткени бул кыз анча-мынча тазха (пак) кудай берген адамдарга көрүнүп турат деп айтышат.

Азыркы убакта Апшыр-Атанын ушундай касиеттүү азиз жерлерин арам иштерден, жамандыктардан сактап, зыярат кылуучу жерлерди ондоп-көрктөндүрүп, курулуштарды куруп, жол-көпүрөлөрүн ондоп, мечит, ашкана салып, зыяратка баргандардын коопсуздугун сактап кызмат кылып келе жаткан Камчы Ажы уулу Калмамат палванга, ал кишинин уулу Тимур палванга алла өзү ыраазы болсун, анткени мындай кызмат анча-мынча адамдын колунан келбейт. Бул ата-балага эл чексиз алкышын айтып, аларга дуба кылып жүрүшөт (Абдилхамидов Жапар Ажынын бул маалыматы “Айгинеге” экономист, Айыл-чарба министрлигинин кызматкери Э.Өсөров аркылуу келген).

4. Жийде-Мазар

Кыргыз-Ата айыл өкмөтү

Ак-Булак айылы

Кароолчусу – ...

Бул ыйык жер, аты айтып тургандай, жийденин алдындагы ыйык, касиеттүү жер. Адамдар бул жерге сыйынганы, зыярат кылганы келишет. Бул жердин ыйыктыгы негизинен үңкүргө, ичиндеги касиеттүү тамчы сууларга, эмчек таштарга байланыштуу. Бул жерде ушуга окшогон сырдуу нерселер көп.

Азыркы учурда бул жерде сыйынуучулардын саны абдан аз, себеби бул жерди катуу сел алып кетип, жолдорду көчкү жаап койгон. Бул жердин кароолчусу да, шайыгы да жок болуп кеткен дешет.

Жийде мазар аябагандай касиеттүү, сырдуу. Анын жанындагы кооз гүлдөр, арчалар, шаркырап аккан дарыялар адамды таң калтырат. Бул ыйык жерге келген адамдар өздөрүн жаннатка келип калгандай элестетишет экен. Ар кандай өсүмдүктөр, дары чөптөр, жаныбарлар көп кездешет. Бул жердин абасы таза, суусу дары, айрыкча жаз мезгилинде ар кандай жыттуу гүлдөрдүн жыты адамды уруп турат. Жийде бышкан мезгилде өзгөчө кооз. Жийдесин жеген адам ага эч тойбойт (Муратали кызы Айпери).

Оозеки тарыхы:

Темирова Зуура, 86 жашта, пенсионер: Бул мазарда мурда чоң-чоң жийде алмалары бар мазар болгон. Кийин жийделерди, алмаларды эл кыйып, сел алып, жалгыз бир түп чоң жийде калган. Ал жийде ошол жердеги бир чоң үңкүрдүн үстүнө көлөкө түшүрүп, ийилип турат. Ошондуктан Жийде мазары деп аталып калган.

Жаш кезимде көп келчү элем. Эми карып калып, эки-үч жылда зорго келем. Мен бул жердеги ырым-жырымдардын бардыгын аткарам: жыт чыгарам, жети токоч бышырабыз, кан чыгарабыз, күчү жеткендер кой союп, куран окуп, тилек тилеп кетишет. Кээ бир адамдар тоок союшат.

Бул жердин ар бир аккан суусу миң бир дартка шыпаа. Жийденин алдындагы үңкүрдүн ичинен суу агат. Ошол тамчы суу ар кандай ооруларга шыпаа болуп эсептелет.

Үңкүрдүн ичинде Эмгек-Таш бар. Ал жерге балалуу болбогон аялдар барып, көкүрөгүн ошол ташка тийгизип, ниет кылса, балалуу болот. Көкүрөгү ооруган аялдар да ошондой кылса, сакаят.

Бир үңкүр таштын ичинен кандайдыр бир дары суу тамчылап турат, ал суудан ичкен адамдын ар дайым жолу ачык болуп, оорубай жүрөт. Үңкүрдүн ичине адамдар кирип, куран окушат. Эгерде маданиятсыз адамдар болсо, үңкүрдүн ичиндеги таштар кыпчып калат. Мисалы, эгерде кыздар көйнөк кийбей, денелерин көрсөтүп келсе, жоолук салынбаса, ар кандай ушак сөздөрдү айтса, кыпчып калат, бирок бардык эле адамдар бул жерге өз жол-жобосу менен келгенге аракет кылышат (Муратали кызы Айпери).

5. Кара-Кой

Кыргыз-Ата айыл өкмөтү

Кара-Кой айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер аталган айыл өкмөттү түзгөн беш-алты айылдын эң төркү айылында жайгашкан. Зоонун астында, тоодо дарактар, арчалар өсөт. Мазардын түрү - зоо. Барган элдер ошол зоого зыярат кылышат. Зоого чыгып, балдардын чачтарын, чүпүрөктөрдү байлашат. Өткөн кылымдарда ал жерге атайын зыяраткана курулган, азыркы күндө дагы ал эски жыгач имарат бар.

Мазарга жете турган 30 чакырым жолдун 5 чакырымын жөө басышат. Союштарын жетелеп, дасторконго деп апкелген нан, татууларын көтөрүнүшүп зоого чыгышат. Бул мазарга зыяратка келүү кышкысын кыйын болуп калат, ошондуктан көбүнчө жай мезгилинде келишет.

Жергиликтүү адамдардын айтымында, союз мезгилинде бул жерде ийне жалбырактуу өсүмдүктөрдү изилдей турган уюм иштеген, ал Ленинграддагы изилдөө институтунун ишмердигине байланыштуу болгон.

Оозеки тарыхы:

Кыргыз-Ата айыл өкмөтүнүн башчысы Маликов Арапбайдын айтымында, “бул жерге адам көмүлгөн эмес. Илгери бир кыз качып барып, ошол жерден таш болуп катып калган дешет”.

6. Имам-Ата

Кыргыз-Ата айыл өкмөтү

Кыргыз-Ата айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар Кыргыз-Ата айылынан 50 гана метр алыстыкта күн батыш тарапта, Кара-Кой жайлоосуна кеткен жолдун боюнда жайгашкан. Ыйык жердин түрү – күмбөз. Күмбөздүн чыгыш жагында тоо, калган жактарында үйлөр бар, жанында бак-дарактар өсүп турат (Мамажунусова Акбилек, Зулпуев айылдык кеңешинин депутаты).

7. Кеңеш

Төөлөс айыл өкмөтү

Кеңеш айылы

Кароолчусу – Жолдошев же Козубаев Асил, 40 жашта

Бул мазар айыл четинде, кире беришинде жайгашкан. Эл чогулуп, 1989-жылы мазарга арка орнотушуп, тегерегин тосуп, бак-дарак тигишкен. Ал жерге районго, область, республикага белгилүү эки Социалисттик эмгектин баатыры: Сатыбалдиев Алтымыш жана Тешебаев Гапар көмүлгөн. Андан тышкары ал жерге 100 жаштан ашкан Калмурзаев Рустам жана НКВДнын начальниги, 90го жетип өлгөн Кадыров Нурмат аксакалдар көмүлгөн (Э.Өсөрөв, экономист, Айыл-чарба министрлигинин кызматкери).

Оозеки тарыхы:

Айтылуу Кеңеш мазары 19-кылымдын аягында 1895-жылы түптөлгөн деп айтып жүрүшөт. Ал эл көп каттаган белгилүү Ош-Сүлүктү деп аталган чоң жолдун боюнан орун алган. Өзүнүн тарыхы боюнча узак мезгилден бери эл оозунда айтылып келе жаткан бул мазар турмуштун далай өйдө-төмөн окуяларына: падышалык Россиянын элге көрсөткөн запкыларына, 1917-жылдагы февраль жана октябрь революцияларына, граждандык жана Ата-Мекендик согуштарга, советтик доордун тынчтык мезгилдерине жана кайра куруу убагына күбө болгон мазар деп айтып калышат.

Жогорудагы аталган мазарга Ак-Падыша мезгилиндеги Думага ушул чөлкөмдөн депутат болгон Өмүрзак-домодон баштап элдин аттуу-баштуу адамдары, революцияда жана Ата-Мекендик согушта курман болгондор, 100 жаштан ашык жашап көзү өткөн Рустам чоң ата, Калмурзаев Кабыл, Кадыров Нурмат, Тойкулов Жунус, Ажиев Өсөр, Айтматов Насир, Карымшаков Ыса, Эгемназаров Ысман сыяктуу кадырман кишилер, республикада белгилүү Социалисттик эмгектин баатырлары: шахтер Сатыбалдиев Алтымыш, тамекичи – Тешебаев Гапар сыяктуу элге эмгеги сиңген адамдар коюлган.

Бул мазар эскиден бери тогуз жолдун тоомунда болгондуктан, ары-бери өткөн эл ыйык мазар деп аташып, дайыма сыйынып өткөнгө аракет кылышат. Ошондуктан, элге ыңгайлуу шарт түзүү максатында 1989-1990-жылдары жалпы элдин күчү менен ашар ыкмасы аркылуу мазардын кире беришине, жол боюна чоң арка салынган жана жол жак бети темир тосмолор менен тосулган. Жогорудагы мазар айылга улагалаш болгондуктан, айыл четинде жашаган Козубаев Жолдош аксакал шайык болуп, ал жердин таза турушуна, бузулбоосуна көз салып, 15 жылга жакын кызмат өтөдү. Ал эми 2004-жылы ал кишинин

көзү өткөндөн кийин айыл аксакалдары чогулуп, анын баласы Козубаев Асилди шайык кылып шайлап алышты. Бул күндөрү ошол жигит мазар тегерегин этияттап карап, малдан коруп, ичтерине дарак эгип, тартипке келтирип жүрөт.

Бүгүнкү күнү айыл жеринде турмуш оорлошуп, эл кыйналып калган мезгилде мазардын жогору жагын тосуп, калктын купулуна толгон маданияттуу ыйык мазарга айлантуу маселесин чечүү кыйынчылыкка турууда. Ошондуктан эл бүгүнкү күнү мазарды ондоого жардам бере турган демөөрчүлөргө муктаж болуп келүүдө.

Кеңеш айылы өтө чоң айылдардын бири болгондуктан, эл жыш жайланышып, 2700дөн ашуун калк жашайт. Маркумду келбес сапарга узатуу, аларга эстеликтерди тургузуу сыяктуу элдик үрп-адаттарды жайылтууда бул мазардын мааниси өтө чоң. Айылдын чечилбей калган маселелерин да аксакалдар жыйыны элди чогултуп ушул жерде чечишет. Мындай иш-чараларга жаш-кары дебей жапырт келишип, маселелерди чогуу чечкенге аракет кылышат. Ошондуктан бул мазар жаштарды тарбиялоого, улууну урматтап, өткөндү унутпоого, бири-бирине кечиримдүү болууга үгүттөөчү жайга айланган” (Э.Өсөров, экономист, Айыл-чарба министрлигинин кызматкери).

3. Кароол-Дөбөлөр

Төөлөс айыл өкмөтү

Кеңеш айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар ... (Э.Өсөров, экономист, Айыл-чарба министрлигинин кызматкери).

Оозеки тарыхы:

Кароол дөбөлөр боюнча эл ичинде ар кандай аңыздар айтылып келүүдө. Эл ичинде айтылып келаткан уламыштарга таянсак, бул дөбөлөр кыргыз элинин көчмөн-жоокер мезгилине туура келип, Чыңгыз хандын дооруна барып такалат. 12-кылымдарда тынымсыз ич ара чатакташуулар күчөп, бир элди экинчи эл басып алуулары, кыйратып чаап кетүүлөрү тынымсыз болуп жаткан мезгилдерде ошол чөлкөмдү жердеген калкка душмандын келишин алдын ала билүү, ага даярдык көрүү маселеси биринчи орунга чыккан. Ошентип, эл чогулуп түз жерлерге жасалма бийик дөбөлөрдү жасашып, душман келатканда белги берүүчү жайларга айлантышкан. Кийинки мезгилдерде, советтик доор учурунда деле колхоздун эгин эгилген аянттарын коруу үчүн кароолдор туруучу жайга ыкташтырылган.

Мындай ыкма ошол жоокерлик мезгилдин талабына толук жооп берген. Төөлөс айыл өкмөтүнүн чегинде эле мындай дөбөлөр өткөн кылымдын 70-жылдарында ондоп саналган. Ал эми азыркы мезгилде көпчүлүк дөбөлөр тегизделип, сугат жерге айланган. Советтик доордо кыргыз элинин көчмөн тарыхына маани берилбей, түп тамырынан бери жоготууга аракет кылынгандыгы баарыбызга маалым. Эмесе мына ушундай тарыхый эстеликтерге маани берип, аларды коруктап, тосуп, анын маанисин элге кеңири жеткирип туруучу илимпоздор, мамлекеттик уюмдар болгон эмес.

Учурунда айрым дөбөлөр тегизделип, сугат жерлерге айлантылып жатканда ага маани берилбегендиктен, дөбө астынан чыккан ошол доордогу идиш-аяктар, кумуралар, алтын жана жез тыйындар, ошол доорду чагылдырган турмушка керектелүүчү башка буюмдар толугу менен жоголуп кеткен. Бүгүнкү күнгө чейин окумуштуулар тарабынан археологиялык казуулар жүргүзүлбөй, кароол дөбөлөр тарыхы изилденбей келүүдө.

Азыркы учурда Төөлөс айыл өкмөтүнүн чегинде мындай дөбөлөрдөн бар болгону жетөө гана калган. Эгерде мындан ары да бул тарыхый эстеликке маани берилбесе, жакынкы 20 жыл ичинде нечен кылым карыткан окуяларга күбө болгон бул дөбөлөр толугу менен жоюлуп кетүү коркунучунда турат. Ошондуктан, бул дөбөлөрдү коруктап,

айландырып тосуу менен элге анын маанисин түшүндүрүп, этияттап сактоо үчүн бир топ каражат талап кылынгандыктан, эл демөөрчүлөрдү издөөгө мажбур болууда.

Эгерде бул кароол дөбөлөр реконструкцияланып, тегерете тосулуп, бак-дарак эгилип, эл баруучу жайга айланса, жалпы калайык-калк үчүн чоң таасири болот эле. Эл өзүнүн өткөн тарыхына кайрылып дагы бир жолу кыргыз деп аталган улутуна сыймыктанчу мезгил келээр эле. Жаш муундарга карт тарыхтан кабар берип, келечектеги жакшы иштерге үндөгөн сабак болчу тарыхый эстеликтерге айланар эле.

Кароол дөбөлөрдү жалаң эле тарыхый эстелик катары карабай, археологиялык табылга катары да маани берүү зарыл. Кыргызстандын тарыхында жогорудагыдай эски карт тарыхтан кабар берүүчү объектилер өтө аз санда. Ошондуктан аларды изилдөө сөзсүз бүгүнкү күндүн талабы болуп саналат (Э.Өсөров, экономист, Айыл-чарба министрлигинин кызматкери).

3. Жабылуу-Ата

Төөлөс айыл өкмөтү

Нуркут айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар Нуркут айылынан 4 чакырым алыстыкта түштүк тарапта жайгашкан. Мазардын түрү – кабыр. Жанында бак-дарактар өсүп турат. Кабырлардын үстү ачык. Зыяратчылар бул жеге тиленип келишип, тегерек-четин тазалап турушат. Ыйык жердин эки тарабы - адыр, жайыт. Чыгыш жагынан жол өтөт. Жолдун чыгыш жагында, тиги өйүзүндө үйлөр салынып жатат. Түндүк тарабында, бир чакырымчалык жерде Баткендин Караван айыл өкмөтүнүн тургундарынын мазары (көрүстөнү) бар.

Оозеки тарыхы:

Илгерки замандарда, каракчылар өкүм сүрүп турган кездерде бир билимдүү адам шейит болот. Анын сөөгүн алып барышып, каракчылар жардан ылдый ыргытып жиберешет. Ошону менен сөөгү көмүлбөй, эти карга менен кузгунга жем болуп, катаал өлүм болот. Бир күнү анан Беш-Бурхан деген айылдагы бир адамдын түшүнө ошол шейит болгон адам кирип: “Сөөгүм жардан ылдый ыргытылып, жерде жатканым менен, үстүм ачык, көмүлбөй калдым. Мени көөмп койсоңор болот эле”, - деп арман-керээзин айтат. Эртеси аны издеп барышып, жардын ылдый жагынан чындап эле сөөгүн таап, ушул мазарга коюшат. Ачык сөөктүн көмүлүп, ачык асман алдында үстүнүн жабылышынан улам, мазардын аты Жабылуу-Ата аталат. Бүгүнкү күндө бул жерге Төөлөс айыл өкмөтүндөгү Нуркут жана Неркит деген айылдарындагы тургундардын сөөгү коюлат (Эргешов Абдилаким, Төөлөс айыл өкмөтүнүн башчысы).

3. Тал-Мазар

Кеңеш айыл округу

Шаң-Кол жайлоосу

Кароолчусу бар

Бул мазар Кеңеш айыл округунан 10 чакырым түштүк тарапта, Шаң-Кол дарыясынын жээгинде, жайлоого кеткен жолдун боюнда, тоонун боорунда жайгашкан. Ыйык жердин түрү – үңкүр. Ал Апшыр-Атадагы үңкүр сыяктуу. Ошол жерге илгертен адам коюлуп, эл зыярат кылат. Жеңил машина менен каттаса болот. Үңкүрдүн намаз окуй турган эшиги бар. Ал жердин шайыгы жанына чакан үй курган, бирок кышкысын ал жерде отурбайт. Бул ыйык жерге зыяратчылар көбүнчө бала тилеп барышат (Жергиликтүү адамдын маалыматы).

3. Тешик-Таш

Көк-Жар-Кулатов айыл өкмөттөрү

Кароолчусу жок

Бул мазар Көк-Жар жана Кулатов айыл өкмөттөрүнүн ортосунда, Апшырга кете турган жолдун боюнда жайгашкан. Мазардын түрү – таш. Анын узундугу – 20, бийиктиги 10 метрден ашык. Ортосунда чоң, жалгыз адам бата тургандай тешиги бар. Ал жерге келген зыяратчылар алгач даарат алышып, андан соңтилек тилешип, таштын тешигинен өтүшөт, тегерегиндеги дарактарга чүпүрөк байлашат (Козуев Калык, Көк-Жар айылдык кеңешинин төрагасы).

3. Сасык-Булак

Кулатов айыл өкмөтү

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кулатов айыл өкмөтүнүн борборунан 3 чакырым алыстыкта, күн батыш тарапта жайгашкан. Ыйык жердин түрү – булак. Анын котур сыяктуу дене ооруларына дарылыгы бар (Козуев Калык, Көк-Жар айылдык кеңешинин төрагасы).

15. Улуу-Тоо-Ата

Найман айыл өкмөтү

Улуу-Тоо айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – тоо. Ал Улуу-Тоо айылынын жамбашында, чыгыш-батыш тарабында, Араван району менен чектеш жерде жайгашкан.

Улуу-Тоо-Ата мазарына жылдынапрель, май, июнь айларында аган барууга мүмкүн. Анткени ал жер таштуу болгондуктан, уулуу жыландар, анакондалар өтө көп. Аталган айларда жылаандардын уусу күчүнө кире элек кез болот. Анан күн ысыган сайын уусу күчөйт.

Азыркы учурда ал жерден бир чакырым берирээк жакта алтын кени чыгып жатат. Геологдор изилдөөгө алган жер. Биз окуучу кезде экскурсияга барчубуз. Абдан иллюстративдүү жер, тоонун боорлоруна сүрөттөр тартылган. Союз бузулгандан кийин, азыркы күндө каралбай калды (Пазылов Ашим, Найман айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Абдыкайыр-Ата-Асан кожо

Исанов айыл өкмөтү

Тескей-Кожоке айылы

Кароолчусу – Ажымаматов Мамашарип

Мазардын түрү – булак. Ал Тескей-Кожоке айылына туташ, күн-чыгыш жак четинде, айыл бүтүп, тоого кирип бараткан жерде, Кошжан дайрасынын боюнда, Абдыжалил Чынгараев атындагы жеткинчектер лагеринин маңдайында, шайыктын огородунда жайгашкан. Илгери бул жерди кожолор ээлеп турган дешет. Алар тиккен чынар теректер менен дарактар чоңоюп, мындан болжол менен жүз жыл мурдагы мезгилдин илебин берет. Алардын бутактарын көпчүлүктүн кызыкчылыгындагы иш үчүн, айталы түлөө өткөрүү максатында, отунга алууга гана болот. Болбосо ар ким өз алдынча ала албайт. Союз убагында ал жерге пансионат курабыз дешип, бирок демилгечилердин иши жүрүшкөн эмес. Азыркы учурда коттедждердин урандылары бар.

Булактын суусу кулак, мурун ооруларына жакшы жардам берет.

Оозеки тарыхы:

Бул мазар Абдыкайыр жана Асан кожо аттуу эки адамдын урматына аталып калган (Кудайбердиев Бакыт, Исанов айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Кандын кызы

Кара-Таш айыл өкмөтү

Кара-Таш айылы

Кароолчусу бар.

Мазардын түрү – булак, бак. Мазар Кара-Таш айылынан күн чыгыш тарапты карай 1,5-2 чакырым жерде жайгашкан. Мазардын өзүнө чейин машина каттайт. Тегереги тоо, аны жергиликтүү элдер жайыт кылып тосуп алышкан (Тажибаева Насиба, Кара-Таш айылдык кеңешинин төрайымы).

15. Олуя-Ата

Ынтымак айыл өкмөтү

Арык-Бою айылы

Кароолчусу – Каарбек, 49 жашта.

Мазардын түрү – үңкүр. Анын узундугу 300-400 метрди түзөт. Союз мезгилинде суу чыгарыш үчүн сууну кууп отурушуп, ушул үңкүр атайын казылган.

Мазар Арык-Бою айылынан түндүктү карай болжол менен 2 чакырым жерде жайгашкан. Эл зыяратка жайы-кышы менен каттай беришет. Майрам күндөрү кой-козусунан бери алып алышып, атайын барышат. Бул жерде ичкилик ичилбеши керек деп тыюу салынганы менен көпчүлүктүн иши экен, ичкилик ичилип калган учурлар дагы болот. Бул мазарга зыярат кылыш үчүн алыскы жерлердин тургундары дагы келишет (Үсөнов Мырзалы, Ынтымак айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Топ терек-Ата

Ынтымак айыл өкмөтү

Беш-Бурхан айылы

Кароолчусу учурда алмашылып жатат.

Мазардын түрү – терек. Ал жерде чоң-чоң бака теректер тигилген. Айланасы – тоо. Кышында ал жердин өзүнө чейин машина бара албайт.

Бул ыйык жерге бала тилешип, кой-сой союп, куран окушуп, атайын барышат. Оозеки айтымдарга карагында, бул жерде илгери биздин чоңаталарыбыздын биринин сөөгү коюлган экен (Үсөнов Мырзалы, Ынтымак айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Кемел-Ата

Зулпуев айыл өкмөтү

Караке айылы

Кароолчусу – Имаралиев Айдар, 62-63 жаштарда.

Мазардын түрү – топурак. Бул ыйык жер Караке айылынын өзүндө, күн батыш тарапта, Тельман, Кыргыз-Ата айыл өкмөтүнө кетип бараткан жолдун боюнда жайгашкан. Анын мазар экендигин дааналап көзгө көрсөтүп турган атайын белги жок. Адамдар бири-биринен угуп отуруп эле барышат. Аталган айыл менен айыл элдеринин үлүш жерлеринин ортосундагы бир гектардай жерди бул мазар ээлейт.

Мазардын топурагын жара-парага сыйпап, айыктырышат (Нарбаев Мамасали, Зулпуев айыл өкмөтүнүн башчысы).

Жакынкы эле учурда бул жерге ишкер Атиев Кеңеш деген адам кабыр көтөрүп, ал бузулуп кетпесин деп кирпич менен уруп койду (Мамажунусова Акбилек, Зулпуев айылдык кеңешинин депутаты).

Оозеки тарыхы:

Бул жердин мазарга айланып калышынын себеби, Кемел-Ата деген бир гана адамдын сөөгү коюлуп, кабырдын топурагы дарылык касиетке ээ болгону байкалгандыгы болгон. Ал эми Кемел атанын ким болгондугу тууралуу элде анык маалымат жок (Нарбаев Мамасали, Зулпуев айыл өкмөтүнүн башчысы).

Араван району

4. Дул-дул-Ат

А.Анаров айылдык кеңеши

Кароолчусу – Эргешали Усманов, 58 жашта (1952-жылкы), 17 жылдан бери ушул мазардын шайыгы болуп эмгектенет.

Бул ыйык жердин түрү – күмбөз, чилдекана¹ жана булак. Бул ыйык жер Араван районунун борборунун чыгыш тарабында, 800-900 метр алыстыкта, А.Анаров айылдык кеңешинде жайгашкан. Башкача айтканда, борбордук оорукананын чыгыш тарабында орун алган. Мазарга кире беришке арка коюлуп, сол тарабында адамдардын мүрзөлөрү, мечит, ал эми оң тарабында мазар шайыгы тарабынан өстүрүлгөн дарактар, гүлдөр, ошондой эле маңдайда шайык отура турган коргончо, чарпая (сөрү) бар. Анын оң тарабынан булак чыгат, булак тоонун түбүнөн чыгат, кызык жери, булактын көзү күндө ар түрдүү жерден атырылып чыгат. Булак октябрь айларында соолуп, июнь айларында чыгат. Булактын дарылык жана сыйынып-тиленүүдө таасир бере турган касиети бар. Тоонун бетинде жылкы менен кулундун элеси ташка түшүрүлгөн. Бул тоо тик таш болгондуктан, адам баласы ал сүрөттү тартса, шатылар менен чыгууга гана мүмкүн. Бул табигаттын белеги болуусу дагы мүмкүн, себеби канчалаган кылымдар бою бул нерсенин өңү өчпөй турат.

Булактын жанында белгисиз аалымдын кабыры орун алган. Мазар шайыгы ал кабыр кимдики экендигин билбестигин, ошону менен катар кабырды ачууга болбостугун айтат. Мурдагы адамдар билүүсү мүмкүн, бирок союз убагында бел жерге зыярат кылууга тыюу салып коюшкан.

Пайгамбардын изи (чыканагынын, пешенесинин, манжаларынын) түшкөн таш бар экен. Ал таш бирөөнүн менчик үйүнүн короосунда жайгашкан. Бул таштагы оюлган издер Оштогу Сулайман-Тоодогу Бабурдун үйүндөгү издерге окшош. Жамгыр жаганда издердин чөйчөкчөлөрүнө суу толуп калат. Андан ары бир-эки метр баскандан кийин, эки тарабы таш жалгыз аяк жол аркылуу жогору, чилдеканага чыгууга болот. Чилдеканага барган адамдар пахтаны майга чылап, жагып, сыйынышат, ошондой эле акча, бышырып келген нандарын таштап коюшат. Үйдүн ээси чилдекананын алдына очок салып койгон. Зыяратчылар келип очокко нан (жети токоч) бышырышат.

“Өзүмдүн көзүм ачык, мазарга келип калган себебим, өзүм ооруп, эмне оору экендиги беш жыл бою аныкталбай, Борбор Азиядагы 273 мазарга зыярат кылгам. Анан Дул-Дул-Атка келип, дартымдан сакайдым. Өзүм күндөлүк түзүп, бардык окуяларды

¹ Чилдекана -

жазып жүрөм. Менин тажрыйбамда ушул мазардан 148 үй-бүлө балалуу болду. Бир кызык окуя болгон. Бакшыдан балалуу болбостугун уккан бир жигит ушул мазарга келиптир. Мен ага: “Баланы бакшы берет беле, кудайдан тилен”, - дедим. Кийин ал жигит эгиз балалуу болду, бири – кыз, бири – уул. Азыр ал эгиздер 5-класста окушат. Көзүмө мазардын ээси көрүнөт, “Дул-Дул-Ат келди, тиякта, биякта деп сүйлөй берем”, - дейт мазардын шайыгы Эргешали Усманов.

Бул мазарга көбүнчө балалуу болбогондор, күйөөгө чыкпагандар, үйлөнбөгөндөр, оорулуулар, узакка сапарга чыккандар зыярат кылышат.

Мазардын шайыгы Дул-Дул-Ат мазарынан шыпаа таппагандарды же андагы булакта суу болбой калган учурларда келгендерди Оштогу Навои паркындагы булакка жөнөтөт.

Азыркы күндө адамдар мазарга келгенде, дарактарга чүпүрөк байлагандыгын токтотту. Эгилген бадамдар мөмө алып калды. Бизде чече турган көп маселелер бар. Мен отурган чарпая кышкы мезгилге карата тосулса жакшы болмок, күмбөз шыбалып, боелсо жакшы болмок. Мазарга зыяратчылардан түшкөн акчаларды мазардын айланасын тостурууга, көрктөндүрүп, айыл өкмөтүнүн бюджетинен да каражат алып мечит курууга жумшадык. Мен го мазардан түшкөн акчанын 5 гана пайызын өзүмө жумшайм (Эргешали Усмановдун маалыматы).

Оозеки тарыхы:

Б.з.ч. II кылымда, Улуу Жибек жолунун мезгилинде бул жайда Даван өлкөсүнүн атагы чыккан аргымактары сатылып, кытайлар жылкыларын алмаштырып кетип турушкан. Кийинчерээк Хань династиясы Даван мамлекетине согуш ачкан, максаты – Жибек жолуна өз бийлигин орнотуу. “Аргымак” деген сөз араб тилинен келген сыяктуу эле, “Дул-Дул-Ата” да - араб сөзү. Филологдор да бул сөздү карап көрүшөт го, менин котормомдо “келишимдүү жылкы, ат”. Оозеки тарыхында бул жерде кайып дейбизби, же кайберен дейбизби, бир жылкы болгон. Ошол жылкынын кишенегени 1000 адамдын бирөөнө гана угулат экен. Бул жерге зыяратчылардын бир бар болуп, бирде такыр жок болуп калышы булактын соолуп, али чыга электигине же аба-ырайынын бир аз начар болгондугуна байланыштуу болот (Эргешали Усмановдон жазылып алынган Жетимиш кызы Айжамалдын маалыматы).

5. Чил-Устун

А.Анаров айылдык кеңеши

Кароолчусу жок.

Бул ыйык жер борбордун түндүк тарабында, үч чакырым алыстыкта орун алган, башкача айтканда, Араван менен Андижандын ортосундагы тоодон орун алган. Тоонун бийиктиги болжол менен 800-850 метр. Анын 300-400 метрлеринде орун жайгашкан. Мазарга жетпей, 500-600 метр алыстыкта атайын парк бар. Мазарга бир гана адам алып барып, алып келет (Жеңишбек уулу Аскар).

Ыйык жер Дул-Дул-Ат ыйык жеринен үч чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал жерге “Чарбак” санаториясын аралап өтүп барууга болот.

Ыйык жердин түрү – үңкүр. Ал Чил-Устун тоосунун чокусунда жайгашкан. Тоо негизинен өтө таштак, өсүмдүктөр жокко эсе, шылдырап аккан суулар да жок. Тоого бара турган жолдо эскертме жазылган. Тоодо кызыл китепке кирген жарганаттын эки түрү мекендейт.

Бул тоонун чокусуна чыгуу үчүн 1,5-3 саат убакыт керектелет. Жолдору ыңгайсыз болгондуктан, карылар, жат балдар чыга алышпайт. Ошондуктан тоонун бир топ жерине

чейин машина менен барууга мүмкүн, муну менен убакытты үнөмдөөгө болот. Жолду билген, туристтерди тоого чыгарып жүргөн гиддин (жергиликтүү тургундун) айтымында Чил-Устунга чыгып келүү үчүн бир жуп бут кийим жыртылат. Ал гид - өзбек улутунун өкүлү. Жогоруда белгилегендей, жол опурталдуу. Машина менен барган күндө дагы, жолдун жарымынан көбүн жөө басууга туура келет. Жергиликтүүлөрдүн айтымында, жамгыр көп жааганда, табигат кырсыктары болушу мүмкүн экен. Ошондой эле, биз бараардан эки күн мурда бири россиялык, бири бишкектик эки изилдөөчү жол таппай адашып, тунгуюкка кептелип калышып, куткаруучулар келгенде, бири бул дүйнө менен кош айтышыптыр.

Үңкүргө жакын тоодон Андижан көрүнөт (Жетимиш кызы Айжамал).

Оозеки тарыхы:

Дул-Дул-Ат ыйык жеринин шайыгы Эргешали Усмановдун айтуусунда, “Чарбак” санаториясындагы бактарга бир дагы канаттуу конбойт, коргондон сырткары жайгашкан гана бакка канаттуу конот. Мунун себеби бар.

Курбан аттуу пакиза, таза адам артына дайыма дан чачып жүрө берет. Адамдар ага чачкан данын дайыма канаттуу терип жеп кете бергендигин эскеришет. Ал: “Болду, канаттуу келбесин, конбосун!”, - деп таягын жерге урат. Ошол жер азыркы “Чарбак” санаториясы экен.

Тоонун “Чил-Устун” деп аталышынын себеби, “чил” – кырк дегенди билдирет, башкача айтканда, биздеги “чилде” – кырк күн деген сөзгө маанилеш. Бул тоодо 40 устун бар, 20 сы асманга батыгталган, 20сы жерди карай шиш таштар бар. Тоонун чокусунда “Чыл-Чыл” деген булак бар, ал ашып да кетпейт, түгөнүп да калбайт. Ал – тамчылап аккан суу, бир жерде гана бир калыпта тура берет. Үңкүргө баруунун эки гана жолу бар. Жалгыз аяк болуп чубалып жаткан жолдордун бириби, же таштан ташка секирип жүрүп олтурган жердеги жолбу, андап түшүнө албадым. Ошол тоодогу жалгыз аяк болуп таштарды аралап кеткен жолдор менен үңкүргө барган бир адам (байыркы мезгилде болгон адамдын ысымын маалыматчы эстей албады. – Айжамал) айылдан жок болуп, тоого чыгып кетип, кайра келип калып жүрчү экен. Кайда жүргөндүгүн сурашса, ал адам үңкүрдүн ичиндеги жол аркылуу Мекеге барып-келип жүргөндүгүн айткан имиш. Эл ичинде: “Кимде-ким ажыга баруунун жолун таппай жатса, Чил-Устун тоосунда жол бар”, - деп айтылат. Үңкүргө жеткен чакта да, үстүдөн бир адам жиптин учун кармап, экинчи адам үңкүргө түшөт экен (Жетимиш кызы Айжамал алган маалымат).

“Менин атым - Эргеш Аали. Мени бул жерге адам жөнөткөн жок, кудай жөнөткөн. 1993-жылы 14-октябрда шаршемби күнүндө келгенмин. Келгениме 17 жыл болуптур, ошол бойдон ушул жердемин. Мен ооруп, көптөгөн жерлерге жатып чыктым. Мисалы, Ош областык ооруканасында, Дул-Дул-Ат мазарына жакын жердеги ооруканага жатып чыктым, бирок даба ала албадым. Ооруганымдын айынан 273 ушундай ыйык жерди басып өттүм. Акыры ушул жерге келдим. Өзүңөр деле ойлоп көргүлөчү, жашабаган үй мазарга айланат. Бул жер дагы каралбай калып кеткен, мен 1993-жылдан баштап ушул жердемин. Бардыгына жетиштим. Акыркысы болуп 2000-жылы мына бул турган күмбөздү бүтүрттүм, бул күмбөз бүткүчө мени аябай кыйнап койду. Баштагы күмбөзү болгон, бирок жапыз болуп турган. Ушул күмбөз үчүнчү болуп ондолуп курулганы аябай жакшы болду. Бул күмбөздүн долбоорун өзүм айтып берип олтуруп, жетинчиси гана ушул күмбөз болуп чыкты.

Бул жерге адамдар Аллах деп келет, иши жүрүшпөгөндөр, балалуу болбогондор, үйлөнбөгөндөр келет, ар кыл адамдар келип: “Таксыр, дуба берип койсоңуз”, - дейт. Мен дубамды аябайм, алардын максатына карап бере берем.

Дул-Дул-Ат деп аталып калышынын себеби, бул пайгамбарыбыздын аты болгон. Ал эми пайгамбарыбыз өмүрүнүн аягына чейин даватта болгон. Айрым адамдар аттын кишенегенин уктук дешет, бул эми миңден бир адамга гана угулат” (Жеңишбек уулу Аскар алган маалымат).

5. Төөмоюн-Ата

Төөмоюн айыл өкмөтү

Акшар айылы

Кароолчусу жок.

Бул ыйык жер жаткан төөгө окшош. Бул жерге эл келип, жыт чыгарып, сыйынып кетишет. Бул тоо белгилүү ыйык жерлердин катарына кирбей калган.

Жакыпов Мойдун, 73 жашта, мугалим: Негизинен алганда Төөмоюн-Ташта уран бар дешет. Уран бар тоолордун башына чөп чыкпайт. Ал облучение болуп калат. Облучение денеге илинген дегенди түшүндүрөт. Ошол нерсе илээшип калышы да мүмкүн. 1939-жылы Төөмоюн-Атаны орустар атканда, бардык адамдар өлгөн. Аткан адамдар да, карап турган адамдар да өлгөн. 1974-жылы 40 адам изилденген.

Бул тоого чыккан адамдардын бир жери ооруп калат. Мусулманчылыкта “көзүңө ар нерсе көрүнөт”, “авария болот” дешет го. Ар бир жердин өзүнүн ээси болот да. Мисалы, Төөмоюн-Атада ак чапанчан аксакал адам бар дешет. Ошол көзгө көрүнсө керек. Ошондуктан адам таза, даарат менен чыгышы керек. Төөмоюн-Таш – азиз жер. Адамдар азыткы бар деп калышат. Төө-Моюнга байланыштуу менде бир окуя болгон. Сары-Таштын үстүндө буудай экчүбүз. Канча жашта экенимди билбейм. Убак болсо шам аралаш эле. Биз аттуу болчубуз. Бир атты минип, бир атты жетелеп кетип баратканбыз. Алдыбызда Абдували деген олбурлуу бригадир акебиз бар эле. Малканага барганда, чапканда, аттын туягынан жалын чыга баштаган.

Мен минген атта нокто бар эле, жүгөнү жок эле. Абдували аке башка жакты карай жөнөдү. “Кайтыңыз!” - десем да, кайтпайт. Акыры тоонун четине барып, такалып калды. Ат жыла албай калды. Ошондо мен азыткы бар экенин билгенмин, азиз экенин дагы билем. Кээ бир адамдар: “Төөмоюн-Ташта этият болгула. Үстүнө чыгып ооруп калгандар бар”, - дешет. Түшүп, башкача айтканда, кулап кеткендер, ооруга чалдыгып калгандар дагы болгон. Бул жер да Оштогу Сулайман-Тоодой эле ыйык. Төөмоюн-Атада уран болуп, атканда, адамдар өлгөн үчүн да ыйык болуп калгандыр. Дааратсыз чыккан адамдар ооруп калат. Ар нерсенин ээси бар. Мисалы, үйдүн ээси болот. Негизи Төөмоюн-Ата – ыйык жер. Бул жердин эли ток, жакшы жер. Бул жерде күн ысык болгондугуна байланыштуу, өз убагында адамдар жабыркаган. Күндүзгү саат 12ден 5ке чейин эшикке чыга алышкан эмес.

Акшар айылында дагы эки-үч мазар болуп калган жерлер бар. 1943-44-жылдары ачарчылыктан, безгек, котурдан өлүп, көмүлгөн кыргыздар менен чечендердин сөөгү жаткан жерлер мазар сыяктуу.

Ыйык жер деген бул өзү адам пайда болгондон бери келет. Бир эле Кыргызстанда эмес, бүткүл дүйнөдө ыйык жерлер бар. Кайсыл жерде адамдар болсо, ошол жерде ыйык жер болот. Бардык жердин өзүнүн ыйыктыгы бар. Биз эле эмес, бардык адамдар сыйынышат (Исак кызы Нуржамалдын маалыматы).

Оозеки тарыхы:

Атамкулов Абдырахман, 92 жашта, догдур, тарыхчы: Кара бийдин үч уулу болду: Көн, Дөөлөт бийке, анан Бахадары. Дөөлөт бийке азыр Чавайдын орду Тешик-Арыкта. Ошо маалда Кунан баатыр Өзбекстанда Акбашта, Көндүн балдары Тешик-Арык, Төөмоюн, Чоң-Алайда жашаган.

Сарыбай Молдо Кайкенин төрт уулу болду: Акбарак, Жанбарак, Байгол, Жанбол. Акбаракты Кара-Дөбөгө коюп, үч баласын Төөмоюнга алып келди. Байбол деген баласына Сары-Таш, Авиз, Быягы Кырк-Кулачка чейин берди. Эми Жанбаракты азыркы Салиевага таштады. Жанболду азыркы Ленинге таштады. Эми Байболдон үч уул: Мамеке бий, Мамбеткул, Маматкул бар. Мамеке бийдин отурган жери – Кошташ-Дөбө. Таш ажы 1985-жылы Авизде калып, азыркы Кадыров мектебинин өрүк багы жагына өзүнө бир үй салды, мечит курду. Төөмоюн-Таштагы мазар ушундай.

Имар ажы – Мамеке бийдин небереси. Имар ажынын тагалары – Отуз уул. Имар ажы Андижанга базарга барып, базарлык кылып келип, анан жолдо табы айнып, өйдө чыкканда, мунун көзүнө бир нерсе көрүнүптүр. Көзүнө ак кийимчен адам көрүнгөн. Эми көзүнө эле көрүнгөндүр. Оорулуу кеселдеп жатат. Анан ал балдарына: “Мага кактан көгүч көрүндү. Кактан мага кечел тийди. Мени алышка же сууга өлүмүмдү сүйлөбөй, какка көмүп коюш керек”, - дейт. Анан Имар ажынын керээзин аткарып, аны жолдун боюна көмүшөт. Эстелик тургузушат. Анан калган мазарга наймандар көмүлөт. Имар ажыны көмүп, анын осуяты боюнча ошол мазар Как мазары болуп калды. Андан кийин аерге өлгөндөрдү койбой, Төөмоюнга пахта-сахта эгип, анан мазардын калганын саал тосуп коюшуптур.

Ар ким ар нерсени айтат. Менин көзүмө көрүнбөдү. Адамдардан угам, ак сака ороп алган адам Төөмоюн-Таш жакка келип эле, жоголуп кетет деп. Андай адам, мындай адам деп, элдин айтканы эле өтө көп. Төөмоюн-Атада узундугу он метрче үңкүр болгон. Анан бул үңкүргө адамдар келип, зыярат кылып, кой, тай союп, куран окуп, Төөмоюн-Ата азиз жер деп келип, зыярат кылып жүрүшкөн. Анан Өзбекстандын зору Ахунбабаев деген киши болгон. Өзбекстандын элчилиги болуп калганда Ахунбабаев каналдарды чукуллатып, атайын адамдарды жөнөтүп, он метрче жерде үңкүр болсо, ошонун үч жерине мина коюп туруп жардырткан. Бул эл зыярат кылбасын деген максатта болгон. Эл: “Төөмоюн-Таштын ташын аракет кылган”, - дешет. Антпей эле, Ахунбабаев Советтер Союзуна жакшы көрүнөйүн деп, зыярат кылышпасын деп жардырган.

Ашхабадда окуп жүрөбүз. Анан бир күнү эле кошумча эч маалыматы жок, Ахунбабаевдин өлгөндүгү тууралуу гана кабарды угуп калдык. Эмне болуп өлгөнүн сурасак, лейтенантыбыз анын жарылып өлгөнүн айтты. Муну Төөмоюн-Атаны жардыргандыгынын жыйынтыгы деп түшүнүп койдум. Анын каерде көмүлгөнү да белгисиз. Бардыгы кудайдан го, бирок ыйык жерге тийбеш керек. Андан кийин Төөмоюн атанын ташын алабыз деп, орустардын дагы өлүп кеткенин айтышат. Мазардын адамдар баскан жеринде чөп жок.

Мазардын төөгө окшоп калгандыгы кудайдын кудурети. Бул жердин куту тоодой. Таштын моюнун, эки өркөчүн карасаң, төө чөгүп жаткандай. Мазардын аталышы ошондон да, бул азиз жер (Исак кызы Нуржамалдын маалыматы).

Маткалыкова Калима, 46 жашта: Төөмоюн-Атанын ыйык жер экенине мен өзүм ишенем. Сыйынсаң алладан амир болуп, Төөмоюн-Атанын азиздери тилегинди берет. Булагына барып сыйынып, үй-бүлөбүз менен бети-колубузду жууп келебиз. Сыйынганы келген адамдар муну Шыпаа-Булак деп атап коюшкан. Биринчиден, чыккан жараларга дары болсо, экинчиден, ич ооруга да дары. Ата-бабаларыбыз айткандай, Төөмоюн-Ата ушунчалык касиеттүү жер. Ажыга баргандардан да Төөмоюн-Атаны бир көрүп келдиңби деп сурашат экен. Бул – менин чоң аталарымдан укканым. Колдоочулары бар. Ушул жерде жашагандыгым үчүн да колдоочулары колдойт. Иштерим жакшы.

Ыйык жер деген – бул сыйынуучу жер. Зыяратың кабыл болсун деген түшүнүктөгү жер. Мен ойлойм, күн чыкканга чейинки жер ыйык деп. Бул мазарга жаш-кары дебей балалуу болуш үчүн, сакаюу үчүн келишет. Апрельден сентябрга чейин адам үзүлбөйт. Бул – Алланын керемети менен элге берилген жер. Мында ар түрдүү ырымдар аткарылат. Чырак коюшат, челпек бышырышат, союш союшат (Исак кызы Нуржамалдын маалыматы).

Акматалиев Абдурасул, 65 жашта, Акшар айылынын тургуну: Мазарларга сыйыныш өзү динде жок. Бул – шовинизмден калган нерсе. Исламдан мурда отко, сууга сыйынып жүрүшкөн. Ислам бир гана кудайга сыйынуу дегенди түшүндүрөт. Эми Төөмоюн вахт дегени. Төөмоюнга жетим-жесирлер, бей-бечералар келип, жерге эгин эгип отурукташкан.

Кабыр ылдый жакта, каналдын боюнда мазар бар. Ал жерге илгери казактар коюлган. Бир мезгилдерде казактарда ачкачылык болуп, ооп келишип, андан кийин чечендер келип, алар көмүлгөн. Ал мазар суу болуп кеткенден кийин, бул жакка, айылга көчүрүлгөн.

Төөмоюн-Ата ыйык жер, азиздери бар. Адамдар зыяратка барышат. Ал төөгө окшош, моюну, өркөчүнө карасаң, жаткан төөгө окшошот. Ыйык жер деген олуялардын кадамжайлары коюлган жерлер. Ошол жер ыйык болуп калат. Өлгөн адамдар тирүү адамдарга муктаж болот. Тирүү адамдар өзү эле ыйык. Адамдар (тирүү) бар жерлерди ыйык жер деп эсептейм.

Ыйык жерлерде ырым-жырым аткаруу туура эмес. Андай жерлерге барып чүпүрөк байлашат, бул мурдагы динден калган нерсе.

Кара-Суу району

6. Мазар-Булак

Мазар-Талдык айылы

Кароолчусу – Умматова Кыймат.

Бул ыйык жер Кара-Суу районунун Талдык айылында, Ош-Гүлчө жолунун (Улуу Жибек жолунун) 49-чакырымында, жолдон болжол менен 100-150 метр төмөндө, Машрап-Сай дарыясынын сол жээгинде, мазар шайыгы Умматова Кыйматтын үйүнүн алдында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – тал жана булак.

Ыйык жердин шайыгы Умматова Кыйматтын айтымында: Илгертен бери адамдар бул мазарды ыйык тутуп, сыйынып келишкен. Ар кандай жараларды ушул булактын суусу менен жууганда, жаралар жоголуп, сакайган. Менин мазарды карап калышыма, биринчиден, адамдардын келип сыйынып, зыярат кылып кетиши болсо, экинчиден кайын энем түрткү болду. Ал киши: “Бул жердин ээси бар. Ээси – ак тайлак. Ошондуктан караңгыда суу албагыла”, - деп, шамдан кийин суу алдырчу эмес. Суу менен жараларды жууп, маал-маалы менен шам жагып турчу. Мен дагы эл катары сыйынам. Арапа күндөрү шам жагып, куран окуйм. Башка күндөрү аян берилгенде, же түшүм бузулуп, чочуп калганда сыйынып турам. Мага аян өтүп кеткен ата-бабаларым тарабынан берилет. Бирок, кайненем айткан мазар ээлерин өзүм көрө албадым. Элдер негизинен ушул өзүбүздүн айылдан, дарыянын аркы өйүзүн Совхоз деп, бул өйүзүн Колхоз деп коебуз, ушул эки жактан, жогорку Сүтгүү-Булак айылынан келишет. Булак былтыркы жылы, андан мурдагы жылы эки жолу соолуп, биз аябай кыжаалат болдук эле. Быйыл жаан-чачын көп болуп, булак ийип, суусу көбөйүп, биз аябай кубанып турабыз.

Мен өзүм кыргызчылыкка ишенем, ниет коюп намаз үйрөнүп жатам.

Бул мазар булактын өзгөчө керемети бар, анткени мында балык бар. Адатта булак суусунда балык болбойт эмеспи. Суук болгондо булактагы балыктар өлүп калат экен. Ошондуктан булакта балык болбойт дешет. Бул мазардын балыктары да башкача. Өңү кадимки балыктардыкынан карараак, таризи (формасы) да башкача. Мазардын суусу жайында абдан муздак болот, ичкен адамдын тишин какшатат. Ал эми кышында булактын суусу жылымык келип, үстүнөн буу чыгып турат. Балыктар дайыма эле көрүнө бербейт,

кээде-кээде гана көрүнөт. Ошон үчүн аларды анча-мынча гана адамдар көрөт. Саламат эже келип сыйынып жүргөндө, анын да көзүнө көрүнгөн экен. Мен бир жолу көрдүм. Аларды кармаганга эч ким аракет кылбайт, эч ким тийбейт.

Булактын жанындагы бул тал илгери эле тигилген экен. Ошондон бери турат. Суу үстүнө жалбырактары, ыпыр-сыпырлары түшө бергендиктен, былтыр кыйып, элдерге да чүпүрөк байлатпай койдук. Чүпүрөк байланып турса, ырайы суук көрүнүп калат экен.

Өзүм кыргызчылыкка ишенгеним менен аны кылбайм. Жогору жакта агам бар, ошол кыргызчылык кылат. Аны Мамырбай калпа деп коюшат. Гүлчөдө эжем бар, ал дагы кыргызчылык кылат, бул нерсе биздин уругубузда бар. Негизи кыргызчылыкты илимге барабар деп койсок болот. Ооруканадан даба таппай, кыргызчылыктан жакшы болуп жаткандар көп болуп жатпайбы.

Мурда келгендер бул булактын көзүнө тыйын, көз мончок салышчу. Булак суусу эгинге муздактык кылган менен, сугатка пайдаланып жатабыз” (Азизилла уулу Исламбектин маалыматы).

6. Котур-Булак

Мады айыл өкмөтү

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кара-Суу районунун Мады айыл өкмөтүнөн 18 чакырым алыстыкта жайгашкан.

Ж.А.: Котур-Булак деп аталып калышынын себеби, илгери бүгүнкү күндөгүдөй медицина тармагы өнүкпөгөндүктөн, ата-бабаларыбыз өз илдеттеринен жаратылыштын сырдуу күчтөрүнө сыйынуу жана ошол сырдуу нерселерди колдонуу, пайдалануу, ишенүү менен арылышкан, даба табышкан. Алар өздөрүнүн жакындарына, дегеле бардык элдерге чыккан жараларды дабалап, сакайтып жашашкан. Алар ушул дабаларынан арылуу үчүн, жердин астынан чыккан ушул булакка келишкен. Ошондуктан дагы бул булакты котурларды жок кылат дешип, Котур-Булак деп атап коюшкан.

Бул булакка зыярат кылганы келген адамдар анын суусуна тыйын ташташып, андан соң гана суусун алышкан. Касиеттүү булак касиеттүүлүгүн көргөзүп, ушул учурда да туугандар келип, буттун изи өчпөй турат.

Ал эми андагы тыйындарды булактын өзүнүн жактырган адамдары гана, таза, намаз окуган адамдар алып, пайдалуу ишке жумшашат. Эгерде жаш балдар, тоотпогон адамдар бул тыйындарды алса, касиеттүү булагыбыз терс таасирин тийгизет, башкача айтканда, денелерине жара чыгып, котур пайда болуп, дартка чалдыгышат. Ошондуктан эч ким өз алдынча алып кетпейт, тийбейт. Эч ким тийбегендиктен дагы Котур-Булагыбызды кароолчу болуп коргобойбуз, ар бири өз жүрөгү менен коргойт (Мурзатөре кызы Элнуранын маалыматы).

6. Исмаил-Ата

Жоош айыл өкмөтү

Коммунизм айылы

Кароолчусу -

Бул ыйык жер Кара-Суу районунун Жоош айыл өкмөтүнүн Коммунизм айылындагы Машрабсай деген сайдын жээгинде орун алган. Ыйык жер айылдан оң тарапта, 6 чакырым алыстыкта жайгашкан.

Ыйык жердин түрү - үй (Исмаил атанын үйү) жана мүрзө.

Зыяратчы К.З.: Бул жерге келген адамдардын көпчүлүгү - нервден ооруган адамдар. Мисалы, шал болгондор, оозу-мурду белгисиз себептен кыйшайган адамдар, психологиялык жактан ооругандар зыярат кылып, даба табышат.

Бул жерге зыярат кылганы көп адамдар келет. Мен өзүмдүн көргөндөрүмдү эле айтсам, 1970-80-жылдардын ортосунда, Советтер Союзунун учурунда эле белгилүү киноактер Талгат Нигматулин, “Ленин жолу” гезитинин редактору Бөрүбаев сыяктуу белгилүү адамдар келип, зыярат кылып кетип турушкан.

Азыркы күндө Исмаил атанын жолун жолдоп калган бирин-экин окуучулары бар. Аларды Исмаил атадай элге жардам берет деп угуп жүрөм. Бирок азыркы учурда алардын кайсы жерде жүргөнүн билбейм, сураштырса табылчудай. Дагы бир нерсени айтайын, азыркы күндө Кыргыз Республикасынын Көзү ачыктар уюмунун президенти Рапахан эжей өзү баш болуп, көзү ачыктар дагы келип, зыярат кылып турушат.

Зыярат кылганы келгендер мезгилге карабайт, бирок көбүнчө жуманын 3-күнү келишет. Кайсы күнү келсе да, зыярат кылган адамдар шыпаасыз калбайт, сөзсүз түрдө даба табышат.

Оозеки тарыхы:

Исмаил Калпа ата 103 жашында каза болсо, 103 жыл бою азыркы үйүндө жашап, касиети оошкон. Исмаил атанын үйү да касиеттүү. Исмаил атанын көзү өткөндөн кийин, үй-жайын жок кылууга аракет кылышып, бульдозер менен сүзүп келе жатканда, бульдозеру да, трактору да ордунан жылбай, иштен чыккан. Азыркы учурда Исмаил атанын үй-жайы ошол бойдон сакталып турат (Мурзатөре кызы Элнуранын маалыматы).

6. Кожокелең

Папан совхозу

Кароолчусу -

Бул ыйык жер Кара-Суу районунун Папан совхозунда жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – таш жана таштын боору. Анын жанында көл бар. Суу каякка акканы билинбейт, каяктан агып киргени дагы белгисиз. Көлдүн түбү булак дейин десең, эч жакка агып чыкпайт. Үстүнөн самсаалап кичине тамчылап агат, анан чекесинде кум бар. Тилек кылып, кумга сүрөт тартып, анан ары чыгып кетесиң, кайра келсең бир белги салган болот. Сенин сүрөтүңдүн үстүнө сүрөт тартып коет.

Кожокелең дегени бул кожолордун майрамы экен.

15. Коргошун-Тоо

Ак-Таш айыл өкмөтү

Дил-Келди айылы

Кароолчусу жок, бирок Бурханбаев Кубаныч (болжолдуу 60 жашта) көз салат.

Мазардын түрү – колго жасалган дөң. Анын ичи көңдөй жана ичинде кандайдыр бир нерсе бар дешет. Союз убагында Москвадан бери келишип, изилдейм дегендердин бардыгы көз жумуп отурган. Мындан 15-20 жыл мурда бир аз казып көрүшсө, ажыдаарлардын сүрөтү түшүрүлгөн темир каалга көрүнгөн. Бирок андан ары казгандан кооптонушуп, токтотуп коюшкан.

Дөңдүн чоңдугу дээрлик Таластагы Манас-Ордодогу Кароол-Дөбөгө жакындайт. Үстү тегиз аянт. Жалпысынан бул дөңдүн аянты 2,5 гектарды ээлейт. Келген эл үстүнө чыга беришет, бирок андай-мындай жерлерине чүпүрөк байлай беришпейт. Бул жердин көбүнө тарыхый мааниси бар.

Аталган мазар Дил-Келди айылынын жанынан өткөн Ош-Кара-Суу кан жолунан 500 метр алыстыкта жайгашкан, алыстан эле көзгө көрүнөт.

Мазардын атайын шайыгы жок, бирок учурда жергиликтүү адам Бурханбаев Кубаныч бак-шак тигип, бочка алып барып, суу чыгарып, жанында жашап жатат. Бул жер анын ата-бабаларынын сөөгү коюлган жер болуп эсептелет.

Оозеки тарыхы:

Илгери бул жерде эки кытай бир тууган жашап, кийин дөңдүн алдына кандайдыр бир казына каткандыгы аңыз катары айтылат (Дооранов Абдулла, Ак-Таш айыл өкмөтүнүн башчысы).

Өзгөн району

7. Султаным

Өзгөн шаары

Кароолчусу – Шарабидинов Жалалидин, 58 жашта.

Бул ыйык жер 25 чакырымча шаардын ичине кирип, сол жагында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – күмбөз.

53 жаштагы медврач Болотов Аскарбектин айтымында: “Ал жерде мунара бар. Мунаранын жанында Султаным күмбөзү болгон. Анын жанында XI-XII кылымдарда салынган медресенин орду бар, ал жерден караханиддерге таандык болгон өтө көп тарыхый эстеликтер табылган. Бирок ал жер толук изилденип бүтө элек. Кыргызстандын түндүгүнө салыштырмалуу, түштүк жергеси бузулбаган дыңга окшош. XIII-XV кылымдарда медресе бузулуп, төөгө жүктөлүнүп алынып кеткен. Султанымдан 63 адамдын сөөгүн табышып, Ленинграддагы музейге алып кетишкен. Султанымда жалаң хандардын, султандардын сөөгү коюлгандыктан, Султаным деп аталып калган. Бул жерге ата-бабалардын арбагына сыйынып, андан жардам сурап келишет. Мурда ал жерге эл көп келип, кан чыгарып, куран окутуп турушкан. Бирок азыр жаштардын эс алуу жайына айланып калган.

Оозеки тарыхы:

Мазар шайыгы Шарабидинов Жалалидиндин айтымында: “Мен кароолчу болуп 5-6 жылдан бери иштейм., эки жагын тазалап турам. Ушул жердеги мугалимдер суранышкандыктан, шайык болуп калгам.

Бул жер хандардын ордосу болгон. XII кылымдарда караханиддер ушул жерге келип отурукташып калган. Бирок караханиддер Самаркандка чейин барышкан. Самарканд жакпагандыктан, ушул Өзгөнгө келип отурукташып калышкан. Ошол кезде Нас-Ибн-Аль хан болуп турган. Ал кайтыш болгондон соң, баласы Хусейин-Аль-Ибн ушул Султаным мавзолейин курдурган. Бул жерде 63 адамдын сөөгү коюлган. Муну археологиялык фактылар далилдейт. Андагы сөөктөрдү Ленинграддагы музейге алып кетишкен. Султанымга элдер келип куран окуп, жети топоч бышырып алып келишип, зыярат кылышкан. Эгерде балдары узакка сапарга кетип жатса, жаман түш көрсө, бирөө менен урушуп калса, иши жүрүшпөй жатса, келип жыт чыгарып, куран окуп кетишет. Совет учурунда ададар көп эле келген, азыр жаштар көп келет”.

Турсунбаева Авазбек, 48 жашта, мунара, мавзолейдин директору: “2006-жылдан бери ушул жерде башчы болуп иштейм. 2006-жылы долбоор жазып, мавзолейди оңдоп, калган 15 объектине көрсөткөм. Султанымга кеткен жолду оңдоп, жанына гүл, теректерди эгип, караганбыз. Бирок муну сугарган сайын, мунарага суу тээп, ным болуп кетти. Кийин Америкадан атайын адамдарды алып келип текшерти. Алар гүл, бак-дарак кылганга жолду цементтегенге болбойт, себеби жааган жаан-чачын түшкөн жерине сиңип кетиши керек деди. Кайра жолду бузуп, гүлдөрдү го экпей койдук. Кудайга шүгүр, азырынча жакшы эле. Медресенин ордун башкача жаңылайбыз (консервация кылабыз). Азырынча жакшы метод табылбай жатат. Мисалы, Өзбекстанда атайын ушуга ылайыкташтырылып

кирпич чыгат, же ошодон навес курабызбы? Бул жерге көбүнчө туристтер келишет, ал эми жергиликтүү эл зыярат кылат. Бирок бир нерсени бир эле Аллахтан сураш керек. Бирок, эл ишенип келишет экен, буга эч нерсе дей албайбыз. Кээ бирөөлөрү бала тилеп келсе, турмушка чыга албагандар, жаман түш көргөндөр зыярат кылып кетишет. Бирок ислам динин билген адамдар эч качан зыярат кылышпайт, ширк кошуп алат. Ата-бабаларыбыздын арбактарына куран түшүрүү керек. Кээ бир адамдар ушул жерге келип шам жагып, топурагын алып кетет. Жаштар келип, жазба десек болбой, аттарын жазып кетишет. Муну америкалыктар: “Өчүрбөгүлө, бул да бир кезде тарых болуп калат. Ошондо элдин психологиясын далилдейт”, - дейт. Мусулман жана чыгыш элдеринин маданиятын сакташ керек. Буга элдердин аң-сезими али жете элек. Жаштарга түшүндүрүп отуруунун зарылдыгы жок. Азыр дагы бир күмбөз салып жатабыз. Ал – Абду-Бакир-Ибн-Талибдин күмбөзү. Бул жерге да адамдар келип, зыярат кылышат. Мындан кийин Саид-Ибн-Бурхайдын күмбөзү бар, ал Өзгөн райондук стадионунда жайгашкан. Бул адам зынданга түшүп калып, ошол жерден сүйлөп берип, айткандарын бул жактагы шакирттери жазышат. Эгерде ал кайтыш болбой турса, 300 томдук китепти жатка билген деген божомолдор бар. Бул мазарлардын тарыхы 1000 жылдык. Мындан сырткары мечиттерге барыш керек. Ошол жерде зыярат кылышат. Өзгөн шаары – бул Самарканд, Оштон улуу шаар”.

8. Мазар-Булак (Кыз-Мазар)

Өзгөн шаары

Дүң-Булак айыл өкмөтү

Бакмал (Чөнтөк) айылы

Кароолчусу – Алиман, 57 жашта.

Бул ыйык жер Бакмал айылынын кире беришинде жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – булак, долоно, мажүрүм тал (Асилбек кызы Акинай).

Оозеки тарыхы:

“Мазар беш бир тууган болгон: башы Кытайда, Советте, Өзгөндө, экөө Жалал-Абадда, пири – кыз” (Асилбек кызы Акинай).

30 жаштагы инженер-технолог, таза суу боюнча иштеген адис айымдын айтымында: “Мазар боюнча жазуу эч нерсе калган эмес. Мен бул жерди эс тарткан кезимден билем. Апамдардын айтуусу боюнча мурда бул жер Махмал деп айтылчу экен. Азыр болсо – Бахмал. Базарга алыстагылар келишет, жөөсү жөө, атчаны атчан. Ал учур Жаныбек казынын бийлик жүргүзүп турган мезгили экен. Муну тайнем аркылуу укчубуз, ошондо атам 20-30-жылдары туулган. Ошондон улам жомок сыяктуу болуп калган. Камыш басып, карышкырлар жүрүп, бул долононун түбүнөн булак сыяктуу суу чыкчу экен. Бул жөнүндө чоң аталарыбыз жакшы билчү экен. Бул жерди “Кыз-Мазар” деп аташчу экен. Жети бир тууган экен, бул мазар булак канчанчысы экенин ажырата албайм. Бул жерге бала тилеп, жолдорун ачтырганы келишет. Жумуштары жакшы болбой калганда, беш убак намаз окуп, үч күндөн зыярат кылып кетишет. Жолдору ачылгандары кайра келип, ыраазычылыгын билдиришет. Мисалы, балалуу болбогондор шам жагып, же кой союп, кан чыгарып, бул жердеги дарактардын түбүнө көмүп кетишет. Өзү кичинекей эле долононун түбүнөн чыккан суу, кайсыл жеринен кандай кошулганын биз билбейбиз, суу каналын кылабыз деп ишке ашпай калган. Кийинки жылы деле аракет болгон. Азыр деле айылды таза суу менен камсыз кылат. Зыяратчылар келип, ар түрдүү жараларын жууп кетишет. Төрт мезгил бою тең эле келе беришет. Мен эс тарткан кез менен бүгүнкү күндүн ортосунда мазарга байланыштуу эч айырма жоктой: мурда деле, азыр деле бирдей эл келет.

Мурдагы зыяратчылардын көпчүлүгү материал байлашчу, кийин ар кандай ойдо келе башташты. Чүпүрөк байлабай, тескерисинче, байланууларын чечип, сууга

ыргытышат. Азыркы келгендер көбүнчө шам жагышат. Жети шам болот. Көзү ооругандар келет. Акча ташташат, бирок ал акчаны албаш керек, кайра оорусу сага жугуп калат дешчү. Акчаны эч ким албайт деп, Султанымга алып баргыла дейбиз. Нандан улук эч нерсе жок деп жети нан таштап кетишет, аны айылдагылар жеп коебуз. Үч жерге шам жагышат, талдын, долононун, бака теректин жанына жагылат. Бул жерде жети бака терек бар болчу, өзүнөн-өзү чыккан. Тал менен долоно өтө чоң, алар чоң аталарыбыздын учурунда эле чоң болчу. Түнкүсүн эмес, күндүз келгенден коркчубуз. Бул жердеги чүпүрөктөр жаанда калабы, же учуп кетеби, байланган чүпүрөктөр өзүнөн-өзү жок болуп кетет. Бул жерге эмчи-домчу кемпирлер зыярат кылганы келишет. Шыпаа таап кетти деп көбү келип, тазалап кетишет. Үйлөрүнө суу көтөрүп кетишет. Бул жерди айылдын эли келип тазалашат. Бул жердеги үй - мурдагы Горводоканал, азыркы Таза суу – мурдагы имарат. Ушул жерде элди таза суу менен камсыз кылышкан. Апамдар 40 жылдан бери бул жерде иштешет. Бул жерде иштегендерден 3-4 гана адам калган. Бул мазар булак канча пункттан турган, ошол эжелер гана билет.

Бул мазар булактын суусу эч кандай тоңбойт, кышында ысык, жайында, жазында муздак болот” (Нуркамилова Бактыгүлдүн жазып алган маалыматы).

Мазар шайыгы Алиман: “Мен 1958-жылы ушул жерге келин болуп келгем. Айыл аксакалдары көптү билишчү, алардын азыр көбү жок. Кайнатанын айтымына караганда, 28-20-жылдан бери мажүрүм тал дагы, бака теректер дагы турат. Улуу, касиеттүү талдар канча адамды көрүп коюшту. Кайсы бир кышта катуу шамалда дарактардын бутагы сынып калды.

Бул жерде илгери бир эле үй болгон экен. Калган жердин бардыгын камыш басып жатчу, кийин эл көбөйдү. Мазар-Булакка Мырзаке, Совет аймагы келип турушкан. Анткени мал базар алыс болуп, ушу жерге келип мал союп, кан чыгарып, зыярат кылып кетишкен. Кээде ушул жерге жатып калышчу. Бул жерде негизинен калмактар жашашчу. Айылдын жарымы – тажиктер, калганы – кыргыздар.

Бул жердеги долоно менн мажүрүм талга жамандык кылгандарга дарактар терс мамиле кылышат. Бул жердин биринчи шайыгы Умар деген киши болгон. Анын азыр көзү жок. Бул айылдын ортосундагы көчөнүн сол жагы – Умардын балдарынан тарагандар, оң жагы – кыздан тарагандар. Булак-Мазарга келип бакшылар кырк чилтен кылып, көзүн ачтырып кетишет. Бала тилеп жаштар, төрөй албагандар келип турат. Бала төрөй албагандар кан чыгарып, этин эзилтип кайнатып, айыл аксакалдарын чакырып, сөөгүнө бычак тийгизбей сыйрып алышып, сөөгүн булактын жанына көмүп кетишет. Мазар-Булактын жардамы менен көп эле келиндер төрөп, балалуу болушту.

Азыр Умар деген ал кишинин небере-чөбөрөлөрү бар. Анын беш кыз, бир уулу болгон. Уулунун аты – Нурмамат, ал дагы ушул жердин шайыгы болчу, көзү өткөн сөн, биз карап жатабыз. Зыярат кылганы келгендер булакка алтын, күмүш, акча тыйындарын ташташат, кийин балдар терип алышат. Менин да бир кызым бир тыйынын алган экен, кийин мурдунун жанына парсанактап, учукка окшогон, бирок андан чоң чака чыкты. Аптека менен оорукананын эч бир дарысынан жардам болбоду. Бир эже (Умардын чөбөрөсү) көрүп: “Сен булакка шам жагып, күлүн кызындын бетине кой. Балаң тыйын-тыпыр алып койгон окшойт”, - деди. Келип, шам жагып, күлүн койсом, бир паста кайтып кетти.

Нурмаматтын баласынын кемпири мен келгенде азиз экен. Аксакалдардын айтымына караганда, көрсө кемпир булакты булгап, өрдөктөрүн бакчу экен. Ушул жерден тукумдарын (жумуртка. – Айгине) жыйнап жүрө берчү экен. Кийин көзү азиз болуп, өмүрүнүн акырына чейин көргөн эмес. Булактан болду дешип калышчу. Зыярат кылганы ар кыл жактан келип турушат. Советтен келген бир аялдын жарасы өтө эзиллип, күчөп кетиптир эле, жети жолу келгенден кийин айыгып кетти.

Мазар-Булактын суусу да башкача. Мазар өзү беш бир тууган болгон. Анын башы Советтен башталып, Өзгөндө эки булак бар, бирөөсү Жалал-Абадда, бирөөсү Кытайда экен. Кытайдагы булактан алтын ээр токум агызышса, ушул жерден чыккан экен. Мунун

аты “Кыз мазар ата” дешет. Колдоочусу кыз болгон. Татаар аке деген бар эле. Анын ашказанында жара бар экен, врачтарга барып түзүк болбогон соң, ушул жерге келип сопу болуп иштеп калган. Анан бир күнү келип: “Эми мен түзүк болуп калам”, - деди. Эмнеге экендигин сурасам, “Түшүмдө керебетте жатсам, аппак кыздар келип, ашказанымды укалап жатышат”, - дейт. Айткандай эле, жакшы болуп кетти.

Келген көзү ачыктар булакта чачын жайган кыздын жаткандыгын айтышат. Көптөрдөн угам. Бул жердин ээси да ар түрдүү: чал, тайлак, ат, жылаан, Эгерде эртең менен туруп жыт чыгарып коеюн деп ниет кылсам, бутумдан эртең менен кадимкидей кытыгылап, ойготушат. Түшүмдө кыздар, балдар келип шарактап ойношот. Бул жердин пири жаш кыздар экен. Булакка ташталган акчалар Умардын тукумуна гана буюруйт.

Айылда үч бир тууган үй куруп башташып, мындагы бака теректин бутактарынан кыркып кетишет. Барып, тилдирип жатышканда, биринин колу кошо кирип, өлүп калат. Экинчиси жыгачтардын түгүндө калып калат, үчүнчүсүн үй басып калат. Эгерде ошондо кан чыгарып, куран окушканда, балким өлбөй калышмак. Долоно менен мажүрүм талдын касиети күч”.

Токсонбаева Якутхан, педагог: “Менин келин болуп келгениме 50 жыл болуп калды. Жашым 70 тен ашты. Менин билишимче, мен жаңы келин болуп келгенде, бир жумага жетпей сууга бардым. Мен анда мазар атаны билчү эмесмин. Суу алып үйгө кетип жатсам, көпүрөгө жеткенде, бутумдан мык кармап калды. Карасам, мык жок. Үйгө келип, энеме айтсам, мазар атам колдоп жатканын айтып, куран оку деп сунуш кылды. Куран окудум. Кийин дагы барсам, ишенесинерби, 10000 чакты жылан жүрүптүр, Жылан бар жерде алтын да болушу мүмкүн. Бирок мазардын ээси да болушу мүмкүн. Түнү жатсам дагы үйдүн арты дүпүлдөй берчү, чыксам, эч нерсе жок. Мазар атанын ээси деп койчумун, жолборс, тайлак болуп көрүнчү. Бир жылы догдурга жатып калдым. Жанымда атинчен бир эже жатып, ага мазар атаны айтсам, келип кан чыгарып, куран окуду эле, мазар-атанын булагы кадимкидей кайнады го. Бирок кийинчерээк мен дагы жуунуп, даарат алып барып, куран окусам, булак дегеле кайнабайт. Булак атадан өткүр нерсе жок, бул жердеги жанындагы бактын отундары көбөйүп калса, сүмөлөк кылабыз. Совет мезгилинде булакка киргизбей куучубуз, кудайга шүгүр, азыр кысымга алган эч ким жок. Эгер патриоттор болсо, булакты оңдоп, эс ала турган жер кылып койсо, касиети өтө күчтүү. Жалал-Абаддагы 27 суунун өзү булак. Мазар ата жаман адамдарды дароо билет. Булактын суусу берекелүү кылат. Бул жерде да алтын болушу мүмкүн. Себеби, Кубат акенин апасы айнып калганда, “калды, калды, бир карапа алтын калды”, - деп кыйкырчу эле” (Асилбек кызы Акинайдын жазып алганы).

9. Бурханиддин Кылыч

Өзгөн шаары

Өзгөн айылы

Кароолчусу – Жохонгир, жашы 45-50лөрдө.

Бул ыйык жер - Өзгөн районунун Өзгөн айылындагы бейиттин аягында, чет жагындагы кичинекей тамга окшош мүрзө. Ал “Мир” паркынан бир чакырым алыстыкта жайгашкан. Мазарга барган жолдун эки жагында жайгашкан бейиттер дөңдүн үстүндө, башкача айтканда, жолдун эки жагында эки дөң, дөңдүн үстүндө бейиттер бар.

Жолдо баратканда эң башында мазар көрүнөт. Ал кичине гана ак үйгө окшойт. 5 метр ары бассейнге окшогон төгөрөк нерсе бар. Мазардын айланасы корукка алынып, алдына гүл эгилип, зыяратчылар келип отурууга ыңгайлуу кылынып отургуч коюлган. Ага кириш үчүн кароолдон уруксат алыш керек. Анан мазар ак түстө, мүрзөгө окшош, бирок үстүнөн темир шыйпырлар менен тосулган. Алдында Бурханиддин Кылыч жөнүндө кыскача өмүр баяны жазылган, анын баары ак ташта жазылган. Ал таштын жанындагы кичинекей пистолетке окшогон ташта дагы арабча 4 сап Бурханиддин Кылыч жөнүндө жазылган.

Мазар турган жер аябай таза. Айлана-чөйрөсүндөгү элдер карашат.

Бурханиддин Кылычтын ырым-жырымын айтсак: Ал жерге барганда куран окуу керек жана ошол мазарды 7 жолу тегеренип басыш керек. Ниеттериңи, тилектериңи айтканча жүрүшүн керек.

Оозеки тарыхы:

Көзү ачык (бакшы) аялдын маалыматы (алгач куран окуп, 10 мүнөтчө ыйлап, өзбекче ырдап берди. – Разакова Гүлзат): “Бурханиддин Кылыч Өзгөн шаарынын курулушун баштаганда, Кокондон дагы адамдар келе баштаган. Султан хандыгы жана мазар машаяктары курулуш башташат. Адырлардын ичинде өздөрүнүн шакирттерин (окуучуларын) суусуз жерлерге жиберешет. Ошолор бир күндүн ичинде тез, чын дилден иштеп, курулушту бүтүрүшөт. Шакирттер өздөрүнүн атынан шаарды Өзгөн деп аташкан. Курулуш учурунда мунараны дагы курушкан, бирок Султан чырактарды жакпай, зыяратты туура эмес кылгандыгы үчүн, зыяраты кабыл алынган эмес. Кылыч, канжар, найза сыяктуу куралдарды пайдаланган. Өзгөндө бир ажыдаар болгон, башы көп болгон. Ал күнүгө бирден адамды жеп турган, алар туугандарын, балдарын даярдап турушат экен.

Бурханиддин элге сүт топтоттуруптур. “Мен ажыдаардын баштарын бирден алам, кан көп болот, мен кандын ичинде калам. Мени куткарыш үчүн үстүмө сүт куйсаңар”, - деп элге айтат экен. Бирок ажыдаардын кыйкырыгынан эл качып кетет экен. Кылычка сүт куюлбай, кандын ичинде өлүп калат. Азыр ошол жерде иштеген адамдардын теги Самаркандда жашашат. Кыскасы, ушундай уламышы бар (тарыхка туура келбейт. – Разакова Гүлзат).

Мен үч баланын энесимин. Балдарым ооруп, жолу ачылбай, ошого куран окутуп, сыйынып, жолун ачтырып келдик. Бизди Ибадат Каримовна (?) алып келген. Мындан башка Жалал-Абаддагы мазарларга дагы сыйынып келе жатабыз. Бул мүрзөдө өзү Бурханиддин Кылыч жатат, ал элдерди колдогон, дагы деле колдоп жатат. Кылыч Бурханиддинди Саид Бурханиддин дешет экен”.

Мазар шайыгынын маалыматы: “Бул мазар мен төрөлө электе бар болчу, ошондон бери бар. Бул мазарга адам деле өтө көп келбейт, билген бар, билбеген бар дегендей. Көбүнчө чоң адамдар келет. Зыяратка көбүнчө эртең менен эрте келишет, куран окуп, тилектерин айтып кетишет. Мазардын жанында медресе бар. Анда ата-энеси жок балдар бар, алар тез-тез барып сыйынып, ошонун жанында дөңдө китеп окушат. Бир мазар бар эле, азыр барбы билбейм, бирок ошол мазарга бир жаш бала чоңойгучакты барып, китеп окуп жүрүп, чоң ийгиликтерге жетип, белгилүү адам болгон деп айтышат.

Бул жерге жакын арадагы мазарлардан Мунара, Султанымды эле билет экенмин” (Разакова Гүлзаттын жазып алгандары).

Абдраим, 55 жашта, электрик: “Өзгөндө көп эле ыйык жерлер бар, бирок алыскы жерлерде жайгашкан”.

Мухабатхан, 50 жашта: “Мен Жалал-Абаддан ушул жерге атайын сыйынганы келдим. Кылыч Бурханиддин кылычтарды аябай сындырчу экен деген уламыш бар. Бул жерге келгенибиздин себеби – менин уулумдун пири ушул жерде. Биз пирибизден бата алып, сыйынганы келгенбиз. Уулум кыйналып, өзүн жаман сезип, башкача боло бергендиктен, бир аялга барып көргөзсөм, азиз жерден, пирибизден бата алышыбыз керектигин айтты.

Пир деген бул адамдарды жөлөйт, колдойт, пирге сыйынабыз. Бурханиддинге сыйынсаң, жолуң ачылып, ишиң берекелүү болот. Биз дагы сынайлыкчы деп келдик. Эгерде биз ушул жерге келебиз деп келбесек, сыгылып, кыйналып, кызыкча боло беребиз. Куран окуп, тилеп, Кылыч жерибиз колдоп жүрсүн деп сыйындык”.

10. Кара-Шоро

Өзгөн шаары
Салам-Алик айылы

Бул ыйык жер Өзгөн районунун Салам-Алик айылынан бир канча алыстыкта жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – тоонун боорунан агып чыгып турган булак суу. Булактын башына чоң бетон челек жайгаштырылып, түтүк менен суу агызып коюшкан. Булактын суусу түтүк аркылуу келип, дарыяга кошулат. Айланасына боз үйлөрдү тигип, аларды ижарага беришет.

Кара-Шоро алыс болгондуктан, кар кете элек кезде барууга мүмкүн эмес. Ошондуктан ал жакка күн жылуу болгондо, жаздын аягында, жай мезгилдеринде барса, жолдор жакшы жана ыңгайлуу (Мурзатөрө кызы Элнуранын маалыматы).

Кара-Суу районунун Правда айылынын 65 жаштагы тургуну Айсабекова Мусакандын маалыматы: “Кара-Шоро деп эмне себептен аталып калгандыгын так билбеймин. Жери кара топурак болгондуктан, ушундай аталып калса керек. Мен Өзгөндө Кара-Шоро деген ден-соолукка пайдалуу суу бар экенин угуп, кызым экөөбүз бардык. Бир канча күн суудан ичип, тазаланганбыз. Суусу аябай муздак экен. Биз эртең менен суу куюп, кичине жылытып, бир литр сууну үч бөлүп, дем алып, баарын ичип түгөтөбүз. Суунун муздактыгы ден соолукка пайдалуу. Ал сууну ичкенден кийин, организмди тазалап чыгат. Айрыкча, бул суу боорго, ашказанга, ич ооруларына зор тасирин тийгизет. Суунун боорго кандай таасир бергенин бир баладан көргөнбүз. Бала ооруканага барса, врачтар: “Боору ооруйт экен, бир канча күн үйдөн дарылансын”, - деп апасына дайындап кетириптир. Энеси алып баргандан кийин, бала бир жума ичкенден кийин өзүнө келип, жакшыраак басып калат. Баласынын түзөлүп баратканын байкап калып, энеси ошол жерде жыйырма күн турат. Бал жыйырма күндөн кийин аттай болуп чуркап кетиптир. Кадимкидей жүгүрүп, балдар менен топ ойноп калат. Врачтар 3-4 айдан кийин анализ тапшырса дешкен экен, барышса, врачтар таңгалып: “Балаңызды каяктан тазалаттыңыз?”, - деп сурашат. Кара-Шоро деген ыйык булактан тазаланганын айтса, врачтар аларды да алып барышын суранышып, Кара-Шоронун дарылыгына таңгалышкан экен.

Өзүм деле боорго кандай таасир берээрин көргөм. Боорум ооруп, өтүмдү алдырып, кыйналып, өзүмдү начар сезе берчү элем. Кара-Шорого баргандан кийин, эч жерим оорубай, бронхитим да кармабай, өзүмдү аябай жакшы сезип калгам. Кара-Шоронун касиетине ушунчалык таңгалам”.

Бир карыянын маалыматы: “Кыргызстанда ыйык жерлер, мазарлар эң көп. Мен Кара-Шорого эки жолу баргам. Суусу табигый, газдалган сууга окшош, кышкысын тоңбойт. Кара-Шорого барып, даргына даба тапкандар өтө көп. Мен дагы барып, организмди тазалап келгем. Ал жерге барганда, кыргыз калкынын кандай салттары болсо, ошолорду аткарабыз. Куран окуп, жети токоч жасап, ж.б. ырымдарды колдонобуз. Кара-Шорого кыргызстандыктар гана эмес, жол ачылганда Өзбекстандан, ар тараптан элдер келип, дарыланып кетишет. Кара-Шоронун айланасында да ыйык жерлер арбын.

11. Көк тоңду-Ата

Өзгөн шаары
Салам-Алик айылы

Азыркы учурда Көк тоңду-Ата мазарын оңдоо иши жүрүп жатат. Ал ишти ошол жердин кулуну Сатыбалдиев Элмурза жүргүзүүдө. Ал мазарга кетип бараткан жолдун түбүнө, зыяратчыларды тейлөө үчүн, кичинекей үй салганы турат. Бул мазардын тегереги мрамор таш менен оңдолуп, суу чыккан жерге түтүк орнотулган. Бул нерселер толук камсыз болгондон кийин, короого алуу пландашылып жатат.

Мындан 30-40 жыл мурда бул жер киши аралай алгыс, эки адам ажырап, эки жакка кетсе, бирин-бири таба алгыс, чытырман бак эле.

Бул жер Союз учурунда эле кор боло баштаган. Чечендер, орустар келип, жердеп, бак-дарактарды кыйып, отун кылып жиберген. Аллага шүгүр, ошончолук коюу болбосо дагы, бак-дарагы бар (87 жаштагы ардагер Сагынов Акмат).

Оозеки тарыхы:

Бул жердин тарыхын айта турган болсом, илгери аравиялыктар мусулманчылыкты таркатып жүрүп, ушул жерге жетейин деп калганда уруш чыгып кетет да, мусулманчылыкты таркатып жүргөн аскер башчысына Бош-Капа деген жерде ок тийип, өлөт. Аны аскерлер ушул жерге чейин атка өңөрүп келет. Андан ары алып кетиштерине көздөрү жетпей, ушул жерге Нуркожо Козубековду коюуга мажбур болушат. Эгерде денеси былжырап кетпегенде, жерге койбой, Мекеге алып кетмек. Дагы бир нерсе, ал аскердин башчысы болуп турганда, өлгөн мусулманды өлгөн жерине коюш керек деп, аскерлерин кай жерде өлсө, ошол жерге коюп кете берген. Ошол себептен да Нуркожо атаны ушул жерге коюшса керек. Бул киши өлгөндө, үстүндө көк тону болгон экен, ошол тонунун атынан, мүрзөнүн үстүнө эки таш алып келип, араб жазуусу менен “Нуркожо Козубеков, Көк тонду-Ата” деп жазып кетишкен. Бул жазууларды бир гана молдолор окуй алчу. Көк тонду-Атага коюлган таштарды чечендердин мүрзөсүнөн табууга болот.

Бул мазар аябагандай касиеттүү. Мен өзүмдүн башымдан өткөндү айтып берейин. Бул жарык дүйнөгө келгенден кийин оорукчан болуп, жеген-ичкеним аш болбой, ичим өтүп, күндөн-күнгө өспөстөн, кайра тескерисинче кетип, калпакка бата турган болуп калган экенмин. Апам менден үмүтүн үзүп, карабай койгон экен. Чоң энем: “Кандай болсо дагы, жаны чыгып, бул дүйнөдөн өткүчө карашыбыз керек”, - деп, этегине салып, өз үйүнө алып кетип, ар жерлерге алып барып, көрсөтөт экен. Бирок, жыйынтык чыкпай, ушул булактын шайыгына келет. Шайык: “Балаңдын өмүрү узун, күдөрүңдү үзбө. Ушул жерде күт, силерге Алла Таалам тарабынан жардам аян келет”, - дейт. Энем анын айтканын кылып, түн ичинде ошол жерде Алладан жардам сурап тиленип отуруп, көзү илинип кетет. Бир маалда чочуп ойгонсо, мени чоңдугу мышыктай болгон аппак нерсе ары өтү, бери өтүп сыйпалап жаткан экен. Ошол күндөн тартып ичим өтпөй, мына кудайга шүгүр, адам болуп, 87 жашка чыктым. Ушул жашка келгиче мазардын жанынан тек өтө албай, сөзсүз кирип, суусунан ичип, бети-колумду жууп кетем. Бул мазардын үстүндө үңкүр бар эле, мен кичине кезимде энемди ээрчип келчүмүн. Энем зыярат кылып, суусунан иччү, китептерин оңдоп жайлгаштырчу, а мен шок неме, китептерди алам деп жаңжал салчумун, бирок китептерди карматчу эмес. Баягы үңкүрдү майлаган молдолор мени алдаш үчүн, үңкүрдүн ичинен бир кочуш топурак алып чыгып беришчү, ал топуракты жесең аябай ширин эле. 50 жылдан ашты, ошол топурактын даамын, андагы таттууну эңсеп келем, бирок ал кездеги жеген топуракты эми жебей, бул дүйнө менен кош айтышам го. Азыр ошол китептер барбы? Жок, ал китептер, чирип жок болду. Мен жаш кезде көргөн үңкүр да көмүлүп калды. Булактын ыйыктыгы эле элге белгилүү болбосо, бул жердеги үңкүрдү, китептерди эч ким деле биле бербейт (87 жаштагы ардагер Сагынов Акмат).

“Мен өзүм Ак-Терек айылынан болом. Бул мазарга ишенүүмдүн себеби, менин 1962-жылкы эжемдин башына таажы чыгып, ооруканалардан айыкпай, үйгө келет. Атам менен апам эмне кылышаарын билбей, молдо, кожолорго окута баштайт. Ошондо бир молдо: “Силер эч жакка чуркабай, өзүңөр жактагы эле булакка зыярат кылып, шам жагып, ысырык түтөтүп, жети токоч кылып элдерге жедирип, ошол булактын суусу менен жуундура бергиле”, - деп айтат.

Булактын суусун алып барып, эжебиздин көңүлүнө тийбеш үчүн баарыбыз эле чогуу иштетип, колубуздан келгенин кылганбыз. Эжемдин башындагы таажы ушул булактын касиети менен 10 күндөн ашык убакытта жок болуп кеткен. Башынан эле ооруканалабай, ушул жерге келсе болбойт беле деп ойлоном. Эжем ал илдеттен айыгып, мурдагы Ленинград, азыркы Санкт-Петербургга иштегени барып, Лена аттуу аял менен

таанышып калат. Ал аялдын кызы дарыны көп ичип, ошондон ооруп, башынан баштап тырмагынын учуна чейин былжырап кара болуп кетет. Ал жаранын атын врачтарга көргөзүп сураса, черепаший пансир деп айтып, “бул кызың айыкпайт, бизге сат”, - дешет. “Кантип эле айыкпасын деп ар кайсы жерлерге алып барып дарылатып жатам”, - деп өзүнүн башынан өткөнүн айтып берген ал аял кандайдыр Кыргызстанга келген. Келип, ушул Көк тоңду-Ата булагынын суусу менен жуундуруп, бир айга жетпеген убакыттын ичинде толугу менен айыгып, Санкт-Петербургуга кеткен. Азыркы учурда келип-кетип турат. Ошол убактагы акыбалын, кийимин чечкенде кийимге калган карттарды, былчылдап суусу чыгып турган жараларын, анан ошол илдеттен айыккандагысын, ага ушул булак шыпаа болгондугун айткандан тажабайт. Бул иш 1985-жылы болгон” (Калчаев Советбек, 1971-жылы туулган, андан Жумашбекова Гүлнар жазып алган).

12. Ак-Терек

Салам-Алик айыл өкмөтү

Ак-Терек айылы

Кароолчусу – Маматов, 62-63 жаштарда

Бул ыйык жер Салам-Алик айылынын бүтүшү менен Ак-Терек айылынын башталышынын ортосунда жайгашкан. Ак-Терек айылына мазардан ары 500 метрден кийин жетсе болот. Мазар жолдун боюнда жайгашкан. Чыгыш тарабында Салам-Алик айылы бар. Ак-Терек айылынын батыш жагында жайгашкан болуп калат.

Мазардын түрү – булак. Ал долононун көлөкөсүндө турат. Машинага жаандын таза суусун коюшат го. Бул мазар булактын суусунун тазалыгы дагы ошондой. Келген зыяратчылар жүздөрүн жуушат, булак суусу менен ичтерин тазалашат, куюнуп чайканышат. Окулган жаман дубаларды жок кылаарын айтышат.

Мазардын тегерегинде бугулардын бюсту бар. Бугунун бири жатып, бири туруп турат. Жанында арчалар тигилген. Жайкысын бул жерде кымыз, каймак сатылат. Кароолчунун үйү алыста, бирок келип көз салып, карап, камкордук кылып турат.

Бул мазарга башында өзбектер дагы зыяратка келишчү. Азыркы күндө кыргыздар гана келет (Бегай, Ийри-Суу айыл өкмөтүнүн жооптуу катчысы).

12. Мазар-Булак

Ак-Жар айыл өкмөтү

Какыр айылы

Кароолчусу - Аскоров Кадырбек

Бул ыйык жер Аскоров Кадырбектин огородунда жайгашкан.

Мазар-Булактын пайда болушу тууралуу мазар ээси өзү төмөнкүлөрдү баяндайт: “Менин бул булакты ачышыма ооруганым түрткү болду. Ооруганда да башкача ооручумун. Эсимди жоготуп, өзүмдү-өзүм билбей калчумун. Ушул акыбалым аябай оорлошуп, 35 жыл оорудум. Апам ооруканадан оорукана калбаганда, кыргызчылык да кылып көрбөйсүңбү деп айтты. Ал мага туура келгендей башымды ийкедим. Ошол күндөн тартып молдолорго бара баштадым. Кара-Суулук бир молдо Мырзакелик Уулкан аттуу аялга жиберди. Ал мени окуп, тазалап, көзүмдү ачты да, кайра ошол молдого жиберди: “Эми сенин тагдырың ошол молдонун айтымы менен чечилет”, - деди. Мен коркуп, бирок барбай кое албай, бардым. Барсам, отургузуп алып аябай окуду да, “Сен кудаанын кудурети менен булак ачасың, булактын аты – Мазар, эсиңден чыгарба”, - деп айтты. Мен таңгалып: “Айылым какыраган жер болсо, огородума да сууну зорго алып келсем, анан кантип булак ачам?”, - дедим. “Сенин огородундун чекесинде даараткана бар, даараткананын жанында жаңгак бар. Жаңгак ыйык, ага балта тийгизбе. Булакты ошол жаңгактын жанынан алып чыгасың”, - деди. Мен буга ишенген жокмун, молдонун

айтканын кылган да жокмун, ошентип, кайра баштапкы абалыма түшүп калдым. Айлам кетип, кайра ал молдого барсам, “Эми айтканды кыл”, - деп, кайра окуду. “Биринчиден, аялың төшөктөн турбай, ооруп жатып калат. Экинчиден, бодо малың кырылат. Үчүнчү, балаң жара чыгат. Ошолорду өзүңдүн окумалың менен айыктырып, үй-бүлөңдү, малыңды сактап каласың”, - деди. Так ошол иштер башымдан өттү. Булак ачтым, кудайга шүгүр, өзүм да, үй-бүлөм да жакшы. Мына, көзүмдү ачтырып, булак ачканыма 14 жыл болду. Бул жылдардын аралыгында жүрөгү түшкөндөрдү, оозу, көзү кыйшайгандарды, жараларды окумалым менен айыктырып, түзөтөм (Жумашбекова Гүлнардын маалыматы).

12. Сасык-Булак

Кызыл-Тоо айыл өкмөтү

Кароолчусу -

Бул ыйык жер Өзгөн районунун Кызыл-Тоо айыл өкмөтүндөгү алтынчы көчөнүн этегинде жайгашкан. 72 жаштагы Табылдыева Айсалкындын айтымы боюнча: “Мен 1958-жылы бул жерге келин болуп түшкөнүм. Башында мындай нерселерге көңүл бурчу эмес элем. Жолдошум менен жашап жүрүп, жайлоого көчө турган мезгил келип, жүктү, малды жиберип ийип, жолдошум экөөбүз аркасынан ат менен жөнөдүк. Кетип бара жатканда кулагыма катуу бир үн угулуп, чыңырып жибердим. Эртеси учук чыгып, кулагым укпай, чочуй бердим. Кайненем муну угуп, булактын жанына мени алып келди. Ал жерден куран окуп, шам жактык. Андан кийин ал суу менен бети-колумду, кулактарымды жууй баштадым. Көп өтпөй уккан добушту унуттум, чочубай калдым, оозумдун тегерегине чыккан учуктар өзүнөн-өзү эле жок болуп кетти. Ошондон кийин балдарга жара чыкса, чочуп калса, алып келип зыярат кылып, суусуна жуундуруп коем. Кантсе да кайненем илгерки адам болгон да, бала-чака ооруса, ушул булакка алып келип, эмдеп, жакшы болуп кетишине түрткү болчу (Жумашбекова Гүлнардын маалыматы).

12. Котур-Булак

Мырзарык айылы

Кароол аянты

Кароолчусу – Сакиев Канатбек Турганбаевич, 1961-жылы туулган.

Бул ыйык жердин түрү – жалгыз тал.

Ыйык жер Мырзарык айылынан кирип, көчөсү бүткөндөн кийин, айылдан бир чакырым четте жайгашкан. Чыгыш жана батыш жагында тоолор бар, ал эми түндүк жээгинде, бир чакырым четте Компроват суусунун чети өтөт. Тегерегинде ошол айылдын тургундарынын эгиндери эгилет. Булак муздак. Үстүндө баткагы (грязь) бар, аны шайыгы ар дайым тазалап турса да, кайра бетине топтолуп кала берет. Талдын түбүнөн бурк-бурк этип, муздак таза суу чыгып турат. Талдын сол жагында атайын шам жагуучу таш жайгашкан. Айланасы бүт зым тор менен оролгон. Ал торлорго келген элдер чүпүрөк же акча байлап кетишет. Кээде акчаны булактын бетине ташташат. Атайын жуунуучу же киринүүчү, камыш оролгон, башка жакка көрүнбөөчү жери бар. Ал жерге баргандар жуунуп, курганып, кийинип кетишет (Нуркамилова Бактыгүл).

50 жаштагы үй кожойкеси Сапаргүл: Бул булак мен туулгандан бери бар. Бул – аллергия, жараларды жок кылуучу булак. Менин апам ушул жерден шыпаа таап кеткен, бизди да ар дайым ушул жерге алып келип турчу. Мен да ар дайым бул булакка келип турам. Себеби, мени бир молдо үч жерге барып куран окуп, зыярат кыл деген. Анын бири – Сулайман-Тоо, экинчиси – Султаным, ал эми үчүнчүсү – ушул Котур-Булак. Экөөнө тең бардым, бүгүн жети нан кылып, бул жерге келген элем. Кудай тилегендин тилегин берет дегендей, үйдөн жети нанды чын дилден кылып чыктым эле, пешенемде булакта жети адам болуп калды. Мен өзүм Кароолдук болом, бул айылга келин болуп түшкөмүн. Жакшы ниет кылып берип кой дегенинен, атайын келгемин. “Колдо бар алтындын баркы

жок” дегендей, бул жерге жакшы кызыгуу менен келе беришпейт. Бирок мен ушуну айта аламын, бул булактын касиети күчтүү.

Абдылазизова Ыкыбал: Мен өзүм Оштон болом, Түштүк-чыгыш кичи районунан. Күндөнбү же чанданбы, өзүм да билбейм, мойнум, колум, көрүнгөн жерлеримдин баары аллергия болуп жатат. Чынын айтсам, барбаган жерим калбады. Эч жерден шыпаа ала албадым. Бир тууган сиңдим ушул айылга келин болуп түшкөн. Кечээ телефондон сүйлөшүп жатып, аллергиям көбөйүп кеткенин айтсам, “Биздин айылда бир булак бар, ушул жерге келип жуунуп кетпейсизби”, - дегенинен, келген болчумун. Мурда деле айтып калчу, бирок мен маани берчү эмесмин. Кечээ келдим. Аябай начар болчу, бир жууганда эле белги берди. Үйгө суу алып келип, ал жактан да жуундум. Кудайга миң мертебе шүгүр, жакшы болуп баратат. Бүгүн да келген кезим. Эртең да бир жуунуп кетейин деп жатам. Бул булактын касиети мени аябай таңгалдырды. Канча жолу укол алдым, бирок таасири болгон эмес. Шам жактым, бирок шайыгы туура эмес жерге жагыпсыңар деп жатат. Бүгүн болсо бул ташка жагып жатам.

32 жаштагы үй кожойкеси Гүлбарчын: Эжем Ыкыбалды бул булакка ээрчитип келгемин. Бул булактын касиети менин үй-бүлөм үчүн өтө маанилүү. Себеби былтыр 12 жашар кызымдын бутуна аябай жара чыгып, бул жакка үч жолу алып келгенден кийин, баягы жаралары, кудайга шүгүр, жок болуп кетти. Ошондо эжеме айтсам, көңүл бурбай жүрүп, мына көбөйүп кеткенде келди. Келген күнү жууганда, дароо бозоро түштү. Өзү да мурда эле келбей деп сүйлөнүп отурат. Эми мен эч нерсе билбейм, касиети күчтүү экенин гана айта аламын. Өзбекстан, Жалал-Абад, башка жактардан көп келишет.

Оозеки тарыхы:

Мазар шайыгы Сакиев Канатбек: Бул мазар ата-бабаларыбыздан келаткан ыйык булак болуп эсептелет. Аксакалдардын айтуусуна караганда, 20-30-жылдардын аралыгында элди бир жара оору басат экен. Чоң молдо келип, ушул жерден дем салат экен, кийин адамдар жакшы болуп кеткен экен, ошондон Котур-Булак деп аталып калган. Ал жактан бул жакка келип жуунуп, жаралары кетип калган экен. 1981-жылы менин атам ыраматылык Сакиев Турганбай бул жердин суусун алып, Бишкектеги Илим-изилдөө институтуна жөнөтүп, тутумунда жараларды жок кыла турган зат бар деп лицензия алган экен. Раматылык атам айыл аксакалдарын чогултуп, короосуз жаткан жердин чекелерин тосуп, кудайы кылышып, тазалашып, ошондон улам эл сыйынып, зыярат кылып турушат. Бир-эки жылдан бери мурдагыдан да тазараак кармаганга аракет кылып турам. Элге пайдасы чоң. Ал тургай ушул булакка келип жуунгун деп догдурлар да сунуш кылышат экен.

Мен келгендерден сурайм да, каяктан келдиң, эмнеге келдиң деп. Ошондо догдур жөнөткөнүн айткандар бар. Бул жерге ар кандай курактагылар келишет. 2 жаштан 12 жашка чейинки балдарды алып келишет. Жашы өтүп калгандар, 50-60 жаштагылар келишет. Өзүбүздүн айылдагылар, райондун тегерегинен келишет. Өзүм гезитке берейин деп жаткамын. Силерге окшоп угуп келип, сыйынып кетишет. Келгендерге өзүнчө бир дептер ачып коеюн деп, муну да кылбадым, каерден келгендерин жазып коюп турушса, жакшы болот эле. Кээ бирөөлөрү эки жолу келет. Бирөөлөрдүн айтуусу боюнча бир өзбек аял келиптир, өзү Намангандан болот экен. Бул жерден шыпаа тааптыр да, колундагы алтын браслетин бул жерге таштаптыр. Мен келсем, балдар ызылдап жатышыптыр. Эмне болгонун сурасам, айтышпайт. Бир нерсе издеп жатабыз дешет. Бирөөсүнөн алдап сурасам, ошол эже кулагындагы сөйкөсүн, колундагы шакегин таштады эле деп издеп жатышыптыр.

Анан бирөө Ташкенттен келди, 35 жаштан өтүп калган киши экен. Ушул жерге жуунуп кетип, кийин келип кудайы өткөрдү, бул 2008-жылы болгон окуя. Бул жерге келгендер жети токоч, жети шам алып келип, жагышат. Келгендерге акчаңды мага бербе, сууга эле салып кой дейм.

13. Үркыз булагы

Көлдүк айылы

Кароолчусу – Үсөнова Ибадат

Бул ыйык жер Өзгөн районунун Көлдүк айылында жайгашкан.

Мазардын түрү – булак. Булак кичинекей, туптунук, муздак. Жара, андан башка ар кандай ооруларга жардам берет. Айланасы калың чөп, кашааланган. Ал булак жер астынан чыгат. Мурда кароосуз калган, азыркы күндө жергиликтүү тургун, 1947-жылы туулган Үсөнова Ибадат карап, тазалап, жыт чыгарып турат. Бул булакка көп адамдар келбейт, айланасындагы билген адамдар гана келет. Ал эми бул жерди өз кароосуна алган Үсөнова Ибадат табыпчылык кылат, балдарды эмдейт, өз кезегинде булактын суусун да дарылыкка пайдаланат (Исак кызы Нуржамалдын маалыматы).

Үсөнова Ибадаттын маалыматы:

Эсен деген балам ооруп калды. Оштогу бирөөнө барып, жүрөгүн көтөртүп келдим. Үч күндөй жүрөгүн көтөрткөндөн кийин, эртеси: “Өзгөнгө барсаң, Черемушкада² эки бир тууган келин бар. Ошого барсаң, көрүп берет. Саратан күнү ошого барып жат. Силер аябай ак сөөк адамдар экенсиңер. Силер жашаган жерде бир булак бар. Аны эч ким карабайт. Силер барып, ошол жерди тазалап, сыйынсаңар болот”, - деди. Мен оруска көрүнүп жаткам да.

Тоонун боорлорун карап жүрдүм, каналдарды да карадым, жок, таппай койдум. Кийинки жылы көрүп калдым. Жогору жактан келатсам, сайга суу келип, каналга куюлуп жатыптыр. Ошол сууну бойлоп барсам, жардын боорунун түбүндө бир тал бар экен. Талдын түбүндө ушул булак бар экен. Анан булакты тазалап, эртеси орок көтөрүп барып, тазаландым. Шам жагып, куран окуп, жыт чыгардым. Ошентип, ошол суудан алып ичип жаттык.

Энемдин аруусу болгон. Кайненем катуу бакшы болуп, тогуз жашында көзүн ачкан. Ооруларды дем салып эле айыктырып койчу, арууркаган балдарды карачу. Андан кийин кайненем картая баштаганда: “Кел, балам, отур. Мына, баланы мындай кыласың, ушул баланы кый³”, - деп, мени өзү карап кыйдырып, мен ошентип кайненемдин батасын алып, азыр бала-чаканы кыям. Анан жөргөлчө кылам⁴, ооруп-сооруп калгандарды карап турам.

Бул жерге эч ким деле келбейт. Мен кружка коюп келдим. Азыр мазар мурдагыдай кароосуз эмес, тазаланып калды. Ошол кружка менен баклажкага суу куюп ичербиз. Мурда эл жанагинтип чөбүн орбой, мал багып жүрө берген. Бул жерде жашаган адам Черемушкада жашачу экен. Беш-алты жыл жүрүп анан бул мазардын ыйыктыгын билдим да, Үркыз деген ат койдум. Азыр адамдар Үркыз булак деп айтышат. Баарын Алла билет го. Бирок бул ыйык булакты бир ыйык нерсеге теңеш керек да. Үркыз деп түшүнбөй эле, Умай энелердин атынан койгомун.

Мен ыйык жер дегенди кандай түшүнөм? Ыйык жерлер – сыйына турган жерлер. Ыйык жерге барганда, өзүнчө бир бөлөкчө болосуң да. Өзүң барсаң, коркосуң, кандайдыр бир дабыш болгонсуйт, келме келтирсең, жок болгонсуйт. Келмеден өзүң чыйралып, көңүлүң жакшы боло түшөт.

Совет мезгилинде бул жерлерде сарайларда мал багылчу. Ошондо ушул жерлерди эч ким карачу эмес. Кийин-кийин бул жер ээлүү жер болду дешип, мал-сал кайтарып жатып ооруп калышты. Андан кийин ушул жерлерге куран окуп, сыйынышып жүргөн. Көрсө, бул жерлер ыйык экен.

² Черемушка -

³ Кыюу -

⁴ Жөргөлчө кылуу -

13. Көктөм

Көлдүк айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Өзгөн районунун Көлдүк айылында жайгашкан. “Бул жерге Өзбекстандан бери келип сыйынып, суусунан алып кетишет (Үсөнова Ибадат).

13. Сары-Булак

Көлдүк айыл өкмөтү

Көлдүк айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар Көлдүк айылынын тургуну Молдокасымов Сатар агайдын (белгилүү журналист Кыяз Молдокасымовдун атасынын) үйүнүн жанында жайгашкан. Мазардын түрү - булак. Ал үч таштын кошулган жеринен чыгат. Кыяздын бир тууган агасы Манас үй-бүлөсү менен атасынын үйүндө турат. Алар ошол булактын суусун ичишет. Айылдагылар ал мазарга зыяратка барып турушат. Жети токоч алып барышат, шам жагышат, бала-чака ооруп калса, ал булактын суусу менен дарылашат (Кеңешова Гүлканиса, Өзгөн районунун Соцфондунун пенсия бөлүмүнүн кызматкери).

13. Тукум-Булак

Кара-Шоро айылы

Кара-Дөбө кичи айылы

Кароолчусу жок

Бул айылга 500 метр калганда, Тукум-Булактын жыты келип калат. Кара-Дөбөгө барганымда, жолдо бара жатсак, тукумдун жыты келди. Анан таажеңем: “Ибадат, секин бас, ошол жерде Тукум-Булак бар. Токтоп, куран окуйлу”, - деди. Барсак, кичинекей эле булак экен, казанга тукум куюп койгондой. Тукумдукундай эле көрүнүш, аппак (Үсөнова Ибадат).

13. Мазар-Тал

Кызыл-Октябрь айыл өкмөтү

Алга айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар Алга айылынын күн батыш жагында 1 чакырымчалык алыстыкта жайгашкан. Мазардын түрү - тал жана булак. Ал талга зыярат кылып, чүпүрөк байлашат. Булактын суусун жаранын ар кандай түрлөрүнө каршы колдонушат. Мазардын ылдыйында сай бар. Күн батыш жагында Контрабат көлү бар (Кыдырбеков Орозбек).

13. Төрт-Көл

Төрт-Көл айыл өкмөтү

Бостон айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар Бостон айылынын түштүк тарабында 300-500 метрчилик жерде жайгашкан. Мазардын түрү – көл. Ал төрт көлдүн бири-биринен алыстыгы 30-40 метрден болот. Көлгө эч ким түшпөйт. Болгону ал жерлерге барып куран окушат, тиленишет. Жанындагы көрүстөнгө аталган айылдын маркумдары коюлат (Кыргызбаев Муратбек, Төрт-Көл айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Жийде-Булак

Төрт-Көл айыл өкмөтү

Төрт-Көл айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар Төрт-Көл айылынын түндүгүндө 1 чакырымчалык жерде жайгашкан. Ал жерде 5-6 түп жийде дарагы бар. Мазардын түрү – жийде. Ал тоонун ортосунда жайгашкан. Зыяратчылар мазар суусун денеге чыккан ар кандай жара-параны кетирүү үчүн пайдаланышат (Кыргызбаев Муратбек, Төрт-Көл айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Дөң-Булак

Дөң-Булак айыл өкмөтү

Дөң-Булак айылы

Кароолчусу жок

Бул мазар Мырзакеге кетчү жолдун боюнан 200-300 метр, Дөң-Булак айылынан 5 чакырым күн чыгыш тарапта жайгашкан. Мазардын түрү – булак. Ал жердеги дөңдөн чоң булак чыгат. Анын дарылык касиети бар, келген эл зыярат кылып, булак суусун жара-параны айыктырууга пайдаланышат. Мурда Өзбекстандан бери зыяратчылар келишчү, азыр көбүнесе жергиликтүүлөр барат.

Булак жер алдынан суу чыгаруучу кызматкерлердин аркасы менен курчоого алынып, жанына насос түтүкчөсү коюлган. Бул зыяратчылардын сууну алышын жеңилдетет. Булактын жанында тал-теректер тигилип, ага келгендер ырым кылып, тилек тилеп чүпүрөк байлашат. Жанында 4-5 үй жана водокачканын кароолканасы бар. Бул ыйык жерди бүт район билет. Илгертен зыярат кылышкан. Ал ошол жерден өткөн Жибек жолунун эскермеси катары тарыхый мааниге ээ. Булактын суусу кышкысын тоңбойт. Илгери ал жердин дарактарын кескен орустардын көзү өтүп кеткени эл ичинде айтылат (Султанов Эркин, Дөң-Булак айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Мазар-Булак

Кара-Таш айыл өкмөтү

Шоро аянты

Кароолчусу жок

Бул мазар Элчибек айылы менен Коргон айылынын ортосундагы Шоро деген жерде жайгашкан. Ал жайыт жер жана капчыгай болуп саналат. Мазардын түрү – булак. Бул мазарга мурда эл көп каттачу. Бүгүн эл анча деле көп каттабайт. Ал жерге бара турган же болбосо жанынан өтө турган машина жолдор жок. Бул дагы балким аталган мазарга зыяратчылардын аз катташына себеп болот. Жанында мал айдаган жолдор көп. Эл каттап, каттабаса дагы, аталган жер өзүнүн мазар атын өчүрө элек (Султанов Эркин, Дөң-Булак айыл өкмөтүнүн башчысы).

Алай району

13. Шаркыратма

Жошолу айыл өкмөтү

Коммунизм айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Жошолу айыл өкмөтүнүн Коммунизм айылында машина өтүүчү жолдун боюнда жайгашкан. Мазардын айланасында карагандар өсөт. Мазар жолдун боюнда жайгашкандыктан, жанында аялдама бар, тактайга булакка байланыштуу “Суу сыйлаган зор болот, суу кордогон кор болот” деген жазуу бар. Булактын башы жолдон анчалык деле алыс эмес, суу өтө көп акпагандыктанбы, төрт бурчтуу цемент куюп, тороп коюшкан. Цементтен тешик чыгарып, андан суу агып түшүп, сазга кошулат. Булактын боюнда бир караганга чүпүрөк байлашып, зыярат кылышат. Суу аябай муздак, тунук болуп агып турат. Атына жараша шаркырап деле суу чыкпайт, мурда көп аккандыктан, Шаркыратма деген аталышы ошол кезден калса керек (Мурзатөрө кызы Элнура).

Зыяратчы Уулкан: Бул мазар өтө ыйык, касиеттүү. Шаркыратма тууралуу аян берет. Мында жети сыр катылып турат жана бар. Ал, менимче, көзү ачыктарга аян берип, түшсө керек. Жети сыр деген булар: өмүр, өлүм, эмгек, илим, билим, дөөлөт, атак-даңк. Мен буга бир мисал айтып кетсем: Мындан канча жыл мурда апам ооруп, ооруканага жатып калыптыр. Анан мен кетип баратып, ушул Шаркыратмага токтоп, апамга ден соолук тилеп, апам жактырган өрүк менен мейизди алып, даам салып, сыйынып бардым. Өрүк менен мейизди берсем, апам да берешен адам эле, жанында жаткан адамдарга берип, анан өзү да жеди. Апам менен жолугушуп, жолдо машинада келе жатып уктап калыптырмын. Түшүмдө догдур келип апамды карап: “Өтүп кетиптир, кичине калыптыр”, - деп айтып атат. Мен апамдын оорусу кичине калыптыр, баары өтүптүр деп ойлоптурмун. Апам көп өтпөй эле каза болду. Көрсө апамдын оорусу өтүшүп, жашоосу аз калган экен. Мага бул мазар жети сырдын ичинен өлүм боюнча аян берген.

Азыр да силер келээрдин алдында бир аз жата калсам, илим боюнча маалымат түшүп жаткан. Анан эле силер келип калдыңар.

Мындан тышкары аян түшөт, бирок ушул жерлерге барып зыярат кылып коелу десем, элдер болушпайт. Анан өзүм барып, кан чыгарып, куран түшүрүп, сыйынып турам. Бул мазарга сыйынсаң бардык жагынан рухуң тазаланат. Мазардын керемети, сыйкыры күчтүү.

Жошолу айыл өкмөтүнүн Ленин-Жол айылынын тургуну Саматбек кызы Күнзада: Мазардын жанында аялдама болгондуктанбы, кандай адам болбосун, бул жерде ар кандай сөздөрдү сүйлөп отура беришет. Ошондон улам, менимче, жаштар анча сыйына беришпесе керек. Окуучу кыздар, балдар, башка жактан келгендер булактын башына барышып, ичип, кадимки булактай көрүшөт. Жаштардын мамилесинин терс таасири тийип жатат. Мазарды булгагандарга, ага терс таасир тийгизгендерге ар нерселер, шайтан ж.б. лар көрүнөт.

13. Каргаша таш (Кабар таш)

Жошолу айыл өкмөтү

МТФ айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Жошолу айыл өкмөтүнүн МТФ айылында жайгашкан. Жар боорунда орун алган бул таштын топурактан түркүгү (стойкасы) бар. Анын бийиктиги 10 метрдей, үстүндө, болжол менен айтканда, 10 тоннадай тегерек кара таш турат. Сүрөттөп айтканда, узун түркүгү кызгылтым топурактан, ал үстүндөгү ташы менен турат. Жар бооруна киши жакын бара албагандыктан, алыстан караганда, аялдын башына кара казан кийилгенсип турат. Бул ыйык жер тике келген жар боорунда эч бир жерге жармашпай, өзүнчө жайгашкан. Таштын астында Бала бейит деген мазар бар.

Каргаша таш айылга жакын жерде жайгашкан. Ал тоо боорунда жайгашкандыктан, баруу, аны жакындан көрүү мүмкүн эмес. Ошондуктан, ага зыярат кылгандар алысыраактан эле сыйынып, кете беришет. Жамгыр жааса, кара тегерек таштан өтпөй,

тосуп калып, топурак ташка жамгыр тийгизбейт (кол чатыр сыяктуу) (Мурзатөрө кызы Элнуранын маалыматы).

Оозеки тарыхы:

Алай районунун Курманжан датка айылынын тургуну Тажиев Мамырасул⁵: “Элдик уламышка караганда, кайын энеси менен келини болот. Ал экөөнүн ортосунда бир гана казан болгондуктан, казан талашып, көп урушушат. Акыры келин казанды бербей койгондо, кайын энеси: “Ылайым казаның башыңа кийилип, таш болуп катып кал!”, - деп каргайт. Кайын энесинин каргышы тийип, келин таш болуп катып калган экен. Ошон үчүн да таш аял башына кара казан кийип тургандай көрүнүп турат.

Бул таш, бул мазар өтө касиеттүү болгондуктан, канча кылым болсо да көчпөй, урабай турат. Канча жер титирөө болот, канча жамгыр-карды, шамалды тоготпой, былк этпей турат. Анан биз жергиликтүү аксакалдардан сураганда, “Бул таштын качан, кайсы мезгилде пайда болгондугун биздин чоң аталарыбыз да билген эмес. Канча жылдар өтсө да, бул таш эч козголбой, сыр катып турат. Касиеттүү таштан көзү ачык адамдарга төө, ажыдаар, жылаан ж.б. көрүнөт”, - деп айтышат.

Болжол менен 1960-70-жылдары ушул ташка аскерлер келишет. Алар аскердик машыгуудан кайтып келаткан болот. Арасынан эки аскер Каргаша ташка кызыгып, аны атышат. Анан жолдо баратып эле ошол эки аскердин оозунан ак көбүк куюлуп, жыгылып түшөт. Аскерлер замбилге салып алып, райондук ооруканага жеткиришет. Бирөө каза болот, бирөө араң адам болот. Ошол учурду көргөн-билгендер азыр деле бар экен. Элден сураштырса, табылчудай.

Ал эми бизе кайыптан тушкөн маалымат боюнча, бул таш Каргаша таш эмес, Кабар таш экен. Себеби жерге, элге бир кабар, аян болсо, ушул таш аркылуу түшөт экен. Бул таштын сыры XXI кылымда ачылат. Алтын доор келгендиги айтылат.

Эми менин жеке пикиримде, бул ташта чоң сыр катылып жатат. Атайын касиеттүү, көзү ачык, изилдөө жүргүзгөн адамдар изилдеп-иликтесе болчудай. Илгертен ушундай мазарлуу, ыйык жерлерге кыргыздар сыйынып, ниет-тилек кылып, сыр сурап, ден соолук сурап, балалуу болууну самагандар бала сурап келишкен. Кыргыз эли үчүн арбак, мазар жашоодо сырдуу таяныч болгон. Эл ачык табият менен сырдаш-дилдеш болуп, улуттук идеологияга башат таап келишкен. Мындай нерселерге бир мисал, “Базары жакын байыбайт, мазары жакын тайыбайт” деп керээз калтырышкан.

Ушул учурда ыйык, мазарлуу жерлерди изилдөө - учурдун талабы. Себеби, эл мындан тазалык, улуулук, сулуулук алган, ниет-пейилин оңдогон, табият менен гармонияга келген жана улуу табияттагы көп сыйкырдуу сырлардын ачыкчы болуп беришет.

Жетимиш кызы Айжамал: Байыркы жоокерчилик заманда тынч жаткан элди жоо чаап кетет экен. Элдери тоноп, өлтүргөнүн өлтүрүп, калганын кул, күң кылып айдап кетишет. Ошол жерде бир кемпир, колунда баласы бар келин, эки-үч майда бала аман калат. Алар жоо кеткен соң, эптеп баш-аягын жыйып, коркунуч баскан айылдан башка жакка кетишет. Ачка калышып, тоо мөмөлөрүн жеп жан сакташат.

Алардын арасында жүргөн кемпир жеткен ачкөз, сараң экен. Казанын төбөсүнө көтөрүп, жалгыз канаттуулардын уясын издеп таап, алардын жумурткаларын казанына бышырып жейт. Ал жөнөкөй эмес, канаттуулардын тилин билген кемпир экен. Канаттуулар менен үн алышып, алардын уясынын жайгашканын илип алып, жумурткаларын жеген. Казанын кызганып, шериктерине берчү эмес экен. Келин кемпирге келип: “Казаныңызды берип турсаңыз, балдар ысык тамак ичпей кыйналышты. Кайнак сууга бышыргыдай ун таптык эле”, - дейт. Кемпир келинден унду кайдан алгандыгын сураса, ышкындын түбүн жанчып, чымчым ун кылгандыгын айтат. Келинди жалдыратып, казанын бербей койгондо, жаны ачыган келин: “Казаныңды көтөргөн боюнча катып кал”,

⁵ Тажиев Мамырасул

- деп каргаган экен. Бул сөзгө бүт канаттуулар кошулуп, каргашат. Ошол мезгилде алай-дүлөй катуу шамал пайда болуп, куюн кемпирди казаны менен кошо учуруп жөнөйт. Куюн аны бийик аска бетине алпарып таштайт. Ошол мезгилде казанын башына кийген кемпир аска бетинде ташка айланып, катып калыптыр”.

Экинчи бир маалыматты Жошолу айыл өкмөтүнүн башчысы Торошев Каныбек айтып берди: “Каргаша мазары тарапта Үңкүр деген айыл бар. Ошол жерде бир уруу эл жашаган. Бул таш доорунда болгон окуя. Эл башында эркек адам эмес, акылман аял заты турган экен. Ал эне эл ичиндеги тил албагандарды жазалап турган. Ошол кезде бир аял туура эмес иш кылып, аны эл башы эне жаза катары ар дайым отунга жумшайт. Токойдон отун терип жүргөн келинди башка бир айылдын бир эркек адамы байкап: “Ушу сени кантип отунга айдап атышат. Сен биздин урууга келсең, шартың такыр башкача болот, биз сени аял экендигиңе карабай эл башы кылабыз. Бирок мун үчүн сен бир шартты аткарышың керек. Урууңардагы жалгыз казанды бизге уурдап келип бер”, - дейт. Ал кезде бир уруунун элин баккан бирден гана таш казан болгон экен. Баягы келин өзүнүн жеке керт башынын кызыкчылыгынан улам, уруудагы казанды уурдап чыгып, кыяны бойлоп, коңшу айылга бет алат. Аңгыча казандын уурдалганын байкаган бир жаш адам айгайлап эл башы энеге барат. Эне ал жигиттин демин басып: “Эми болоор иш болуптур. Ийри жылаан өзүбүздөн чыгыптыр. Артынан кууп убара болбогула”, - деп бардыгын бир үйгө киргизип отургузуп, акылын айтып, жанагы келинге тескери бата берген экен. Түнү менен кыян жүрүп, нөшөрлөп жамгыр жаап, күн алай-дүлөй болот. Эртең менен кыя жол жоголуп, ошол жерде башынан жогору казан көтөргөн бир гана элес калганын айтып келгендерге эл башы эне: “Мен муну кечкурун эле түшүнгөм”, - деп жооп берген экен. Ошол элес кийин таш болуп катып калган экен. Каргаша таштын баяны ушундай”.

13. Бала-Бейит

Жошолу айыл өкмөтү

МТФ айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Жошолу айыл өкмөтүнүн МТФ айылында, Каргаша таш деген ыйык таштын астында жайгашкан. Алай районунун Курманжан датка айылынын тургуну Тажиев Мамырасулдун айтымында, бул мазарга баланын сөөгү коюлган экен. Бала-Бейитке балалуу боло албай жүргөндөр зыярат кылып, балалуу болушат (Мурзатөрө кызы Элнура).

13. Кыз-Эмчек

Жошолу айыл өкмөтү

Кыз-Эмчек айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Жошолу айыл өкмөтүнүн Кыз-Эмчек айылында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү - таш. Анын бийиктиги – 20 метр, диаметри – 15-20 метр. Жанында чоң терек бар. Илгерки адамдар сыйынчу, кудайы кылышчу. Азыр андай зыяратчылар сейрегирээк келет, барып тилек кылышат.

Оозеки тарыхы:

Илгери бул аймакта бир бай адам жашаган экен. Анын ай десе айдай, күн десе күндөй болгон сулуу кызы болгон экен. Ал ошол жердеги кедей-кембагал бир чабан жигитти сүйүп калат. Экөө жакындашып жүрүшүп, кыз кош бойлуу болуп калат. Кыз менен жигит башын калкалап, качышат. Ал кезде ырым элде катуу эмеспи. Кыздын атасы:

“Мен өзүм ушундай элге алынган адам болсом, кызым шерменде кылып атат. Мындай кыздын барынан жогу”, - дейт дагы, желдеттерине эки жашты тең өлтүрүп келүүнү буюруйт. Желдеттери качкындардын артынан кууп жеткиче, ай-күнү жетип, кызы уул төрөп, ташка көчүк басып, уулун эмизип жаткан болот. Жетип барган желдеттер кыздын эмчегин кесип сууга агызып, баланын чочогун кесип аны да агызышат. Ошол аймакта кенедей баланын чочогуна окшогон таш пайда болгон, ал эми бул аймак жаш эненин аялуу тагдырынан улам Кыз-Эмчек деп аталып калган (Торошев Каныбек, Жошолу айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Кабылан-Көл

Кабылан-Көл айыл өкмөтү

Курулуш айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Курулуш айылынан Кара-Сууга кетип бараткан илгерки жибек, кербен жолунун боюнда жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – көл. Илгери көлдүн аянты болжол менен айтканда, 8-10 гектарды ээлеп, кийинчерээк соолуп олтуруп, учурда камыштуу сазга айланган. Суу ар-ар жерден, камыштардын арасынан гана көрүнөт.

Илгери ал жерде кабылан жашагандыктан, Кабылан-Көл деп бүтүндөй ошол аймак дагы аталып калган экен (Камилов Токтосун, Кабылан-Көл айыл округунун башчысы).

13. Бой-Булак

Корул айыл өкмөтү

Тогуз-Булак айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тогуз-Булак айылынын ортосунда жайгашкан. Ал жерде бир түп терек жана таш бар. Таштын боорунан суу чыгып турат. Эл ошол сууга келип зыярат кылышып, жара-параларын, сакайбаган илдеттерин жууса, айыгат. Көбүнесе жаш балдарды алып келишет. Токочун көтөрүп алышып, зыяратка келишет. Айыл ичиндегилер гана эмес, бүтүндөй райондогулар келишет (Жороев Авазбек, Корул айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Тулпар-Көл

Сары-Могол айыл өкмөтү

Сары-Могол айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Сары-Могол айылынан 20 чакырым күн чыгыш тарапта жайгашкан. Ал – зоонун астындагы ыйык көл. Түндүк тарабынан майда тоолор, башка бир тарабында чоң зоо бар. Бул жерге эл зыяратка жаз, жай, күз айларында барышат. Жайлоого чыккан учурларда алардын саны арбыйт. Кышкысын атайын баргандар сейрек. Туристтик жүрүштөр көп болот. Баса белгилеп кетүүчү нерсе, ал көлгө эл түшпөйт, денесин көргөзбөйт. Болгону колдорун малып, жүздөрүн жууп бата кылат. Куран окушат, сыйлашат, тегерегине ыпылас нерсе жолотушпайт.

Кээ бир адамдардын көзүнө тулпар көрүнүп, ал кишенейт экен. Туздуу бул көлгө колунду салып, жээгиндеги таштарынан алып чыксаң, баары дээрлик тешик таштар экендигин көрөсүң.

Бул көлгө чектеш, андан нарыраак жакта, биздин маңдайыбызда белгилүү Ленин чокусу орун алган. Жайында ал жакка альпинисттер, туристтер көп катташат. Ал жерде эдельвейс гүлү өсөт. Мал-сал барбайт. Жөнөкөй кишилер аз барат. Алар келген

туристтердин шартын түзүп берип, ат-көл менен камсыз кылып, күнүмдүк тиричилигине тыйын-тыпыр табышат. Ленин чокусуна деп башка мамлекеттерден – АКШ, Россиядан бери келишет (Мыйматова Турдукан, Сары-Могол айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Камыш-Ата

Кашка-Суу айыл өкмөтү

Кашка-Суу айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Сары-Могол айылынан 30 чакырым алыстыкта, Кашка-Суу айылынан 10-15 чакырым күн батыш жакта жайгашкан.

Ыйык жерлин түрү – булак. Тегерегинде бутактарына ырымдап чүпүрөк байланган дарактар бар. Айланасы тосмолонгон. Бул мазарга көбүнесе жергиликтүүлөр зыярат кылып келишет. Көбүнчөсү ооруп калгандар, денесине жара-жура чыккандар ой-тилегин, ниетин билдирип келишет, балага зарылгандар келет. Бул мазар ыклас койгондор үчүн жакшы. Бул жерде гана атайын ырымдар бары белгисиз, адамдар аны оз ойлорунан жараша аткара беришет (Мыйматова Турдукан, Сары-Могол айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Камбар-Ата

Алай айыл өкмөтү

Аскалы айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Аскалы айылынан үч чакырым алыстыкта, түндүк тарапта жайгашкан. Ыйык жерге чейин машина каттайт. Эл зыяратка барып, жылына бир жолу атайын куран окушат. Булактын суусунан ичип, бети-колдорун жуушат.

Оозеки тарыхы:

Бул мазар ушул жерге биринчи коюлган Камбар деген көзү ачык кишинин урматына ушундайча аталып калган. Ал тандап жүрүп, арчалуу ушул жерди көрүп суктанып, замандаштарынан өзүнүн көзү өткөндө ушул жерге коюуну суранган экен. Өзүнө жаккандай көрүстөн каздырып, ошондон бир жума узабай дүйнөдөн кайткан экен. Суранычы аткарылып, сөөгү ушул жерге жашырылган. Бул окуя XX кылымдын башында болуп өткөн (Кудаяров Болотбек, Алай айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Таш-Булак

Мурдаш айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Мурдаш айылына киргенде, айылдын борбордук бөлүгүнүн сол тарабында, суунун аркы өйүзүндө, борбордук жолдон болжол менен 500 метр алыстыкта жайгашкан. Ош-Гүлчө жолу 80 чакырым болсо, Гүлчө-Мурдаш жолу болжол менен 25 чакырым, ал эми айылдын баш-аягы 7 чакырымды түзөт. Ал жерде башка таштардан обочолонгон кичинекей аска сыяктуу таштар бар. Анын түп жагынан жерден оргуп булак чыгат. Булак кышында тоңбойт жана кээ бир жараларды жууганда, кетирет. Эл жыл сайын ушул жерде *жыл ажыратышат*⁶. Мурда бадалдарга чүпүрөк байланса, азыр бул ырымга анча маани берилбейт.

Мазардын түрү – чоң таштар, булак, талдар менен бадалдар (Азизилла уулу Исламбектин маалыматы).

13. Ак-Тал

Мурдаш айылы
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Мурдаш айылындагы Таш-Булак мазарынын карама-каршы тарабында, күн батыш тарапта жайгашкан. Бул жерде бир жалгыз чоң тал жана анын асты жагынан чыккан булак бар. Талды тегерете курчаган бадалдар жайылган. Мазар айылдын айрым гана адамдары үчүн ыйык болуп эсептелет. Борбордук жолдон болжол менен 700-800 метр жогору тарапта жайгашкан.

Мазардын түрү – тал, булак жана бадалдар (Азизилла уулу Исламбектин маалыматы).

13. Алча

Мурдаш айылы
Кызыл-Булак кичи айылы
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Мурдаш айылындагы Кызыл-Булак кичи айылынын жогору, күн батыш тарабында(Ак-Тал мазары менен катар) жайгашкан. Бул жерде тоонун боорун жарып чыгып, тик ылдый агып түшкөн булак жана тегерек-четтеринде ар түрдүү дарактар, бадалдар менен таштар бар. Борбордук жолдон болжол менен 700-800 метр алыстыкта (жогору жакта) жайгашкан (Азизилла уулу Исламбектин маалыматы).

13. Жалгыз-Арча

Будалык айылы
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Будалык айылынын жогору кеткен автомобиль жолунда жайгашкан.

Мазардын түрү – жол боюнда өскөн жалгыз түп арча. Айланасында эч кандай бак-дарак жок. Арчанын бутактарына жип, чүпүрөк байлап коюшкан.

Элдер бала, тынчтык тилеп келишип, зыярат кылышат. Келгендер куран окуп, чүпүрөк байлап, жети токоч жасап келишет.

Бул мазардын пайда болушу жөнүндө так маалымат жок. Айтымдарда энеси гана бар бир жетим бала коюлган мүрзөнүн үстүнө арча өсүп чыгыптыр. Жөндөн-жөн арча өнгөн жерди эл касиеттүү деп билип, зыярат кыла башташкан экен (Жетимиш кызы Айжамалдын маалыматы).

13. Тамчы-Булак

Будалык айылы
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Будалык айылынан ары ат менен үч жарым сааттык жол. Бул булактын касиети, балалуу болбогондорго, сыркоолорго жардам берет. Жайлоодо болгондуктан, таштын кычыгынан суу тамчылап, тегерек оюлган жерге келип түшөт, башкача айтканда, ал оюк тамчынын натыйжасында пайда болгон. Бул тегерек жерден суу эч кайсы жакка агып чыкпайт, ошондой эле түгөнүп да калбайт. Балалуу болбогондор, кыйналган адамдар барат. Сууга топчу, данек ж.б. нерселерди салып, колунду суудан чыгарбастан, бир нерсе алышың керек. Касиеттүү жер экендигин ушундан билсе болот, кээде адамдар алтын шакектерин таштап кетишет (Шапанов А., 28 жашта, Будалык айылынын тургуну).

13. Жылуу-Суу

Гүлчө айыл өкмөтү

Жылуу-Суу аянты

Бул ыйык жер Алай районунун Гүлчө айыл өкмөтүнүн Жылуу-Суу аянтында жайгашкан. Ал Ош-Гүлчө авто жолунда жайгашкандыктан, эс алуу жайын ачууга ыңгайлуу болуп, бассейн, кафелер курулуп кеткен. Ош-Гүлчө жолу 80 чакырым. Чыйырчык ашуусун ашып өтүп, Таш-Короо, Кара-Булак, Жылуу-Суу, анан Гүлчө айылы жайгашкан.

Коргонго (Жылуу-Суу) кире бериште, авто унаалар токтоочу жай, эки кабат кафе, чарпаялар (сөрү), төмөндө (Гүлчө дарыясынын жанында) тамак бышыруучу жайлар, самса бышыруучу тандырлар, жогорулап тепкич менен дөңгө чыксаң, аялдар үчүн өзүнчө, эркектер үчүн өзүнчө бассейн (жабык бассейндер), мончолор, андан жогору кафе, андан бир аз, болжол менен 5 метр жогору булак жайгашкан.

Мазардын түрү – булак. Ал тик эмес, бирок бийик тоонун боорунда өскөн дарактын жанынан чыгат. Булактын көзү ар түрдүү жерден, таштын, жердин кычыктарынан чыгат. Суусу жылуу.

Жогорудагы курулуштардын союз мезгилинде эле курулгандары да бар. Бассейндер, эки кабат кафе ошол мезгилге таандык. Бул жерден көп киреше түшө тургандыктан, эки бир тууган ага-ини соттошуп, бул жерди талашып жатышыптыр. Менчик жер болуп саналгандыктан, алар өздөрү каалаган багытта колдонушат.

Булакка денесинде ар түрдүү жаралары барлар шыпаа издеп, балалуу болбогондор бала тилеп келишет. Булактын айланасын дубал менен тосуп койгон. Булактын жанындагы даракка чүпүрөк, жиптерди байлап, булактын четине акча таштап коюптур. Беш-алты окуучу кыз ак кагазга өздөрүнүн тилектерин жазып, таштын кычыктарына, ошондой эле сууга агызып жатышыптыр. Алардан бул эмне болоорун сурасам, “тилектерибиз аткарылат, кагазга биз атын жазган балдар эми бизди жакшы көрүп калат”, - дешти.

Көбүнчө эс алуу үчүн келишкендиктен, булак үчүн атайын келген адамдын жолугушу кыйын. Кээ бирлери мындай касиеттүү булак бар экендигин биринчи жолу угуп жаткандыгын билдиришти.

Мазардын оозеки тарыхы боюнча келгендердин эч кимисинен маалымат ала албадым. Мазардын менчик ээси ошол мезгилде жок экен, анын балдары, келиндери, кызматчылары адамдарды тейлөө үчүн (бассейн, тамак-аш ж.б.) ар кимиси өзүнүн бөлүнгөн иштерин жасап жүрүштү.

Толук эмес маалыматтарга караганда, бир молдо бул булакты тосуп койгон үчүнбү, же тоспой койгон үчүнбү, айтор, ал намаз окуп жаткан мезгилде жылаан көрүнгөн дешет. Ошондон соң бул жердин ыйыктыгын элдер билишип, булакка каттай башташыптыр.

А. аттуу маалыматчы: “Жылуу-Суу мазарына байланышкан 1999-жылы августта болгон бир окуя эсиме түшөт. Анда биз туугандар иномарка автоунаасы менен Ошко бара жатканбыз. Салондо беш адам (чоңдор), үч жаш бала бар элек. Айдоочубуз, жездем мас абалында болчу, Гүлчөдөн чыгып, Жылуу-Сууга токтоп бассейнге түшүп, булакка барып куран окуп, Ошко бет алдык. Жолдо бара жатып авария болдук. Тойдон келе жаткандыктан нан, эттер майдаланып кетиптир. Машина жолдон чыгып, 2 метр болсо керек, ылдый аңга түшүп, үч жолу аласалып, 1,5 метр ташка тийип бензини төгүлүптүр. Төгүлгөнү жакшы болуптур, болбосо кинодогудай машина менен кошо жарылмак экенбиз. Карама-каршы багытта келе жаткандар: “Булар өлдү, алайлыктар болсо керек, өлүктөрүн чыгарып коелу”, - деп түшүшсө, баарыбыз аман элек, бирок ар түрдүү жаракат алдык. Мен эч нерсе болбодум.

Апам менен эжем булакка кирип жатканда, булак шылдырап акпай, башкача күрүлдөгөн үн чыгарыптыр. Кайра чыгып келе жатышса, шылдырап агып жатыптыр. Бул

эмнеси деп таң калып коюшкан экен” (Маалыматтар Жетимиш кызы Айжамал тарабынан даярдалган).

“Азыр, кыш мезгилинде барсаң, суудан буу чыгып турат. Анын суусу жылуу. Кычыткы сыяктуу ооруларды айыктырыш үчүн, суусунан алып кетип турушат. Зыяратка келишет, жуунганга келишет” (Салтанат Шамшыкеевна, жергиликтүү айыл округунун кызматкери).

13. Сөгөт (Табылды-Булак)

Сопу-Коргон айылы

Сөгөт аянты

Бул ыйык жер Алай районунун Сопу-Коргон айылынын Сөгөт аянтында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – дарактары менен кошо булак. Жанында өскөн арчасы көп. Арчасын көлөкө кылып жатып, барган зыяратчылар булактын суусун ичишет.

Бул ыйык жер илгери Табылды-Булак мазары деп дагы аталган. Элдик айтымдарга таянсак, кадимки Эр Табылды баатыр жоодон кайтып келатып ушул булакка жуунганда, жарааттары айыккан экен. Тегерегине чеп-коргон курган экен. Азыр ошол коргондун урандылары бар.

Жергиликтүү бир адам 1970-жылдары ошол мазардын арчасынан соку жасайм деп кыйып кетип, сокусун жасап бүтүп өлгөн экен. Корккон үй-бүлөсүндөгүлөр сокуну кайра келген жерине апарып илип, бүгүнкү күнү да мазарда ошол соку илинген бойдон турат (Чотурова Марипат, 1955-жылы туулган, элдик дарыгер, Сопу-Коргон айылынын тургуну).

13. Тамчы (Кожон-Шайык)

Сопу-Коргон айылы

Сөгөт аянты

Бул ыйык жер Алай районунун Сопу-Коргон айылынын Сөгөт аянтында, айылдын кире беришинде, жолдун боюнда жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – талы менен кошо булак. Тал менен кайың бир өскөн. Булактан дайыма ылдый көздөй ысык суу тамчылап турат. Куз болуп келатканда ал тамчы муз болуп тоңот. Жазында тамчынын эрип бараткан музу аркылуу эл жаздын кеч-эрте келээрин, аба-ырайынын кандай болоорун билет. 1990-жылдарга чейин ал жерде Халип татар деген киши булакты тазалап, мазарга көз салган, кийин өлгөн. 1990-жылдардан бери Кожон шайык шайыктык кылат, бүгүнкү күндө бул киши 80ге чыгып калды.

Тамчы мазарына жаңы үйлөнүп, баш кошкондор барышып, тилектерин айтат. Денесине бирдеме чыккандар барып жараатын жууйт.

Анча-мынча көзү ачыктар мазардын ээсин көрүшөт. Биздикилер ээси төө дешет. Мен 1975-жылы чалды көргөм. Көзү ачык катары азыр деле керек учурда ээсин көрсөк болот (Чотурова Марипат, 1955-жылы туулган, элдик дарыгер, Сопу-Коргон айылынын тургуну).

13. Куу-Келде

Сопу-Коргон айылы

Чий-Талаа аянты

Бул ыйык жер “Манастагы” Көкөтөй коюлган жер деп айтылып келет. Ары өткөн-бери өткөндөргө белги берилет. “Манасты” изилдеген Бүбү Мариямга байланыш түшүп, келип-кеткен.

Космоэнергетиктердин айтуусунда деле Манас ушул жакка коюлган. Негизи тарыхта деле Манас алайлык деп айтылат. Ошондуктан Алтай менен Алай киндиктеш деп айтылат.

Ыйык жердин түрү – жөн эле таш. Топурактан көрүстөн сыяктуу дөңчө. Ош, Алай тараптан бара жатканда, Сопу-Коргондон алты чакырым алыстыкта, күн батыш тарапта жайгашкан. Биздин Жибек жол Кытайга, Нурага өтөт эмеспи, ошол кан жолдун боюнда бул мазар жайгашкан. Кыскасы Нура тарапка кетчү жол Куу-Келдени кесип өтөт (Чотурова Марипат, 1955-жылы туулган, элдик дарыгер, Сопу-Коргон айылынын тургуну).

13. Шарт

Үч-Төбө айылы

Бул мазар дагы элдердин шартына байланыштуу касиетин көргөзгөн мазар. Элдер барып, өз шартын түшүндүрүп, эгерде анын шарты мазардын шартына ылайык келсе, зыяраты кабыл болот.

Бул мазар дагы жанагы Нурага кетип бараткандагы кан жолдун сол тарабында жайгашкан (Чотурова Марипат, 1955-жылы туулган, элдик дарыгер, Сопу-Коргон айылынын тургуну).

13. Күртүк-Ата

Үч-Төбө айылы

Бул ыйык жер Нурага кетип бараткандагы кан жолдун оң тарабында, коктуда жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – таш. Ага төрөбөгөн аялдар барып, бешик ташка эңкейип, бала эмизген сыяктуу ишаарат кылышат, жанындагы оюк таштан өтүп, ошол учурунда оюндагы тилектерин билгизишет. Бул жерден балалуу болгондор арбын. Бизди дагы апам ошентип жүрүп аман-эсен төрөп алган экен (Чотурова Марипат, 1955-жылы туулган, элдик дарыгер, Сопу-Коргон айылынын тургуну).

13. Ак киндик-Кара киндик

Бул ыйык жер, космоэнергетиктердин тили менен айтканда, ак магия, кара магия дегенди билгизет. Бул жер жер бетиндеги дүйнө элдеринин киндиги. Бул ыйык жерге бараткан киши чоң ашууну ашат. Бизден ары 80 чакырым алыстыкта жайгашкан (Чотурова Марипат, 1955-жылы туулган, элдик дарыгер, Сопу-Коргон айылынын тургуну).

13. Таш мазар азиз

Бүлөлү айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Бүлөлү айылында жайгашкан. Бийик зоонун (тоо) түбүндө жайгашкан үңкүр. Үңкүр таштан турат. Таш үңкүрдөн тамчылап аккан суу үңкүрдүн ичиндеги чуңкурчага түшөт, башкача айтканда, ал чуңкурчанын өзү тамчыдан улам пайда болгон. Кыскартып айтканда, ыйык жердин түрү – жолдон, дарыядан өткөндөгү тоонун боорундагы үңкүрдөгү таштан тамчылап аккан суу жана анын жанындагы жалпак таш.

Мазардын ээси теги сүйгөн, өзүнө жаккан адамдарга ак тайлак, төө, кээде адам болуп кубулуп көрүнөт.

Мазарга балалуу болбогондор, оорукчан адамдар келип сыйынышат. Алар куран окушуп, жети нан жасап келишип, кээде мазардын өзүндө курмандык чалышат. Мазардын жанында таштан жасалган очок, суу, отун (суунун жээгиндеги агындылар) даяр экен. Курмандык чалынып союлган малдын этин өздөрү (зыяратчылар) жеп, жолдон өткөн адамдарга берет. Чункурчадагы сууну оорукчандар, балалуу болбогондор ичип, жарага шыбап шыпаа табышат.

Бала тилеп келгендер сууга колун салса, тыйын, кандайдыр бир таш чыкса, анда алар балалуу болгондо, ошол нерселерди тумар кылып, тагып коюшат экен. Бели ооругандар сандыкка окшогон жалпак таштан сыйгаланып түшөт (Мусакова Мария, 83 жашта, Бүлөлү айылынын тургуну).

13. Тастар-Ата

Бүлөлү айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Алай районунун Бүлөлү айылында, жолдон бир топ алыстыктагы бийик тоодо жайгашкан. Ал – Молдо Калмамбет аттуу адамдын көрүстөнү. Айланасы жалаң таш. Көрүстөндүн жанындагы топурак. Аны жарага шыбап, топуракты чылап да ичишет, куран окушат. Бул мазарга мурдагы убакта адамдар зыярат кылганы барышчу экен. Азыр жолу татаал болгондуктан (бийик жер), эч ким деле барбайт.

Бул мазардан төмөн жерде көрүстөндөр бар. Ошондой эле мазарга бара турган жолдо “Үч кемпир” мазары дагы бар. Үч кемпир ушул “Тастар-Ата” мазарына зыяратка бара жатып, жолдон чогуу каза болушуптур. Жогоруда айтылган көрүстөндөр саздуу жерде жайгашкан (Мусакова Мария, 83 жашта, Бүлөлү айылынын тургуну).

Муса Адышев атындагы тоо кыркасы менен Кичи-Алай тоо кыркаларынын ортосунда Тастар-Ата жайгашкан. Ал – Алай тоолорунун киндиги, деңиз деңгээлинен 4000 м. бийиктикте жайгашкан. Аскалы жагынан зоо. Ары жагынан, Аскалынын жайлоосу жагынан чыкса болот. Бүлөлү жагынан шаркырап аккан дарыянын доошу угулат.

Ош-Сопу-Коргон жолунун боюнда, 103-чакырымында Тастар-Ата мазар булагы чыгат.

Негизги мазар – чокунун башындагы булак. Булактын суусу сонун.

Тастар-Ата таштардын эң жылма зоолорунан турат. Таштардын мекени сыяктуу. Илгери кыргыздар ташка, тоого сыйынган, бул – улук мазар.

Аскалы жагынан, Бүлөлү жагынан касиет тутушат. Түлөө өткөргөнү барышат, сыйынышат. Абдан бийик тоолордун бир тарабы – Аскалы, экинчи жагы – Бүлөлү (Бөрүбаев Сүйүнбай, мугалим, Чоң-Алайдын кулуну, учурда Бишкекте жашайт).

Оозеки тарыхы:

Молдо Калмамбет олуя адам болгон делет. Ал жалаң таш бар жерге келип, “менин оо дүйнөгө кете турган сапарым келди”, - деп адамдарга ушул жерден өзүнө жай каздырат. Тиги жерден, үстүндөгү бир катар ташын алгандан кийин, бир дагы ташы жок топурак чыгат. Жай казган адамдар Молдо Калмамбетке “жайыңыз чыкты” деп сүйүнчүлөгөндө, сүйүнчүсүнө бээ берген дешет. “Таштуу жерден орун алган өзүңүздүн көрүстөнүңүздү көрүңүз”, - деп кайрылышканда, “мен аны бир гана жолу барып көрөм”, - деп айтып, намазын окуп бүтүп узап кетиптир (Мусакова Мария, 83 жашта, Бүлөлү айылынын тургуну).

15. Чал-Мазар

Талды-Суу айыл өкмөтү

Талды-Суу айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – булак. Ал зоодо таштын боорунан жакшынакай болуп агып турат. Талды-Суу айылынан чыгыш тарапта ат менен 3 саатта жеткидей аралыкта жайгашкан. Ал жерге чейин техника каттабайт, ошондуктан ат менен гана жетүү мүмкүн болот. Жергиликтүү элдер барып, зыярат кылып, булактын көзүнө тыйын ташташып, тегерегиндеги дарактарга чүпүрөк байлап, ниет кылышат. 1990-жылдары ал жерде чабандар жашачу. Ата-бабаларыбыз айтчу: “Сыйынып койсоң, ыйык жер”, - дешип (Кадыров Врачбек, Талды-Суу айыл өкмөтүнүн башчысы).

Чоң -Алай району

13. Тамчы-Ата (Чоң-Мазар)

Чоң-Алай айыл өкмөтү

Дароот-Коргон айылы

Кароолчусу – 55-60 тар чамасындагы, өзү тууралуу маалымат берүүнү каалабаган эркек адам.

Бул ыйык жер алыскы Чоң-Алай районунун Дароот-Коргон айылынан жети чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал жер бүгүнкү күндө жергиликтүү калк тарабынан Чоң-Мазар деп да аталып келет. Ал мазарга райондун борборунан өтүп, эгин эгилүүчү жайларды, чычырканак токоюн аралап кетесиң. Мазарга кире бергенде эле ал жердин өзгөчө кооздугу, табышмактуулугу байкалат. Анда күрөң түстөгү асман тиреген, чокуларынан кар кете элек бийик тоо, тоонун этегинде 25-30 түптөй мырза теректер бар. Эң эле сыйынуучу жери бийик тоодон тамчылап түшкөн тамчылар болуп эсептелет. Тамчы тоонун так ортосунан тамчылап түшөт да, кичинекей жерге көлдөйт. Анын айланасында эми көктөп келе жаткан жашыл чөптөр бар. Ошол жерге сыйынып баргандардын айтуусуна караганда, чөп бир метрге чейин жетип өсөт экен. Эң кызыктуусу, тамчы кырк күн, кырк түн тамчылап, кырк биринчи күнү токтоп калат. Бир канча күн өткөндөн кийин дагы тамчылап, кырк күн, кырк түндө токтойт. Мазардын этек жагында ылайдан тургузулган жер үй бар, ал жерде мазардын шайыгы жашайт жана сыйынганы келген адамдар түнөшөт (Рыскулова Кадичанын маалыматы).

Оозеки тарыхы:

Мазар шайыгынын айтымында, бул мазардын окуясы болжол менен бзч. 1804-жылы болгон окуяга барып такалат. Илгери Миң-Жар деген кыштакта Акмат деген бай манап жашаган. Ал 45 жашка чыкканга чейин уулдуу болбой жүрүп, алтынчы токолунан 45 жашында уулдуу болот. Байдын кеңешчиси Куру-Булакка (Тамчы-Атанын мурдагы аталышы, ал жерде мурда суу болбогондуктан, Куру-Булак деп аталып жүргөн) барып, кырк күн, кырк түн той берүүнү сунуштайт. Бай манап макул болуп, Куру-Булакка көчүп барып үйлөрдү тигип, төөлөр менен чаначтарга суу ташып келишет. Адамдын көптүгүнөн 40 төө менен ташып келген суулары түгөнүп, эл кыйналат. Бир мезгилде байдын бир кулу тоону көздөй чыгып келе жаткан аксакал кишини көрөт. Кул байга кабар айтат. Байдын буйругу менен кулдар ал аксакалды байдын алдына алып келишет. Аксакал бай менен ал-акыбал сурашат. Ошондо аксакалдын жөн киши эмес экендигин сезген бай: “Сен олуяга окшойсуң, сен мага ушул жерден суу агызып берчи”, - деп суранат. “Аттиң, байым, ушунча сурадың эле, түбөлүккө сурабадың”, - деп жок болуп кеткен экен. Ошондон баштап тоо башынан тамчы кырк күн, кырк түн гана тамат экен.

Кыркынчы күн өтүп, тамчы токтоп калганда гана бай кырк чоросун алып, сыйкырдуу аксакалды издеп жөнөйт. Бай элден сурап барса, ал киши Кыр-Така деген

жерде курман болгон экен. Көздөгөнүнө жетпеген бай анын сөөгүн Кур-Булакка алып келип коюп, ал жерди Тамчы-Ата мазары деп атаган. Ал аксакал каяктан, кантип келген, анын ысымы туурасында эч ким билбейт экен. Ошондон баштап ар кандай оорулар менен ооруган, бала көрбөгөндөр, дегеле шыпаасы табылбаган түрдүү оорулуулар барып шыпаа таап, айыгып кетишет экен. Ал жерге баргандар жайында көп болот. Барып, бир күн ошол жерде жатышып, Тамчы-Атанын арбагына багыштап жыт чыгарып, тамчы суудан ичип, идиштерине куюп алышып, үйлөрүнө алып кетишет. Суудан бир канча алыс жерде, дөбөдө ак сакалдын бейити бар. Ал жерге сыйынгандар барып куран окуп, анын топурагынан жалашат. Ушул жерден шыпаа тапкандар өтө көп экен. Ушул жердин шайыгы да бул мазардан шыпаа таап, андан кийин жашап калган. Кыш мезгилде айылга кетет дагы, күн жылыыры менен шайык бул жерге келип отурукташат (Рыскулова Кадичанын маалыматы).

13. Эшен-Ата

Чоң-Алай айыл өкмөтү

Ынтымак айылы

Кароолчусу – Саткын апа, 80 жашта.

Бул ыйык жер Дароот-Коргон айылынан түштүк тарапты карай 15-20 чакырым алыстыкта жайгашкан. Мазарга көпүрө аркылуу өтүп барууга болот. Жанында мүрзө жана жанында жашаган 25-30 түтүндүк чакан айыл – Ынтымак курулган. Жергиликтүү эл, андан тышкары тыштан дагы адамдар келишет. Ал жерде молдо-кожонун кабыры, зыяраткана үйү бар. Ал жерди дагы даанараак элестетсек, жогорто, 50 метр бийиктикте булак, андан ылдыйда кабыр, андан бери 150-200 метр жерде Ынтымак айылы бар.

Бул мазарга бала тилегендер, ден соолук сурагандар жана башка жакшылыктар үчүн келишет. Эл жайы-кышы менен каттай беришет, бирок жайкысын жол катаалыраак.

Мурда бул жердин шайыгы Токур деген адам болгон. Келген элге куран түшүрүп берип, мазардын шартын түшүндүрүп, иш жүргүзгөн. Ал мындан 5 жыл мурда 86 жаш курагында дүйнөдөн кайтып, азыркы учурда анын кемпири Саткын апа шайыктык кылат. (Жапаров Жумадыл, Чоң-Алай айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Алтын-Мазар

Чоң-Алай айыл өкмөтү

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер райондун борборунан түштүк тарапты карай 50 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ыйык жердин түрү – күмбөз. Ал түштүк тарабынан Тажик Республикасы менен чектешет. Башка мамлекеттерден экскурсоводдор келип турушат, аңчылык кылышат. Ал аймак негизинен интераңчылыкка ыңгайлашкан. Быйыл Германиядан кишилер келип кетишти.

Ал эми жогорку күмбөзгө ким коюлган, ал ким болгон деген сыяктуу маалыматтарыбыз жок. Эл зыяратка барып турат (Жапаров Жумадыл, Чоң-Алай айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Камыш-Ата

Кашка-Суу айыл өкмөтү

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кашка-Суу айыл өкмөтүнүн борборунан 20 чакырым чыгыш, Ош шаары тарапта жайгашкан. Ыйык жердин түрү – булак жана көрүстөн. Ал Ош-Дароот-Коргон жолунун 230-чакырымында, жолдун түндүк тарабында, оң кол тарапта 15 метр алыстыкта жайгашкан. Көпчүлүк эл жакшы ниет менен зыярат кылып барышат. Жанында

эл тарабынан зыяраткана салынган. Эл дасторконун жайып, куран окуп, бата кылганга шарты бар (Жапаров Жумадыл, Чоң-Алай айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Тулпар-Чачы

Кашка-Суу айыл өкмөтү

Кара-Кадак айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кара-Кадак айылынан 3-4 чакырым күн чыгыш тарапта жайгашкан. Андан бир аз түшкөндө Камыш-Ата деген ыйык жер бар. Тулпар-Чачы ыйык жеринин түрү – аттын туягындай болгон жерден чыккан кичинекей булак. Ага зыяратчылар ар түрдүү жакшы тилек, максаттар менен барышат (Батыркулов Акмат, Кашка-Суу айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Зындан

Кашка-Суу айыл өкмөтү

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кашка-Суу айыл өкмөтүнүн тушунда, түндүк-батыш тарапта, 1,5-2 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ыйык жердин түрү – үңкүр. Анын түбү жок. Зыярат кылгандар кирип, тилектерин айтышат (Батыркулов Акмат, Кашка-Суу айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Мазар

Кашка-Суу айыл өкмөтү

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кашка-Суу айылынан 5 чакырым түндүк тарапта жайгашкан. Тилекмат деген, мындан эки кылым мурда жашаган билимдүү эшен киши ошол жерде каза болуп, сөөгү ошол жерге коюлгандыгын айтышат. Жанына эл зыяраткана салып койгон. Келген зыяратчылар ал жерге дасторкон жайып, жанындагы кемегеге ашын бышырып, бата кылышат (Батыркулов Акмат, Кашка-Суу айыл өкмөтүнүн башчысы).

13. Кыз-Мазар

Тегерек-Шибер жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тегерек-Шибер жайлоосунда жайгашкан. Жайлоодон булак чыгат. Булак жардын астынан чыгат. Ооругандар барышып, куран окуп, жыт чыгарып, сыйынып турушат. Оозеки тарыхын билгендер болгон жок (Жетимиш кызы Айжамалдын маалыматы).

13. Жылуу-Булак

Текелик жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Текелик жайлоосунун оозунда жайгашкан. Зоодон суу агып түшөт. Ооругандар ал сууга жуунушат. Суунун тери ооруларын айыктыраарын айтышат (Жетимиш кызы Айжамалдын маалыматы).

13. Айран-Булак

Текелик жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Текелик жайлоосунда жайгашкан. Анын түрү – булак. Булак суусу айрандай аппак болуп турат. Бул булактын суусу тери ооруларын айыктырат (Жетимиш кызы Айжамалдын маалыматы).

13. Мазар-Таш же Карынбайды жуткан жер

Текелик жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Текелик жайлоосунда жайгашкан. Тоодо адам, кой сөлөкөтүндө таштар бар. Бул боюнча эл арасында айтылган кептерге караганда, ошол жерде жашаган адамдар: “Каапыр орустар келе жатат. Булар менен жүз көрүшкөнчө, Кудай, бизди таш кылып сал” , - деп жалынышкан имиш. Анан ал адамдардын бардыгы ташка айланып калган экен. Бул Мазар-Ташка келип куран окуп, зыярат кылышат (Жетимиш кызы Айжамалдын маалыматы).

Кара-Кулжа району

14. Дүңгүрөмө

Ылай-Талаа айылы

Кароолчусу – Коңурат, 1958-жылы туулган, Ленинградда окуган, буга чейин А.Осмонов атындагы мектепте географиядан сабак берген, азыр пенсияда. Мал чарбасы менен алек.

Бул ыйык жер чоң дөңдүн каптал тарабында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – үңкүр. Анын ичинде шаркыратма бар. Үңкүргө кирээрде үстү жакта 2-3 тоннадай таш бар. Үңкүрдүн ичи суук. Сол тарабында кырлуу таштар бар, бутуң менен анын үстүн баса албайсың. Оң тарабы жагынан айланып, 2-3 метр ылдый ылай менен сыйгаланып түшөсүң. Түшкөндө аппак таштар көп, төрдө үңкүрдүн шыбынан жапыз шаркыратма бар, ал 4-5 метр бийиктиктен түшөт. Ага колунду тоссоң, суусу муздак, колуна таш түшүп келгендей сезилет. Түшкөн суу ылдый жактагы таш тоptomунун арасына кирип кетет, каякка жок болуп кеткенин билбей каласың. Бул сууга даарат алуунун да өз эрежеси бар.

Барган киши бутундагыны чечип, шымын өйдө түрүп, биринчи киргенде үч жолу жууйт. Кийин үч жолу бетинди жана оозунду чайкайсың. Анан үч жолу бутунду жууп, рухуң жетсе, ичиндеги шаркыратманы үч жолу айлансаң болот. Дүңгүрөмөнүн дагы бир ырымы бар, ичиндеги ак таштан бирөөнү оозуңа салып алып, шимип жүрө бер, ошондо ден соолугуң чың болот, анан оорубайсың.

Оозеки тарыхы:

Ылай-Талаа айылынын тургуну Сатыбаева Манап: Өзү кыргыздар мазар десең башкача түшүнүшөт, мазар деп күмбөздү, жайды, мүрзөнү элестетишет. Байыртадан эле мазарды ыйык, сыйына турган жер деп билебиз, азыр эле бурмалашып, башкача түшүнүшөт. Дүңгүрөмө жөнүндө айтсам, мындан эки жыл мурда Франциядан биздин токойчулар менен иштешебиз деп окумуштуулар, токойчулар келишкен. Алар бул мазарга кызыгып, изилдешти эле.

Айылдан чыгып, Көпүрө баштан өтсөк, Тартмага жетебиз. Андан кийин Ири-Суу. Ири-Суудан өтсөк – Ажике. Азыр жайлоого эч кимге чыкпайт, суук чөптөр да өсө элек.

Кыш өтүп, март айларында малчылардын бары Тартмага келишет. Кадимкидей эле чакан үйлөр бар. Күн жылып баштаганда, Ири-Сууга кетишет. Ири-Суу – бул тоолуу аймак. Ири-Сууда апрелдин башынан, ортосунан тартып, майга чейин жашашат. Күн жылыгандан кийин кайра кыргыз үйлөрүн, чатырларын бузушуп, аттарга жүктөп, Ажикеге сапар алышат.

Ажикеле мазарлар көп: Токбай-Ата, Дүңгүрөмө, Кургак-Дүңгүрөмө, Үч-Көл, Көк-Көл, Тогуз-Булак, Таш-Булак, Кызыл-Таш, Үч-Тал, Абыл-Мейиз. Тартмада да Капчыгай деген жер бар. Бирок акыркы он-он беш жылдан бери унутулуп деле калды.

Дүңгүрөмө - өтө чоң эмес үңкүр. Жанында кичине дарак турат. Бул жерге бардык эле мазарлардай, жип, чүпүрөк байлашат. Үңкүрдүн оозунда таш турат, ал чоң, 2-3 тоннадай ак таш. Бул жөн таш эмес, бекеринен ал жерде турбайт. Үңкүрдүн ичине катуу кыйкырып, бакырып сүйлөбөш керек, болбосо баягы таш үңкүрдүн оозун жаап калат. Мен бул жерди билгенден бери мындй учурлар болгон эмес, бирок менин чоң атам мындай окуялардын болгонун айтчу. Ошондо айылдын балбандары келип ташты көтөрүп, ордуна коюп коюшкан дейт. Колот жакта (Дүңгүрөмөдөн пас, ылдый) суу агат, ал жерде эки чакан көлчүк бар. Дамба-1 жана Дамба-2 деген бар. Эл Дүңгүрөмөдөн чыккандан кийин, бул экөөнө киришет. Ошондо гана бардык жамандыктардан, кирден, жол болбостуктардан арылабыз деген түшүнүк бар.

Дүңгүрөмөнү биздин айылдагылардан башкалар билишпейт. Жай маалында адамдардын аягы суюлбайт. Эми ар кандай бирөөлөр ооруганыма жардам берет десе, экинчилер жөн эле тазаланыш үчүн, үчүнчүлөр ойногону келишет, кызыгып келишет. Июль айларында жайлоодогулар үлүш өткөрүшөт, ошондо жайлоонун тургундарынын баары келип, сыйынып, кан чыгарып, тазаланып, ойноп кетишет (Бекболотова Бегимайдын жазып алган маалыматтары).

Мазардын шайыгы Коңураттын маалыматы: Мени айылдагылар Дүңгүрөмөнүн кароолчусу деп коюшат, бирок мен өзүмдү антип эсептебейм. Мен жөн гана анын жанында жашайм. Жайында күрөк менен балдарым менен чогуу Дүңгүрөмөнүн ичине тепкич жасап коём, сооп болсун деп. Мен жашаган жерде булактар жок, ошондуктан сууну Дүңгүрөмөдөн алып ичебиз. Кечинде Дүңгүрөмөгө барбаганга аракеттенебиз, өтө коркунучтуу жер да. Мен кичине кезимде Нияз деген жалгыз жашаган киши бар болчу, ошол киши Дүңгүрөмөгө кирип алып, бирөөлөр менен сүйлөшө берет деп айтып калышчу. Бир четинен карасаң жиндиге окшошсо, бир жагынан абдан билимдүү. Чынында ал киши менен эч ким сүйлөшкөн да эмес. Сыягы Дүңгүрөмө менен кандайдыр бир байланышы болсо керек. Келип алып айылдап, тентип жүрө берет эле, кээде Дүңгүрөмөнүн оозунда уктап да калчу. Элдердин айтымында ал киши эч качан ооруган эмес, кээ бирлери анын ден соолугунун чың болушун Дүңгүрөмө менен байланыштырышчу. Согушка катышып, бүтөөрүнө бир жыл калганда, качып келе берген экен. Эл чогулган жерде: “Кийин көрөсүңөр го, сен жайлоодо туруп, мен айылда туруп, экөөбүз сүйлөшөбүз”, - деп азыркы чөнтөк телефондорду айтса керек деп ойлонуп калам (Бекболотова Бегимайдын жазып алган маалыматы).

14. Кургак-Дүңгүрөмө

Ылай-Талаа айылы

Кароолчусу жок.

Бул ыйык жер эки дөңдүн ортосунда, колот жагында жайгашкан. Кичинерээк тоголок тешик, бирок ичи абдан чоң жана караңгы. Бутуңду карап басышың керек, анткени жерде жаракалар бар. Үңкүр эки кабаттуу, үстүңкүгө чыгыш мүмкүн эмес, аба жетпейт. Тыкылдап тамчы суу тамып турат. Ал кайра эле жерге сиңип кетет.

Осмон, 1973-жылы туулган, орто билимдүү, мектепти бүткөндөн бери жыл сайын малы менен жайлоого чыгат: “Дүңгүрөмө жөнүндө эч кандай маалыматым жок. Угушумча, Ата Мекендик согушта, андан мурда басмачылар ушул Дүңгүрөмөгө (үңкүргө)

келип, бекинишкен. Ичине кирдинби, төр жагында шам жаккан жери бар. Ичи да чоң, жаракаларынан суу тамат. Ошол суунун дарылык касиети бар дешет. Жараларды, ар кандай ооруларды айыктырат имиш.

Анан да түнкүсүн үңкүрдүн жанынан өтүү коркунучтуу. Ар кандай үндөр угула берет. Кыйкырык, кичине баланын ыйлаганы угулат дешет. Үңкүрдү изилдеп чет өлкөлүктөр келген учурлар болгон. Келгени бир четинен бизге жакшы, кымыз, курут, каймагыбызды сатып алабыз. Аттарыбызды прокатка беребиз. Бир жагынан келип алышып эле мээни чиритип, чукулап башташат, метрлерин алып чыгып ченешип, сүрөткө, видеога тартышат” (Бекболотова Бегимайдын маалыматы).

14. Абыл-Мейиз

Ылай-Талаа айылы

Кароолчусу жок

Ылай-Талаа айылынан Абыл-Мейиз мазарына чейин, эгерде ат менен барса, эки сааттык жол, ал эми камаз автоунаасы менен бир жарым саатта жетүүгө болот. Ал Ат-Жайлоо тоосунун артындагы чоң, кызыл, сыйдаң жар. Анын бийиктиги 100-150 метрдей, туурасы – 80-100 метрге жакын. Жашоочулардын айтымында, магниттүү, темир же магнит алып келип жармаштырса, жармашат. Жардын түбүндө Кум-Бел аттуу карлуу тоодон агып келген чоң дайра агат.

Оозеки тарыхы:

1938-жылы туулган эмгек ардагери, А.Осмонов атындагы мектепте 35 жыл кыргыз тили жана адабиятынан сабак берип, эми эс алууга чыккан адам, 28 небере, 5 чөбөрөнүн чоң энеси Эрмектаева Максат: “Илгери өткөн заманда байдын жалгыз уулу, кедейдин жалгыз кызы болуптур. Ата-энеси үйлөн десе болбой, Абыл көпкө чейин үйлөнбөй жүрөт. 26-27 жашка чыкканда, бир тойго барып калат. Ал тойдо Мейиз деген кызга көзү түшөт. Ал ушунчалык сулуу, назик, жүзүнөн нур төгүлгөн кыз болот.

Абыл Мейизге ошол замат ашык болуп, ата-энеси каршы болсо да, сүйлөшүп калат. Бала кызды отолоп келгенде⁷, жаштар кыз куумай ойноп калышат. Ошондо Мейиз: “Эгерде азыр сен мага жетип алсаң, мен сендикмин. Жетпесең, мен бул жашоо менен кош айтышам”, - деген бойдон чү коет. Бала артынан атын чабат. Анткиче кыз зымылдаган бойдон жардын жээгине барып калат. Ошондо Мейиз: “Мен сендик эмесмин, бул дүйнөдө болбосо, аркы дүйнөдө бирге болобуз”, - деген бойдон ат-паты менен жардан секирип кетет. Абыл элге уят болдум дегениненби, же Мейизди ушунчалык катуу сүйгөнүнөнбү, артынан кетет. Ошентип, экөө тең бир күндө көз жумуп, тоюна деген мал-аш тажиясына⁸ берилет. Экөөнү бир күмбөзгө коюшат.

Мындан 20-30 жыл мурда жардын түбүндө, каптал жагында күмбөзү бар болчу. Бирок азыр эч нерсе жок.

Жакын арада жашагандардын айтымында, ай толгон мезгилде, түнү аппак кийинген эки жаш жардын так үстүндө секирип, бийлеп, чуркап калышат экен. Бул экөөнү Абыл жана Мейиз деп түшүнсөк болот.

Бул мазарга жай мезгилинде көп келишет. Абыл-Мейиздин тегерегиндеги жаратылыш абдан кооз. Мына бул жар болсо, накта Ат-Жайлоо тоосу, ортосунда шарылдаган таза суу, өйдөрөөгүндө Качура деген токой. Келип мал союп, арбактарга, шейиттерге, Абыл-Мейизге куран окуп кетишет. Жакшылык жана тынччылык тилешет”.

Өзүн Гүкү деп тааныштырган 11-класстын окуучусу: “Кичинемден бери эле жайлоодо чоңойдум. Ушул жар тууралуу уламыштарды жатка билем десем да, жаңылышпасам керек. 8-класста болсо керек, ушул жерге келип ойноп, кечкиге калып

⁷ Отолоп келүү -

⁸ Тажия -

кеттик. Ошондо акемдер: “Тиги жакты карасаң, биз тарапка эки аппак кыз-жигит келе жатат”, - деп эле чокуну көрсөтөт. Мен: “Көрбөй атам”, - десем, кача башташты, мен да качтым. Аркасынан чуркап баратып, чымга чалынып түшүп, бутумду чоюп алгам. Аябай коркуп калган экемин. Эртеси күнү бетимдин баарына учук чыгып калыптыр.

Менимче мазарларга адамдар тазаланыш үчүн барышат. Бул мазарга дагы жайкысын көп келишет. Келип бизден, же башкалардан кой сатып алышат, кымыз, каймак, курутту көп алышат. Ошентип, көп болсо эки түн түнөп кетишет. Бул мазар эч кимдин менчиги эмес. Болгону токойчулар айланасындагы теректерди кыйбагыла деп текшерип турушат” (Бекболотова Бегимайдын маалыматы).

15. Тастар-Ата

Ылай-Талаа айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – төштө жайгашкан эки күмбөз (жай).

Көпүрө-Баш көпүрөсүнүн сол тарап жагында мал базар бар. Сол жактан аккан дайранын жээгинен эки-үч чакырымдай жөө басасың. Мазар ээн талаада жайгашкан, аны шарт эле көрөсүң (Бекболотова Бегимайдын маалыматы).

Мазар Алайкууга келген жолдун боюнда жайгашкан. Дөбөнүн түп жагында кум бар. Эл ошол кумга көмүлүп жатса, денесиндеги жаралар, оорулар сакайып калат (Токуров Жеңишбек, 41 жашта, чарбагер, Шаркыратма айылынын тургуну).

Оозеки тарыхы:

Тастар-Ата жөнүндө ар кандай уламыштар бар. Бирөөлөр аны Манас баатырдын кырк чоролорунун биринин, Сыргактын күмбөзү болуш керек деп. Экинчилер Тастар аттуу молдонун күмбөзү дешет (1962-жылы туулган, А.Осмонов атындагы мектепте дене тарбия сабагын берип жүрүп, учурда пенсиядагы Арыкбай Мамбет уулунун маалыматы).

15. Ысык-Кум

Ылай-Талаа айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тастар-Атага жакын жерде жайгашкан. Кээ бирөөлөр аны Тастар-Атанын куму деп да атап коюшат. Ал эки өтө чоң эмес төштүн ортосунда жайгашкан. Куму аппак, ысыгыраак, башкача концистенцияда, жөнөкөй кумдарга окшош эмес. Тегерегинде очок, отун, казан, чайнек бар.

Зыяратчылар Тастар-Атага келип куран окушат, Ысык кумга чай-пай, атала, нан алып келип, башына көлөкө жасап, кумга көмүлүп жатышат. Бирок көп жатпаш керек. Эки жыл мурда Сайдырахман аяш атам келип, көп жаткан экен, буту күйүп, териси шылынып, тырмагы менен кошо түшүп калган. Ысык күндөн бекиниш керек. Июль, август айларында кум абдан ысыйт. Ошондо келип 15-20 мүнөт жатсаң, тердейсиң. Тердегенде денеге жармашкан кумду мыкчысаң, бир башкача. Турсаң, өзү эле куюлуп түшүп калат. Жатып тургандан кийин күбүнүштүн, жуунуштун кажети жок. Бул жерге карып калгандар көп келет. Буту-колу какшап, суук тийип ооругандар келет. Төрөбөгөн келиндер келет, колу-буту сынып, эми сакая баштагандар келет. Сөөгүң сынып, оңолоюн деп калганда, суук түшкөндө баягы сынган жериң какшап баштайт. Мына ошондойлор келет. Кайсы бир жылы Улуу Британиядан саякатчылар келип, баа берип кеткен.

Айтор, бул жерге кызыккандар көп. Жаныштын баласы Өмүрбек бутуна туруп калган экен. Бир жылы келип маслакат⁹ кылып, ак сакалдарга: “Мен ушул жерге

⁹ Маслакат -

санаторий курайын дедим эле”, - дейт. Ошондо бардыгы каршы болуп, бул жер элдик деп курдурбай коюшкан.

Бул ыйык жерден айыккандар көп болгон. Менин кошунамдын небереси ойноп жүрүп эле, бир күнү баспай калды. Догдурларга алып барса, “Бир бутунун нервдери өлүп калыптыр”, - деп коюшуптур. Ошондо мен: “Ысык кумга алып барып көрбөйсүңбү?”, - дегем. Утуру барып жаткырып, эч бир догдурсуз эле айыгып кетти.

Бир жагынан эжеси да себепчи болсо керек. Баягы кыз үйдө төшөктө жатат да, эжеси Бурулай эшикти шыпырып, анан сөрүсүн шыпырайын деп төшөктү силкесе, ичинен жылаан ыргып чыгыптыр. Чыркырап-чыңырган Бурулай жер менен жер болуп жатып калат. Бир жылдан бери ордунан жылбаган баягы кыз эжесинин бакырыгынан чочуп, туруп кеткен. Азыр ал коңшу айылга турмушка чыккан, айылга анда-санда келип калат.

Бул жердин оокатына эч ким тийбейт. Чайнек, казандар качантан бери турат, эч ким тийген жок. Ылай-Талаанын тургундары сооп иш кылалы деп, чөптөрүн жулуп, ары-бери өткөн сайын көз салып турушат (1962-жылы туулган, А.Осмонов атындагы мектепте дене тарбия сабагын берип жүрүп, учурда пенсиядагы Арыкбай Мамбет уулунун маалыматы).

15. Токбай-Ата

Буйга айылы

Кароолчусу – Коңурат.

Токбай-Ата мазары Ажике жайлоосунун батыш тарабынан орун алган, башкача айтканда, бул мазар тоонун батышында Ийри-Суу жайлоосу, чыгышында Ажике жайлоосу, түндүгүндө Чакан тоосу, түштүгүндө Сары-Булак айылы орун алган. Тоонун көрүнүшү негизинен мындай көрүнөт: чокусу кыдырата таш тизилгендей, эң үстүндө Кысык-Таш деген сыйынуучу жер бар. Кысык-Таштан адамдар өтүшөт, эгерде кысылып калсаң күнөөң көбүрөөк болгон болот, жөн гана өтсөң, азыраак болот. Тоонун түндүк тарабында 80 градустагы бору жайгашкан. Анын узундугу 1-1.2 чакырым, туурасы 500-600 м.

Тоонун үстүндө Токбай атабыздын таштан салынган үйү, идиш-аяктары бар. Тоодон кар кетип, эл жайлоого чыкканда гана бул тоого сыйынууга эл бара баштайт (Жеңишбек уулу Аскардын маалыматы).

Буйга айылынын тургуну Бусурманкулова Куштаркандын маалыматы: Мен бул жерге сыйынып, куран окуп, балалуу боло элекмин, ошол себеп менен келдим. Бул жердин касиети өтө чоң. Мен бул жерге келип, зыярат кылып кеткиче балалуу болбой жүрүп эки балалуу болуп, экөө тең чарчап калган. Анан кудайдан сурап, тилеп, бул жерге келип зыярат кылып жатам.

Мурда үч жолу келгем. Бир жылдан кийин балалуу болгом. Ал 1960-жыл болчу. Кубанычым коюнума батпай, тилеген *тилебатым* кабыл болгонуна сүйүнүп, уулумдун атын Кубаныч деп койгонбуз. Ушул уулум элинин-жеринин керегине жараган уулдардан болсун деп, жолдошум экөөбүз айылга той бердик... Мындан аркы маалымат чалдык-куйду. Анткени кайра ошол эле апа азыр 6 баласы бар экендигин айтып жатат??? (Мамасалиев Рысменде).

Оозеки тарыхы:

Токбай ата алты бир тууган болгон экен. Алты бир туугандын ар бири бийик болууну самап, туш тарапка таркап кетет. Ошол бир туугандардын бири чокусу көктү тиреген, азыр Токбай-Ата аталган тоого келип, жашоосун улантат. Бул атабыз өмүрү өткөнчө пакиза, өтө мээримдүү адамдарды жактырчу экен. Өзү да төрт тарабы төп келген адам болот. Токбай ата дүйнөдөн өткөндөн кийин, ошол тоонун чокусуна кепини коюлат, ал азыркы мезгилге чейин сакталып турат (Жеңишбек уулу Аскар).

Токуров Жеңишбек, 41 жашта, чарбагер, Шаркыратма айылынын тургуну:

Мурунку убактарда кыргыз элинин Токбай аттуу балбан баатыры болгон экен. Ал өзүнүн душмандарынан коргонуп, алардын келе жатканын көрүү үчүн, бийик жерге кароол дөбө курган. Анын жанында өтө тике жар бар. Жардын чекесинде Токбай балбан койгон үч таш турат. Алгач экөөнү койгон, экөөнүн үстүнө үчүнчү ташын койгон. Ал таш бир аз ооп калгандыктан, астына кичинекей ташты кыстарып койгон. Ал таш кичине эле кылт этсе, жардан ары куламак. Бирок ушул күнгө чейин, мурда кандай болсо, ошол бойдон турат. Канчалаган жер титирөөлөрдөн да таштар кулаган эмес. Ошол жердеги ташта Токбай атанын тулпарынын чаап келип чапчыгандагы изи турат.

Токбай ата 17-18-кылымдарда жашап, калмактар менен согушкан болушу керек. Кыргызстанда аягы “ата” менен бүткөн “Чолпон-Ата, Манжылы-Ата сыяктуу жети мазар бар (Азизилла уулу Исламбектин маалыматы).

15. Үч-Көл

Буйга айылы

Кашка-Суу кыштагы

Кароолчусу жок.

Бул жерде үч көл болгон, экөө соолуп калып, азыр бир чоң көл бар. Ал көл башка көлдөрдөн айырмаланып, жердин астынан чыгып, көкмөк болуп мелтиреп турат. Бул көлдүн түбү жок деп да айтылат. Көлдүн айланасында талдар бар, ал жерден агып чыккан суу жанында аккан дайрага кошулат. Бул көл жайы-кышы менен муздак, көкмөк бойдон турат. Ал эми кышында үстү муз болуп тоңбойт. Бул көлдүн эки жагынан эки ача болуп суу агат. Бул жерге жаз-жай мезгилдеринде адамдар батпай кетишет. Көбүнчө нары-бери өтүп бара жаткан жолоочулар көп барышат. Ал жерге баргандан кийин, ошол көлдүн айланасына олтуруп, куран окушат. Үч-Көлгө жакын Котур-Булак деген булак жайгашкан. Ал булакка, мисалы, бети кубак болуп, же туурулуп кеткенде жана денеге чыккан жараларды айыктырганга чоң таасири бар. Үч-Көлдүн айланасын тоолор курчаган жана ага жакын жерлерде жайгашкан жайлоолор бар.

Буйга айылынын кулуну Мамасалиев Рысменденин баяны: Бул жерде биз Үч-Көлгө жакын болгон жайлоолордун бирине чыкчубуз. Бир күнү апам, таятам, тагаларым болуп Үч-Көлгө келип, куран окуп, дасторкон жайып отурганбыз. Бир маалда мен көлгө жакын барсам, көлдүн ичинде атка чегилген арабалуу оюнчук атты көрүп, аны алып бергиле дедим. Антип айтсам, дасторкондо отурган таятам, тагаларым, апам чуркап келип, менден эмне болгонун сурашты. Мен көргөнүмдү айтсам, “каерде турат, кана ат оюнчук?” дешип, баары коркуп калышты. Ошондо таятам аста басып барып, мен оюнчукту көргөн жерди карап, чындап эле үч атка чегилген арабаны көргөндүгүн айтты. Ошондо кайра дасторконго барып отуруп, куран окуганбыз. Бул окуя мен беш-алты жашта экенде болгон. Ошондон кийин апам коркуп, мени көлгө түшүп кетпесин деп, жайлоону тааженелериме таштап, баса бергенбиз.

Бул окуядан кийин ал жерге барганда куран окуп, көлдөгү балыктарды көрүп көңүлүм ачылып, жайлоого чыгып кетем (Мамасалиев Рысменде).

Оозеки тарыхы:

Илгери-илгери өткөн заманда колунда жок кедей бир адам ушул жерде үй-бүлөсү менен жашап жаткан болот. Бир күнү баласы, атасы, энеси тамак издеп, башка жакка кетип калат. Ошол кишинин бойго жеткен үч кызы болот, алар ошол жерде жашап жүрүп, ачкалыктан эң кичинеси жана ортончусу өлүп калат. Эң чоңу ачка болсо да үч күн жашайт. Үч күндөн кийин ал кыз да өлөт. Үч кыз үч жерде кала берет, убакыт өткөн сайын үч көл пайда болот. Кийин эки көл соолуп, сазга айланат. Бир көл соолубай калат. Бул эң чоң кызынын мүрзөсүнөн чыккан суу. Бирок мунун тереңдиги белгисиз. Суусу жайы-кышы жапжашыл, муздак, колу-бутунду какшатып турат. Ал жерге адамдар

талдарды өстүрүп коюшкан. Азыркы учурда ошол айылдын көпчүлүк кары адамдары жакшы ниет менен барышат. Кан чыгарып, кой союп, же жети куймак бышырышып жеп, талдарга ак сурп (чүпүрөк) байлап кетишет. Ниетибиз таза, оору-сыркоодон алыс болуу дешет (Манап кызы Элиза).

15. Ак-Терек

Сары-Баргы айылы

Кароолчусу жок

Ак-Терек мазары Ош областынын Кара-Кулжа районуна караштуу Сары-Баргы айылында жайгашкан. Машина менен баратканда, Сары-Баргы айылынын кире беришинде, сол жакта суу агат. Ал эми оң жакта жар, көчкү бар. Айылдын оозунда эле чоң зоо бар, ал зоо айылды экиге бөлүп турат. Зоонун бир бетин көчкү алып кеткен, кийин кыпкызыл, чоң жар болуп калган. Ошол чоң зоонун түбүндө катар-катар өскөн ак теректер бар. Алыстан, жолдон эле көрүнөт экен. Бир эң узун жана эң чоң теректин жанында булак бар. Булактан таза суу чыгат, ичиндеги топурак таштар кыпкызыл. Бирок суу туптунук жана муздак. Төгөрөк узундугу 60 см, эндиги да болжол менен ошондой эле. Казанга окшош, кызыл таштар менен тосулган.

Сары-Баргы айылынын тургуну Жээнтай кызы Айжамал: Бул сууга бетине жара, сепкил чыккандар жуунат. Бирок айтып калышат, көп жуунганда, бетти бырыштырат деп. Мен билгенден бул булак кышкысын тоңбойт. Ага даарат алып, таза болуп барышың керек. Булакка жакын турган үч талга чүпүрөк байлашат, жакшы ниет менен барып, сөзсүз куран окуу керек.

Мен 9-класста окуп жүрүп, уйлардан (малдан) чакалай жуктуруп алгам. Ал аябай кычыштырат, аллергияга окшош. Апам ээрчитип алып, мени ушул булакка күнүгө жуунтчу эле. Сууй тийгенде эле ачыштырып, ыйлачумун. Бирок ал он күндө эле жоголгон, азыр чыкпайт.

Бул булактын кароолчусу деле жок, эл өзү эле карап турат. Баргандар чөптөрүн жулуп, тегерек-четин тазалашат (Разакова Гүлзаттын маалыматы).

15. Таш-Булак

Сары-Баргы айылы

Кароолчусу жок

Ак-Терек мазары Ош областынын Кара-Кулжа районуна караштуу Сары-Баргы айылынан 150 метр алыстыкта жайгашкан. Өзү Сары-Баргы тоолуу жер болгону үчүн, булактар бийик тоолордо экен. Таш-Булак да айылдын башында, эки тоонун ортосунда жайгашкан. Эки тоо чоң болгондуктан, булакты табыш абдан кыйын. Жакшылап карасаң, тоолордун ортосунда бир эле жол бар, кыйла басканда, тоонун чокусуна аз калганда, ак таштардын кулаганы көрүнөт. Мына ошол таштардын кулаган жери ным, суу көп жер, бирок өйдөрөөк чыксаң, ошол суунун пайда болгон жерин да көрөсүң. Булактын чекелери таштар менен тосулган, бирок ортосунда чоңураак ак таш турат, суу болсо ал таштын ортосун жарып чыгат. Булак өзү кичине гана, чоңдугу чоң табактай эле. Суусу ортосунан боргуп чыгат, чекелери бүт таштан тозулган үчүн, анын атын Таш-Булак деп атап коюшкан.

Сары-Баргы айылынын тургуну Дарыева Анара: Ыйык жерге адам ичпей, чекпей барышы керек, таза, даарат менен барып, куран окуп, жети тооч, жети түрдүү таттуу, жети түрдүү өрүк ж.б. алып баруу керек. Тоочту жасаганда, аны тешпей, түз жасап, чеккич менен да баспаш керек. Нанды куймакка окшотуп бүтүн бойдон алып баруу керек, ошондо тилегиң кабыл болот. Нанды айрып, акырын сындырышың керек.

Биз балалуу болобуз деп канча жерге бардык, дагы деле балабыз жок. Сыйынган жерлерге түнү менен жаткан күндөрүбүз болгон.

Таш-Булак менин чоң энемдин учурунан эле касиеттүү экен. Ал булакка ишенип, денесине кичине жара чыкса эл, барып жуунуп турушат. Шаардан келгендер баклашкаларга толтуруп алып кетишет. Чоң энемден угуп калчу элем, булактын суусу ашказанга дары жана ички органдарды айыктырат деп.

Бул жерде ыйык булактан тышкары касиеттүү адамдар дагы бар. Айылдын этегинде Инаят эже бар. Ал тиги Нуркан эженин кызы Калыска айткан экен, “айылдан эле, бетинде калы бар бирөөнө күйөөгө тиесиң”, - деп. Ошондой эле болду. Өзү көзү ачыктарга канча көп адам барса, ошончо шайтан күч берет дейт го. Ал аял тоокту өтө көп багат эле, эжеге канча адам келсе, ошончо тоогу өлчү. Бир жолу Инаят эжеге бир жаш аял келип, бирөөнү окутуп кеткен. Эртеси тоогунун баары, жадагалса итинен бери өлгөн. Мен өзүм күздө барган элем, ал жазда боло турган окуяны айтып берип койгон. Чын чыкканда, аябай таңгалып жүрөбүз (Разакова Гүлзаттын маалыматы).

15. Котур-Дөбө

Сары-Баргы айылы

Кароолчусу жок

Котур-Дөбө мазары Сары-Баргы айылынын жанындагы 20 үйлүү Булаш деген айылдын ортосунда жайгашкан. Ал жерде Бала-Бейит бар, бейиттин жанында эле чоң кары тал бар. Талдын түбүндө булак бар, ал булак тозулган эмес, суу чыкканда, 5 метр алыстыктагы башка сууга кошулуп кетет экен. Чүпүрөк байланган тал турганы болбосо, өтө деле ыйык жерге окшошпойт.

Сары-Баргы айылынын тургуну Дарыева Анара: Бул мазарга ооругандар, чочугандар, денесине жара чыккандар барышат. Биринчи барганда талга 7 чүпүрөк байлап, ниетин, каалоолорун айтып, жети токоч кылып, куран окушат, анан акырында жуунасың. Булактын ичине эмес, тышына жуунушуң керек, себеби булакка кир суу түшпөшү керек (Разакова Гүлзаттын маалыматы).

15. Жылуу-Булак

Шаркыратма айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – тал жана булак.

Жылуу-Булак мазары Кара-Кулжа районунун Шаркыратма айылынан болжол менен 8-12 чакырым алыстыкта жайгашкан. Атчан адамга Шаркыратма айылынан 1-1,5 сааттык жол. Ал жерде, дөңсөөдө жалгыз тал бар, анын алды жагынан булак чыгат. Мазар Калмурза аттуу маркум адамдын үйүнүн жанында (Азизилла уулу Ислам).

Булак областан 115 чакырым, ал эми райондон 16 чакырым алыстыкта, айыл ичинде жайгашкан. Булактын жанында бир дарак өсүп турат. Башында бул дарактан экөө болгон. Бирок бир адам баласы кышка отун даярдап жатып, дарактын бирин кесип жибергенде, дарактан кан тамчылаган экен. Ошондон баштап, үйүнүн куту кетип, мал чарбасы кыргынга учурайт. Үйдүн ээси теректин жөн терек эмес экенин билип, терекке айыл элдерин чакырып бата тилеп, мал-жанын сактап калган дейт. Дарактын өсүшү жылдан-жылга башка дарактардан өзгөчөлөнүп, өтө жай өсүүдө. Дарактан кан чыккан себеби, аны өтө ыймандуу, кудайдын жолунда жүрүп дүйнөдөн өткөн адам тиккен дешет. Жылуу-Булак кыштын кычыраган мезгилинде да тоңбогон абалында турат. Булактын оозеки тарыхына көз чаптырып көрсөк, булак адам, мал-жандык тузсурагандай эле тузсурап, жумасына бир жолу түн убагында “Туз, туз!” деген өзгөчө үн угуларын ошол жердеги жашоочулар айтышат. Булактын дарылык касиети өтө чоң болгондуктан, ал жердеги жашоочулар булакка барышып, куран түшүрүп, булактын көзүнө туз салышып, туз салынган булактан сууну алып кетишет. Булактын суусун негизинен ичишпейт, сууну дарылык каражат катары гана колдонушат. Суунун күчү адамдын денесине чыккан ар кандай жараттардан тазалап, жок кыла тургандыгын ал жердин тургундары далилдешкен. Суу, тактап айтып кетсек: адам денесине чыккан бүдүр

жараларды кетирүү үчүн керек, ал суудан күнүнө 3-4 маал сүртүп турса, бир жуманын ичинде эч нерсе көрбөгөндөй тазаланып кетет. Булактын жанында өтө чоң таш жайгашкан. Булак тоо боорунда жайгашкандыктан, ал жерге мал-жандыктар чыга беришпейт. Булак элге өтө белгилүү болбогондугун ал жерде жашаган тургунубуз айта кетти (Жеңишбек уулу Аскар).

Токуров Жеңишбек, 41 жашта, чарбагер, Шаркыратма айылынын тургуну: Жылуу-Булак бул жерден болжол менен бир саатча алыстыкта. Мазардын жанында менин досумдун үйү бар. Досумдун айтышынча, мазар бир жумача убакыттын ичинде, түнкүсүн “Туз-туз” деп кыйкырат дейт. Тузду алып барып булактын көзүнө салып койсо, булак белгилүү убакытка чейин унчукпай калат. Белгилүү бир убакыттан кийин, булак кайрадан “кыйкыра” баштайт. Сыягы туз сурайт окшойт. Ошентип улам “кыйкырганда”, туз салып турушат экен.

Эгер адамдар чын ыклас коюп барып, даарат менен багыштап ал жерге куран окуп, суусунан алып, ар кандай жараларды жууп жиберсе, айыгып кетет дешет экен. Жылуу-Булактын касиетине мен дагы күбө болгом. Анда бир топ жаш кезим. Тун уулум Аси (Аскар) кичинекей, мотурайган бала эле (азыр студент). Ошол кезде уулумдун башына бир жара чыгып кетти. Алгач өзүбүз ар кандай аракеттерди жасап көрдүк. Андан натыйжа чыкпаган соң, бүбү-бакшыларга кайрылдык. Алардан да эч кандай натыйжа чыккан жок. Ошондой күндөрдүн биринде башка айылдан атам келип калды. Баланын жарасын атама көрсөттүк. Жараны көргөн атам: “Ушуга да ошончо убараландыңарбы, анын дарысы өзүбүздө эле турбайбы”, - деди да, даарат алып, Жылуу-Булакты көздөй жөнөп кетти. Ал жерге барып, өзүнүн ырым-жырымдарын жасап, куран окуп, өзү атайын даярдап барган идишине суу алып келиптир. “Ушул суу менен жуугула”, - деди. Алып келген суу менен бир нече жолу жууганда, уулумдун башындагы жара таза айыгып кетти. Азыр башында ошол жарасынын тагы дале бар.

Бул жерге адамдар алыстан деле келишпейт. Негизинен эле ал жерге зыярат кылып баргандар өзүбүздүн айылдан, ошондой эле коңшу айылдардын эли. Мазарга баргандар даарат менен барып, ал жерге багыштап куран окушат. Ошону менен бирге өздөрү алып барган туздарды булактын көзүнө салышат. Анан сууда эриген туз сууну адамдар жараларына куюп жууганда, жараны катырып, айыктырат. Дегеле, жөнөкөй туздун деле касиети чоң эмеспи.

15. Кулунду-Ата

Алайкуу

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – көл.

Кулунду-Ата мазарынын жанында бир булак бар дешет. Булак чыккан жерде суу топтолгон бир чуңкурураак казанча бар дешет. Өз көзүм менен көргөн эмесмин, сыягы казанга окшош болсо керек. Ошол жерден кудайдын кудурети менен балалуу болбогондор балалуу болушат. Барган киши чын ыклас менен казанчага колун салса, эгер Алла Таала кыз бергиси келсе, колуна шуру, мончок карматат экен. Эгер эркек бала боло турган болсо, колго чүкө илинет экен.

Тиги жерде Сулайман деген аксакал абабыз бар болчу. Азыр көзү өтүп кетти. Кемпири Сырга чоң энебиз экөө узак убакытка чейин балалуу болбой жүрүшөт. Ошол кезде мазар жөнүндө угуп, ошол жерге барышат. Ыкласы менен колун сууга салганда, колуна эки чүкө илинген экен. Кийинчерээк Сырга чоң энебиз Насибай, Шөкөн аттуу балдарды табат. Насибай агабыздын көзү өтүп кетти. Шөкөн агабыз да бир топ жашка барып калды. Учурда мал догдур болуп иштейт.

Оозеки тарыхы:

Токуров Жеңишбек, 41 жашта, чарбагер, Шаркыратма айылынын тургуну: Мурдагы убактарда бир кедей абышка болгон экен. Анын жалгыз бээси болуптур. Абышка бээсин жетелеп жүрүп откоруп, көлдүн жээгине алып келип сугарат. Бир күнү абышка бээсин сугарып бүтүп, ошол жерге кынтая калып уйкуга кетет. Абышканы ызылдаган катуу шамал ойготот. Ошол учурда көлдөн буркан-шаркан толкун катуу шамал менен кошо, бир ак боз ат пайда болот да, жээкке чыгып келип, чалдын бээсин үйүрлөйт. Кайра көлгө кирип жок болот. Жыл айланып, чалдын бээси керемет кулун тууйт. Туулганына бир күн болгондо эле кулун ары-бери чуркап, энесинин үстүнөн секирип ойнойт. Ээси кулундун жөн кулун эмес, күлүк экендигин байкайт. Адам деген адам экен, бир кулунга ынсап кылбаган чал экинчи күлүк кулундуу болгусу келип, бээсин көлдүн жээгине алып барат. Мурдагыдай эле көрүнүш менен пайда болгон ак боз айгыр кулунду моюнунан тиштеп көлгө алып кирип, жок болот. Эки күлүк аттуу болгусу келген чал ошентип колунда турган күлүк кулунунан айрылат.

15. Татанын көлү

Алайкуу айыл өкмөтү

Сабаа-Жарды айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – көл. Ал Сабаа-Жарды айылынан 10-15 чакырым чыгыш тарапта жайгашкан. Мазар өтө касиеттүү болгондуктан, ага барган эл сууга түшпөйт, тазалыкты карманышат. Кээ бир адамдардын көздөрүнө төө көрүнүп, кулактарына төөнүн боздогондугу угулганын айтышат. Ага кыш мезгилинде барышпайт (Бопоев Нуркамил, Алайкуу айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Кара-Сакал

Алайкуу айыл өкмөтү

Кан-Коргон айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – үңкүр. Ал Кан-Коргондон бөлүнгөн кичинекей айылда жайгашкан. Экөөнүн ортосу бир чакырым. Бирок ал айылдын атайын статусу жок болгондуктан, мазар Кан-Коргон айылына тийиштүү деп эсептелет. Мазарга айылдан түз чыгып барса, 2-3 чакырым, айланып барса, 3-4 чакырым болот. Себеби айыл өтө чоң. Илгери бул жер кандын коргону болгон экен. Балалуу болбой жүргөндө, денеге жара-пара чыкканда, эл суранып, тиленип барат. Ал айылдын күн батыш жагында жайгашкан. Ал жерге жакын аккан Сөөк суусунун боюна чейин машина каттайт.

Үңкүрдүн ичи өтө караңгы, анча-мынча адамдар кире албайт. Үңкүрдүн оозуна зоонун бетинен суу тамчылап турат. Зыяратчылар ошол суудан жараны жууганга жана башка максаттарда колдонушат. Жергиликтүү эл эң алыскы жактардагы көзү ачыктарга көрүнгөнү барышса, “эң ыйык мазарыңар бар экен” деп жогорку мазарды айтышат (Бегимкулов Орозбай, Кара-Кочкор айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Жаман-Тал

Алайкуу айыл өкмөтү

Терек айылынын жайлоосу

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – булак (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

15. Замзам-Суу

Алайкуу айыл өкмөтү

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кыргызстан менен Кытайдын чектешкен жеринде жайгашкан. Мазардын түрү – булак (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

15. Ак-Таш

Кара-Кочкор айыл өкмөтү

Нобот аянты

Ак-Кыя айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – таш. Анын адам баткыдай тешиги бар. Тешигинен өтөм дегендердин ичинен турмушта күнөөлөрү барларын таш кысып калат деп айтышат.

Мазар Ак-Кыя айылынын чыгыш тарабында, жөө баскан адам 1,5 саатта жеткидей аралыкта жайгашкан. Ал жердин өзүнө чейин унаа каттабайт. Анткени ал тоодо, Ак-Таш тоосунун түбүндө, жайгашкан. Жергиликтүү калк ал жерде бир ажыдаардын бар экендигин айтат. Райондун борборунан 15 чакырым алыс. Учурда мазардын жанында 2 гектар жерге жаңгак эгилген (Бегимкулов Орозбай, Кара-Кочкор айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Токсон-Кемпир

Кара-Кочкор айыл өкмөтү

Ак-Кыя айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – үйүлгөн таштар. Ал Ак-Кыя айылынын башында, жайлоодо жайгашкан. Айылдан, Тешик-Таш мазарынан ары 3-4 саатта жетүүгө болот. Машина каттабайт. Эл ал жакка жайында гана барат. Анча-мынча балдар 30-40тан торпок алып алышып, аларды багышат.

Оозеки айтымдарга караганда, ошол үйүлгөн таштардын алдында токсон кемпирдин сөөгү коюлган (Бегимкулов Орозбай, Кара-Кочкор айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Мазар-Дөбө

Сары-Булак айыл өкмөтү

Кызыл-Булак айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – таштан турган дөбө. Ал Кызыл-Булак айылында жолдун күн чыгыш тарабында жайгашкан. Дөбөнүн түбүнөн суу чыгат. Мазар катары дөбө эсептелет. Дөбөнүн көлөмүбоз үйдөн дагы чоң, болжол менен алганда, беш кабат үйдөй болот. Эл чызартка каттайт. Булак суусун дарылыкка пайдаланышат. Касиеттүү булактан улам Дөбө мазар катары мааниге ээ болуп келет (Коңуратов Латипжан, Сары-Булак айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Тогуз-Булак

Кашка-Жол айыл өкмөтү

Тоготой айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – булак. Тоготой айылынан 2-3 чакырым алыс, күн батыш тарапта бири-биринен аралыгы 20-30 метр алыс болгон мазар булактар жайгашкан. Алардын суусу таза, тунук, кышкысын жылуу, жайкысын мупмуздак. Анын “торфяной, болотистый

грязын” Бишкектен келип Мамакеев клиникасына алып кетишет. Союз таркаардын алдында медицина илимдеринин кандидаты Тыныбек деген жигит ошол жерге санаторий ачам деп, ал ой кийин тымып калды. Азыркы учурда Кара-Кочкордогу санаторийде лечебный грязь катары ушул жердин баткагы пайдаланылат.

Булактардын жогорку, күн чыгыш тарабында айдоо, үлүш жерлер орун алган. Батыш тарабында Кара-Дарыя агып өтөт. Булактардын бири жараны айыктырыш үчүн, калгандары дагы ушул сыяктуу ар кандай ооруларга пайдаланылат, булактардын касиеттерди ар башка (Туратов Марат, Кашка-Жол айыл өкмөтүнүн башчысы).

15. Ток-Болот

Ой-Тал айыл өкмөтү

Ой-Тал айылы

Кароолчусу жок

Мазардын түрү – булак. Жанында кабыр бар. Ал кабыр кимдики экени белгисиз, биздин чоң аталарыбыз деле ал кабырдын кимдики экенин билген эмес болуш керек. Кабыр негизи булактын кыбыла тарабында таштан тизилип жасалган. Анын ичине зыяратчылар кирип жүрө беришет.

Аталган ыйык жер Ой-Тал айылынан түштүк-батышты карай 15 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ыйык жердин өзүнө чейин машина каттабайт, эл ат менен барат. Бул жерге бала тилеп барышат, денесиндеги жара-жураны айыктырыш үчүн, кыскасы, Алладан эмне тилесе, бара беришет. Булак суусу дарылыкка ээ, андан тышкары жээгиндеги ылайы жараны кетируүгө жардам берет. Бул – чыныгы мазар, ага эл себепсиз, жөн-жай бара бербейт (Ибраимов Сайпидин, Ой-Тал айыл өкмөтүнүн кызматкери).

15. Манастын ээри

Ой-Тал айыл өкмөтү

Казык жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Казык жайлоосунда жайгашкан. Жайлоодо жайгашкандыктан, баланча айылдан баланча чакырым алыс деп так маалымат бере албайм. Эл мазар катары каттап, зыярат кылат. Алайкуу өзү райондун борборунан 90 чакырымча алыстыкта жайгашкан (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

15. Күкүрт-Мазар

Ой-Тал айыл өкмөтү

Казык жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Казык жайлоосунда жайгашкан. Ыйык жердин түрү – булак. Булак күкүрт жыттанып турат. Булактын түбүндө ак бүртүкчөлөр бар (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

15. Чоң-Кароол

Кызыл-Жар айыл өкмөтү

Ийри-Суу жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Ийри-Суу жайлоосунда жайгашкан. Ыйык жердин түрү – тоо. Анын жанында Кичи-Кароол тоосу дагы бар (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

15. Кичи-Кароол

Кызыл-Жар айыл өкмөтү

Ийри-Суу жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Ийри-Суу жайлоосунда жайгашкан. Ыйык жердин түрү – тоо. Анын жанында Чоң-Кароол тоосу дагы бар (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

15. Айры-Таш

Кулданбек жайлоосу

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кулданбек жайлоосунда жайгашкан. Ыйык жердин түрү – булак жана үңкүр (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

15. Тукум-Булак

Терек-Талаа талаасы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Терек-Талаа деген талаада жайгашкан. Ыйык жердин түрү – булак (Сариева Калбүбү, акын, философия илимдеринин кандидаты).

2-БӨЛҮМ

ОШ ЖЕРГЕСИНДЕГИ ЫЙЫК ЖЕРЛЕР

Култаев Алымбек ажы

Оштогу Сулайман-Тоо мазарынын шайыгы

КУДАЙ ТААЛАНЫН ЫЙЫКТАП КОЙГОН МАЗАРЛАРЫ БАР

Адам ата, Обо энеден таралган эл оболу Ош жергесинде болгону диний булактарда айтылат. Ал жөнүндө “Ош жөнүндө рисала” аттуу китепчеде Адам атанын келгендиги жазылган. Анда Мухаммед Саллооху алейхи Валлам өз хадисинде айтканы бар. Аны орто кылымдардагы жазма тарыхтарда, 500 жыл мурун Захриддин Мухаммед Бабур “Бабур-

Наама” китебинде да эскерет. 366-чоң пайгамбарлардын келип-кеткени, алардын ичинен 4200 жыл мурун Иброхим алейсалам бир мечит куруп, аны “Маккен ажаан” же арабдар башка элдердин кыбласы деп наам койгону айтылат. Демек, ушул жерге жылына келишкенин ушул тарапка карата түздөнүп, намазга жыгылышканын билүүгө болот. Ошол учурда үч жайда ыйык Меккеден орун болуп, үч жайга дагы ажылыкка келгенин билүүгө болот. Себеби Ибрахим пайгамбарга элди аралап жүрүп, ажылыкка чакыруу тапшырылган болчу. Ан үчүн уга турган “бурак” деген бейиштин аты берилгени “Имам Бухарийдин” хадистеринде учурайт. Курмандык чалуу болгону үчүн, таштагы сүрөттөрдө төрт аягы байланган текенин сүрөттөрү кездешет. Ибрахим Алейсаламдан миң жылдан ашык убакыт өткөндөн кийин, же болбосо мындан 3000 жыл илгери Сулайман Алай саламдын пайгамбарлык доору болуп, Палестина өлкөсүнөн келип такты куруп, сурак жүргүзгөнү жазылган. Анын увазири Асаф ибн Бурхия атуу олуя ушул жерде көз жумуп, Сулаймандын тактысынын этек жагынан коюлганы жазылган, азыр күмбөзү бар.

Мухаммед Соллолоху алейхи Васолламдын түнкү мираж деген саякатта келгенин ал кишинин таштагы издери айгинелейт. Анын аты “Камору бараках”, же дагы бир аты “Кадамжай” болгону жазылган. Ошондуктан Ош пирим делип, “Ош колдоочу” дегенди билдирет. Ал жерге ошондой касиетти жараткан улуу Теңирибиз өтө этиптир. Ошондуктан тоону айлантып аттуу-баштуу, мүмкүнчүлүгү жеткен кишилер узак жайлардан ташылып, көзү өткөндөрдү коюуга ашыгышкан. Себеби. Кыямат күнүндө бейишке кирүүсү жеңил болуп, сурак-соболдордон оңой өтүүсү жазылган. Атүгүл Меккеден дагы келип турушканы бар. Мухаммед С.А.В. сахабалары, андан кийинкилери, андан кийинкилери дагы келишкени жазылган. Айкөл Манас бабабыздын Алтайдан келип, ушул Ошту бошоткону бар.

Мухаммед С.А.В. Ошту “Ош Кайру булдан” же шаарлардын жакшысы деген жана да “Ош мазсум” деген мааниси Ош “аман калган шаар” дегенди билдирет. Мисалы, 1130-жылы Жолой даши деген манжурлардын кол башчысы Анжиянды ээлеген, бирок Ошко тийбеген. Алтайдан келген кыргыздар ушул жактагы кыргыздарга кошулуп Анжиянды бошоткону бар. Бирок Ошко эмес, Ошко, Отуз-Адырга отурукташкан. Сузакка жыйналып, Анжиянга жүрүш кылып бошоткону бар. Чыңгызхандын чабуулунда Ош, Өзгөн шаарларында согуш болуп, андан калганында согуш жүрбөгөнү тарыхтарда маалым. Оштун айланасындагы мазарлардын аттарын айта кетүү керек. Алар дагы унутулуп баратат. 1. Кайып мазар. 2. Наристе мазар (Годек мазар). 3. Эшен шейит мазар. 4. Симкаш мазары ж.б. деп аталат. Кылыч Бурхан мазары Боомдон четирээк экен.

“Камбар-Ата” мазары өзбек чек арасында калып кеткен. 14-кылымдын орто ченинде Шайбанийлердин кысымынан четтеп, улук олуя Кожо Ахрар Волинин уулу Кожо Калан же Кожокелең кыргызга, Ош тарапка Бухара тараптан ооп келип, Кожокелең деген мазарга коюлуп, ушул күнгө чейин эл үзүлбөй келет экен. Ал жерге зыяратка баруучулар азыр дагы арбын. Эң эски орто кылымдардагы мазарлардан Сар-Мазар же Баш-Мазар, кыргызчасы Курманжан датканын сөөгү коюлган жер бар.

Сулайман-Тоонун чыгыш-түштүк тарабында жайгашкан күмбөз бар, анда мындан 3000 жыл мурун Сулайман пайгамбардын увазири Асаф ибн (уулу) Бархия аттуу инсан коюлганын Мухаммед пайгамбарыбыздан угушкан сахабалар айтышкандан улам, орто кылымдарда эле күмбөз курулганын археологдор тастыкташкан. Кийинки заманда ондолуп-түзөлүп, бизге чейин жетип келген. Ал жерге зыярат кылуучулар азыркы мезгилде бир аз көбөйүп бара жатат. Бул Сулайман-Тоонун ыйыктыгы оболу араб тилиндеги тарыхтарда, кийин перс тилинде, андан кийин түрк тилиндеги китептерге оошуп, бизге чейин жетип келген. Закиридин Мухаммед Бабур өзүнүн “Бабур-Наама” китебинде айтылган көп хадистер бар экендигин, анын Сулайман-Тоо жөнүндө экендигин Мухаммед С.А.В.дин айтып кеткендери тастыктайт. 17-кылымда Абулгазий тарыхчы Орто Азиядан башка Индия, Афганистан, Араб өлкөлөрүнөн агылып келип турган зыяратчыларды көргөнүн жазган.

Зыяратчылар муктаждыктарын, оорулуулардын айыгып кетүүсүн жана сооптуу иштердин көбөйгөнүн самашканын, дагы перзент тилеп келишкенин жазган. Бул жайда Орто Азиянын көп жеринде салтка айланган – перзент тилегендердин бир өзүнчө жол-жобосу бар, ал мындай, кимге перзент керек болсо, ушул жерден тилек кылуу менен бирге, балдарга коюлган чач болот, аны ушул жерге келип алдырабыз деп көкүл коюшат. Бир нече жашка чыкканда, айталы, 1-2-3-4-5 жаштарында мүмкүнчүлүгүнө жараша келишип аткарышат. Ошол алынган көкүл чачты дагы башка перзент тилеген киши алып кетет да, ал дагы перзентине көкүл чач коет. Ошентип, ал дагы келип, алдырып кетет. Бул улана берет. Бул эреже тажрыйбадан көп жолу өткөн. Чачты жакшылап ороп, жоголбогудай кылып үйдүн ичине же болмөсүнө сактайт. Пайдаланып жүргөн буюмунун ичине салып, катып койсо, жакшы болот. Мындай жөрөлгөлөр көп аймактарда бар. Кыргыз эли эзелтен эле ыйык тутушуп, орто кылымда эле, 1130-жылы Мажуриядан келишкен элдин башында Жолой даши ийуллаи тайгы деген туруп, Анжиянды (андагы эл ал кезде ушундай аталган) басып алат.

Бул тараптагы, Ош аймагындагы кыргыздарга Алтай тарапта жашаган кыргыздар көчүп келип кошулушат да, Анжиянды бошотушат. Себеби ыйык Сулайман-Тоосуна канатташ жайгашкан Ош пирим деп аталган шаарды, ошол Буддага ишенген башка диндегилер ээлеп калуусунан кооптонуп, чоң көч уюштурулуп, башында Айкөл Манас бабабыз болгондугу “Манас” эпосунда баяндалган. Ушул Сулайман-Тоосу аталган тоонун эзелтен эле ыйык болгонуна, Алтайдан көчүп келүүнүн максаты чет душмандан жерди коргоо үчүн болгонун 1910-жылы “Айгине” маданий-изилдөө борбору уюштурган, башында филология илимдериин доктору, доцент Гүлнара Амановна Айтпаева турган топ менен Алтайга барганда, көбүрөөк ынандым. Анда кыргыздын көп урууларынын аттары кадимкидей сакталып, урууларынын эн тамгасы, туусу болгонун билдим. Мисалы, төөлөстөр (телингиттер), мундуздар, көбөктөр, кыпчактар, наймандар, моолдор (моңолдор, кара сакал, сары сакал) ж.б. көптөгөн кыргыздар өз урууларын сакташып, бир уруудан үйлөнүшпөй, башка уруудан үйлөнүшүп, өзүнүн эзелки түзүмү, ушул уруулардын сакталуу боюнча кармаган эрежеси менен эл өздүгүн жоготпой келишкенин билдим. Демек, уруулардын, элдин таза сакталуусу үчүн бабаларыбыз калтырып кеткен салттарыбызды сактасак, алар ыраазы болушат. Зыярат кылсак, анда ал - биз үчүн мектеп. Мына ушундай түзүлгөн таза, туура жолду бузуп коюу, башка түшүнбөс калктардын өз ойлорун таңуулоосунан улам болуп келүүдө. Мисалы, Мухаммед С.А.В. пайгамбарыбыздын уруусунун же Курайштын азыркыга чейин уланган санжырасы күбө.

Кудай тааланын ыйыктап, башка жайлардан өзгөчө кылып койгон булак, мазарлары бар. Алардын айланасына барып, кудайды эскерип, тилектерин айтып, ошол жердин рухтары алкыштап же аруулап, сооптуу иштердин сообунан атап коюу пайдалуу иштерден болот. Анткени Жараткандын рахмат назары же берешендик ыраазылык менен төккөн мээримин үзүлбөйт. Мисалы, Мекке, Медина, Замзам суусу, Ухут тоосу, Тур тоосу, Арафат тоосу, Нур тоосу, Савыр үңкүрү ж.б. Куддусту, Ошту, Шамды, Багдатты, Бухараны, көптөгөн зыярат жайларды атасак болот. Кудай таала Куран каримде “Сүйлөсөнөр кудайыңар берген баалуулуктардан сүйлөгүлө” деп “Ваздуха сүрөөсүндө” айткан.

Эми Сулайман-Тоонун шайыктарынын бири катары анын уюштуруу тармагы тууралуу айтсам, мындан миң жыл мурунтан, орто кылымдан бери эле Сулайман-Тоодо шайыктар бар болгон десем болот. Кийинки убактарда Осмонаалы Сыдык уулу өз тарыхында жазып кеткен. Эми андан мурун канча заман өттү. Бул жерде ар турдүү улут жашаган. Улут дегенде өзбек улуту деп түшүнбөш керек. Мурда түрктөр, анан кыргыздар жашаган дегенде да, алар шайыктык кылган эмес, зыяратка келип турган. Бабурдун заманына келгенде, Бабур бул жерге зыярат кыла турган үй куруп, орусча Дом Бабура делип калган. Бул 500 жыл мурдагы окуя. Бул жерде Султан Махмуддун өзүнүн мечити болгон. Үй жөн эле курулган эмес да, демек, шайыгы болгон, ал карап турган. 500 жыл мурункуну айтып жатам. Кийин жүрүп отуруп, бул жерден да, этек жактан да күмбөз бар,

орто кылымда эле бар болгон, кичине болгон, бирок кийинчерээк чогултулган. Биерден дагы шайыктар үзүлгөн эмес. 1927-жылдагы видеого тартып кеткен материалдарда дагы шайыктар отурганын көрөбүз. Бул жерди Сулаймандын тактысы болгон. А кезде шайыктардын көпчүлүгү ак сөөктөр болгон.

Совет учуру келгенде бул нерсе бир аз четке сүрүлгөн. Кийин-кийин атеисттер бул жерди тыйып, катуу сыйынышат экен деп катуу көзөмөлгө алган. Ошондо Андижандан чыккандар нелегальный шайык болушкан. Мен өзүм аларды коргөм. Эгемендүү мамлекет болгондо дагы Өзбекстандан келгендер, бул жердегилер отурган, бирок башкарган адам болгон эмес. Мен өзүм 2002-жылдан баштап расмий шайык катары киргем. 2000-жылдан баштап, Накен Касиев губернатор болчу, ал мечит курган. Билген адам катары биз иштеп келебиз. Бул мамлекеттик корук музейи экен, улуттук деп коет. Ошол музей комплексине караган. 2002-жылдан кийин гана келишим менен иштегенди уюштурушту. Бирөө, төртөө, бешөө болдук. Азыркы кезге чейин ошнетип келдик. Коогалаң болуп кеткенден кийин кыргыз улутунан да, өзбек улутунан да келбей коюшту. Мурдагы үч кыргыз адам туруп атабыз. Эми кандай өзгөрүш болот, уюштуруу иши жаңыланабы деп турабыз.

Биерде 2 өзбек бар эле. Бири карып келбей койду, кийин анын ордуна бир өзбек келди. Ошентип үч өзбек, эки кыргыз болуп турчубуз. Оштогу чырданкийин алар коркуп келбей коюшту. Кароолдун жумуштары дагы бар эле. Кароолчулар штатта болот, шайыктар келишим менен иштейт. Азыр биз кароолчулук да кылып жатабыз. Дагы кандай болот, аны көрө жатабыз. Андан кийин иш тартипке келсек, мурда бешөөбүз болгондо, кезектешип иштетчүбүз, азыр андай жок болгонсуп турат. Азайдык, келген киши да азайды. Өзүбүз ич ара жумушубуз чыкканда бирибиз келбей, сүйлөшүп алып турабыз.

Адамдардын шайыктыкка келиш тарыхтары ар кандай. Бир аксакал киши Тажикстандан, Мургабдан келген. Ал киши карыган, 80ден ашып калды, дагы канча иштейт, аны билбейм. Мечит курулуп калгандан кийин, ошону карап бер дегенде мен, менден кийин бир бала экөөбүз бирөөлөр себеп болуп келип калганданбыз. Мен башка бирөөнү таап берем деп убада кылып ,эч ким келбей коюп, анан өз ишимди таштап коюп бул жерге отуруп калдым.

25 жылча ошол иште иштегем. Анда деле өз кызматымды кылгам. Андан дагы кыргыз эли үчүн бул жерде иштеген жакшыраак. Анткени бул жерди унутта калтырбаш керек. Мамлекеттик башкаруучулар деле бул жерди түшүнбөйт. Дин жактан бул жердин мурдагыдай даңазасы жок. Шайыктар караңгы. Келген адамга туура, далилдер менен, Кыргызстанды тааныта турган жерди өзүндөй айтып бериш керек. Япония, Кытай, Россия, Австралиядан келишет. Туристтерди коштоп келген адамдар келет, алар да ойду-тоону айтып, кечээги тарыхты айтып кетип калышат. Аны менен болбойт. Ошол нерселерди мен кайра жандандырайын деп отурам .Ошону изилдегенди элге жайылтсам жакшы деп, бул ишти тандаганмын.

Мен өзүм илимий көз карашым менен кызыккам. Биринчиси, Кыргызстанды көтөрүш керек. Мен 10 жыл иштеп атсам, ошол мезгил бою мамлекет башчылары түшүнбөйт. Дагы өмүр берсе, дагы он жыл элге да, бийликтегилерге да айтсам, ишимди аткарган болом. Европадан бир немис аксакал киши келди. Мен башка жакка бармак элем дейт. Мен бул тоонун ыйыктыгын тилмеч аркылуу айтып бердим. Угуп отурду. Ушул айтып жаткан нерселериңизди гезиттен окуп, анан ушул жерге келдим. Болбосо башка жакка бармакмын деди. Мен ушундай кишилерге маалымат берем, тигилер барып гезитке жазат, сүрөттөрүн алып кетишет.

Бул тоонун Сулайман пайгамбарга түздөн-түз тиешеси бар. Дагы бир кызык жери, мамлекет башчылары, кызматтагылар билбейт дейин десек, диндин адамдары да билбей атат бул жерди, билсе дагы билгиси келбейт. Ошолорго дагы түшүнүк бериш керек. Мен ошого дагы көп аракет кылып жатам. Сулайман пайгамбар Палестинада жашап өткөн киши. Эмне үчүн келген, келиши мүмкүн беле деген нерселерди келтирип, түшүнүктүү болгудай даярдап жатам. Диндин адамдары дагы башкачараак ой менен келсе, бул жерден оңолуп, түзөлүп кетет. Тарых башка да, диндин илими башка. Диндин илимине тарыхты байлаш керек. Ошондо күчүнө кирет.

Калыкова Бүбүсара

1952-жылы Баткен областынын Лейлек районунун Сумбула айылында төрөлгөн. 1969-жылы Искра орто мектебин, 1975-жылы В.В.Маяковский атындагы кыз-келиндер пединститутунун педагогика-психология бөлүмүн бүтүргөн. Лейлек районунун Комуна баишталгыч мектебинде мугалим, Эл чыгармачылык үйүндө кызматкер катары эмгек жолун баштаган. 1977-79-жылдары “Ленинчил жаш” гезитинде кабарчы, кыргыз телесинде штаттан тышкаркы кабарчы, Сүлүктү шаарында тарбия берүүчү мекемеде тарбиячы, усулчу, жетекчи болуп иштеген. 1994-98-жылдары Кыргыз басма сөздө иштеген. 2001-жылдан бүгүнкү күнгө чейин “Мүмкүнчүлүгү чектелген атуулдар конгресси” коомдук бирикмесинин президенти болуп иштейт. Ыр жазат.

СУЛАЙМАН-ТОО ТУУРАЛУУ

Ош шаарынын чок ортосунан орун алган Сулайман-Тоо жөнүндө көптөгөн уламыштар, легендалар, баян-аңгемелер муундан муунга өтүп айтылып келе жатат. Алар бири-биринен айырмаланган же айырмаланбаган баяндар. Бул маалыматтарды айтып берүүчүлөр жана алардын айткандарын эл ичине таркатуучу тараптар Сулайман-Тоо жөнүндө чыгармаларды, илимий иштерди жана тарыхый маалыматтарды жазышкан эмес. Айыл ичинде той-топурда, өлүм-житимде, жамааттык намаз окуу болгон жерлерде максаттуу түрдө тоонун ээси: Сулайман пайгамбар жана анын атасы Дөбүт баба жөнүндөгү ыйык баян деп эсептелген маалыматтарды өздөрүнөн кийинки муунга алардын Сулайман пайгамбарга, Дөбүт бабага жана Сулайман-Тоого болгон урматтоосун арттыруу үчүн акыл-насаат жана дабат катары айтып турушкан. Мындай жөрөлгө кийинки учурда жокко эсе болуп калды.

Сулайман пайгамбар 18 миң ааламдын ээси, анын атасы Дөбүт бабанын Сулайман пайгамбарга чейин кырк уулу болгон экен. Беш убак намазын окуп, жатканда оң жана сол тарабына бурулуп: “Ассалоому аалейкум Рахматулла” деп салам бергенде эки тарабында тизилип турган уулдары: “Ваалейкум ассалоом!” деп бир ооздон ийилип жооп берип турушчу экен. Ал бактысын көтөрө албаган Дөбүт баба: “Ах, мендей бактылуу пенде бар бекен; оң жагымды карасам жыйырма уулум, сол жагымды карасам жыйырма уулум саламдашып турса мындан ашкан бакыт-таалай барбы”, - деп манчыркап кеткен экен. Алла-Таала буга көнө албай кырк уулун тең өз ыктыярына алып кеткен экен. Дөбүт баба “Мен катуу жаңылышкан экенмин. Бардык керемет жараткандын жеке колунда экенин элес албай, ашынган өзүмчүл болуп кеткен экенмин”, - деп кейишке батат. Күнү-түнү Аллага жалынып, бирок уулдарынын күйүтүнөн да чыга албай кыйналат. Жараткан ошондо ага кайрылып: “Кейишке катуу чөктүң, менин бар экенимди эсиңе алып, менин кереметиме, күчүмө баш ийдиң. Сага кырк уулун керекпи же кырк уулуңа тете бир уул берсем ыраазы болосунбу?” - деп сурайт. Дөбүт баба ойлоно: “Менин кырк уулумду кайра алып келсең, башкалар да ошону каалайт. Бул сенин эркиңе каршы болот деп ойлоймун. Жалгыз болсо кырк уулдан артык болоор бир уулду бере бер”, - деп сурайт. Тогуз айдан

кийин уулу Сулайман төрөлөт. Сулайман пайгамбар болоору тууралуу белгилер, ишараттар тынымсыз келип турат. Мекени өзүнүн аты коюлган тоо болсун деп чечишет.

Сулайман пайгамбарга жараткан 18 миң ааламды ыроолоп берет. Бул ааламга кыймылда болгон жана кыймылдабай ордунда турган бардык заттар, тоо-таштар, агын суулар, булактар, деңиздер, көлдөр ж.б. баары кирген. Пенде үчүн анын ичинен Алла-Таалага дитин берген пенделер үчүн бардык шарт болушу керек деп, Алла-Талаа жол берген бардык жакшы иштерди бүтүргөн. Жан-жаныбардын баары өсүп турган чөптөн, агып турган суудан жолтоосуз пайдаланышы керек деп чечилген жана ал кынтыксыз ишке ашырылып турушу абзел болгон.

Сулайман пайгамбардын атасы Дөбүт баба дөшү катары пайдаланган аска таш, эки бөлүнүп агып турган дарыя Лейлек районундагы Катыраң айылынын аймагында жайгашкан. Эки тарабынан тизилип салам берген кырк уул да ушул аймакта болгон деп божомолдонот.

Сулайман пайгамбар Оштогу тоону мекендеп турган учурда Ошту аралап агып өткөн айтылуу Ак-Буура дарыясын буруп келиш үчүн дөөлөрдүн кызматынан пайдаланган экен. Ал тоонун үстүнө чыгып дөөлөргө көзөмөл салып турчу. Дөөлөр үйдөй таштарды ыргытып башка жакка агып жаткан дарыянын нугун Ошту карай буруш үчүн жан үрөп иштешет. Алардын чын ниети менен ишти уланта беришинен шек санабай өзүнө жараткан тараптан келген ишаратты аткарып, эбегейсиз бийик таякка чапанын илип коюп, өзү кайып болуп көккө учуп кетет. Арадан бир топ мезгил өтөт. Дөөлөр таякта турган Сулайман пайгамбардын чапанын карап-карап коюп, иштей беришет. Таяктын жерге кадалган жагын курттар жеп, чапан илинген таяк жерге кулап түшөт. Муну көргөн дөөлөр “Сулайман өлдү, дөөлөр кутулду. Жүргүлө Көйкапка качалы!” – деп качып кетишет. Ошол күндөн биздин күнгө чейин дөөлөр Көйкапта жүрүшөт. Айрым ишараттар боюнча алар өз антынан кайтып, адамзатка өз зыянын тийгизгенге да ниеттенип жатышкан экен. Аларды мындай ниетке пенделердин адинен аша башташы, Сулайман башкарган 18 миң ааламга келтирилип жаткан зыяндар себеп болушу мүмкүн. Ак-Буура дарыясы Сулайман пайгамбар чапанын илип койгон таяктын жыгылып калышы суунун аз бурулуп калышына себеп болгон дешет. Анткени, Сулайман пайгамбардын чапаны илинип турган таяктын кулап кетиши, дөөлөрдүн суунун нугун толук бурбай калышына себеп болгон. Эгер таяк дагы бир аз мезгил кулабай турганда, Ак-Буура дарыясынын суусунун көлөмү азыркы көлөмүнөн бир топ көп болушу мүмкүн эле. Балким ушундайдыр. Бул баяндар мага менин атам Калыков Тойчу жана энем Санталат тарабынан айтылып берилген эле.

ОШ ШААРЫ ТУУРАЛУУ

Ош шаары абдан байыркы шаар. Сулайман тоону бойлото байыртадан бери маркумдар коюлган эң чоң мазар бар. Бул тоонун чокусуна чыгып, кечки Оштун көрүнүшүн көргөндөр абдан таң калышат. Шаардын бардык тарабы алаканга салгандай көрүнүп, ал кечки Париждин көрүнүшүн эске салат деп айтышат.

Ош шаары “Ош” деп аталып калганынын себеби төмөндөгүчө: Уйдун пири Заңги ата уйларын Ош шаары жайгашкан жерде жайытка багып, кетип турчу экен. Ал уйларын “Ош!” деп кайрып, үйүргө кошчу экен. Акырындап эл ичинде Заңги атанын “Ошу” деген сөз таркап, ошол жер Ош деп аталып калган, жана ал жер аталышын биздин күнгө чейин сактап келе жатат.

АТ ЖАЛЫНДА АЙТЫЛГАН КЕПТЕР:

Бакамбаева Бүсайра, 58 жашта, соодагер, Кара-Кулжа районунан

ТООНУ КУДАЙ КАНДАЙ ЖАРАТСА,
ОШОЛ БОЙДОН ЭЛЕ КОЙГОНУБУЗ ЖАКШЫ

Сулайман-Тоо - өтө ыйык жер. Ажыга бара албагандар ушул жерге келип зыярат кылып кетишсе болот. Ажыга баргандарга ал жактагылар да айтышат экен: “Өзүңөрдө ыйык жер бар экен, ошол жерге эле зыярат кылбайсыңарбы”, - деп. Биз да бул жерден бала-чакабыздын, эли-журтубузду аман-эсендигин, тынчтыгын Алладан тилеп, ыйык жерге зыярат кылыш үчүн Кара-Кулжадан келдик. Алла тилегибизди кабыл кылсын. Ошондой эле мүрзөлөргө куран окуп, Кара-Кулжанын кулуну композитор Рыспай Абдыкадыровго да куран окуп, сыйынып келе жатабыз. Жакында Сулайман-Тоого асма көпүрө курат экен дегенди угуп абдан капа болдум. Көпүрө салына турган болсо, тоону жардырышат. Таштар кулап, түптүз мүрзөлөргө түшөт, анда арбактарды чочутуп, ойготуп алабыз. Тоону да бузабыз. Ошондуктан тоону Кудай кандай жаратса, ошол бойдон койгонубуз жакшы. Айта кетээрим, бул ыйык жерде тазалык болсо абдан жакшы болоор эле.

Мен өзүм кыргызчылыкты карманам. Биз студент кезде бизди динге каршы окутушкан. Бардык жакка “Мамлекет динге каршы” – деп көрнөктөрдү илип коюшчу. Китепканада да иштегем. Ал жерге да ушундай көрнөк илип койчубуз. Орустардан бөлүнгөндөн кийин гана ушундай даражага жеттик. Алардан бөлүнбөгөндө биз өзүбүздү жоготуп алмакпыз.

Кара-Кулжада да ушундай ыйык жерлер көп. Алардын бири – Алайкуу өрөөнүндөгү Көндүк деген жердеги Кулунду-Ата мазар суусу. Ал суунун кайдан келип, кайда агып кетээри эч кимге белгисиз. Бирок ал мазар жолдон чет жакта болгондуктан, аны көпчүлүк адамдар биле бербейт. Белгилүү ырчы Исрадин Аманбаевдин айылы Ой-Талда Чымылдык деген мазар бар. Ал жерде суу кадимки айран катары чыгып, агат дешет. Бирок мен өз көзүм менен көргөн жокмун. Бизде Сары-Камыш айылында Котур-Булак деген мазар суу бар, ал суу менен жууса, котур, жара жана башкалар жоголот (Азизилла уулу Исламбектин маеги).

Тадао Игучи, Япон борборунун мүдүрү

БУЛ ЖЕРДЕ АТКАРЫЛГАН ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАРГА ОҢ КӨЗ КАРАШТАМЫН

Мен Сулайман-Тоого саякаттап келдим. Бул жер жөнүндө башка адамдардан көп укчумун. Бүгүн өз көзүм менен көрүү үчүн келип отурам. Бул жерден бүт шаар көрүнөт экен. Кыргызстанга келген көпчүлүк саякатчылар Ошко келип, Сулайман-Тоого чыгып, көрүп кетүүгө аракет жасашат.

Ар бир элдин, улуттун муундан-муунга өткөрүп келген маданияты, каада-салты болот. Демек, бул жерде аткарылып жаткан ырым-жырымдарга оң көз караштамын. Японияда болсо бул өңүттө азыр башкача болуп калды. Мурда ырым-жырымдар болгон. Алардын ичинен үй-бүлөлүк ырым-жырымдар, мамилелер өтө күчтүү болгон. Бул жердеги ырым-жырымдарга салыштырмалуу Японияда анимизм көбүрөөк байкалат. Мисалы, көп жылдык (800-1000 жыл мурунку) эски дарактарга чүпүрөк байлашат.

Менин Ош шаарына биринчи жолу, ал эми Кыргызстанга бешинчи жолу келишим. Шаар абдан кооз экен, мага жакты. Өзү кичинекей болгону менен Бишкектен кооз экен (Аталган мейманды коштоп жүргөн Өмүрбек Жакенеевдин тилмечтиги (которуусу) аркылуу алынган Азизилла уулу Исламбектин маеги).

Акбарова Гүлмира, 49 жашта, “Бакыт” бала бакчасынын баишчысы, Кара-Кулжа району

ЖЫЛЫНА БИР ЖОЛУ КЕЛБЕСЕМ, ИШИМ ОҢУНАН ЧЫКПАЙТ

Мен Сулайман-Тоого сыйынып, зыярат кылуу үчүн келдим, жылына жок дегенде бир жолу келип турам. Былтыр да келип кеткем. Чет өлкөдө балдарым иштейт. Алардын бактысы үчүн, эл-журттун тынчтыгы үчүн сыйынам.

Мен жашаган жакта болсо Тастар-Ата деген ыйык жер бар. Ал жакка эл аябай көп барат, бирок мен өзүм барган эмесмин. Алайкуудагы Көңдүк айылында Кулун-Ата деген ыйык жер бар. Ал жерде эс алуу лагери курулган. Жайында балдар барып, эс алып келишет. Чоң адамдар жок дегенде 12 күн эс алып келишет. Мен өзүм Өзгөндүн кызымын. Ал жерде Өзгөн мунарасы бар. Аны биз Султаным деп атайбыз. Өзүм барганда ал жерге да сыйынууга аракет кылам. Ал жерде Султанымдын сөөгү бар.

Мен өзүм күнүнө бир маал багымдат намазын окуйм. Ден соолук болсо, беш маал болбосо дагы, бир маал намаз окушубуз керек. Анткени, намаз окуганда адамдын дили тазарып, күнөөлөрү кечирилет.

Сулайман-Тоого жылына бир жолу келип турбасам, иштерим аткарылбай, оңунан чыкпай калат. Москвада кызым иштейт. Ал да Сулайман-Тоого зыярат кылып келиңиз деп айтып турат. Өзүбүз үчүн машина менен да келип кеткем (Азизилла уулу Исламбектин маеги).

Мамыржанов Абдижажит, 63 (пайгамбар) жашта, Сулайман-Тоонун шайыгы

ИШЕНҮҮ ЖОК БОЛСО, ИШИҢ БҮТПӨЙТ

Мен Сулайман-Тоого келген адамдар суранса, куран окуп берем, дем салам, тазалайм. Бул тоо ыйык, убагында муну “экинчи Меке” деп аташкан. Ишенбесеңер беш-алты күн келип намаз окуп, дуба кылгыла. Аллах аны насип кылат.

Бул жерде ырым-жырымдардын аткарылышынын кереги жок. Ырым-жырым кылуу – ата-бабаларыбыздан калып калган салт. Мурдагы адамдар жөнөкөй болгон, “кыл ушуну” десең, кыла берген. Ислам дини кеңири тараган соң, калк туура түшүндү. Айрымдар талга чүпүрөк байлашат. Бул – Аллахка ширк кошкондук. Бул туура эмес көрүнүш.

Сулайман-Тоонун касиеттери жөнүндө сурасаң, бул ар бир адамдын ишенимине жараша болот. Адам канчалык деңгээлде ишенсе, ошончолук таасир берет. Башың ооруса, дарыга ишенип ичсең, анда ал эртерээк таасир берет. Сулайман-Тоонун батыш бөлүгүнөн (музей жактан) чыксаңар, ошол жерде Кызыл-Үңкүр деген үңкүр бар, илгери ошол үңкүргө жара-чака чыгып кеткендер келип киришкен. Үңкүрдүн ичинде кызыл топурак бар, ошону денесине сүртүп, ортосуна келгенде кийимдерин чечип, жаңы кийим кийип, чуркап чыгып кеткен. Анан ал сакайып кеткен. Адамдар ошого ишенип, ыклас коюп келген, ишенүү жок болсо ишиң бүтпөйт. Чын жүрөктөн ишенип кылсаңар, өз пайдаңарга чечилет.

Умаралиева Гүлнара, 42 жашта, кесиби – тарыхчы, бирок азырынча үй кожойкеси

СУЛАЙМАН ПАЙГАМБАР ЖӨНҮНДӨГҮ АҢЫЗДАР ИЗИЛДЕНҮҮГӨ ТИЙИШ

Ош шаарынын 30 кылымдык тарыхы бар. Жашы Рим, Троя сыяктуу шаарлар менен тең. Ушундай аталышта Афганистанда Кухи Сулайман деген тоо бар, анын чокусу Индия тарапты карайт. Иранда, Азербайжанда да ушундай аталышта дөбөлөр бар. Куранда Сулайман пайгамбарыбыз жөнүндө көптөгөн маалыматтар бар. Сулайман пайгамбарыбыздын аты так (тахт) менен байланышкан. Куранда ушундай сөздөр бар: “Биз Сулайманды сыноодон өткөрдүк жана анын денесин тактыга койдук”. Соломон пайда болгон пайгамбарларга чоң маани берилген. Анын аты менен иштери Курандын түрдүү бөлүктөрүндө Даут пайгамбар менен кошо айтылат. Сулаймандын уулу Даут Куран

боюнча Аллахтан жаратылыштын, жаныбарлардын тилин билүүгө жана билимдерге жетекчилик кылуу укугун алган.

Сулайман-Тоо Орто Азиядагы улуу тоолордун катарында. Сулайман пайгамбарыбыздын Оштогу издеринин бири – бул Асаф ибн Вурхия. Бул окумуштуу адам болгон. Сулайман пайгамбарыбыздын таякеси болгон. Ал кудайга жакын олуя болгон. Бул адам Сулайман пайгамбарыбыз курдурган мечитте каза болгон дешет. Теңири Асаф ибн Вурхия сөөгүн Ошко коюуга буюруптур. Ал тоо этегинде, күн ар дайым тийип турган жерде көмүлгөн. Теңири: “Эгер ким ушул жерге зыярат кылса, мен анын суроосун аткарамын”, - деген. Дагы Ошту ыйык деген. Имиштерде Теңири Оштун топурагын нурдан, суусун, абасын бейиштикиндей кылып жараткан имиш. Айтууларга караганда, Оштун суусун ичкен, басып жүргөн адамдын денеси тозок отуна күйүшү харам экен.

Бул жерге ниет кылып, тилек тилегендер келет. Мурда эл абдан көп келип, кан чыгарып, жатып кетишээр эле. Азыр анчалык эл жок. Элдин көбү жөн эле сейилдегени келишет. Жаштар басымдуулук кылат. Мурда Өзбекстандан көп келишчү эле, азыр чек ара жабылгандан бери киши жок.

Совет доорунда “маданий революция” жылдары Сулайман-Тоого терс таасирин тийгизди. Мисалы, мазардын бир тарабы бузулган. Жами мечити болсо консерва заводуна склад катары берилген. Кийин мечит бузулуп, мавзолейдин өзү калды. Бирок зыярат кылуучулардын саны көп эле, көчө толо машина болуп кетчү. Кан чыгарып, зыярат кылышчу. 1980-жылдары бийлик тарабынан мавзолейге ондоо жүргүзүлгөн. Сулайман-Тоону батыш тараптан карасак, Шердин (баатырдын) жатып турганына окшош.

Сулайман-Тоону Аллах кандай берсе, аны өзгөртүүнүн кереги жок, өзүнүн табияты жакшы. Жаштарды азыраак чыгарышса жакшы болот эле.

Сулайман пайгамбарыбызы Алла берген сапаттары жана кудурети менен ар кандай ишти жасай алган, өзүнүн тактысын каалаган жерге орнотуу алган күчкө ээ. Ал жөнүндөгү аңыздар окумуштуулар тарабынан изилденүүгө тийиш.

Зарипов Мин Леха Алимжанович, нефти чыгаруу кызматкери, Тюмень шаарынан келген мейман

СУЛАЙМАН-ТОО – БОЛГОНУ ТУРИСТТИК ЖАЙ

Бир сааттан бери мен ушул жерге байланыштуу аңыз, уламыштар менен таанышып жатам. Музей атайын түзүлгөн экен. Бабурдун мечитинде болдум, менимче бул жөн гана вышка болуш керек, анткени Сулайман-Тоо шаардын борборунда жайгашкан. Ушул жерден эки жакка көз салышып, баскынчылардын бар-жогун карап, болсо, шаарга маалымдашкан болуу керек. Мага Бабурдун үйү экендигин айтышат. Бабур ушул жерде жашаган дейт. Карыган кезде мындай бийиктикке чыгуу дегеле мүмкүн эмес да.

Үңкүр ампер бурамалары менен бекитилген. Бул, албетте, адамдардын кооптонуусун билдирет. Бул жер канчалык ыйык экендигин айтуу кыйын. Муну билүү үчүн тарыхты иликтөө керек. Чындыгында мындай болушу деле мүмкүн эмес.

Менде аракет, кызыгуу болгондуктан, ушул жакка чейин чыгып келдим. Мен өзүм мусулман дининдемин. Бул жерде окутулуп жаткандардын бардыгы мага тааныш. Мен көптөгөн ыйык жерлерде болгом. Мында “Эгерде 7 жолу бул чокуга көтөрүлүп келсең, анын өзү Мекеге барып келген менен барабар” деп жазылыптыр. Силер көрүп жатасыңарбы, мына бул тепкич туура эмес салынган. Ал бейитти бойлоп салынган. Бейит аркылуу эч ким баспашы керек. Анын үстүнө аялдар келбеши керек. Бул чокуга чыгып келатып мен эки жолу бейит бойлоп чыгып келаткан аялдарды көрдүм. Аялдар кабырды баспашы керек. Кантип анан Меке жөнүндө сөз кылууга болсун. Меке деген ыйык жер. Адамдын аягы таза болушу керек. Адам мына бул жол менен чыгышы керек, Мекеде ошондой.

Каалаган ыйык жер сакталат, бирок бул маркумдарды түшүнүүнү туура көргөн элдерде сакталат. Бул жерге эмне үчүн келишет? Сыйынуу, ыйык таштарга зыярат кылып, кармап көрүү, ошол таштарга отуруп көрүү. Бул - болгону таза туристтик жай, андан жогору эмес (Бекболотова Бегимайдын маеги).

Дадажанов Бунед, 35 жашта, Ош тургуну

ЫКЛАС КОЙСОҢ, АЙЫГАСЫҢ

Сулайман-Тоонун аймагында орто кылымдагы архитектуралык чеберчиликтин эстеликтери, байыркы замандан тартып көптөгөн коомдорду камтыган петроглифтер, Ош, Фергана өрөөнүндөгү байыркы элдердин тарыхы, маданияты жана дин ишенимдери камтылган. Сулайман пайгамбар бул жерди өтө таза кармаган жана ошондой эле бул жердеги жиндерди таш менен кууган. Буга далилди чыгыш тараптагы көчөлөрдөн кездештирүүгө болот. Себеби эл ушул тарапта көп жайланышкан. Ал эми башка жактардан такыр көрүүгө болбойт. Бул тоодо адамдардын буттарынын, колдорунун жана сажда кылгандагы пешенелеринин дагы издери бар. Чын ыклас кылып сыйынсаң, жана таштардан сыйгаланып, оорумдан айыксаң экен деп тилек кылсаң, ошондой эле бул ыйык жерге үч же жети жолу келсең, керемет күч жардам бергендей болуп туюлат. Канчалык бул жерди ыйык көрүп келген сайын, келгиң келет. Дагы бир нерсени баса белгилеп кете турган болсок, бул жерде мечит болгон. Ал союз учурунда бузулуп, кийинчерээк ондолгон. Бул керемет тоого көптөгөн адамдар келет, алардын арасында ушул жерге келип шыпаа тапкандар көп кездешет (Жумашбекова Гүлнардын маеги).

Сыдыкова Максат, 55 жашта, эсепчи

ТАШТАРДЫН КӨПТӨГӨН КАСИЕТТЕРИ БАР

Сулайман-Тоо жергиликтүү элдин эзелтен бери ыйык туткан, кастарлап-кадырлап келаткан жери катары алгач зороастризмдин очогу, андан кийин мусулмандардын ыйык жери катары белгилүү болгон. Буга табышмактуу таштар, үңкүрлөр далил. Бул таштардын көптөгөн касиеттери бар. Сулайман пайгамбарыбыз ташка даарат алып, намаз окуган. Ушул эле көрүнүштү авлийолор да колдонушкан. Бир намазга отурганда бир айдан ашык убакыт окушкан, бул жерде дөөлөр көп роль ойногон, себеби элди өлүмдөн сактап, кооптуу таштарды жылдырып турушкан. Бул үңкүрдө 40 кыз болгон экен, алар азыркыга чейин 40 кыз деп чакырса, аян берет. Үңкүрлөрдүн ичинде кандайдыр бир керемет күч бар, буга бир гана ишеним керек.

Мен маал-маалы менен шам жагып турам. Бул жер экинчи Меке катары каралат. Билген адамга азыркы учурда мамлекет тарабынан каралып, бадам, өрүк, алма, жана ошондой эле гүлдөрдү эгип, жашылдандыруу ишин Мелис Мырзакматов жүргүзүп жатат (Жумашбекова Гүлнардын маеги).

Анарбаев Жоодарбек, 43 жашта

СУЛАЙМАН-ТОО ЖӨНҮНДӨ

Сулайман-Тоо – пайгамбар намаз окуган мазар. Ал 15-кылымда курулган, 1963-жылы атеисттер тарабынан талкаланган мечиттер болгон. Бул жерге Сулайман пайгамбар Өзгөн тараптан көчүп келген деген айтымдарды кийинки мезгилдеги тарыхчылардан угуп

келебиз. Бул жерлердин аталышын да эске ала кетсек, “Баракух” деген сөз бара – коо, кух – тоо дегенди билдирет. Баракух фарс тилинен айтылып калган. Орто кылымдардын башында, 9-10-кылымдарда, Сулайман Ахмад Кашкари ушул жерде болуп, чыгыш тарап суу дарбазасы, ал эми батыш тарап от дарбазасы экендигин, мончого даарат кылса, жуунса, күнөөдөн арылууга боло тургандыгын айткан. Адам ата Обо энени таштаганда, Санандуп деген тоого түшкөн, мындай тил менен түшүндүргөндө, алар биздин Хиндистанга түшкөн. Адам атабыз Ош жергесинде китеп чыгарган, ал китепте 366 саптан турган шиңгил ыр түрүндө жазылган “Улуу тоого чыккан барбы, улар үнүн уккан барбы?” деген сыяктуу саптар менен бул жердин касиеттүүлүгүн даңктаган. Бакка – баарыбызга белгилүү болгондой, кудайдын үйү, арыздануучу жай, биздин тил менен айтканда, сыйынуучу жер. Макком Аажон – Сулайман пайгамбарыбыздын сыйына турган жери. Кама убаракахты 15-кылымда Кадам-Жай деп атай башташкан. Ал – Мухаммед пайгамбарыбыздын үйү эмес, улуу биаджидина, жарык чыккан Медина деп биздин Сулайман тоону көрсөткөн. Бул нерсени бизге азыркы өзүбүздүн ким экендигибизди аныктагандай эле паспорт катары Ош жергесине жайгаштырган. Бул да болсо кудайдын бир сыйкыр күчү деп ойлойм (Жумашбекова Гүлнардын маеги).

Сулайман-Тоодо майда-чүйдө сатып оокат кылган аял

СУЛАЙМАН-ТОО ЖӨНҮНДӨ

Менин оюмча, Сулайман-Тоо – бул ыйык жер. Бул тоонун түзүлүшү бир жагынан караганда үч аялдын башы, бир жагынан караганда, үч эркектин башынын түзүлүшүн байкатат. Сулайман-Тоо төрт кырдуу же төрт баскычтуу. Сулайман-Тоонун чыгыш тарабында Бабурдун үйү бар. Бел таш, Бешик эне, Тамчы тамаар деген мазарлар бар. Бешик эне үңкүрүндө куран таш китеп бар. Ошол куран таш китепке төрөбөй жүргөн кызкелиндер келип сыйынып кетишет. Кийин ошол келиндер төрөп, балдарынын чачтарын ошол жерден алдырып кетишет. Түштүк тарабында эки үңкүр бар. Сол тарапта Эшен үңкүр, оң тарапта Кырк чилтен үңкүрү бар. Ошондой эле Бек эшен олуянын күмбөзү бар. Ал 18-кылымда жашап өткөн, абдан күчтүү олуя болгон. Олуяларды чогултуп, кимиси күчтүү экен деп бышырылган этти жедиргенде, башка олуялар жеп алат, бирок Эшен олуя жебей, бышкан этти “пыш” десе, эт мышыкка айланып, жан кирген экен. Ошол эттин мышыктыкы экендигин башка олуялар билбей жеп алган. Ошондо Эшен олуянын күчтүү олуя экендигин билишкен.

Сулайман-Тоонун батыш тарабында музей жайгашкан.

Ош областынын Кара-Кулжа районунун Буйга айылында көптөгөн мазар жайлар бар. Мисалы, Токбай–Ата, Дүңгүрөтмө, Котур-Булак, Кара-Булак, Үч-Көл жана башка көптөгөн мазар, ыйык жерлер бар.

Үч-Көлдүн түбү жок, мөлтүрөп, көкмөк болуп, жайы-кышы менен тура берет. Үч-Көлдүн жанында Котур-Булак, Кара-Булак жайгашкан. Котур-Булак – бул дарылыгы бар булак. Ал булактын суусуна бети-колунду жуусаң, беттеги куба тактарды жана учуктарды кетирет.

Дүңгүрөтмө суусу – бул үңкүрдүн ичинен 5-6 метр бийиктиктен түшкөн суу. Ал үңкүргө киргенде шаркырап суу агып турат. Жанына барсаң, тоңуп каласың. Суу үстүнөн түшүп, жердин алды менен бир канча метр тереңдикте узакка агып барып, жанында аккан шоро сууга кошулуп кетет. Бул суунун адамдын ден соолугуна тийгизген таасири өтө чоң. Токбай ата тоосунда адамдарды кысуучу, адам баткыдай тешик бар. Ал жерден өткөндө күнөөсү бар адамдарды бир аз кысып, анан өткөрөт. Бул тоого балалуу боло албай жүргөндөр барып, сыйынып, балалуу болушат.

Эргешова Гүлмайрам, 45 жашта, үй кожойкеси

СУЛТАНЫМГА УУЛУМ ЭКӨӨБҮЗ КАЙРЫЛЫП КАЛДЫК

Мен Куршабка келин болуп келгенимде, бул жердин улуу жер экендигин билчүмүн, бирок эмнегедир киргенден коркчумун. “Киргенге даярмынбы?” деген суроо мени кыйначу. Акыры ден соолугум начарлап ооруп калганымда, бирөө ошол жерге бар деген. Ошондон улам келип, куран окуп, 15 мүнөтчө отуруп кеткем. Азыр да бул 19 жашар баламды Бишкекке жолго салып жатам. Машина күтүп тургуча, бул жерге келип куран окуп кетели деген ойго келдик. Менин түшүнүгүм боюнча бул жерге тирүүлөр тарабынан куран окулуп кетилиш керек деп ойлойм. Бирок бул жерлерди жаш балдар ойноп тепселеп жүрүшөт, түшүнбөйт да. Бул жер ыйык деп жакшы түшүндүрүш керек. Бул жердин шайыгынын айтымында, 1986-жылга чейин бул жер анча баркталбай жүргөн экен. 1986-жылы мазардын ичиндеги карапа идиштерди, алтындарды музейге алып кетип калышкан экен. Бул жердин ыйыктыгын сыртынан деле көрсө болот. Ар кандай жазуулар, белгилер бар.

Юлдашев Мухамаджан, 38 жашта, дыйкан

СУЛТАНЫМ ЖӨНҮНДӨГҮ ОЙ

Бул ыйык жерге элдер куран окуганы келишет. Менимче, бир гана нерсе – бул жерде жаткандардын жаны жаннатта болсун деген бир гана ой болуш керек. Бирок эл бала сурап, дагы башка ниеттер менен келишет. Ислам дини буга каршы. Себеби ал адамдар өтүп кетти, алар тескерисинче тириктерге муктаж. Келген адамдар менен ушулар тууралу сүйлөшүп калам. Алардын ичинде ооругандар, башына кыйынчылык түшкөндөр бар. Мен аларга бир гана Алла жардам берээрин, бул жерде жаткандар эч жардам бере албасын айтам. Бала көрбөгөндөр шыпырап, тазалап кетишет. Мунун тарыхына келсек, азыр ушундай болуп калды, мурда мында медресе болуп, сабак өтүшчү экен. Азыр болсо медресенин ордун жаштар тебелеп жүрөт.

Арыстанкулов Акын, 30 жашта, экономист

СУЛТАНЫМ ЖӨНҮНДӨГҮ ОЙ

Биз Султанымга келип, ата-бабаларыбызга багыштап куран окуп кетебиз. Бул жерге тез-тез келип турам, зыярат кылган адамдарга каршы эмесмин. Бирок өзүм андай зыярат кылууну туура эмес деп эсептеймин. Ислам боюнча Аллахка ширк кошуп жатабыз. Биз ыйман келтирип, Аллага гана ишенишибиз керек. Булакка ишенип, мындай болуп онолуп кетиптир дегенге ишенбейм. Адамдардын психологиясына келсек, алар булакка ишенип, ишенимден улам айыгып кетиши мүмкүн. Эртең боло турган күндү ал булак же мазар билбейт. Бир гана Алла билет.

Маалыматчы Т.А., 67 жашта, көзү ачык, элдердин жолун ачат.

МАЗАР ТУУРАЛУУ БИЛГЕНДЕРИМ

Мен ыйык жерлерге байланыштуу иш боюнча жыйырма жылдан бери иштеп келем. Өзгөн шаарында Султаным жана башкалар курулуп жатканда, Кокондогу элчилер ушул Бурханиддин Кылыч турган жерге шакирттерин жөнөтүшөт. Шакирттери кыска убакыттын ичинде, чын дилден иштеп, курулушту бүтүрүшөт. Ошондон баштап “шакирт устаздан озуп кетиптир” болуп калган экен. Өзгөндүн аты мына ушундан келип чыгат. Кыска убакытта Султанымдын намазкана үйлөрү, малканалары жана астаналары курулган. Ошол курулуш бүткөн күндөн баштап, Султаным сыйына турган жерге айланган. Булардын ичинде булактары дагы болгон. Эл булактарга сыйынбаганы үчүн, чырак жагып, зыярат кылбаганы үчүн, булактар качып кеткен.

Өзгөндө стадиондун артында эки мазар болгон. Мазар тегизделип, стадионго айлантылган. Мусапур ата Кытайдан келген болуп, ысымдары, туулган жылы так болгон эмес. Элдин ичине кирип: “Мен мусапурмун”, - деп, кайсы жерге болбосун отурган. Ошондон бери Мусапур деп аталып калган.

Саид Бурханиддин менен Кылыч Бурханиддин экөө канжар, кылыч ж.б. иш кылышкан.

Өзгөндө бир ажыдаар болгон экен, ал күнүнө бирден адамды жеп турган экен. Ошол жердеги адамдар өздөрүнүн балдарын, аялдарын, тууган-уруктарын белек катары ажыдаарга берип турушкан. Бербесе, өзүнүн линиясынан чыгып кеткен. Саид Бурханиддин үңкүргө кирем дейт. Үңкүрдүн ичи толо кан болот. “Мен кирип, үңкүрдөгү кан менен кошо агып чыгам, ошондо силер менин үстүмдөн сүт топтоп куюп жиберсеңер, мен тирилип кетем дейт. Ошентип, кан дарыя болуп агып жатканда, ажыдаар кыйкырат. Элдердин бардыгы качып кетип калып, сүт төгүлбөй, Бурханиддин өлүп калган экен.

Мусаев Алтынбек Кенжебаевич, 37 жашта, рухий табып, Араван району, Төөмоюн айыл өкмөтү, Акишар айылы

СУЛТАНЫМ ЖӨНҮНДӨГҮ ОЙ

Бул өзү тубаса кесип. Алты жашта болгон нерсе. Бул – кудайым жактан берилген тубаса касиет. Алты жаштан аракет, козголуш башталган. Акыл кирип баштаганымдан эле жаныбарлар ооруса, айыктырууга аракет кылчумун. Кичинемде айбанаттарды дарылоо жөнүндөгү китептерди көп окуганмын. Адамдарды окуп, айыктырганга аракет жасаганмын. Кичинемде көп ооруганмын. Ар түрдүү оорулар башымдан өткөндөн кийин, рухий табып боюнча иш алып барганмын. Мага устаттык кылып кеткен адам бар. Чечиле элек сырлар боюнча мага жол көрсөткөн инсандар бар. Иншаллах жол көрсөткөндөн кийин, кыйынчылыктарга, оорулуу адамдарга устат аркылуу, өзүмдүн ооруларыма алла тарабынан шыпаа таптым.

2002-жылдан бери киши көрөм. Эл арасында, Кыргызстанда Өзбекстанда, Россияда, Казакстандагы оорулуу элдерди өзүнүн ыклас, суранычы менен, Жараткан алладан күч-кубат сурап, алла менин себепчилдигиме насибин кошкончо, элдерди дарылап, жардам берип жатам.

Зыярат кылып ыйык жерлерге барып турамын. Ар күнү саарда-кеч өзүмдүн жайымда дуба кылып турам. Сахаба мазарына, Ош пиримге, дагы башка көптөгөн мазарларга дуба кылабыз. Бизге ооруган адамдар, медицинага барып, анализге кан тапшырып, кыскасы, медицинага моюн бербегендер келет. Мен тууралуу кулактандыруу болгон эмес, Уккан адамдар келет. Мен башка жерлерден адам карабайм. Үйүмө мейман катары келип, жардам сураган адамдарга жардам берем. Дабаласак, мисал үчүн, инсан аллахтан сурап, ушул адамдар аркылуу шыпаа берсин деп өз ишеничи менен жардам сурап келсе, башы ооруган, кулак, тиш, буту-колу, бели ж.б. ооруган, дагы башка рухий кеселдерге жолуккан адамдарга жардам берем.

Биз камчы уруу, бычак менен коркутуу сыяктуу нерселерди жасабайбыз. Омурткалары жылышса, нервдери, кан тамырлары кысылып калса, биоток берилет. Укалоо аркылуу омуртка-муундарды калыбына келтиребиз.

Мага каршы болгондор, албетте, болот. Мисалы, молдолор мындай нерселерге ишенич жок дешет. Биздин ишибиз деле – медицинанын бир түрү. Биздин иш бакшычылык эмес, рухий табыпчылык. Өткөн адамдардын рухтары, күчү менен дарылайбыз. Өзүнүн ыкласы менен ооруканага жатышы мүмкүн. Алар 3- жана 5-күндөрү келсе, бекер, жардам иретинде окуп беребиз. Бул рухий табыпчылык боюнча казактарда Элчилер ассоциациясына караштуу уюм бар. Анда касиети бар деген элдерди окутуп, тажрыйбасын ашырып, мектеп катары документ беришет.

Кээ бир адамдар бир гана кудайга ишениш керек дешет. Эгер кудайым бербесе, бизде деле кайдан бул нерсе пайда болмок. Ортомчу катары “Эй кудайым, ушул пендеңе жардам бер”, - деп окуп коебуз. Муну биоток деп коет, мусулманчылыкта бул нерсе эмчилик деп эсептелет. Биз билген дубаларыбызды окуп, элдерге дем салабыз. Бир гана адамдарга эмес, жаныбарларга дагы жардам беребиз. Операция болуш керек болсо, догдурга барып көрүн деп кеңеш беребиз. Биздин медицинага эч кандай каршылыгыбыз жок. Врачтар ийне, бычак тыгып дарыласа, бизде көзгө көрүнбөй дарылайбыз. Бычак тыкпай эле, окуп, дем салып дарылайбыз. Келген адамдар өз оорусу жөнүндө уялбай айтышы керек.

Келечекте көп максаттарыбыз бар. Мусулманчылыкта кара күч деп коет, өз тынчтыгын бузгандар, өзүн-өзү өлтүргөндөр кездешет. Ошондой нерселерди карабыз. Жаштарыбыз түз болсун. Табыптар кылган ишине акча сурабасын, эл өзү көңүлүнөн чыгарып бергенин алышсын. Медицинадан айыкпаган адамдар бизден жардам сурап келишет. Биз ооруну жеңил кылабыз (Исак кызы Нуржамалдын маалыматы).

Турсунова Саламат, Кара-Кулжа районуна караштуу Жетим-Дөбө айылынын тургуну

ААЛАМ МЕНЕН БАЙЛАНЫША БАШТАДЫМ

Мен көптөгөн жылдар бою ооруп жүргөм, оорума даба табылбай, көптөгөн ооруканаларга, санаторияларга, эс алуучу жайларга баргам. Бирок ал аракеттерим текке кетип, барган жерлеримден натыйжа чыккан эмес. 2002-жылы мага ааламдан байланыш түшкөн. Анда жогортон (төбөдөн), бет маңдай тарабымдан кандайдыр алп денелүү, ак сакалдуу ата булутка аралашып калкып: «Сен, балам, оорудан көптөгөн жылдар бою кыйналып жүргөнүң - бул сыноо. Сен ооруп жүргөн күндөрүңдө ушул нерсеге даярдалып жаткансың. Сен ушул убакыттан баштап Аалам менен байланышка чыгып, Көктөн (Көк Теңир) аян аласың, аны элге жеткиресиң!», - дейт.

Мен ошол убакыттан тартып аалам менен байланыша баштагам. Мага мындай сөздөр келчү:

- Алдастабай арсар ойдон алыс бол, мына ошондо күтөт сени ачык жол.
- Муктаж болгон убакта, мукуратпа адамды.
- Адамдын абийири жерде эмес, Көктө.
- Дайыма үнүлө жүр көөдөнгө.
- Адам абийирине, кул эркине бай болууга тийиш.
- Улуулукка улуу ойлор гана жеткирет.
- Көтөрүңкү дух - ийгиликтин ачкычы.
- Улуу сырлардын уюткусу касиеттүү Кыргыздын урпагында.

2002-жылдын май айынын башында түшүмдө Курманжан Датканын Кызыл Жолборсу келди да, мен олтурган жердин оң жагынан орун алды. Бир аз убакыттан кийин Датка эне аны мага табыштаганын айтты. Арадан бир аз убакыт өткөндөн кийин, таң

агарып калган учурда даарат алганы эшикке чыксам, ал биздин үйдүн алдында туруптур. Мен аны көрүп, коркуп кеттим. Ошол замат ал көздөн кайым болду, кийин анын (жолборстун) үнү кулагыма кадимкидей угулуп жүрдү.

Түштөрүмө том-том китептер, жыйылган кагаздар, анан калем кирчү болду. Бул түш көп жолу кайталанды. Жанымды жай алдырбаган кандайдыр бир сезим мени такыр башка дүйнөгө жетелеп салды. Ошондон баштап мен түрдүү үндөрдү (шум) угуп, көрүнүштөрдү көрдүм, Теңиримдин берген белгилерин жазып, дээриме салганына, кулагыма угулганына карап күнү-түнү аян жазуу менен оорумдан арыла баштадым. Кээ бирлери ага мыскыл катары карашты. Кийин алар ар кандай жаман нерсеге кабылып, кырсыктап калган учурлар болду. Чын пейилинен кабыл алып, көкүрөгүн тыңшап тазарткандардын көбү ооруларына шыпаа таап, үй-бүлөсүндө бейпилдик орноду.

Ушинтип жүргөн күндөрдүн биринде өз төркүнүмө барып калдым. Өзүмдөгү болуп жаткан өзгөрүүлөрдү айтып олтурганда, бир тууган келиним эки аталаш Жылдыз деген келиндин да ушинтип аян алып, элдердин жан дүйнөсүн дарылап жүргөндүгүн айтып калды. Анан биз Жылдыз менен жолугушуп, аны менен сүйлөшүп олтуруп, 1998-жылдан баштап Алайда Мамырасул, Зулфия дегендерге барып, алардан сабак алып турганын билдик. Кийин мен да Жылдыз берген дарек боюнча Алайга барып, алар менен жолугушуп, иштешүүгө өттүм. Алайга барып келгенден кийин, чоң өзгөрүүлөргө учурадым.

Бир жолу Алайга барганда Дастан Сарыгулов (коомдук ишмер), Кадыр Кошалиев (журналист, ЭЛТРдин мурдагы жетекчиси) баш болгон бир топ адамдар ошол жерде экен. Алар менен сүйлөшүп олтуруп, дагы ички дүйнөмдөн, көкүрөгүмдөн тепкилеп, оргуштап, көп нерселерди жаза баштадым.

Мен аян аркылуу ыйык жерлерди, берилген аян боюнча көзгө көрүнгөн күчтөрдүн жардамы менен барып, тазалаган учурларым болгон (Кыз-Мазар, Бала-Бейит, Торгой-Дөбө ж.б). Аяндарды чийме, сүрөт, эн белги түрүндө да алам (Маалымат алган Туратбек кызы Айпери).

Маалыматчы Бүбажар, 58 жашта, Западный району, 23-үй, 19-квартира

БАЛАМДЫН АЙЫНАН УШУЛ ЖОЛДОМУН

Мен өзүм шаарда эле туулуп өскөм. Атам партийный адам болгондуктан, катуу тарбияда, атеисттик көз карашта өстүк. Чоңойдум, күйөөгө чыгып, балалуу-чакалуу болдум. Бир уул, бир кызым бар. Кызым чоңойду, бойго жеткенден баштап: “Апа, көзүмө бирдемелер көрүнүп жатат”, - деп ыйлай берчү, маани бербей жүрө берип, кызым психикалык жактан ооруп калды. Ооруканадан ооруканага апарып, эч сакайта албай койдум. Акыры молдого апардым. Ал мени карап: “Сендеги улуу Алла Тааладан берилген касиет бул кызыңда да бар. Бирок ал көтөрө албаптыр”, - деди. Ошентип, баягы молдонун кеңеши менен көзүмдү ачтырдым. Ошол күндөн баштап адамдардын тагдырын билип бере алам, бирок көбүнчө кичине балдарын алып келишет, аларды кирнелейм, баланы карап эле, чоңойгондо кандай адам болоорун айтып бере алам.

Калдарбаева Санабар, 39 жашта, үй кожойкеси

ЭНЕ БАЛАМДЫ КИРЕНЕЛЕП БЕРДИ

Бүбажар энеге көбү келет. Ошон үчүн эртерээк келип, кезек алып коебуз. Карыганда бала төрөп алып, өтө кыйналдым. Эки күндөн бери тогуз айлык баламдын ичи

өтүп, кусуп, тамак жебей арыктап кеткен. Мындан чоңу 6 жашта, кечээги коогаланда жүрөгү түшкөнбү, коркуп кетсе эле ыктытып кыйналат. Баятан бери ыйлап жаткан балам уктап калды. Азыр мен кирип чыкканда апа жүрөктү көтөрүү үчүн коргошун куят. Жети жолу куят, ар кандай фигуралар чыгат. Мисалы, азыр адамга окшоп чыкты, машинага окшоду, жетинчисинде жүрөккө окшоп чыкты. Кирнелегенде барактын ичине туз салып, төгөрөктөп, бир нерселерди сүйлөп кирнелейт. Анан ошол чогулган кагазды сага берет, үйүнө барып өрттөп жибересиң. Азыр мен дагы барып өрттөшүм керек.

Айнагүл, 26 жашта, банкта менеджер

МЫНДАЙ НЕРСЕЛЕРГЕ ИШЕНЧҮ ЭМЕСМИН

Бул жерге мени кайтартма жасап берет деп досум алып келди. Ошон үчүн азыр баштыгымда чай, туз, ысырык бар. Акыркы күндөрү жолдошум менен жашаш “пытка” эле болуп калды. Иштен келип ызырынат, жасаган тамагым жакпайт. Бир айдан бери кол көтөрчү болуп алды. Орус мектепте окугангабы, мындай нерселерге ишенбейт элем, бирок баягүнү “генеральный уборка” кылып жатып түйүлгөн үч бурчтук кагаз таптым. Ачсам, арабча бирдемелер жазылыптыр. Эмне деп жазганын түшүнгөн жокмун, бирок досума көрсөтсөм, кайтартма жасаш керек дегенинен келип отурам. Жолдошумдун эжеси таштап кеткени түшүнүктүү, айтайын дедим, бирок “сен эмне эжеме асылып жатасың” деп мага асылабы дедим. Ошон үчүн бул проблеманы ушул жол менен чечкеним жакшы го. Мен жардам болооруна ишенем.

Аматова Гүлнара, 40 жашта, үй кожойкеси (Кара-Суунун тургуну, элдик медицина менен алектенген Талип тууралуу)

ТАЛИП АГАЙ ТУУРАЛУУ

Үч жыл мурун бөйрөктөн приступ болуп, ушул кишиге келдим. Келсем, өсүмдүктүн тамырынан жасалган бир суюктукту берди: “Мына муну үч күн ич, анан экөөбүз сүйлөшөбүз”, - деди. Үч күн ичип кайра бардым, өңүмдү карап эле: “Даяр болуп калыпсың”, - деди. Оливка майына алчанын ширесин кошуп, үч чоң каса (чыны болсо керек. – Аида) менен ичирди. Анан грелкага кайнак суу куюп, бөйрөктүн тушуна коюп жатышым керектигин айтты.

Эркектер, аялдар жаткан бөлмөлөрү бар, барып керебетте 4 саат жатасың. Көл-шал болуп тердеп, акырындап одеялды ачып курганып, турсам, кете бер деди. Үйгө келип эле дааратканага шаштым. Буудайдай, макадай көк бирдемкелер чыкты. Оозум ачылып, ишенбей, эртеси УЗИге түшсөм, эч нерсе жок деп айтышты. Ошондон кийин ушул акага досторумду, туугандарымды, тааныштарымды алып келем, айтып берем.

Гелогородоктогу көзү ачык эне. Үйү өрттөнүп кеткен, өзүн таба алган жокпуз. Дайыма ошол энеге барып турган Алмазбекова Мадина эне маалымат берди.

УШУЛ ЭНЕГЕ КЕЛГЕНИ ИШИМ ОҢОЛДУ

Бул энени эки жыл мурун өзүм таап келгенмин. 7-8 адам алдына кирдик. Ошондо жерди карап: “Мадина, сен эмнеге келдиң?”, - деп сүйлөдү. Мен нары-бери карап алаңдап калсам: “Сен, сен, бул жерде башка Мадина деген ысым жок”, - деди. Эмне дээримди билбей, оозумдан бир да сөз чыкпай койду. “Жолдошум менен ажырашсамбы, же жокпу

деп турасың, ишиңе бут тоскондор бар, ишиң жүрүшпөй жатат. Ошого келдиң да”, - деп мени тигиле карады. “Жакшылап ук. Бир жылдан кийин уул төрөйсүң, жолдошуң менен бактылуу эле болосуңар, бардыгы сенден, ал сени эч качан таштап кетпейт, катуу сүйөт. Ишиңе болсо мына, аарынын уясы, барып ысырык катары жагып кой”, - деди. Ошол ошол болду, бардыгы жакшырып, бактылуу жашап жатабыз.

Оштон чыга бергенде, 9 чакырым жерде жайгашкан айылдын тургуну, 70 жаштагы Тажи.

Бул эжеге эртең мененки беишен баштап адамдар чогула баштайт экен. Тажи эже боюнда бар, боюнда боло албаган аялдарды жана кичине балдарды карайт. Балдардын ичиндеги куртун түшүрөт, ал маек куруудан баш тартты.

Бактыбек кызы Самара, 25 жашта, 4 айлык боюнда бар.

БУЛ ДАРЫГЕРГЕ ЖАРЫМ ЖЫЛДАН БЕРИ КЕЛЕМ

Турмушка 23 жашта чыктым. Боюмда боло албай жүрдүм. Үйдөгүлөр туубайт окшойт деп врачтарга алып барам деген жеринен апам жарым жыл мурун ушул жерге алып келди. Биринчи жолу келгенде жаткырып, ичимдин астына колун коюп: “Кызым, сага суук тийиптир”, - деди. Колун коюп туруп, 10 мүнөттөй жаттым. Бир жагымдуу ысык нерсеге бөлөдү. Ошентип эмне жээримди, эмнеге тыюу салганын айтып берип узатты. Боюмда болоору менен кел деп узатып ийди. Мен апамга ушул элеби дедим.

Бир-эки ай өтүп-өтпөй эле боюмда болуп, Тажи эжеге кайта келдим. Поликлиникага учетко тургандай, бул жерге да бир айда бирден келип турам. Ал кармап, бала туура жатабы, порок жокпу, айтып турат.

Токурова Майраш, 30 жашта. Бишкек шаарынын тургуну, Восток-5 кичи районунда жашайт.

ЭЖЕНИН АРКАСЫ МЕНЕН УУЛДУУ БОЛГОМ

Жашым 30 га барганы менен, балам эми экиге чыкты. Болбосо турмушка 23 жашымда чыккам. Көптөгөн жылдар бою жолдошум экөөбүз ооруканадан ооруканага барып, натыйжасы жок болду.

Акыркы жолу Алма-Атага барып көрүнсөк, төрөөрүмө 10 пайыз гана кепилдик беришээрин айтышты. Булар жаңылып атат деп ыйлаганым эсимде. Көп өтпөй кайнежем Тажи эже тууралуу айтып калды. Келип көрүндүм, көрсө колунда биотогу бар экен.

“Трубаңа суук тийиптир. Россияда иштегенсиңби, эмне оор көтөрөсүң”, - деп урушту. Эки жолу келдим. Эки ай өткөндөн кийин, аптекадан алган тесттен эки кызыл полосканы көрдүм. Кубанычым койнума батпай, сүйүнгөнүмдү айтпа. Ошко келип бир жыл жашадым. Ар айда келип Тажи эжеге көрүнүп, жетинчи айда келгенимде баланчанчы күнү эртең менен төрөйсүң, уул болот, атын Амантур кой, 9 айда кел, балаңды оңдоп-түзөп коеюн, оңой төрөйсүң”, - деди. Айткандай эле ошол күнү эртең мененки 6.30да төрөдүм. Азыр дагы кирем, шерик төрөш керек да.

Айзада, үй кожойкеси.

ЭЖЕГЕ УУЛУМДУ АЛЫП КЕЛГЕМ

Төрт кыздын апасымын, эч бала төрөй албай, ушул энеге досумду ээрчип келгем. Бир ичимди кармап эле урушту: “Сен эмне үчүн үч жолу аборт жасаткансың”, - деп. Дагы унчукпай туруп күйөөмдү карап: “Бул көйгөй жолдошунда экен”, - деп койду. Жарым жыл өтпөй дагы боюмда болуп калды. Тажи энени эстеп келдим. Беш айлык болуп калганда, мен билем, уул бала болот. “Атын Малик койгула, кичинесинде өтө алсыз болот, шок болот, бирок тез токтолуп, чоңойгондо айылда жашайт”, - деп айтты. Азыр бала 7 жашта. Жайлоого жиберсем, бети агала болуп кетиптир. Курт түшкөн го деп Тажи эжеге келдим.

Маматмуса кызы Анара, 36 жашта.

БУЛ ЭНЕНИН ЧЫМЫНЫ БАР

Балалуу боло албагандын айынан көп жерге бардым. Тажи эже башкалардай болуп сүф-сүф дебейт. Болгонун болгондой кылып айтып, уруша турган жерде урушуп, көңүл айта турган жерде айтып, эмне жаман жериңе чейин айтып берет. Алы жеткен нерсени жасайт, жетпегенге “эмне келдиң, ооруканага бар”, - деп кууйт. Бул эненин чымыны бар.

Маматмуса кызы Анара, 36 жашта.

ЭЖЕ БОЛГОНДУ БОЛГОНДОЙ БИЛЕТ

Балалуу боло албагандын айынан көп жерге бардым. Тажи эже башкалардай болуп сүф-сүф дебейт. Болгонун болгондой кылып айтып, уруша турган жерде урушуп, көңүл айта турган жерде айтып, эмне жаман жериңе чейин айтып берет. Алы жеткен нерсени жасайт, жетпегенге “эмне келдиң, ооруканага бар”, - деп кууйт. Бул эненин чымыны бар.

3-БӨЛҮМ

КЫРГЫЗЧЫЛЫК ЖАНА АДАМ ТАГДЫРЫ

КИРИШҮҮ

Кыргызчылык маселеси - “Айгине” уюму 2005-жылы өз ишмердигин баштаган кезден бери ыйык жерлерге катар коюп иликтеп келе жаткан негизги маселе. Кыргызчылык тууралуу уюмдун жетекчиси жана өкүлдөрү тарабынан макалалар жазылып келет. Талас менен Ысык-Көлдө, Жалал-Абадда кеңири изилдөө кылгандан кийин деле бул маселенин сыры анчейин ачыла койгон жок. Иштин ыңгайына жараша бул жолдогу улам бир жаңы адамдар менен маектешип, иштешип келе жатабыз, бирок тыштан караган адам тургай, кыргызчылыкты аркалап жүрүүчүлөрдүн өздөрү кыргызчылыктын сырын жеткилең түшүнө беришпейт. Балким “Айгине” уюму өлкөдөгү аймактарды тегиз иликтеп бүткөн соң, бул жагдайдагы атайын иликтөөсүн тереңдетээр. Азырынча окурмандарга бул жолду аркалап жүргөн адамдардын баянын сунуштоо менен чектелели.

Ош китебинин бул бөлүмүнөн окурман кыргызчылык жолундагы адамдардын жеке таржымалдарынан кабардар болот. Анын алгачкысы Роза Коноева тууралуу кабарды биз Ысык-Көл аймагында изилдөө кылып жүргөн кезибизде эле укканбыз. Көлдүн кызы, Оштун келини катары бул адам эки жакта тең эл оозуна алынып, көп адамдардын дартына даба тапкан. Оштун эли өзүн алалабай караган, өздөй туткан эл экенин маектешибиз өз учурунда сыймыктануу менен белгиледи. Анткени түшүнүшүү жагынан жолдошу Сейитказы ава экөөнүн ортосундагыдай мамилелер сейрек. Көбүнесе кыргызчылык жолундагылар үй-бүлөлүк жактан туура кабылданбагандыгын айтып келишсе, бул ирет көңүлүбүзгө толгон нерсе маалыматчынын өз касиетине, тагдырына, турмушуна, үй-бүлөсүнө, өмүрлүк жарына, балдарына, шакирттерине көңүлү ток, санаасы тынч болгондугу болду. Бул балким кыргызчылык тагдырынын идеалдуу, ойдогудай көрүнүшү. Бул жолдогулардын ар бирине ушундай бейкуттук менен бакубатчылыкты каалагың келет.

Экинчи маектешибиз Алмакан Бекова кыргыздын кыйырына таанылган, кыргызчылык тагдырынын аркасында башка өлкөдө өмүр сүрүү, изденүү учурларын баштан кечирген өзгөчө адам. Тышынан көргөн адам аны “жаңы кыргыз”, заманбап адам катары таанышы мүмкүн. Биздин калыптанып калган түшүнүгүбүздөгү ак жоолукчан, узун этектүү көйнөкчөн, колуна теспе кармаган аял затынын ордунда эң кылдат, жарашыктуу кийинген, алдында заманбап машина минип, эң мыкты чөнтөк телефондорду көтөрүп, оттон-суудан кайра тартпаган, батыл аял заты кыргызчылык тагдырын аркалоочулардын дагы бир элесин көз алдыга тартат. Анын аңгемесиндеги балалык кездин оор эпкинтери анын башындагы нерсе дагы айныксыз тагдыр экендигин кабарлайт.

Кийинки маектешибиз Мавлюда тууралуу биз менен иштешип келаткан санаалаш адамдардан укканбыз. Канча ирет жолугабыз деген менен борбордон бири-бирибизге жол түшпөй жатып, түштүккө каттаган бир кызматкерибиз аркылуу аны менен маектешүү мүмкүнчүлүгү тузүлдү. Адистиги жагынан медик бул айымдын өзүнө келген белгини оңой кабылдап жибербегенге себеби болгону түшүнүктүү. Бүгүнкү медицинанын ийгилиги адамдын көп маселесин чечип берүү деңгээлинде турган шартта капысынан пайда болгон салттуу, элдик мүмкүнчүлүктөр тууралуу анын үч уктаса түшүнө кирмек эмес. Ырас, баланын айынан, биздин алгачкы маектешибиз Роза Коноева сыяктуу эле ал дагы тагдыр чындыгын моюндоого аргасыз болду. Өз башынан өткөргөн өзгөчө абалдар өзү сыяктуулардын көбүнүн бул жолго келүү көрүнүшүн көз алдыга тартат. Тышынан назик дал ушундай аял заты кыргызчылыктын түмөн түйшүгүн баштан кечирип жатканы кыргыз аялынын күжүрмөндүгүн, көтөрүмдүүлүгүн дагы бир ирет туюнтат.

Элмира болсо биздин көптөн берки тааныштыктагы адамыбыз. Ал аркылуу биз кыргызчылыктын айтымчылык деген бир канатынан кабардар болгондой болгонбуз. Ысык-Көл китебин чыгараарда анын Чолпон-Ата тууралуу аянына кулак төшөп, аны кагазга түшүргөнүбүз менен, ушул жолго кантип келгенин ийне-жибине чейин Оштун кулуну катары ушул ирет сураганга туура келди. Өзүндөгү өзгөчө башталышты ал дагы астейдил кабарлап, өзүндөгү өсүш өз учурунда алайлык Мамырасул менен Зульфиянын мектебинен улам шартталгандыгын баса белгиледи. Өзү аркылуу окурмандарга бул маектешибиз Алайдагы кызыктуу адамдар тууралуу жаңылык ачып берди. Айтылган эки инсан тууралуу буга чейин сөздөрдү угуп, чыгарган китебине күбө болсок дагы, алардын түздөн-түз шакиртинин аңгемеси алайлык мектеп тууралуу айкын маалымат берет. Айтор, бөлүмдүн аты айтып тургандай, мындагы маектештерибиздин бардыгынын тең баскан жолун, кечирген өмүрүн тагдыр деп кабылдайбыз. Ал кыргызчылыкка байланыштуу. “Айгиненин” буга чейинки китептеринде үзүлбөй уланып келе жаткан бул тема Ош китебинде жаңы өңүттөн көрүнөөрүн окурмандар өздөрү байкайт деген ойдобуз. Айырмасы – мындагы кейипкерлер өздөрүнө келген көрүнүштү, касиетти, кубулушту оор басырык чечмелеп, андан жыйынтык, бүтүм чыгарууга жөндөмдүү адамдардай көрүнүшөт. Алардын бири дагы бул жолго түшүп калганын жерибей, буйрук катары

кабылдап, тобокелчилик менен ал озуйпа-милдетти аткарып, дүйнөгө соо, тирикараак мамиле кылган адамдардай туюлат. Ылайым кыргызчылыктын жолу дал ушундай мааниде, анын аркалоочулдарынын дүйнөсүнө шайма-шай, шайкеш келип, жан дүйнөлөрү тынч болсо деп тилейсиң.

Роза Коноева

Элдик дарыгер. 1983-жылы Фрунзедеги Кыздар Педагогикалык институтунун физика-математика бөлүмүн бүтүргөн. Учурда Өзгөн районунун Куршаб айылында турат.

“ТАБЫПЧЫЛЫК – АЛЛА-ТААЛАНЫН БУЙРУГУ”

Алгач жолдошу Сейитказы ава сөзгө аралашты: Розанын башкалардан айырмасы, адамдар атайын ыклас берип, суранмайынча карабайт. Ыклас кылышып, суранган болсо, анан мен дарылап берем дейт. Өзүнө тийиштүү эмес болсо, догдурга бар дейт, болбосо: “Буга чейинкисин догдурга барып кел, андан кийинкисин мен дарылайм”, - деп ачыгын айтат. Айырмасы ушул. Өзүнүн касиетинен сураныч сурайт. Бул туурабы, туура эмеспи, баарын өзү анализдеп турат. Бирок өзү абдан жөнөкөй адам. Телевизор, гезиттерге интервью бербейт, касиеттери уруксат бербейт, кээ бирөөнө уруксат берген болсо, чыгып калат.

Союз маалында, кененчилик заманда экөөбүз студент болуп жүргөнбүз. Ошол кезде мен аябай ооругам, Роза да ооруган. Анан тигил догдур, бул догдур деп көрүнүп жүрдүк. Розанын бир жакшы жери, догдурларга шек келтирбейт, табып, бакшыларына деле бара берет. Анан ал гайморит болуп, кайра-кайра операция болуп, догдурларга көп барып калды.

Экөөбүз тең окууну бүткөнбүз. Мен 1983-жылы Политехникалык институтту бүтүрдүм. Розанын адистиги - физик-математик. Мурунку Женпедден бүткөн. Окууну бүткөндөн кийин, айылга барып иштеп жүрүп, аябай катуу ооругам. Ашказанымдан, ичегимден аябай жараат алып, жан ооруган билет да, балабыз да ооруган. Ошентип бир табыпка көрүнсөк, ошол табып Розага: «Сиздин кыргызчылыгыңыз бар экен, сиз муну карманбасаңыз, ушундай оорулар боло берет?» - деген. Розаны кыргызчылыкты ал дедим. «Менин ден-соолугум, баламдын, сенин ден-соолугуң жакшы болсо, эч кандай кыргызчылыкка тоскоолдук болбойт», - дегем.

Белги

Роза Коноева: Ошентип 1990-жылы 30 жашымда кыргызчылыкты алдым. Турмуш кургандан баштап, ушул оору пайда болгон. Гайморит деп беш операция болгом. Мында да сакайган эмесмин. Тилден калып сүйлөй да албай калгам. Көрсө бул белги болгон экен. Андан кийин жолдошум катуу ооруду, муну да ашказанын операция кылбаса болбойт деп, операцияга даярдап коюшту. Ошентип жаткан кезде уулубуз катуу ооруп калат. Бала эшикке чыгып келип эле, бир адам эки көрүнүп атат деп кыйнала баштайт. Биринчи молдого окутук. Ал молдо баланы догдурга алып баргыла деди. Ошондо балабыз 10 жашта эле, азыр эки балалуу болду. Догдурга көрсөткөн кезде, баланын диагнозу гнойный менингит деп чыкты. Күндөн-күнгө бала баспай калды. Анан менин түшүмдө аян берди. Баланы көтөрүп алып табыпка барып кел деди. Туугандарыбыздын машинасы келип калды, машинага салып алып, табыпка алып барсак, аял киши баланы окуп-окуп туруп: “Туруп бас!”, - деди. Басканда бала там-туң басты. Дагы жаткызып туруп, дагы өзүнүн кандайдыр бир нерселерин аткаргандан кийин, бала жүгүрүп чыгып кетти. Ошондо мага айтты: «Бул деген сенин илимге келишиң, муну мойнуңа алышың керек, баланы кыргызчылык гана, сенин касиеттериң камап калган. Баланы догдурдан алып чыгып

кеткиле», - деди. Баланы догдурдан алып чыгып кеттик. Бала ошондон кийин жакшы болуп калды. Бирок, мен Ысык-Көлдүк туугандарыма (төркүнүмө) коркконумдан эртерээк “балам өлдү” деген туура эмес кабар берип алыптырмын, кантип берип алганымды билбейм. Бала катуу колго түшүп калган да. Беш күндөн кийин апам, сиңдим Ошко бата кылалы деп барып калышат. Бала алдынан жүгүрүп чыкканда: «Ай сен эси жок кыз, эмнеге бизди алдайсың, жакшынакай эле экен го?» - дейт, анан түшүндүрүп айткандан кийин, баягы табыпка алып бардык. Анан табып апамды бата алыш керек экен деди. Бирок бата алганда, касиеттер менен ал тил табыша албай, мен тил табышып кеттим.

Шарт

Бирок, муну карманганда үйдө эч кимиси арак ичпеш керек экен, ал эми догдурлар менин жолдошума арак ичпесең өлөсүң дегендей кылып коюптур да. Бул киши бир стакан арак ичкенде ашказаны басылат эле. Анан мен ошондон коркконмун. Жолдошум арак ичпей калып, өлүп калса, Көлдүн бир кызы өлтүрүп койду деген сөзгө калбайын деп, мойнума албайм дейм. Апамды алсын дейм. Аргасыздан жолдошум айтып, бата ала бер деди. Анан мен бата алдым. Бирок мен бата алгандан кийин ушунча элди дарылап калам деп ойлогон эмесмин. Өзүмдүн оорумдан сакайсам эле болду деп ойлогом.

Алгачкы тажрыйбам

Бул эми Алланын мага ыйгарган батасы, берген жардамы болуш керек, үч күндөн кийин катуу оорулуу, врачтар чыгарып салган пендени, ашказанынан операция болуп, үч саатта эле бир морфин укол алып, тамак, суу ичпей калган, кан кусуп турган, баспаган адамды операция жолу менен сакайтып алдык. Баягы адам үч күндөн кийин басып, тамак ичип калды. Ал адамга барып калганымдын себеби, менин устазыма ал адамдын устазы барган экен. Устазымдын үйүндө адам көп болгон үчүн: “Сен барып, ошол адамды операция кылып келесиң”, - деп мени жумшаган. “Кандай кылып операция кылам?” – десем, ал киши түшүндүрүп берди. Мен үч күндөн кийин операция кылдым. Ал кишинин айтканындай кылып, операция жасадым, эки күндөн кийин оорулууга барсам, уюган кандарды заара кылган. Мен изилдегенимде, сураганымда ичиндеги жараттын баары, баягы тамак ичпей жүргөн үчүн заара аркылуу түштү. Кара-кара түйүндүлөр түштүбү десем, ошондой болгон экен. Ал киши үч күндөн кийин басып кетти. Аны өлөт деп, союшуна чейин дайындап койгон экен. Ал киши он жыл жашады. Кийин оорубай эле туура эмес кокустукка чалынып, авария болуп каза болуп калды.

Устазга жолугуу

Түшүмдө аян берип, устазым (устат. – Айгине) башыма жоолук салып аткан экен. Аны баламды сакайтат экен деп жоруп койгом. Менин аталаш кайынсиңдим ошол табыпка барып келе жаткан экен, бизди да барбайсыңарбы дегенде, менин түшүм ушул деп жоруп, анын көрсөтмөсү менен барып, сакайып, жол таап кеттик.

Устазыма жаңы барып жүргөн мезгилде бала бакчанын башчысы элем. Анда нан тартыш эле, ар кайсы завхоздорго чуркап, аябай жумушум көп эле. Устазыма ыраазымын, мени намаз окутчу. Эртең менен эрте намазымды окуп, балдардын курсагын тойгузуп коюп кетчүмүн, балдарды жолдошум алып калчу. Өзүм оорудан толук сакайып кеттим. Ал кишинин айткан, дегенин үйрөнүп, эки саат илим берет эле, андан уруксаат сурап алып, ишимди бүтүрүп, кайта барып үйрөнүп, билбегендеримди сурап алып, кайта үйгө келчү элем. Айтпадымбы үч күндөн кийин бирөөнү дарылагам деп. Мага он күндөн кийин келген эл баса баштады. Элди дагы көрүп, айтчумду айтып дарылап, ошондой шартта илимди алганмын.

Биздин илим

Мен ушунчалык элге шыпаа таап, мындай болом деп ойлогон эмесмин. Адам бардык жактан үмүтүн үзүп турганда, анан ошол жакка барат экен. “Сени, догдурлар

чыгарып койгон адамды, ким сакайтты?” - десе, ушундай эже сакайтты деп айтып отуруп, биринен бирине угулуп, келе берет экен. Ал убакта, 20 жыл мурун мындай ишеничтер жок эле. Дуба салып окуп кое турган бакшылар болчу эле. Өзбекстанда Сахия апа деген бар деп укканбыз.

Ошентип анан элдер кантип-кантип деп келе баштайт. Бирден-экиден келгенде болгон диагнозун коюп беребиз. Өтгө таш бар, бөйрөктө мындай бар, андай бар деп, макул болсо операцияга жиберебиз. Ал пенде биздин операцияга баргандан кийин, ооруканага барса, баягы таш жок, же жара жок, анан баягы пенденин шыпаа таап сакайып кетиши ушул да. Өлүм алдындагы адамдар келет, көбү жанагинтип шыпаа таап кетет. Баягы биринен бири угат экен. Мисалы үчүн тиги катуу ооруп атыптыр деп угат да. Кийин ал сакайып кетти десе, “каяктан сакайды?” деген суроо туулат. Ушундай-ушундай болуптур дешип атып, мага кайрылган адамдар көбөйүп кетти. Бирок мени деле гезитке чыгарабыз дешти, мага эч кандай Алла-Таалам уруксат берген жок. Ата-Журт коому дегендерден окутабыз дегенде да, ага уруксаат берген жок. Пенде адамды окута албайт. Алланын берген билими керек, кандай кылышты алла өзү билет. Ошон үчүн эч кандай кулактандыруу да бербейбиз, мындай нерсени окубайсың да, документ да албайсың, меники - Алла тааланын өзү берген касиеттер. Чындыгында гезитке жазалы деп аябай сурангандар көп болушту. Мен макулдук берген жокмун. Элди чакырып алып, реклама берип коюп, менден сакай турганы бар, сакайбай турганы бар. Алла менден шыпаасын бере тургандар болсо, шыпаа таап кете алат. Үмүт менен оор ахыбалдагы пенде келип калса, шыпаа таба албай калса, же мен көрө албайм, сизди сакайта албайм десем, анда неге реклама бересиң деген сөздү уккун келген жок. Өз ниети менен келген пенде болсо, анда көрбөй койсом дагы, сакайтсам дагы ал алланын буйругу да. Азыр 20 жыл болуп отурат. Ушунча убакыттын ичинде чындыгында көп адамдардын өмүрүн алып калдык. 20 жылдан бери бир гана биздин илим менен дарыланып жаткандар бар. Башы ооруйбу, ичи ооруйбу, буту ооруйбу, догдурга эмес, бизге гана кайрылат. Беш-он күн бизде дарыланып, кайра кетип калышат. Бир гана ыкласын койгондор менде аябай көп.

Жомоктогудай дүйнөдөмүн

Ал кезде мен балдар бакчасынын жетекчиси болчумун. Анан ишти аргасыз таштадым. Эки уул, бир кызым бар эле, илимден кийин, беш жыл өткөн соң дагы эки уулдуу болдум. Илимге келгенден бери шайтан дейт, азыткы дейт, байланыштарда чындыгында ар кандай нерселерди көрдүм. Жомок дегенибиз менен көп нерсени көз көрөт экен.

Мазарга дагы алгач көңүл бурган эмесмин, бирок, алла-таалам кээ күндөрү мазар кыдыруу менен өзүбүздүн ооруган жерибизге толук шыпаа таап берип, сакайып кетип жатабыз. Байланышыбызда момундай иш аткарасың, мындай жерге барасың, же болбосо мындай шарт болот, мындай дарыланасың деп айтылып-айтылып калат. Кээде оорулуу пенденин мурунку он жыл мурун барган ыйык-жерлери бизге түшүп калат. Пенделер ойнойбуз деп эле ыйык жерлерге барып ичип, туура эмес иш аткарып коет экен дагы, бир канча жылдан кийин ошого белги берип, ооруп калып, анан догдурдан шыпаа таппай калат. Анын себеп-жөнү бизге байланышыбызда айтылат. Ушундай жерге барган экенсиң, ушундай-ушундай болгон экен десең, туура дейт. Анан ошону менен кайта ошол жерге барып кечирим сурап, кан чыгаруу менен сакайып алгандар бар.

Кыргызчылык-мусулманчылык

Кыргызчылык менен мусулманчылыкты кандай айкалыштыра аласың дегенге мен экөө бирдей эле деп жооп берет элем. Себеби, мен мурун куран китеп окучумун, бирок, азыр окуганга убактым жок. Элге сабак катары жакшы нерселерди айтып жатканда, балдарым: «Апа, сиздин айткан сөздөрүңүз курандын баланчанчы сүрөөсүндө так ошондой болуп жазылып турат», - деп айтып калышат. Өзүм намаз окуйм.

Арбактар менен байланышканда, «арбактар колдойт» дегенди молдолор туура эмес дейт. Арбактар колдогон туура дейм. Ыйык жерлерге барып сыйынуу шырк деп жүрүшөт, эч качан шырк эмес. Ыйык жерлерге барганда биз, биринчи алладан суранабыз, экинчи ошол жердин касиеттеринен суранабыз. Бул нерселер биринчи алланын буйругу менен болгон нерсе. Биз аллага шерик болгон жокпуз. Биз биринчи миң шарт алдыда турса да, э жараткан, алла тааланын урматы менен, алла тааланын буйругу менен аткарыла турган нерсе. Кандайдыр бир шам жагабыз, шамды да молдолор туура эмес көрүшөт. Отко сыйынат деп айтышат. Биз отко сыйынбайбыз, биз дакталбаган майга пахтаны малып туруп, отко күйгүзгөндө ошондон жыт чыгат, жети жерге койсок, жети тооч бышырган менен барабар. Бул дагы биринчи алла тааланын урматына, он сегиз миң ааламдагы жаратылыш менен ата-бабалардын арбагына, баарына багыштайбыз. Ошондо биз отко эмес, аллага сый-урмат кылып атабыз. «Жараткан алла, ушул биздин шамды кабыл кыл, биздин ошол кетирген кемчилигибизди кечире көр. Биз эмне туура эмес иш кылсак кечире көр», - деп тилейбиз. Ыйык жерлерге барганда дагы, биринчи Алла таала буйрук кылган үчүн баратабыз. Бизге билимди да алла таала берген. Алла-таала бербесе, биз эч качан бере албайбыз. Алланын буйругу - илгертен китепте бар нерсе. Бул нерселердин бардыгын илгерки ата-бабаларыбыз аткарып келген. Кийинки муундарда булар кийин пайда болду.

Эл ыймандан чыгып, өзүнүн кандай басып-турганын билбей, туура эмес жолго кетип бараткан үчүн алла таала: “Эй пенде, өзүңдүн эмне иш аткарып, эмне кылганыңды билип тургун”, - деп билимди берген. Биз мисал үчүн ар бир тамагыбызды сурап жейбиз, сурап иш кылабыз. Мисалы үчүн мобул жерге туура эмес тамакты коюп туруп, айталы, өлгөн малдын эти менен ширин эле жасалган тамакты коюп, жанына куран окулуп союлган эттен жасалган тамакты койсо, кайсынысы таза экендигин биз айтып бере алабыз. Мына мобуну жейбиз, муну жебейбиз дейбиз. Мисалы үчүн биз жолго чыга турган болсок дагы, бул жол барбы, бар болсо, чыгып кете беребиз. Кандай нерсе болсо да, жаан жаап, шамал болсо да, кудай жол бердиби, чыгып кете беребиз. Жол бербедиби, ал күнү чыкпайбыз. Алла-Таала азыркы пенделерге илим берип атат. Азыркы пенделер туура эмес нерселерди аткарып жатышат. Оокат кылыштын амалы болуп, арам тамак берип атат. Биз алардын таза, таза эмес экендигин билип турабыз.

БУЙРУК же бир нерсени пландаштырганга болбойт

Жээр тамагыбыздын, баскан жолубуздун, кийген кийимибиздин баарын кудай таалам өзү берип койгон. Бир нерсени пландаштырганга болбойт. Биз ар бир нерсени бул жактан “ушул күнү ушул ишти аткарсак болбобу?” деп сурап турабыз. Кудайдын берген атайын өзүнүн билими болот. Ушуну аткарсак болот деген күнү аткара алабыз.

Шакирттерим

Менин он миңге жакын шакиртим бар. Ошол адамдардын бардыгы намаз менен. Дарыланып баштагандан баштап, намазды баштайбыз. Алланын жолунда кантип туура жүрүү керектигин баштайбыз. Гусул менен жүрбөгөндөр бар, аны биз толук түшүндүрөбүз. Гусул жок тамак жасаса, арам тамак жеген менен барабар. Айтып түшүндүрүп, бардыгын ак жолго салып, уурулук, бирөөгө жамандык кылбай, жалган сүйлөбөй, арак ичпей, тамеки чекпей жүрөм деген антын алабыз. Бизге үйгө келгенден кийин тамеки чектиртпейбиз, арак ичтиртпейбиз. Бул илимге каалаган адам эле келе албайт. Бирок Алла буйруп койсо, аны сөзсүз алыш керек. Мисал үчүн билимим бар экен деп албай жүрө бергени менен алардын балдарына тиет. Балдары баспай, катуу ооруп калып, анан баары бир убакыт-сааты келгенде, «Сиз мынча жыл мурун айттыңыз эле, мен ошондо укпай кеттим эле, сиз айткандай жолум болбоду, мен кайта ушул жерге келем», - деп илим алгандар бар. Алардын үй-бүлөсүндө ырыскысы толуп, баланын да ден-соолугу болуп, мага ыраазы болуп жүргөндөр аябай көп. Кыргызчылыкта атаандаштыктар, көрө албастыктар болот. Бирок, Алла талам тарабынан бирөөгө атаандаш, көрө албастык кыл

деп айтылган эмес. Ал эми көрө албастык кылгандар, ойлонбой туруп туура эмес иш аткаргандар бар. Бизге да тоскоолдуктар көп болгон. Бирок алланын буйругу менен, алла таалам өзү эле талдап коет экен.

Мен өз жолумда эч кандай бирөөгө көз арткан жокмун. Өз илимимди гана иштеткенге аракет жасайм. Үйгө он адам келеби, бир адам келеби, менин үйүмө келгенден кийин ошол адамдын тагдырын, үй-бүлөсүндөгү ынтымагын, ден-соолугун гана тилеп турам. Мен өзүмдү жөнөкөй адамдын деп эсептейм. Мага элди дарыласын деп табыпчылык берген. Биз оорунун диагнозун таап, дарылагандан кийин ал адам шыпаа таап кете алат. Аны ошон үчүн бизди табып деп койгон. Оорунун жолун кандай кылыш керек экенине жол таап берсек, ал сакайып кете алат. Ал эмне себептен ооруп атат, кандай ооруп атат, эмне аткарыш керек, кандай кылыш керек, балким молдого, балким догдурга барса шыпаа таап калат, ушул жагын толук изилдеп туруп, жактыра турган кишиси бар, ошол адамды тапкандан кийин баягы адам сакайып калат.

Кыргызчылык

Кыргызчылык деп өзүн илимде так, таза алып жүргөн, ак жолдо жүргөн адамды айтса керек. Колдоочу деген нерсе бардык эле пендеде болот. Бул пенделерде ар түрлүү болот. Мисалы үчүн бизге ак илимди берген. Бул ак-кара илим деп да бөлүнөт. Кандай жолдо жүрсө дагы Алла ошого жардам берет. Дуба кылган, дуба жасаган, туура эмес иштерди аткаргандарды кара илимдегилер дейбиз. А биздин илимде андай нерсени аткарганга мүмкүн эмес. Бирөөгө жамандык жасаганга, бирөөгө дуба окуп бергенге биз аябай катуу карайбыз. Бизге мурун ошондой иштерди, ысытма, суутма дегендерди аткарып жүргөн молдолор келет. Алар келгенде мен түшүндүрүп: “Ниет кылып келген экенсиз, менден шыпаа таба турган ишиңиз бар экен, бирок, меникине келиш үчүн момундай ысытманы, суутманы, дубаны жасабайсыз. Эгер ушундай нерсени жасай турган болсоңуз, кудай өзү жазасын берсин”, - деп айтам. Эгер жасаган болсо коомдон чыгарып коебуз. Кээ бирөөлөр келишет, муну кылып бер, тигини кылып бер деп. Бирок мен аларга мындай нерсенин туура эмес экендигин айтам.

Жыйырма жылдан бери менин башымдан өткөн окуялар аябай эле көп. Бала аркылуу келгендер шыпаасын таап, балалуу болуп кетип атат. Жол ачтырам деп келгендер ойдогудай жолу ачылып кетип атат. Айрыкча көбү катуу оору менен келишет. Ашказанында жара, ташы барлар сакайып кетип атат. Бул менин ишим эмес, Алла-тааламдын буйругу.

Мен кичинемде ооруган эмесмин, мага келген жанагы оорулар кийин гана пайда болду. Менин таятам, Бектур таякемдин (Бектур Мансуров ажы – Ысык-Көл областынын Ак-Суу районунун Челпек айылынын тургуну, Сарт-калмак коомдук бирикмесинин президенти. - Айгине) атасы молдо болгон. Ошол кишинин арбайы (арбагы. – Айгине) мени көп колдойт. Таякемди дагы атасы бир өлүмдөн алып калган. Таятамдын касиети менен мен бирөөлөрдү дарылап жаткан кезде, таятам өзү мага: “Сен Көлгө, Бектурга барбасаң, балам өлүп калат, баргын”, - деген. Мен операция кыламбы десем, жок, жөн эле барышым керектигин айтты. Мен барып, болгону байланыштар боюнча суранып турганбыз. Бул жакта операция башталгандан кийин астында туруп изилдеп тургам. Эмне кылып жатат, кантип атат деп турдук. Анан догдурлар ачып эле кайра жаап коебуз деген кезде, байланыштардан эмне кылуу керектигин сураганымда, алладан операцияны сураныш керек экен дешти, алладан тилеп отурдук. Анан таятамдын арбайы да ошол жерде карап турду. Эмне болуп жатканын менден сурап турду. Операцияны башташкандыгын айтсам, «Оо жакшы болуптур, кудайга шүгүр, шыпаа табат анда», - деди. Операция бүткөндө чоң таякемден билдик, көрсө врачтар ачып туруп эле кайра жаап коелу дешип, анан кайра жасайлы дешип операцияны баштап ийишиптир. Мында алланын бизге жардамы болгон. Кудайга шүгүр, ошол киши сакайып кетти. Мурун намаз оку, андай-мындай десем көңүл бурган эмес. Сакайган соң ажылык насип кылып, ажыга барып келген. Андан кийин намазды баштады. Алла буйруган кезде баратканы ошол,

Алла буйрубаса эчтеке жок. Ошону үчүн биз эч качан аллага шырк деп айта албайбыз. Бизге молдолор шырксыңар деп айтат. Мен айтам, ал туура эмес. Биз аллага шырк болгон жокпуз. Биз биринчи алладан суранабыз, алланын берген касиеттеринен суранабыз. Андан кийин биз ишти аткарып баштайбыз. Алла буйрубаса эч нерсе аткарганга болбойт. Ошон үчүн аллага шырк деп айта албайбыз.

Кыргызчылык жактан ооруган адамды эч качан медициналык жактан дарылаганга мүмкүн эмес. Бир жагынан айыкса, кайра бир жагынан ооруй бериши мүмкүн. Ага болбосо өзүнүн жакын адамына, атасына, апасына, балдарына өтүп кетиши мүмкүн. Мисалы жүрөк түшкөндү, эм болуп калганды, сезгенип калганды доктур сакайта албайт.

Кыргызчылык болуп, операция жасап сакайып кеткендер бар. Динге кирип, актыкка моюн сунуп калгандан кийин сакайып кеткендер болот.

Биз аткарган ырымдар

Биз шам жагабыз, ан үчүн дак болбогон майды пахтага малып туруп, жети жерге коебуз. Аны күйгүзгөндө, күйгөн оттон жыт чыгат. Бул жети тооч бышырган менен барабар. Жети нан менен куран окутуп жатабыз го, ошондой эле.

Арбактар тууралуу

Молдолор менен табыптардын ортосунда келишпестиктер бар. Алардын көз караштары таптакыр эки башка. Чындыгында молдолордун кээ бирлеринин илимий көз карашы туура эмес. Алардын айтымында арбакка сыйынбаш керек. Бирок кээ бир катуу оорулуу адамдар шыпаа табыш үчүн бул мүмкүн нерсе. Ырас, бардык эле арбактар колдой албайт. Мисал үчүн, өзүнүн беш убак намазы менен аркы дүйнөгө түз, таза кеткен арбактар чындыгында өзүнүн аркасындагы пенделерин колдой алат. Ал эми уурулук менен туура эмес жүрүп, киши өлтүрүп, жалган сүйлөп, жаман жолдо жүргөн арбактар аркы дүйнөгө барганда тозок отуна барат. Аларга керек болсо куран да өтпөйт. Ошондуктан алар колдой да алышпайт. Бардык арбактар колдойт деп айта албайм. Мен арбактар менен байланышкан кезде, кээде ата-бала бири-бирине капа болуп, ыраазычылык албай өтүп кетсе, аркы дүйнөдөгү бири жарыкчылыктагы экинчи жакынын колдой албайт, бири-бирине жакындай албайт. Ошондой окуяларды дагы көрдүм. Ата-эненден, кары адамдардан ыраазычылык алып кал деген ошондон. Пенде өлгөн кезде, аркасындагы бала-чакасы жүз грамм арак ичип койсо, ошол кырк жылдык намазды жууп коет экен. Бул майрам суусун арак менен жууганга барабар болуп калат экен. Мындай байланыштарды мен азыр какшап эле айтып келе жатам. «Айланайындар ушул ата-энеңердин кырк жыл окуган намазын, бейишин сурап, аракты колдонбогула, арак киргизбегиле», - деп.

Үй-бүлө

Илим алган кишинин үй-бүлөсүндө эч качан каршылык болбош керек. Үй-бүлө бири-бирин түшүнүш керек. Эгер бири-бирин жакшы түшүнсө, жакшы таасирлер көп болот. Мен жолдошума чоң ыраазымын. Аябай колдогон, жардам берген, ушул даражага жеткизген. Оштун эли мени көлдүк дешпей, бардыгы апа дешет, мен көчөм деп калсам: «Сиз жок эмне кылабыз?», - дешет. Эмне болуп оорушса да үйгө келип, тазаланып, дарыланып кайра кетип калат. Үйүмдө азыр кыркка жакын адам дарыланып атат. Ошол шарттын баарын жолдошум түзүп берди. Намаз окуй турган өзүнчө кыргыз үйүм бар. Ал жерде беш убак намазды окушат. Жатакана, тамак-аш, бардыгы бар.

Мазардын шарты

Алланын айтканы боюнча ыйык жерлердин да касиеттери көп. Мазарларга барганда таза дааратың менен барып, үйдөн чыкканда жакшы тилегиңди айтып барсаң, ошол мазардын ээлери айрым бирин тазалап, Алла пендеге шыпаасын берет.

Азыр баш-аягы бир жуманын ичинде он сегиз мазарды кыдырып келдик (бул учур – 2010-жылдын июль айы. – Айгине). Анан мазарга барып жип байлаган туура эмес, муну мен көпчүлүккө айтам. Мазар деген жип байлап койсун деп тилек кылбайт, баягы алып барган даамды (ун алып барыш керек экен, жети нан сөзсүз болот) ооз тийип, куран окуп келе бербиз. Кан чыгарыш сөзсүз эмес. Кээ бирөөлөрүнөн үмүт кылып калат. Ошондо кан чыгарыш керек. Анан баарына кан чыгарып, өзүн-өзү кыйнай бериштин кереги жок. Зикир чалуу, кырк чилтен менен менин андай-мындайым жок. Болгону мазарга барып гана, байланышта айтылган нерселерди жасайбыз. Ушул жерге барасың, ушундай иш аткарасың дегендерди аткарабыз. Сөзсүз ал жерге барып түнөп калуу деген жок, эмне айтса, ошону аткарып кете бересиң.

Кээ бирөөлөр кан чыгарганда жөн эле биссимилла рахмони рахиим, оомийин деп коюшуп, куран окулбай калат. Негизи куран окуп туруп, аллага курмандык чалыш керек. Кан чыгарып туруп куран окуса жакшы болот. Баягы күнү бир жакка барганда малды мууздады дагы, өлгөндөн кийин куран окуп койду. Мен бирөөлөргө акыл айта бербейм. Болгону ошол жерден иш туура эмес болуп калды дедим. Молдолор да колдошпойт муну, ажыга барып келгенден кийин гана «сиздики туура экен» деп калышат. Анан: «Тойго деле куран окулмак беле, буга деле куран окуйбузбу?», - деп калышат. Жок, ар бир нерсеге арбак ыраазы болсун, Алла-таалам ыраазы болсун. Алла-тааламдын урматына жана кимге багыштадың, ошого тиет.

Алланын айтканы боюнча ыйык жерлердин касиеттери көп. Мазарларга барганда таза дааратың менен барып, үйдөн чыкканда жакшы тилегинди айтып барсаң, ошол мазардын ээлери айрым бирин тазалап, Алла пендеге шыпаасын берет.

Ыйык жерге барганда барып, анан аткарып эле кетип калып атышпайбы. Биз барган кезде кадимкидей сакыба аталар, ак байбичелер, ак жылан энелер күтүп алышат. Анан ал жактан алакан жайып тилек тилегенде, алар да алакан жайып, оомийин деп батасын берип, ошолор кабыл болот. Биз кадимкидей көрүп турабыз. Бул жерде үч аксакал бар экен, алакан жайып бата кылып атат, бул ишти аткар деп атат – деп кете бербиз. Көрбөгөндөр болсо, жөн эле аткарып кете беришет. А биз көрүп турган үчүн, «Бул жерге отурба, минтпе-тигинтпе», - деп айтып өз ирети менен аткарып турабыз. Мындай караган кишиге жөн эле булак турат. Ал эми биз булактын үстүндө отурган ак байбичени көрүп, ошол булакка жакын адамга белги берет. Анан ал мага барып калат, анан оорусун изилдейсиң. Табып деген ооруну таап бериш керек. Анан изилдеп отуруп, байланышка чыкканга аракет кылабыз. Анан баягы булагы, турган жери, жанында эмне бар эле, баарын көрүп айтабыз. Баягы адам: «Ооба, ошондоюм бар, туура айтасыз, ошол таш бар, ошол тал бар, булак да бар. Ошол жерге барып суу иччү элек, мындай кылчу элек», - деп айтышат. «Анда ошол жерде бир байбиче алаканын жайып күтүп турат, жети тоочунду алып бар, же бир тоок алып барып кан чыгарып кой», - деп айтабыз. Ошону аткаргандан кийин: «Апа, айткандарыңызды аткаргандан кийин баягы оорудан сакайып кеттим. Жеңилдеп калдым» - деп, дайыма ал адам ошол булакка сыйынып, зыярат кылып калат.

Шыпаа кудайдан

Гезиттерге, телеге өзүм жөнүндө кулактандыруу, жарыя бербеген себебимди сурашат. Жарыя берген кезде, кеп, айталы, мен жөнүндө болуп калат. Баспаганды бастырат, сүйлөбөгөндү сүйлөтөт, балалуу болбогонду балалуу болтурат деп айтылган мактаныч мен тууралуу болуп, алла таалам тышта калат, адам улук болуп калат, анын үстүнө сүрөттөрүнөн бери жарыялап жатышат. Бул алла таалага шерик болуп калат. Шерик болбос үчүн жарыянын кереги жок, келчү адамдарды алла өзү буюрат. Адашып келип калгандарды айтып кетире бербиз. Бизге буюруп калганын биз дарылап, таза айыктырып чыгарабыз. Врачтар өлүп калат, бул адам болбойт десе дагы, алып кала бербиз, шыпаа табат. Мынча күндөн кийин сакайтасың дейт, үч күндөн кийин карасаң, кудайга шүгүр шыпаасын берип сакайып кетет.

Куралдарым

Бычак, камчы, теспе сыяктуу нерселерди колдонбойм. Төлгө салбайм, оорулуунун тамырын да кармабайм, кишини карап туруп эле айта беребиз. Айтканы боюнча айтып кете беребиз. Бир ишти аткарбасак, «Жок, балам туура эмес кылып атасың, бул жакка бар», - дейт. Ал жакка барабыз. «Жок, балам аны жебегин», - дейт, аны жебей коебуз.

Тажрыйбамдагы бирин-экин окуя

Бир жолу бир ыйык жерди кармаган адам бир кызыктай болуп калыптыр, каштары бүт апапак. Белинен ылдый кыймылдабай калган. Анан замбилге салып мага алып келишти. Мейли кирсин дегенде эле, баягыны төшөккө салып келатса, түсүн көрүп да корктум: “Ушундай адамды кантип бастырам, эми кантем, өлө турган адамды кантип мен кабыл алам, ал мага үмүт кылып келиптир да. Кантип ага жооп таап берем?”, - деп ойлонгучакты болбой эле, жогору жак менен байланыш болуп кети. Байланышта мага бул оорулуу адамдын жанындагы булакты, аппак жыланды, ал жыландын оролуп турганын көрсөттү. Кыргызчылыкты моюнуна алышы керек. Келгенден кийин үч күнгө чейин азап болду, «тоба кылдым, тоба кылдым, бул баспаган адамды үч күндө кантип бастырам» - деген ой келди.

Анан өзүнө булакты айтсам, «Туура, булагыбыз бар эле, көчкү жүрүп жаап калган», - дейт. «Анда үйгө кабар бергиле, ал жерди ачышсын, кан чыгарып коюшсун», дедим. Кудайга шүгүр, үч күндөн кийин айыгып чыгып кетти. Ал эми врачтар аны адам болбойт деп ооруканадан чыгарып койгон экен. Аларга менин илимдеги шакирттерим жолугуп калып, мени айтышыптыр. Ушундай жолдор менен айыктырат дегенинен үмүт кылып, 400 чакырым алыстыктан бери алып келишиптир. Кээ бирлери: «Өлө турган адамды жөн эле өлтүрүп койбойсуңарбы», - деп да айтышыптыр. Ага болбой атып алып келишиптир. Азыр кудайга шүгүр, он жыл болду, жашап жүрөт. Ал киши көрбөйт, өзү карыган кемпир. Бети кыпкызыл болуп, азыр жайлоого да чыгат. Балдары, кыздары мугалим, жогорку деңгээлдеги кемпир. Башка эч нерсе деле кылбайбыз, жогорудагы сыяктуу, жөн гана оорулуунун жолун таап беребиз, анан сакайып кетет. Кээ бир ооруларды дары чөп менен сакайтабыз. Догдурга да барбайт, кыргызчылык да кылбайт. Өзүм чөптөн дары жасабайм, кээде мага колдоочуларым оорулууга берчү чөптөрдү айтып калат. Сибирское здоровье деген бар го, ошонун дарылары бүт чөптөн экен, мен ошолорду сунуш кылам. Ал эми өзүм жасаганга убактым жок.

Ак кандарды сакайтканым болду, башка айыкпас ооруларды сакайтканым болду. Мен эмес, эми алланын буйругу менен жол берген адамдарды сакайттым.

Бир кыз ашказанынан операция болгон. Мен билбейм, аны дуба менен жасайм да. Анан ал кыз башка дагы бир жолу сырकोлоп, ооруканага түшүп калыптыр. «Сен операция болгон экенсиң, тышында тигиш жок, бирок ичинде операция болгондой тигиштер турат», - деп догдур айтыптыр. Анан дагы бирөөнө он эки эли ичегисине операция жасаган экенмин. Москвага барып калып, кайра ооруп, аппаратка текшерилгенге түшсө, врачтар: «Ичинде тигиш бар, ал эми сыртында тигиш жок, бул операция кантип жасалган?», - деп таң калган экен. Бизде мындай окуялар көп болот

“Роза апа” дешет

Мени Ошто “Роза апа” дешет. Роза апа деп мен өзүм айттырган эмесмин, менин бир окуучум байланышка түшүп, «Апа» деген жазуу маңдайыңызда жазылып турат, сизди «Роза апа» деп айтыш керек экен», - деген. Анан мен койгулачы деп көңүл бурган эмесмин. Анан бир эне шыпаа таап сакайып кетти. “Төрт кызым бар, сени бешинчи кыз кылам”, - деп калды. Мен: “Мейли, мен кызың болом”, - деген деле жокмун. Анан кетем деген күнү баягы эне баспай калды. Анан эмне болду деп изилдесек эле, баспаганы «Апа» дебегени үчүн болуптур. Мага жогортон: «Сен көңүл бурбай атасың», - деди. Анан энени чакырып, шартты айтсам, ал: «Апа деп айтам», - деген күнү басып кетти. Ошо боюнча

баары апа дешет. Мага көбүнчө мусулмандар келет, орустардан да буту баспай келип сакайып кеткендер болот. Бирок, мен орустарга илим бербейм. Алар жөн гана дарыланып кетишет.

Саясат

Бир кызым бар, күйөө балам - мазарчы. Илгери эл деп жүрө берген экенмин, былтыртан бери өзүм үчүн зыяратты аткарышка туура келди. Манжылы-Атага барсак: «Коомду токтот дагы, эми кудай кыл. Элдин тынччылыгы боюнча аткаргыла», - деди. Тополоң болоордон бир күн мурда байланышым боюнча: «Согуш болот, кан төгүлөт, кудай кыл», - деген. Анан мен: «Бакиевдер чыгабы?», - деп сурасам, «Бакиевдер эмес» деп койгон. Ал эми мен өзбек-кыргызды ойлоботурмун. Анан эртеси эле тополоң болбодубу. Анан кайра байланышка чыгып: «Муну ким уюштуруп жатат?», - деп сураганымда, «Сакалдуу, ак сакал адам уюштуруп атат», - деп, чоң, далылуу кишини көрсөтүп койду. Анан аркасынан, чапан кийген, башка мамлекеттин кишисин көрсөттү. Кийин телевизордон уюштургандарды көргөздү го, ошолор болгон да, ошолор кирип келатканын көргөм. «Ушул адамдарды эмне кылыш керек?», - дегенде, «Эл кудайы кылып, касиеттерди киргизгиле», - деди. Ошондой аткардык. Кичине басылгансыды, эми дагы аткармай болуп калдык. Кудай буюрса эми барып аткарам.

Алмакан Бекова

Көзү ачык, элдик дарыгер

АДАМДАРДЫН ПЕЙИЛИН ОҢДОШ КЕРЕК

Тагдыр

Мен алты айлык кезимде атам өлүп, бир жарым жашымда апам турмушка чыгып, мени өгөй атам батырбай, балдар үйүнө тапшырып жиберешкен. Интернатта кудай жок деп окутчу. Мен алтынчы класста окуп атканда бирөө ала качып кеткен. Анан анын соту болуп, мен сүйүп калып, өз каалоом менен күйөөгө чыктым кылып бүтүрүшүп, мына-мына күйөөм менен жашай баштаганда, башкасы болду. Мен тилим чыгып, эс тартканы эле колдоочулар менен сүйлөшүп баштагам. Кишилерим менен сүйлөшсөм, «бул жинди экен» деп кайындарым психооруканага жаткырышты. 1970-жылдан, 6-классымдан баштап 15 жыл ошол жакта жаткам. Анан кийин арак ичсе көрүнбөй калат деп арак ичтим. Төрт жыл такыр шал болуп жатып калдым. Мен мындайларга такыр ишенчү эмесмин. Анан күйөөм бир табыпка алып барды. Энеси болсо да күйөөм мени таштаган жок. Кайындарым эле психооруканага алып барып таштап койчу, бирок күйөөм шал болуп жатканда да карады. Бирок экөөбүз балалуу болгон жокпуз. Кийин мен ага кыз аял алып берип, өзүмдөн көп жаш кичүү башка күйөөгө тийдим, бирок аны менен аз эле жашадым.

Шал болуп жатканымда ошол алгачкы күйөөм Касиеткан айымга алып барган. Ал өзү Ташкенден болот. Бирок Ошко эл көрүп барып калыптыр. Ошол апа көргөндөн кийин баягы кетип калган абышка кайра келген. Ал келгенден кийин эле бастым. Өзүнүн ырым-жырымын кылып чыгарды. Чыгаргандан кийин эле, ошентип 32 жашымда кыргызчылыкка түштүм.

Дегеле биздин тукумда бул нерсе башынан бар экен. Менин чоң энемдин бир тууганы Икрам максым илгери Куршаб дарыясын тескери агызган дубакөй адам болгон экен. Ал анча-мынча адамдарды эшекке айландырып койчу экен. Чоң энем өлгөндө анын сөөгү Өзбекстан Республикасындагы Кува деген шаарга коюлуптур, анын көрүстөнүнөн булак болуп суу чыккан экен. Ошол жерге төрөбөгөндөр барып сыйынып турушат. Атам өзү Өзбекстандан болот.

Касиетти таануу

Кийин менин тагдыр буйруп чет өлкөгө чыгып кеткеним аябай жакшы болгон экен. Көп нерселерди окудум, ар бир адамдын колдоочусу болоорун билдим.

Кыргыздар эмне үчүн өнүкпөй атабыз, мунун баары пейилге жараша нерсе экен. Ар бир кишинин өзүнүн касиети болот экен, касиети жок эч нерсе болбойт экен. Ар бир дарактын өзүнүн касиети болот. Керек болсо эшектин да касиети болот. Биз кыргыздар ошол өз касиетибизди кармана албай жатабыз.

Мага устатым биринчи гусулдун дубасын үйрөттү. Дуба окуш керек экен. Эгер аны окубасаң, миллион сууга жуунсаң да сен таза эмессиң. Нике кыйганда деле молдолор гусул үйрөтүш керек. Кызга жеңеси үйрөтөт. Эгер гусул окубасаң, харам деп коюшат. Этек кир токтогондо өзүнчө гусулду окуш керек. Анан кийин намазга жыгылат экенсиң. Ар бир намаздын өзүнүн касиеттери, кызык жомоктору бар.

Мисалы, мен жөн ооруп калган жокмун. Менин ата-бабам колдонуп келген нерсени балдарынан эч кимиси колдобой, албай, анан сени мойнуңа алганга аргасыз кылат экен. Мисалы булар бомждорго, алкаштарга барбайт. Кандайдыр бир жакшы, таза, өздөрү сүйгөн бир адамдарды кармап алып, бийлейт. Эркек менен жашаганга жол бербейт, менин түшүнүгүмдө. Себеби мен бардыгын практикадан өткөрдүм. Мен ушундай кыйын жол менен бардым. Элге окшоп жөн жерден эле чыга калган жокмун. Дубалардын ар бирин практика жүзүндө текшерип көрдүм. Кайсы дубаны кайсыга окуш керек. Мисалы мен биринчи баштаганда чынжыр менен байлап келген жиндилерди карачумун. Себеби мен өзүмдүн касиетимди өзүм биринчи билишим керек да. Максат эле акча алыш эмес, мен кандай адамдарга жардам бере алам? Кылган ишиндин натыйжасы болуш керек. Андан кийин шал болуп баспай калгандарды көрө баштадым. Дубаларды устаз (устат. – Айгине) үйрөттү. Ошто Шейит-Дөбөдө устаздын үйүндө алты ай жүрдүм. Чаткал районундагы Тастопиян, Ыдырыс баба ж.б. ыйык жерлерде чилдеде отурдум. Жалгыздап гана барып отурдум. Себеби топ дегенди устазым жининдей жаман көрчү. «Топтошуп жүргөндөр - кудайдан жөө качкан адамдар, андай болбош керек», - дечү. Мен, мисалы, ар бир кишини жеке кабыл алам. Көрүнгөндү шакирт кылып чыгара бербейм. Үч шакиртим бар. Бишкекте бирөө бар. Орустардан бирди чыгардым. Аларды болгону жолго салып койдум, бирок, алар өздөрүнүн деми менен чыкты, Кудай бирөө.

Кыскасы, менин чет жакка барып билгеним ушул – ар бир адамдын өзүнүн касиети болот экен. Касиети жок эч ким жок. Ар бир адамдын колдоочусу бар, колдоочусу жок эч ким жок. Анан колдоочуң бар экен десе эле менин көзүм ачылыш керек экен деп түшүнбөш керек. Анан көзүм ачылыш керек экен деп, билсе деле, билбесе деле дарылай беришет. Ошондуктан биз, көзү ачыктар, ишенимге кирбей калдык.

Мен өзүмдү бир гана кудайга табыштап коём. Мени кудай гана колдойт. Эч кимден жардам сураган эмесмин, бир гана кудай жардам берип келатат. Көпүрөнүн түбүндө жаттым, көчөдө жаттым. Эч ким мени колуман тартып тургузуп койгон жок. Чет өлкөгө чыкканда дагы: «Кудай, аман-эсен колдо, мен сага өзүмдү тапшырдым», - дечүмүн.

“Эй Россия, Россия, бир боор энем...”

Россиядагы көзү ачыкмын, элдик дарыгермин дегендердин арасына менин биринчи баргандагы максатым эмне болду? Менин касиетим «сүф» деген демимдеби, же көзүмдөбү, сүйлөгөн сөзүмдөбү, менин кайсыл жеримде? Мен ошону изилдеп таптым. Адам эң биринчи психолог болуш керек. Адамдын оюн окуп айтып беришиң керек. Ошону сен ишендире алсаң, анан гана аны айыктыра алат экенсиң. Ишендире албасаң, сен миллион сүфүлөсөң дагы айыктыра албайсың. Чет өлкөдөн алкаштарга суутманын дубасын окудум. Дуба менен аракты калтыртса болот экен. Ошого мен мажбур болдум. Себеби, орусчаны билбейм, кыргыздарды эптеп-септеп айыктырсам болду дей берсең болоор, балким, бирок ал жакта анте албайсың. Дегеле ал жакта көзү ачыктарга бийликтин мамилеси такыр башкача. Анатолий Александрович деген киши дүйнө жүзү боюнча мен-мен деген көзү ачыктарды чогултуп, окутуп турат.

Мен ошентип эл дарылап баштагандан кийин, атайын офис ачып беришти, батир менен камсыз кылышты. Лицензиям да бар. Биринчи Новокузнецкиге бардым. Кийин анан Екатеринбургда окудум, Москвадан иштедим. Бардыгын электен, калбырдан өткөрүп, кудай деп жүрөм.

Россияда Тольяттиде бир офисте кишилерди кабыл алып иштеп аттым. Орустардын бир кара, бир ак магы жана көзү ачыгы келип калды. Тольяттиде машина завод бар, ошол жерде көп кишилерди кыскартуу жүрүп жаткан. Кыскарган кишилер баланчанчы күнү митингге чыгабыз деп бир жума мурун чакырыктарды жазып даярданып жатышкан, ошону уккам. Баягы үчөө келип: «Алмаш, сен бизге офисинди берип турасыңбы? - дешти. Эгер сага кызык болсо отуруп көр», - дешти. Анан алар өздөрүнүн билгендерин сууга, топуракка, кагазга (ал жакта арча дегенди иштетпейт экен), анан гезиттин бетине салынган кичинекей тузга жасашты. Анан Тольятти шаарына ошол сууну чачып чыгышты. Кандай жол менен чачышты, билбейм. Топуракты да бирдеме кылышты, баягы газетаны өрттөштү. Ошондон кийин ошол боло турган митинг болгон жок. Ошол кыскарган адамдар кыскарып эле кетишти. Мен ошону өз көзүм менен көрдүм. Ошентип биз дагы кандайдыр бир жол менен тазалашыбыз керек. Биздики эмне үчүн ишке ашпай жатат? Биз, көзү ачыктар, бириге албай жатабыз. Мисалы, мени кыйын чыкпасын деп сен жамандайсың. Сени кыйын чыкпасын деп мен жамандайм. Кыргыздардын дагы бир мындай адаты бар, кан чыгарыш керек, жылкы союш керек дешип эле, өзүбүз жарыбай жатсак, тынымсыз кан чыгара беришет, бизге мындайдын эмне кереги бар.

Турмуштан мага эмне керек?

Мен Кыргызстандан бирөөдөн жардам сурабайм. Буга чейин менин машинем, үйүм, жеке бизнесим болгон. Атам өзү жөнөкөй киши эмес. Мен атамдын жалгыз кызымын. Анын байлыгы бүт мага калган.

Мен Кыргызстанга келген себептерим, менин максатым борбор ачыш эмес, элдин ар биринен акча алыш эмес, менин максатым – келген элдерге кандайдыр бир жардамым тийип, ошол адамдардын менден шыпаа табышы. Мага кыргыздардын эч кандай жардамынын кереги жок.

Ал эми тигил жакта колундан эмне келет, ошону аныкташат, ошону издешет. Кандай өзгөрүүлөр болуп жатат, кандай натыйжа чыгып жатат, ошолордун бардыгын көз салып карап турушту. Чет өлкөлөрдө чоңдордун бирден кара магиясы, ак магиясы жана айтып берүүчүсү бар. Биздин кыргыздар ишенбейбиз да. Кыргыздардын дагы бир жаман жери – мен сени жамандайм, сен мени жамандайсың. Болгону жаман гана жагыбызды издейбиз. Эч качан жакшы жагыбызды издебейбиз. Бирок ар бир адамдын жетишпеген жагы толтура болот экен. Биз аны капарыбызга албайбыз. Биз эгер адам болобуз, өсөбүз, өнүгөбүз десек, бир нерсеге жетишебиз десек, адамдын жакшы гана жагын издешибиз керек. Ошондо гана ошол адамдан жакшы нерсени издеп, таап, пайдалансак болот. Мисалы, бир адамга «Сен жиндисиң, жиндисиң» дей берсек, ошол адам жинди болуп калат. Ошон үчүн биздин жетишпеген жактарыбыз толтура.

Ванга: «2010-жылдын башталышында кризис болот, анан майда-майда элдердин арасынан нааразычылык башталып, дүйнөлүк деңгээлде согуш болот», - деген. Ошон үчүн Ванганын шакирттери, орустар тез-тез көзү ачыктарды чогултуп, жыйындарды өткөрүп турат. Талашып, тартышуудан чоң, жакшы нерсе жаралат. А бизде талашсак, урушуп, тытышып, тебишип кетебиз. Мисалы, мен билбегенди сен билесиң, сен билбегенди бул билет. Чогулуп отуруп, жакшы бир сүйлөшүп, акырын чечсек, жакшы нерсеге жетишебиз. Биз андай эмеспиз. Бизде такыр башкача. Көрө албастык деген өнүп-өрчүп кеткен. Ал аз келгенсип, алдым-жуттум болуп атышат. Бизди чет өлкөдөн бирөөлөр келип басканы, керек болсо, өз элибизге кул болгону турабыз. Мына ушулардын баарын мен менин сүйлөгөнүм жазылган бир диским бар, ошондо айткам. Биздин ата-бабаларыбыз бизге кандай сонун заман куруп берип кеткен. Ал эми биз балдарыбызга эмнени калтырабыз? Эртеңки күнү биз келечек муунга таш-талканы, чаң-тополоңу чыккан чөлдү

калтырабызбы? Адам өлтүрүү сыяктуу жаман нерселерди үйрөтүп салдык. Жаштардын алдында бир милдетибизден кутулуп, кандайдыр бир жолду табышыбыз керек.

Мен киммин?

Мен өзүмдү дубакөймүн деп эсептейм. Себеби, мен дубама ишенем. Мисалы менин тишим ооруп атса, тиштин дубасын окуп, дем салып койсом, тишим ошол замат басылат. Дуба исламга тийиштүү нерсе. Мен исламды карманам.

Менин жайнамазым, теспем ж.б. бар. Отуруп транска кирем. Өлө турган киши болсо, миллион акча алып келсе да мен карабайм. Себеби бул баары бир өлөт, жардам бере албайсың. Ал кудайга керек. Анын башын тегеретиштин кереги эмне. Врачка бара турган болсо, айтам врачтан айыгасың деп. Башка көзү ачыктан айыга турган болсо, башкасына бар деп айтам. Болгону менден шыпаа таба турган кишилерди гана кабыл алам. Бардыгын эле чекесинен кабыл ала бербейм. Анан кээде «адам тандайт» деп айтышат. Кыргыздарга бир гана жалган айтсаң жагат экенсиң. «Абысының дубалап коюптур, аны чечип берип, абысыныңды дубалап берем, апкел» десең алтын сөйкөсүн сатып алып келет экен да. Мисалы, ошентип айткандын өзү күнөө. Ошого ишенип алышат. Ошондойлор гана жагат кыргыздарга. Чындыкты чыркыратып айтып, сен деген мындай-андай десең, жакпайсың.

Жанагы буюмдарымдын тарыхын айтсам, устазым өлүп баратып мага жайнамазын, теспесин таштаган экен. Анан тагамдын камчысы, Куран китеби бар. Ошолорду сактап, колдонуп жүрөм. Мен негизи жиндилерди айыктырам. Шал болуп ооругандарды, тилин чайнап алган кишилерди дарылайм.

Кыргызчылыкта жүргөндөргө бала буюрбайт деп коет. Кейийт экенсиң, мен өлсөм, дүнүйөлөрүм, машина, тамым кимге калат? Бир кыз багып алгам, азыр жетинчи класста окуйт. Бирок чет өлкөгө кеткенде, бир сиңдим бар, ошого таштап кеткем. Келсем, кызым мени жакшы тааныбай калыптыр, азыр деле шартка байланыштуу кызымдын жанында дайым биргемин деп айта албайм.

Тигил жакка барганда кайтаруу менен жүрөм. Алардын бир жакшы жери, сырды тышка чыгартпайт. Биздин көзү ачыктар баарын айта берет. Мен ошону эң жаман көрөм. Ар бир адамдын өзүнүн сыры болот. Ар бир адамдын жетишпеген жактары болот. Биз кудай эмеспиз. Менин дагы өзүмдүн жетишпеген жактарым, күнөөм толтура. Адамдын ары жагында көрө албастык деген нерсе орноп, отуруп калган. Көрө албастыкты чыгарып, жан дүйнөсүн тазартып, адамдардын пейилин оңдош керек.

Мавлюда,

Элдик дарыгер.

ЭКИ ЖОЛДУ ТЕҢ АЛДЫМ

Алгачкы белгилер. Бала түйшүгү

Өзүм 2001-жылдан бери ушул ишти аркалап калдым. Карач совхозунанмын, Кызыл-Суунун келинимин. Орто билимдүү медикмин, фельдшер-лаборантмын. Областтык ооруканада иштеп, оорулууларга аралашканда бул касиет мага келди окшойт. Оорунун айынан алты жыл азап эле чектим. Таптакыр күнгө баса албай, акыркы күндөрү жатып эле калгам. Кичинекей уулум анда беш жашта болчу. Мен иштен келгенде ошол уулум кармаса, укаласа гана жеңилдечүмүн. Көрсө ал уулума мендеги жүктүн баары эле түшө бериптир. Баламдын көзү кадимкидей эле көрбөй калган. Врачтар астегматизм, меопия деген диагноздорду коюшту, дарылашты, көз айнек жазып беришти. Бирок анда

деле “көз айнектен деле көргөн жокмун” деп ыйлап турчу. Ушунун көзү эмне болот деп тынчсызданып жүрүп, менин жумушумдагы бир эже кызынын дагы ушундай меопия болуп, көзү көрбөчү экендигин айтып, бир жакка барууну сунуштады. Эгер макул десең баралы деди. Ошол киши менен устатым болуп калды. Азыр ал кишинин көзү өтүп кеткен, аныкында 21 күн болдук. Колунда күчтүү биотогу бар ошол адам баламдын көзүндөгүнү тартып алды. Күндөн-күнгө жылыш болуп, досканы көрбөй атам деген, жолдон өз алдынча өтө албаган балам маршрутканын номурун көрүп, кадимкидей жакшы болду. Жакшы болгондон кийин дагы балаңыз аркылуу сиз касиетиңизди алышыңыз керек дегенде, мен качтым. Өзүм медик болуп туруп, бул туура келбейт экен. Анан качкандан үч ай өтпөй катуу оорудум. Ооруганда кандай, болгону аллергия болдум. Ичтен ысыкты, энергияны чыгаргандан кийин, эзилген курут сыяктуу ачуу нерсени ичпеш керек экен. Аны мага эскертишкен эмес, ичкенде эле туюк шишип кеттим. Жүрөгүм ысып, температура берди. Өзүмдү билип-билбей калдым. Интенсивный блокто үч күн жаттым, дээрлик оо дүйнөнү көрүп эле кайттым. Жүрөк кадимкидей эле согот экен, бирок өзүмө келбептирмин. Туугандарымды чакыртышып, алар алып кетебиз деп жатканда, өзүмө келиптирмин. Ошондогу көрүп атканым мага түш сыяктуу болуп калды. Төрт аксакал киши мени кадимки жыгач себетке салып, жогору көтөрүп баратышат. Сулайман-Тоонун башына жетейин-жетейин деп калганда, майда жамгыр бүркүп, булутка жетейин деп калганда, кичинекейден күкүмдөп, “ой, оор экенимди билгенден кийин, мени темир табытка эле салышса болмок, эми түшүп кетем, эми түшүп кетем” деп жатып, бир убакта сыдырылып түшүп, таштын үстүнө катуу отуруп калдым. Жамбашым кадимкидей ооруп, ойгонуп кеттим. Көзүмдү ачсам, “өзүнө келди, келди” деп жатышат. Булутка жетейин деп калган кезде, жанагы үч күн ошондой комада жаттым. “Сендеги нерсе касиет экен, албасаң болбойт” деп айтышты. Анан кайра жанагы аялга бардым. “Касиетиңиз бар, кайра кайрылып келесиз”, - десем болбойсуз деп күлдү. Алыңыз деди. “Алса алайын, бирок Россияга Петропавловскиге соодага кетейин деп жатам. Уруксат бериңиз”, - деп кайра-кайра бара бердим. “Жок, сени адамдар менен көргөзүп жатат, адамдардын арасында болушуң керек деп жатат”, - дейт.

Аян

Ага чейин эле аяндарды көрүп жүргөм. Бир көлдүн суусуна жуунуп атабыз, о дүйнөдөгү бейиштин суусуна жуунуп жаткандыгыбыз айтылып жатат. Жанагы радиоузелден реклама берип, жарыялап атат. Азыр араңыздардан адам тандалат деп. Анан ий мени көрүп калбаса экен деп, эңкейип жашынып турсам, кадимкидей эле Владимир Ильич Ленин келатат. Типтирүү. Ошол таш так менин чекеме тийип жатпайбы. Анан мени тандап кетишти. Жээкке алып чыгып, жалаң бүбү энелер экен, ак көйнөк кийгизип, башыма жоолук салышты. Эми кулдук кыл деп аташат. Мен “кулдук, кулдук”, - деп жатам. “Поле чудестин” коробчасындай эки нерсенин бирин танда дешет. Кайсынысын алсам, оң жагын алайын дейм. Коробканын ичинен жаңгак чыгат, кабыгы аарчылбаган. Эми ичин ач дешти. Ачсам, белгисиз бир тамга чыкты, X сыяктуу. Анан: “Ой, мунуку халва экен, мунуку халва экен”, - дешет. Кийин түшүмдөн аян алгандан кийин дагы айтсам, устатым мени кое берген жок, карманасың деп. Алгач өзүңдүн дасторкондошторунду карайсың, анан кошуналарың келет, анан эл келет деди. Мен көнбөдүм. Чындап эле дос-жоролорубуз келди, кыздары келишти. Мындай кармап койсом эле, тобо кылдым, бардыгы сакайып кетип атышты. Көзгө көрүнбөгөн сыйкырдуу күчтөрдүн иштегени да. Анан кошуналарыбыз келет деди. Кошуналарыбыз орус, уйгур, татар, тажик болсо, булар кантип келишет деп жатам. Бирок подъезддегилер бүт келди. Кадимкидей тазаланышты. Кийин анан башка бирөөлөрүнө айтышып, тааныштары дагы келе башташты. Ошончо эл келсе, булардын тынчын албасын, өздөрү түшүнсүн дедиби, колдоочуларым өздөрү ээрчитип келип, киргизип кетип жатышты.

Акзиректин төрөлүшү

Ошентип, бир бөлмө үйүм бар болчу, бир уул, бир кызым бар эле. Өзүм он эки жыл төрөбөй жүргөм. Көрсө ичтеги ысык энергия топтолгондо, урукту күйгүзөт дегенине ынандым. Бир жума, он күн, кайра эле боюмдан түшө бериптир. Кийин энергиямды расход кылып баштаганда боюмда болуп, Акзирек деген кичинекей кызымды төрөп алдым, азыр биринчи класска барат. Кызымдын атынан дүкөнүбүз бар.

Мага берилген ыкма

Ушул бир бөлмө үйдө отурам. Башка жерге рекламага жол бербейт, башка жерге иштегенге ынабайт. Мени өздөрү издеп келишет, өзүм эч жакка чыкпайм. Өздөрү ээрчитип келет. Отурам. Көргөнгө караганда, көбүнчө дарылоо жүргүзөм. Өзүм ооруканада иштеген үчүн, диагноз, ал тургай спермограмма, канча процент, ошонун баарын көрөм. Кайсы жерде кандай. Ошолорго карата, аталардын өзүн салам, көзгө көрүнбөгөн күчтөр өздөрү рухий операция жасайт. Ал тургай планетадан келген аталар кантип келди. Томография деген ошондо эле билчүмүн. Тандырдын оозундай жерден алып кирип кетип, майда шлангаларды ичине салып эле, ал тургай эки бөйрөгү отказ берип, рак болгон адамдар дагы жакшы болду. Тышкы бир касиеттүү күчтөр бар экендигине толук ишенип баштадым. Зобдорду кадимкидей көз алдымда жасап жатышты. Кадимкидей көз алдыбызда өлүп тирилди. Мыскал деген эженин моюнундагы зобду алып жатканда, үй толгон адам тапырап качып жөнөгөн болду. Өтө турмуштан кыйынчылыкка кирип кеткен эже эле. Ошентип, көзүм жеткенден кийин, аталар өздөрү жолунду иреттеп барат экен.

Зыяраттын башталышы

Андан кийин анан 2008-жылы 4-июлда аталардын башынан ушундай аманат алдым, зыярат кыласың деген. Ойлоп жүргөм, Кыргызстанга эле зыярат кылам го деп. Жок, алгач Казакстанга Арстанбап-Атага барышым керек болду. Бизден башка кандай Арстанбап-Ата бар экенине кызыгуум болду. Кордойдон, Кербен деп коет экен, казак туугандар менен чогуу ПАЗик автобус менен чыктык. Чыккандан баштап кысылдым, баш ооруйт, көңүл азат. Эмне болуп атканымды билбейм. Ушул адамдардын биринин жүгү барбы дейм. Кел, кармалап коеюн деп же өзүм айта албайм. Жеткен жерге чейин жетели деп кетип атам. Улам автобуска жанаша бир жаш кыз чуркап калбайт. Ушул жерде бир авария болуп, ошондо өткөн кыздын бири экен деп коем. Улам куран окуйм, же ал калбайт. Анан жанымда отурган казак келин эмне эле кайра-кайра куран окуп атканымды сурап калды. Мен болгонун айтсам, баары эле “Айшабү апа, Айшабү апа” дешип бата кылып калышты. Ал ким, тааныштыгым деле жок. Жолдон Меркеге жетип калган. Жайык тоонун үстүнөн карегер атын минип, тебетейин кийип, ошол ата тосуп чыкты. Бул ким? Изилдеген деле жокмун, куран багыштап гана койдум. Ошентип Таразга барып жаттык.

“Ак үмүт” деген ысымдын берилиши

Ошентип анан эртеси Арстанбап-Атанын башына барганда, ушундай бир буркурап ыйладым, токтоно албай. Жакыным өлгөндө дагы андай ыйлаган эмесмин. Көрсө арбактын батасын алып бере турган ак куу кыздар болот экен. “Мындан кийин сен үнүң менен элге кызмат кыласың. Эки элдин – арбак менен адамдардын көпүрөсү болосуң. Сага Ак үмүт деген ат берилди”, - дешти. Ошондо аян алдым. Ушул эле асманда чоң боз үй тигилип турат да, эки чыйыр жол турат. Мен кайсынысына барам десем, сен эки жолду тең аласың дешти. Эмчилик дагы, ата жолун дагы. Ата жолу – арбактын аманатын аткарчу жол. Мен корктым, адашып кетпейминби деп, өзүңүз иреттеп бериңиз деп аталардан

сурандым. Кийин анан мен ошол жерде жүрүп, акыркы батаны алып жатканда, “эмки айдын жүзүндө 17 пенде менен башыма кайра келесиң”, - деди Айшабү апам. Кыргызстандан эл 17 киши кайдан пайда боло калсын деп ойлодум. Бирок ошол жолго келээрим менен эле, өзүмдүн шакирттерим бизди да барып кел деп, туптуура 17 киши менен кайрадан жанагы мазарга барып келбедимби. Ушундай окуяларды көргөн сайын улам касиеттерге, батага ишенип баштадым. Ансайын ишенимди дагы арттырды. Бата менен тазалаганды, бата тагдырды өзгөртөт дегенди сездим. Кийин ошол кыздарым менен барганда дагы касиеттерди берди. Өзүмдүн окуучуларымдан 20 ак куу деп коет экен, алардын дагы орду бар, алар дагы элдин кызматына түштү, өзүбүз аткарып жүргөн ишти.

Мазар касиеттери

Былтыр 20-декабрда дагы аян алдым. Сен Кыргыз жеринде Сулайман-Тоого зыярат баштайсың деди. Сага келип, ооруп, кыйналгандарды Сулайман-Тоодон башта дешти. Казактарда беш ата деп айтат, а сен жети атаны басып чык деди. Жети ата дегени: Сулайман Ата, Берешен ата, Султан Бабур ата, Асоф Бурхий ата, Курманжан датка эне, анан Рыспай аганы кошту. Анан өзүбүздүн устатыбыздын бабасы болгон Көркө болуп, мурда Сулайман-Тоодо шайык болуп өткөн Мадали уулу Табали дегенди. Ошону менен жети атанын башын көтөрдүк. Ошол жети атаны кыдырганда, өздөрүнүн физикалык белгиси бар. Муну баарына алдын ала дагы айтып коем. Берешен атанын алдына келгенде, кадимкидей белиң талыйт. Атанын башындагы таберикти алып, белиңе тагып, эм сураганда, анан кое берет, белиң басылат. Буга зыяратчылардын өздөрүнүн деле коздөрү жетти. Курманжан эненин белгиси, тамагың кычышкансып, белги берет. Тамагы ооругандар, айыкпай жүргөндөр табериктен алып, тамагына байласа, айыгат. Асоф Бурхий атаныкы көзгө эм берет.

Курманжан датка эненин батасын алдым. Ошондо минтип айтты: “Тобурлаган элинди топураптай, менин башыма жетпесең дагы, Алымбектин айылы менин айылым, ошол жерден кабыл алам зыяратыңды”, - деди. Алымбек датканын башына жабайын деп, анан ал шаардын борборунда, эл эмне эстеликке ак жаап жатат дебесин деп, атайын уруксат алып, Асоф Бурхий атанын башына жаптык.

Анарбаева Элмира

1968-жылы төрөлгөн. Жан дүйнө илимин изилдөөчү, дастанчы.

ЭҢ НЕГИЗГИСИ ИЧКИ ДҮЙНӨНҮ ИРЕТТЕШ КЕРЕК

Бирөөнүн кутун бирөө тартып ала алабы?

Мен энергияны тартып алат дегенге ишенбейм. Маселен, бирөөгө берилген манасчылыкты мен тартып ала албайм да. Мендеги касиетти дагы башка бирөө ала албайт. Мен жамандыкты жасасам да, өзүм үчүн жасайм. Себеби нур мага эле түшүп жатат да. Ошон үчүн өлгөндө дагы кошунаңа жамандык кылба, өзүңө сурагычакты кошунаңа сура дейт го. Жалгыз сурабай элге тегиз сура. Жалгыз сурасаң кичинекей болот. Тегиз элге сурап атсаң, жан дүйнөң ошончо кеңири болот. Эч убакта жолду кара дуба буубайт, жолуңду да тоспойт. Эч убакта жаман көрүп, жамандык жасап да, эч кандай бирөөнү жыга албайсың. Эгер, мисалы, бирөөгө жаман дуба окуган болсом, качан ошондой болот деп ойлоно берип өзүм кыйналып чыгам. Анан ошентип атып энергия мага сиңбей калат. Менде соолуп жок болуп, кырсыгуу кайра менде башталат. Мунун кимге кереги бар?

Мен киммин?

Мен өзүм бөрүнүн тукумунан болом. Анан Көк жал колдоп жүрөт. Муну эч кимге айтпай жүрсөм, бир көзү ачыктар көрүп койду. Кыргыздар эмес, башка улуттагы түрк аял көрдү. Себеби, бир жолу барсам коркуп кетип эле сүйлөбөй койду. Бирөөнүн жылкысын жоготуп аябай издедик. Анан күчтүү дегенинен ошол аялга барсак, сүйлөбөйт. Мен кеткенден кийин алар кайра барышса, айтып беришиптир. «Тигинин ити бар экен, ити келип эле бууп калды, мен сүйлөй албай калдым», - дептир.

Менин чоң атам жети аял алып, соодагер болгон. Бирден эле балалуу болуп, ошончо аял алса деле акыры бир эле кыз, бир баласы - менин атам калган. Ошондуктан кайра-кайра аял ала берген. Бирок, алар төрөгөн эмес экен. Анан Өзгөндөн келатып чоң атам жолдон авария болуп өлөт экен. Чоң энемди таштап кеткен да. Башка аялдары аны көмөт экен. Көмгөнү алып баратса, анан апам (чоң энеси. – Айгине) кошок айтып отурган болот. Ошондон «датка» деген атка конгон. Өзүнүн Паша деген аты болгон, датка, датка деп жүрүшүп, датка болуп калган. Чоң энемдин карышкыры болгон, мен аны билем. Мени киричелеп койчу дей берчүмүн апам. Мени жаман сүйлөбө деп көп тыйышчу. Чоң энем мен 5-класс окуп жатканда өлдү. Бирок, бир да жолу мага атамдын да, апамдын да колун тийгиздирген жок.

Чоң атам бийдин тукуму болгон. Чоң атамдын агасы, апамдын кайнагасы алтын, күмүштөр менен Кытайга качат экен. Ал убакта 1916-жылы апам жаңы келин болуп келген убагы. Баягы Кытайдын чегине жеткенде чоң энебиз (чоң апасынын абысыны. – Айгине) куржунду түшүрүп ийип, шарактап кетип, орустар угуп калат дагы, чоң атамдын агасын атып жиберип, алтын-күмүштөрдү алып, эки кемпирди айдап жиберет экен. Эсимде бар, чоң энем: «Баягы шалтурук жеңемдин айынан биз Кытайга өтпөй калганбыз», - деп мага аябай көп жомокторун айтып берээр эле.

Бала кезде оорукчан элем. Агарып эле, өлбөй, же калбай, араң эле жүрчүмүн, эч нерсеге чыдачу эмесмин. Кайсы күнү өлүп калат деп эле күтүп жүрүшсө керек. Чоң энем өткөндөн кийин, 7-класста экенимде, менде өзгөрүүлөр пайда болду, нормалдуу адамга окшоп калдым.

1990-жылдан баштап көзү ачыктар өзгөчө күчтүү чыкты эле. Менин өзүмдүн апам дагы “кыргызчылыкты ал” деп аябай асылышты эле, бирок апам «көзү ачыктарга ишенбейм» деп такыр албай коюп, 1996-жылы 51 жашында, мен анда 30да элем, кан басымы көтөрүлүп, дүйнөдөн өтүп кетти.

Апамдын көзү өткөндөн кийин күнү-түнү менен кырк сегиз күн уктаган жокмун. Мени басып жатып алышты. “Баягы келатат, коркуп атам, өлгүм келбейт!», - деп эле кыйкыра берчү экеним. Анан отуз сегиз күн отуруп уктап калгам. Ошондо мен отузда болчумун. Апамдын кыркы чыккычакты күйөөм менен ажыраштым. Күйөөмдү жөндөн-жөн эле көргүм келбей койгон. Бир уул, бир кызым бар болчу. Атам деле макул болду. Апам өлгөндөн кийин эле күйүттөн ошентип жаман болуп кеттик.

Устат

1972-жылы туулган Кубаныч деген жигит болгон, кийин көзү өтүп кетти. Ал: “Көзүм ачык эмес, кайыптан көзүм ачылды, менин тегимден келаткан нерсе экен, бакшымын”, - деп айтчу. Ал араң ичкендерди эки күн, бир күн мурда билчү. “Сен тазаланып кел”, - деп көрбөй жөнөтүп жиберчү экен. Ошол жигит мага: «Мойнуңа албасаң, тозокко түшөсүң», - деди. Ал мага 1998-жылга чейин устаз болуп жүрдү. «Сиз Сулайман-Тоого чыгып кара кой сойсоңуз, аябай күчтүү көзү ачык болосуз, ушундай кылбайсызбы», - дечү. Мен ал учурда соода-сатык (коммерция) кылчумун. Антпей эле үйдөн балдарды эмдеп-домдоп жүрө берейин дечүмүн. Беш жыл намаз окугам. Бирок канчалык кудайга сыйынсам деле ишим жылышпай, турмуш кысталыштай берди. Бул 2003-жылдары болчу.

Устатым менин апамды көзү барында көргөн эмес. Бирок сүрөттөгөндө өзү көрүп, жанында жүргөндөй сүрөттөдү. Кызыл көйнөгүн, шурусун бүтүндөй айтып берди. Мен анын касиетине ишенчүмүн. Учурда ал Чүйдүн Байтик мазарындагы зыярат кыла

турган жерлерди курган. Азыр анын ордунда Бактыкан эже иштеп жатат. Ошол Бактыкан эже: «Кубанычка уу эле берип, оштуктар өлтүрүп койду», - деп калат.

Үй-бүлө

Кийинки жолдошумду Акылбек аке дейм. Мен турмушка чыгам оюмда жок болчу, экөөбүз иштешип эле жүргөнбүз. Аян аркылуу эле турмуш курдук. Ал киши да аян алат. Көзү менен көрбөйт, бирок көкүрөгү менен сезип турат. Ошентип турмуш куруп, эки кыздуу болуп калдык.

Жол издөө

2000-жылы соода-сатыкта банкрот болгондон кийин намаз окуп, канчалык кудайга сыйынсам деле ишим жүрүшпөй жүргөндө, базарда отурсам, 13 жаштагы бир кыз келиптир, арбактар менен сүйлөштүрөт экен деп калышты. Чоң энемди аябай сагынгам, сүйлөшкүм келип барсам, баягы 13 жашар кыз энемди айтып берип атат. Энемдин өткөнүнө 20 жыл болгон. Ал жети жылдан кийин төрөлгөн. Кремплин көйнөгү бар болчу, кара баркыт чыптама кийип жүрчү. Энем аябай кайраттуу болчу. Жоолукту аябай калың орочу. Таяк таянып жүрчү. Ошол кыз кадимкидей энемди сүрөттөп берди.

Анан чоң энем сүйлөп атат. Энем мени Элиш деп эркелетчү, аны тиги кыз билбейт да. Анан энем менен сүйлөшүп, аябай ыйладым. Кетээримде «Акыркы ооматың ушул, болбосо өлөсүн» дегендей эле кылып койду. Анан турмушта акчаны эле ойлойсуң да. Анан чоңураак акчам болсун деп, намаз окуп жүрдүм. Эки эле күндө көзүм ачылды. Экрандай эле ачылды. Мурун башкаларга барганда ачылчу эмес, көрсө менден күчтүү деп эле ачпай коюшчу экен. Кийин мен көп күнөө кылсам керек деп ойлоп, өзүмдү-өзүм алдап жүрдүм. Анан акырындап илим ала баштадым.

Илимге келүү

?-жылы 27-августта Алайдагы Зулфия деген кызга бардык. Ал аябай акырын сүйлөчү. Аны “аябай кылыктанат экен, жөн эле сүйлөй бербейби” деп ойлоп атсам эле ал мага кайрылып: «Эже, сиз бата алып алыңыз», - деп калды. «Ай-ий, ойлонбой эле койбой», - деп отуруп калдым. Киргенде көп нерселерди айтып берди. “Бир түрүндө аян аласыз, кыргыз элине кызмат кыласыз”, - дагы ушул сыяктуу нерселерди айтты. Ушунча да жалган айтабы деп таңгалып отургам. Оюмдун баары акчада болуп атат да. «Менин башымда кандай аппарат болмок эле», - деп карап турсам, мурда көзүмө көрүнүп жүргөн абышканы айтып калды. Ал абышка мен алтынчы класс кезимде түшүмдө сууга агып бараткан кезде тартып чыгып, эртеси турсам көзүмө көрүнгөн. Анан банкрот болгондон баштап, төрт жылдай көрүнбөй калган. Анан ошол абышканы айтып: «Бир сөөмдөй абышкаңыз келип ушуларды айтып жатат», - дегенде мен аябай чочуп кетип, селейип калдым. Оюмда: «Кечиргиле, акараат кетирдим», - деп кечирим сурап жаттым. Анан кабыл алып эле чыктым.

Чыгып алып эле досумдун туулган күнүнө ресторанга кетип калдык. Бирок мен такыр ичкилик, ачуу ичкен эмесмин. Ресторанга барып эс алып отурдук. Бирок «Келбей эле койбой, мен бүгүн бата албадымбы, ичкендерге аралашпай койсом болмок» деген сезим пайда болуп эле, чыгып кеттик. Ичкендер калды, ичпегендер акырын чыгып кеттик. Уктап калыптырмын, анан таңкы саат төрттө бирөө ойготуп атат. Ойгонсом экран турат. Экранда баягы биздин ресторанда жүргөнүбүз көрүнүп турат. Телевизордон өзүмдү-өзүм көрүп атам. Көзүмдү ачып-жумсам да кетпей койду. Ким калып калды экен деп карасам, он үчөөбүз. Шайтандын кулагын, куйругун башыбызга кийип алып бийлеп жүрөбүз. Туруп алып эле даарат алып, багымдатты окуп, Өзбекстанга товар алып чыкчу элем, ошол жакка чыгып кеттим. Барып, товарларды арзан-арзан сурасам эле, дыйкандар берип коюшат. Бергенде да үч эсе арзан беришти. Алып келип коюп, сата баштадым. Селейип эле жүрдүм. Кечээ мен араак ичкендердин жанында жүрбөгөндө шайтан баспайт эле деп атам. Анан соода кылгым келбей кетип калдым. Таңкы саат төрттө баягы экран дагы

көрүндү. Карасам Россиянын токоюнда учуп жүрөм. «Мен бир нерсе кылдым. Акаарат кетирдим», - деп отурсам апам жөнүндө ырлар келип, көкүрөгүмдөн чыгып атты. Мен мурун ыр жазмак түгүл ырдай да алчу эмесмин. Апам жөнүндө аябай көп ырларды жаздым.

1996-жылы күйөөм менен ажырашкан боюнча балам чоңоюп, төртүнчү класста, кызым үчүнчүдө окуйт эле. Мен болсо кайнагаларым аркылуу бир жатаканага вахтер болуп киргем. Ал жерде да спирт сата койчумун. Ошентип, бардык күнөөнү өзүмө алдым да, жатаканадан иштен чыктым, спиртни токтоттум. Сооданы да алып таштады. Кайра атамдын үйүнө көчүп бардым. Балдарымды атам багат, бары-жогун өзү каржылайт. 2000-жылдан 2003-жылга чейин окуп, көп нерсени алдым.

Илимдеги санаалаштар

Биз алган билим жөнүндө гезитке чыгарыш керек деп Бишкекке келгем. Келгенде Кадыр Кошалиев биз менен кошо жүргөн. Анда кайра мен базарга эле иштей берейинчи деп Якутияга жөнөп жаткам, такыр чыга албай койдум. Кичине тыйыным менен дагы эле базарда отурам. Кадыр аке жоолугуп: «Элмира, сен эмне болбой атасың, бизге кел, биз “Бата” деген коом ачып жатабыз», - деп уюмуна алып калды.

Аруулануу күнү

Мен ошондо аян алып, биринчи жолу Аруулануу күнү дегенди Сабира эже экөөбүз баштатканбыз, негизи бул жети жыл тең болушу керек болчу. Ошол биринчи жылы Чолпон-Атага бардык. Сабира эже өзү 500 сом чыгарып, Чолпонбек аке (Чолпонбек Абыкеев. – Айгине) акчам жок деп 1000 сом таштап кеткен. Ушинтип эле буюра берет экен да. Бул аян түшкөндө, союла турган малдын өңү-түсүнөн бери, 50 кил күрүч, май ж.б. керек деп азыктардан бери Эргеш акеге (Эргешбай Ажыбаев. – Айгине) аян түшкөн. Ал эми мага ургаачы эле мал союлат деп түшкөн. Чолпонбек Абыкеев болуп бул аруулануу күнүн Жети-Өгүздө өткөрдүк. Кийин сентябрда да өткөрдүк. Т.Керексизов 5000 сом берип калып, Көлдү бүт айланганбыз. Бул жерде беш кишиге аян түшкөн. “Беш эр жигит келет, Кыргызстанды көтөрөт” делип, Ч.Абыкеев, Т.Керексизов, Д.Сарыгулов, Б.Шерниязов, Р.Акматбаев дегендердин ысымдары айтылган.

Алардын аттарын эле айтып койдум, бирок өздөрүн тааныбайм да. Анан «Керексизов акча бербейт» деп чыгышты. Д.Сарыгуловго барсак: «Сейил багында мен өткөзбөйм, ал жер абдан жаман болуп калган. Башка жерде өткөзсөңөр. мен колдойм» - деп баш тартты. Б.Шерниязовго ким барды билбейм. Сабира эже экөөбүз Р.Акматбаевге бардык. Атасынын үйүнө барганбыз, апасы чыгып ыйлап, баласын айтып берип, (Акаевдин убагында эки баласы тең куугундукталып, качып жүргөн), биз бир кемпирдин үйүндө жатып калдык. Ошолор Р.Акматбаев жөнүндө, Тынычбек деген агасы экөө кантип чоңойгонун, элдерге кандай жардам бергенин, кандай балдар экенин, кичине кезинен баштап толук айтып беришти. Ал эми атасы болсо баласы Чолпон-Ата күмбөзүн салганын, өткөндөрдү эскерип, эстелик тургузганын айтып берди. Анан такси айдатып Чолпон-Атадагы күмбөзгө бардык. Ошол жактан мага аян түшүп калды. Бизге аксакал чал келди. Чолпон-Атамын деди. Мага чапан кийгизип коюптур. Оюмда: «Мен Оштукмун, ошон үчүн өзбек чапан кийгизип атат», - деп атам. Көрсө, төөнүн жүнүнөн жасалган тон атласка чапан болуп түшөт экен. Анан бизге: «Шар аккан суунун боюнда, кара таштын жанында, кызыл аска-зоонун түбүндө, чынар теректин жанында мен силерди күтөм», - деди. Биз аны каяктан издейбиз деп, сарсанаа болуп баштасак, баруу жолун айтып берген. Анан барсак, чын эле шар аккан суу, жолдо баратсак чоң кара таш, андан ары кызыл үңкүр, анын ичинде чынар терек бар экен. Дасторконго окшогон, адам отура турган таштар бар экен. Сабира эжеге дароо аян келди. Кымыз, таттуу ж.б. алып алганбыз. Ал жерден мага да аян келди. Аны дароо Сабира эже жазып алды. Келип, 16сында аруулануу күнүн баштадык. 31-августта ошентип Көлдө болуп калдык. Аян түшкөндү айтып койсо эле боло бермек беле деп эч ишенген эмесмин, бирок салынган төшөктөр, жайылган

дасторкондон бери Сабира эже, Эргеш акелерге аян түшкөнүн билгенде ишендим. Аян кандай түшсө, так ошондой болуп өттү. Ошентип Көлдү айланып келгенден кийин 35 миң сом берип, Т.Керексизов [утуп кетти](#). Калгандын баары баш тартышкан эле.

Чолпон-Атадагы сыр

Мен Чолпон-Атага барганда, узундугу он метрдей кара киши башымдан ылдый нур болуп мага кирип кетти. Мен кабыл алып тура бердим. Аны Болот деген аке көрүптүр. Ал менин атымды деле билбейт болчу. Баарыбыз сыйынып турганбыз. «Артың менен түш», - деди. Артым менен түшүп, отуруп калдым. Аябай корктум. Камчы, андай-мындайларымды талап алышкан эле, менде эч нерсе жок болчу. Анан Болот аке: «Мен ушул кызды тандайм, ушуга баары түшүп атат, Чолпон Ата ыраазычылыгын билдирип, жол ачты», - дегенде катуу чочуп кеттим. Андан келгенден кийин гана үч-төрт күн өткөн соң кишилерди арбак менен сүйлөштүрүп бердим. Мурун болсо ичимден ыр жазып, тышыма чыгарбайт элем. Үнүмдү чыгарып, түшкөн аянды айта алчу эмесмин. Ошондон кийин үнүмдү чыгарып айта баштадым. Бирөөнү арбак менен сүйлөштүрүп жатканда «Апаа» деп ыйласа, Кадыр аке (Кошалиев. – Ацйгине) мындай көрүнүштү өзгөчө окуя (сенсация) деп чыккан. Калыгул ата, Ормон хан менен сүйлөшүп жүрдүк. Бул багытта «Бата» коомунун эмгеги аябай күчтүү.

Манас дүйнөсүнө кирүү

Биз негизи Манас атанын эм-домун, ырымдарын жасаганбыз, көп нерсени жасагандан кийин Таласка барып калып, мен «Теңири Манас» деген китепти окудум. Ошондогу ырым-жырымдарды: Манастын кырк чилтени кандай болуп келди, Манастын төрөлүшү, атынын коюлушу - бардыгын мурда жасаган иштерибизде, аяндан көрчүмүн. Ал китепти окуган соң, үч ай Таласта Төө-Ашуудан өтпөйсүң деп камашты. Үч ай бүткөндөн кийин Төө-Ашуудан өтүүгө уруксат болуп, жарым жыл дегенде араң үйгө кеткемин. Ал ортодо «Батадан» байланыш үзүлүп калды, бирок, “Аалам” газетасына бизди көп чыгарды. Болду эми, телевидениеден чыгыш керек экен деген аян келгенде, телевидениеге мен барып Акылбек аке (жолдошу. Акылбек Мураталиев. – Айгине) менен таанышып калып, ал телевидениеге бүт тартты, камерага да түшүрдү. Кыргыздар эм-домун эле жасайт. Зульфия телеге деле чыгып айта алган жок. Болгону бир диски бар. Акылбек жыйырма мүнөттүк бир нерсесин бир эле көрсөтүп койду, калган маалыматтын бардыгы ачыкка чыкпай сакталып турат. Болгон маалыматтын баарын Зульфия (Алайлык маалымат алуучу. – Айгине) экранга берди. Ал эми кудайдын буйругу менен ошентип Акылбек экөөбүз турмуш курдук.

Оомат

Бизге көбүнчө илим жетишпейт. Көрө албастыктар көп болот. Манастын жети осуяты бар, адамда жети касиет бар экен: адамгерчилик, боорукердик ж.б., мына ушул жети касиетти адам тутунуп жүрсө, эч качан эч кимге жамандык каалай албайт.

Адамдарда эмне үчүн көрө албастык көп? Маселен, жанагыдай ыйык транска түшүп аткан адамдын деле пендечилиги бар. Ага илим жетишпейт. Илим деген нерсе аябай күчтүү. Себеби, мен муну өзүмдөн билем, анткени биринчи аян алып жатканда, менин дымагым аябай күчтүү болчу. Эч убакта адамдарды теңиме алчу эмесмин. Акчалуулар менен, жакшылар менен мамиле куруп жүргөн адамдын, өзүмдүн колумда бар болчу. Мен турмушка чыкканда жесир кемпирдин үйүнө туш болгом. Андай кордукка чыдаган жокмун. Колунда жок болуп, атам да кийлигишип атып, үч жылдан кийин ажырашып алгам. Кудайдын сыноосун көтөрө алган жокмун. Кийин соода-сатык башталып кетти. Соода-сатыкта өзүм таап, акчанын кулу болуп калган кезимде банкрот болуп калдым. Карап отуруп, акчалуу кезим менен акчасыз кезимди салыштырып, өзүмдү талдадым. Акчаң болсо адамсың, акчаң жок болсо, керек болсо туугандарыңдын да мамилеси бузулат.

Кийин бир жыл үч ай ээктенип жоолук салынып, мусулманча жүрдүм. Ээктенбесе, энергияны алат экен деген аян келген. Мага келген аянын бардыгын аткардым. Баягы чакчаңдап, чачымды кыркып, стиль менен жүргөн кыз элем, бир күнү узун юбка кийип, жоолук салынып чыккандан кийин, элдердин бардыгы эстеринен танып, канча адамдар мени ээрчип, өздөрүн оңдоп кетти. Ажырашкандар табышып, ичкендер оңолуп кетишти. Биринчиден мен намыс кылган жокмун. Ээктенип салынбаса энергия алынат дегенде, ээктенип салынбай базарга чыгышым керек да, кантип чыгам деп ойлонуп, дымагым күчтүү эле да, намыс кылып атсам, эки көзүм кыпкызыл болуп жаш агат. Жоолукту салынып койсом эле, баягы жоголот. Алсам эле кайра ошол секундда кайра башталат. Анан күзгүгө отуруп алып, өзүм менен өзүм сүйлөштүм: «Элмира, сен ким элең, ким болуп жүрдүң, сага ким жардам берди, эгер энең айткандай «Ооматың болсо карман, мындан эч нерсе болбойт», - деп туруп дароо ээктенип жоолук салынып, узун көйнөктү кийдим дагы, шарт көчөгө чыгып кеттим. Ар бир нерсени аткардым.

Аяндардын бири

?-жылдын 18-сентябры эсимде бар. Түлөө өткөзөбүз деп Алайга жөнөп калдык. Бир Газелде 18 адамбыз. 18 адам барып түлөө өткөргүлө деп аян түшкөн. Иши кылып эшикте отурсам, булут жаныма келди. Мындай карасам булут мага: «Ак жол сага, актыкты кармаган адам, эми адашпагын» - деп сүйлөп туруп, учуп кетти. Эми муну кимге айтасың? Өзүм муну кабыл алып, Акылбекке учкашып, Алайга ыйлап кетип баратам. Көрүнгөндү көрүп кетип атам. Барып кыргызча кийинип отуруп калдым. Бир маалда нур келип, ак боз ат минип, мени учкаштырып чыгып кетти. Зоого жөн чыкпастан, зоонун кыры менен түптүз чыктык. Менин көргөнүм боюнча зоонун башына дейре чыгып кеттик. Барып эле Зульфияга айтсам, «Сиздин ишиңиз оңунан чыгып, Теңир сизди кабыл алды», - деп айтты.

Кыргыздар

Башында «Алла» дедик, анан «Кудай» дедик, «Теңирге» өттүк. Көзү ачыктардын көбү эле «Биз кудайдын кулубуз» деп жүрүшөт, бирок кыргыздар кудайдын кулу эмес, кыргыздар – кудайдын кулуну. Көкүрөк күчүгү деп коет го. Ушундай десек эле башкалар чычалап атат да. Кудай тун баласын жакшы көргөндөй эле, кудай дагы кыргыздарды жакшы көрөт экен. Себеби кыргыздар айкөл, куулук-шумдугу жок болот экен. Маселен, биз деле балдарыбыздын куулук менен жүргөнүн эмес, болбурап, бош жүргөнүн жакшы көрөбүз го, ошол сыңары Кудай да кыргыздарды сүйөт экен.

Кыргыз алгач касиетти тутунуш керек, жети атадан бери келе жаткан касиетти тааныш керек. Мисалы, кайсы бир манасчыга Манас атам келет. Манас атанын осуятын аткарып кеткенге ал манасчынын касиети жетет. Бирок бул касиет ага гана келгендиктен, бул маалыматты толук жеткирип коюш керек. Мисалы, кээ бир көзү ачыктар: «Бул жасаганды кантип мен жасай албайын», - деп айтпай коюшат. Анан ар жактан кыса баштайт дагы, терс энергия чыгара баштайт. Арамдык күчөп кетет. Жанагы манасчыга Манас айткан оңойдой көрүнөт. А бирок башка таланты жоктор кыйналышат. Себеби бул талант ал манасчынын тээ сөөгүнө сиңген нерсе да. Кээ бир көзү ачыктар, маселен, ырчыга келип аткан талантты деле кызганып, менин колумдан кантип келбесин деп, бир ырчы, бир манасчы болгусу келип, элге берген касиетти кызганып, бардыгына өзү ээ болгусу келет. Ошентип ар кайсы жакка чарпылып атып, өзүндөгү касиет-кут качып кетет.

Жылкынын эти же нукура канга жетишүү

Мурдагы жылдары бизге жылкы сойдуртту. Эмне үчүн десем, кыргыздын хандары, бийлери жалаң жылкынын этин жеген экен, алар ошону талап кылат экен. Ал эми этти жеген биз деле ошондой жакшы нерсеге жетишет экенбиз. Азыр такыр башка колорит, башка тамактарга ооп кеттик. Көрсө тамак аркылуу нукура канга жетишүүгө болот экен. Ал өздөрү кан менен жытка ыраазы, тоет. Кан чыкканда канчалаган каргыш, дубалардын кеткенин көрүп, мен аябай таңгалдым. Дубалар мал союлгучакты биринчи түшөт экен,

андан кийин үстүнө кан түшүп басып калат экен. Керек болсо сөөктөгү калган каргыштар да ушундай жол менен чыгат экен.

Көзү ачыктар тууралуу

Көзү ачыктарды сыйлашыбыз керек. Көбү көрө албай атышпайбы, кимге кандай ырыскы буйруду, аны өзгөртө албайсың, ошо менен эле кете бериш керек. Анан мен баланчанын көзү ачыгымын дегенден да коркуш керек. Мисалы, мен бирөөгө мал сойдурсам, анын ата-тегинин буйругу менен болуп атат, анын кан-жанына сиңип атат. Мен бардыгына ушинтип сойдуруп жүрдүм. Алар “Бийликке бир ооз билдиргиле”, - деп айтышып, суранышчу. Көрсө, аркабыздан түшпөсүн дегени экен. Анан мен Адыл Салиевичке барып: “Мага аян берилди, мага мынча акча бергиле, түлөө өткөзөм”, - дейм. Бир эле жылкы кырк беш миң турат. Анан дагы: “Кан чыгарышым керек, эгер таба албасаңыз мен өзүм табам, ошондо анан жолтоо болбогула”, - деп айтам. Биринчи таап, даярданып алып барам. Алар такыр акча беришпейт да. Макул дешет, кабар берип кой деп, болбосо башкалар Курманбек Салиевичтин кутун жылкы сойдуруп уурдап атат деп ушак кылышат. Мындай ушактардан жадап бүтөсүң. Ошого чейин эле ойношо беришет. Эже ушундай жасап берем, ушундай кылып бергиле деп айтты деп атымды сата беришет.

Акыркы 7-апрелде кан аябай көп төгүлмөк. Ошону бир казак бала мал союп, жыйынтыгында токтоттук. Бүт Кыргызстандагы жамандыктын бардыгы Гавайиде өтүп, өзү казак жигит төөнүн сүтүнөн бери апкелип, түлөө өткөрүп берип, Гавайи өрттөнүп кетпедиби, бүт жамандыктын баары ошол жерде калды. Ушунчалык аз кыргын болду.

Мен түлөө кылып жаткан жерге мага буйрук берген адамдарды гана чакырчумун. Акыркы ирет мени жамандап жүргөндөрдүн бардыгын чакырдым. Бакиевдин көзү ачыгы дегендерге мен ал түлөөдө Бабановдун кишисиндей көрүнүп калдым. Бардыгы селейип калышты. Бул Бакиевде жүрдү эле, кантип Бабановдо жүрөт деп. Кудай таразага салды. Бизди Бакиевдин кишиси деп жүрүштү. Адыл Бакиев менен иштешкеним чындык. Ал бир сом деле акча берген жок. Жөн гана тынчтык үчүн иштедим. Москвага чейин барбадыкпы. Себеби мен өзүм барбасам, башкалар ушактап туура эмес жеткизип коет эле да.

Негизи бизде бир гана хан көтөрүлөөрдө жылкы союлсун деген буйрук бар. Миң-Булактагы суу чыкпай калбадыбы (Бишкектин жогору жагындагы Сейил-Бактагы мазар тууралуу сөз болуп жатат. – Айгине), анын себеби, баягы бир аянтта союлган жылкы туура эмес союлуп калган эле. Себеби, үчкө бөлүнүп кеткен, арабдар сойгон. Сабира эже башында болуш керек десем, Сабира эжени чакырышпай, андан дагы Миң-Булактын ээси, шайыгы Гүлбарчын эжеге жилик бербей кетишип, таарыныч болгон. Ошондой он жылкы союлуп атып эжеге аталып бир жилик дагы алынбаптыр, ал негизи Балдар үйлөрүнө таратылды да. Мына, кыргыздын ичи тардыгы. Таң атканча этин бышырып берген шайыкка бербей кетишиптир.

Бири-бири менен аябай катуу согушканда, жаман болгон жерден суу дагы, мазар дагы качат.

Азыркы бийликтегилер аянды аябай кабыл алышат. Ар биринин он-он бештен көзү ачыгы бар.

Соң-Көлдөгү манас айтуу

Соң-Көлдөгү кырк бир күндүк окуяны уюштурган балага аябай ыраазы болдум. Себеби бул ошол балага эле буйруган. “Замандаш” партиясы демөөрчү болуп жасап берди деп атпайбы, ошол балага бата кылган. Ошон үчүн ошол кутту көтөрүп, демөөрчү болуп берди. А балким башка адамдар үчүн жеке кызыкчылыгы деле бардыр, бирок, ар жактан арбак уруксат берди. Алар уруксат бербесе, болбойт да. Акаевге деле, Бакиевге деле келген экен. Эмне ошончолук каражат жок болду беле? Эгер бир болгон көзү ачыктын демилгеси деп деле жасата берсе болмок да. Буйруган эмес. Кечээ Роза Отунбаевага буйруп, токтомуна кол коюп берди. Эми бардыгы айтып чыгып атышат.

Мен ким элем, ким болдум?

Мен аябай чатак кыз болчумун. Чынын айтсам, кудайдан коркчу эмесмин, мен атамдан коркчумун. Атамдан акча бербей коет деп коркчумун. Мен чалды-куйду болуп жүргөнүмдөн улам кудайдын бар-жок экенин деле билчү эмесмин. Аябай тамашакөй болчумун. Курбу кыздарым менен отурганда: “Азыр кудай акемен сурайын, руксат берсе жасай беребиз”, - деп сүйлөй берчүмүн. Бирок кудайга ыраазымын, бир да ичкен жокмун, он жыл күйөөсү жок жүрдүм, бир да жаман жолго барганым жок. “Алкаш барып-барып молдо болот, сойку барып-барып көзү ачык болот” деген орустарда макал бар да. Бирок, бир чети отуруп кудайга аябай ыраазы болуп кетем. Ачуу нерсени такыр оозума алган эмесмин, андан кийин дагы алган жокмун. Таттууларды такыр калтырчу эмесмин. Мен эки эле дос күттүм: Бири мектепти бүткөндөн кийин дары саткан базарда иштешчү эле, экинчиси участкалык милиционер эле, аялы энергетика боюнча иштешчү. Ошентип үчөөбүз аябай дос болчубуз. Мамилебиз, жашообуз бири-бирибизге төп келип жүрчүбүз. Кийин элди ылгабай калганда тушүндүм, көрсө Кудай керемет күчүн өзүнүн сүйгөн пендесине берип коет экен.

Нарындагы Кочкор-Ата мазары. Талантаалы

Талантаалынын Манас айтканына мурда менин ичим чыкчу эмес. Анан Кочкор-Атага барганда гана ыраазы болуп, ылдый түшкөндө да бата жайылды. Биз уюштуруп алып барган элек. Ошондо түшкөндө жан салынды. Бизде жан салынып, жан алынчу касиет бар. Биз отуруп эле сүйлөшүп келебиз. Анан сүйлөшкөндө бул теңирдин буйругу, абсолюттун, энергиялардын кызматы. Ошол жерде ошончолук таза аура бар, энергетика бар. Ошол баарыбызга жайгашат дагы, алар менен сүйлөшүп отуруп, канчалык жан дүйнөң тазаланса, ошончолук көп нерсе жайгашат. Арамдыгың менен отурсаң эч нерсе жайгашпайт. Баягы нерселер келип, тескерисинче аткарыла баштайт. Кээ бир ичи тарлар бар да. Мындан бир нерсе алып калайын деп арам ойлонгон адамга эч нерсе жайгашпайт. Ал эми: “Жан дүйнөңдүн керемет, кудурет күчү мага жайгашсын, мага жайгашпаса да ушуларга болсун” деген тилек менен барганда, оң ишке ашат. Анан Талантаалыга да ошондой болуп жан салынды. Талантаалыга ким келип, эмне кылып жатканын баягы кыз көрүп койду. Казчасынан баскан кара томолук киши келип, ак чепкен жаап кеткенин айтты эле, ал жерде отургандар аны Саякбай дешти.

Санаалаштар жөнүндө эми бир жолу

Мени Сабира эже жетелеп жүрүп, мага абдан таасир берди. Мен ага аян алып берем, ал таалимин айтат, ошол турушу менен үйүндө алып жүрдү. Эженин өзү эле чоң илим.

Турар эжемдин да касиети абдан күчтүү, сан менен эч жаңылбай иштеп келе жатат.

Мисалы мен бир нерсени айтып атып, жок жалган дегенден корком. Себеби, мен ал маалыматты каяктан алып жатам?. “Жок, мунуку жалган”, - деп айтканга эч кимдин акысы жок. Бир гана улуу күч бар, бизди башкарып, коргоп турган нурлар бар.

Кыргыздын касиети күчтүү жетилген. Маселен, Калыгул – даанышман, ал адамдын энергиясын, аурасын окуган экен. Азыр отуруп алышып, “аураны оңдоп жатам” деп атышпайбы, себеби көрүп турушат да.

Нгизи элүүдөн өткөндөн кийин эле аялдардын баарынын кыргызчылыгы болуп калат экен. Абайлап сүйлөш керек болуп калат экен. Мурункулар “өркүнүң өскүр”, “туягың көбөйгүр, “жолуң болгур” деп каргашчу экен. Биз азыр жаман сөз айтып урушуп атпайбызбы.

Илимди мен теориялык жактан Алайдан алдым. Өзүм Жапалактанмын, Курманжан датканын сиңдилери болуп кетем. Уругум - Бөрү. Адигинеденмин.

Эң негизгиси ички дүйнөнү иреттеш керек. Ошондо сенден нур чыгып турат.

Борбор Ош болсо, иш жылат

Алайдагы Зульфиянын маалыматтары бар: Эгерде кыргыз үчүн кызмат кылам деген адамдар борбор кылып ишти Оштон баштаганда, өлкө эки эселеп өсөт. Дүйнө эли таңгалат, өлкө карызы жок эле өсөт. Бул Кудайдын буйругу болуп калды. Буюрса, Ош борбор болот. Баткенден башталып калды, Баткенде дагы жакшы сырлар ачылат го. Роза Отунбаеваны Ошто күтүп жатышса Баткенге өтүп кетип, Баткенге киргизбей коюп, анан кайра келбедиби. Бул деле не бир себептен кудайдын буйругу десек болот. Эч нерсе жөнүндө болбойт да.

4-БӨЛҮМ

ЖЕРДИН КУТУ ЖАНА ӨНӨР

КИРИШҮҮ

“Жердин куту” түшүнүгүнө келсек, адам үчүн өзүнүн жеке мекенинен, айылынан артык куттуу жер табылбасы айдан ачык. Бекеринен “Туулган жердин топурагы алтын”, “Ар кимдин туулган жери – өзүнө Мисир” деген кептер айтылбайт. Бул жагдайда чоң дымакты биз Ош аймагынын адамдары менен маектеше келгенде дагы байкадык. Өз кезегинде алар Сулайман-Тоону Меке менен теңей тургандыктарын, ал деле ошол деңгээлдеги ыйык жер экендигин, ЮНЕСКОнун тизмесине киргени кирген, эми ага жакшы шарт түзүп, ал тууралуу маалыматтарды, ыйыктыгын далилдеген фактыларды кеңирээк интернетке жайгаштырып, аталган ыйык жердин чыныгы жүзүн ачып берсек, мезгили келгенде, Мекеге Кааба ташка агылган мусулмандар агымы биздин ыйык тоого каттап калышаарын айтышат, тилек кылышат. Муну белгилөө менен биз мусулмандардын ишенимине эч шек келтиргибиз келбейт. Болгону жергиликтүү элдин өз аймагындагы ыйык жерге карата жеке баалоосун байкаганыбызды айтып жатабыз.

Айтылуу Ош тууралуу не деген гана кептер айтылып, не деген чыгармалар жазылган жок. Ош дегенде көз алдыга Сулайман-Тоо менен Ак-Буура тартылат. Оштон чыккан акындардын дээрлик көбү алгачкы махабатка кезигүүсүн, демек, чоң поэзияга келүүсүн сөзсүз Ак-Буура менен байланыштырышат. “Ак-Буура бойлоп бир бастык” деп өткөн күндөрүн жылуу эскеришет. Ош шаарын туура экиге бөлө, шарын алыска угуза аккан Ак-Буура суусу шаардагы окуу жайларда билим алган жаштардын ыйык жайына, махабаттарынын күбөсүнө айланган. Ал эми Сулайман-Тоого ошол эле жаштар барып, зыярат кылып, жеке бактыларына ыраазычылыктарын билдирип, же ошондой нерселерди сурап кайрылышкан.

Жер ыйыктыгы, жер таасири өнөрлүү адамдардын шыгын ойготуп, чыгармачылык дем берип, кайра ошонун үзүрүн өзү көргөндөй. “Ичкен кудугуна түкүрбө” деген сөз да “ошол башталмаңа аруу ниетиң менен кара” деген нусканы туюнтат. Бул жагдайда Ош тууралуу айтылган кептер менен жазылган чыгармалар өзүнчө сөздү талап кылат.

“Жер шарынан жарака кетсе, ал акындардын жүрөгү аркылуу өтөт” деген кеп бар. Анысы кандай, 2010-жылдын июнь айында болгон Ош коогалаңы жамы журттун жүрөгүн титиретти. Окурмандарга ушул эле окуя 1990-жылы болгондогу акын Кожогелди Култегиндин “Эгизим – эки колум” деген төмөнкү ырын сунуштагыбыз келет:

“Оомийин-Аллоуакбар!

Ордолуу Ошко кайра тынчтык орно!

Оомийин!..” –

деп өзүмчө бата кылсам

эгизим – эки колум

эл-журтун – салааларын тизип келип,

жүзүмдү сылайт жалпы.
жүрөккө ыңайт жалпы биримдиги!

Ошондо кош колумдун салааларын
Ош жакта орто-толуп жашап келген
кыргыздар, өзбектер деп элестетип:
“Билгенге кандай жаман көрүнүш, - дейм, -
Бир колдоп бата берүү...”.

Оң колго тикен кирсе –
 сол кол сууруп,
сол колду айнек алса –
 оң кол таңып,

бири нан,
бири чай деп,
биригип балта кармап, кетмен кармап,
бир-бирин жууп-сылап жүргөн экөө
билбеймин, кантип гана бычакташты,
билбеймин, ок атышты кантип гана?!
Билбейби алар эмне –
өзүнүн өнөгүнөн
өзүнүн, дал өзүнүн каны агаарын?..
Эгерде багынууга туура келсе
Экөө бир көтөрүлүп багынаарын
Билбейби же?.. (Култегин К. Дарбаза жолго ачылат. – Б., 1993. 61-62-бб.).

Ырдын мисалын кенен келтиргендигибиздин себеби, “Кайсыл жайда калк кайгыдан мертинсе, Дал ошол жер Ата-Журтка айланат”, - деп Оштун дагы бир кулуну, белгилүү акын Жолон Мамытов жазгандай, Ош окуясы, Ош элинин абалы бүтүндөй Кыргызстандын жарандарын кайгыга салып, тынчсыздандырып, сарсанаа кылып турган кез. Ылайым Ош жергесинде кыргыз-өзбек чыр-чатагы биротоло басылып, элге бакубатчылык кайтып келсе деген тилекти астейдил билдиргибиз келет.

Ош китебинин аталган бөлүмүн акындардан баштап жаткандыгыбыздын жөнү бар. Анткени жердин куту көбүнесе алар жана дегеле таланттуу адамдар аркылуу таанылат эмеспи. Алайдын Кердегей айылы десе, дароо ойго Кубатбек Жусубалиев түшүп, Кара-Суунун Төлөйкөнү десе Жолон Мамытов эске келип, Алайкуу десе – Сооронбай Жусуев, Көлдүк айылы десе – Салижан Жигитов эске келээри бекеринен эмес. Алардай кайталангыс, чебер, таланттуу адамдар аркылуу туулган жердин даназасы артып, мунун өзү өз кезегинде кичи мекендештерин, жердештерин сыймыктандырат.

Китептин бул бөлүмүндө Кыргыз Эл акыны Сооронбай Жусуев - чыгармачылыгына тийгизген туулган жер таасирин, жазуучулар Кубатбек Жусубалиев - өз кичи мекенине карата мамилесин, Меңди Мамазаирова - өзүнүн жана өмүрлүк жары маркум акын Жолон Мамытовдун чыгармачылыгындагы туулган жердин ордун, чыгармачыл инсан Бүбүсара Калыкова - маркум акын Азада Бегимкулова, белгилүү журналист Бөкөмбай Боркеев – атактуу ырчы Рыспай Абдыкадыров туурасындагы жылуу эскерүүлөрүн билдиришкен. Буга катар манасчы Рысбай Исаков, сүрөтчү Кайыргүл Казыбекова жана дастанчы, ырчы Гүлзада Рыскулова өз башталмаларын туулган жерден бөлүп карай алышпайт. Жер ыйыктыгы алардын бизге айтып берген баяндарында гана эмес, жазган жана аткарган чыгармаларында дагы айкын көрүнөт.

Биз Ош китебин түзүп баштаган кезде көпчүлүк адамдардын суроосу бул китепке Рыспай Абдыкадыров менен Азада Бегимкулова жөнүндө бир нерсе кирээр-кирбеси тууралуу болгон. Анткени Ош дегенде, бул чөлкөмдү аталган керемет, жаркын таланттарсыз элестетүү мүмкүн эмес. Экөө тең көзү өтө элек кездеринде эле бийик, жылуу

аңызга айланып, алар тууралуу түркүн уламалар айтылып, эл ичинде белгилүү болушкан. Эки таланттын тең генийлигин далилдеп турган нерсе – өз чыгармачылыгын ийине жеткирген өнөрпоздордун ырлары бугүнкү күнү дагы эл сүймөнчүгүнө арзып ырдалып жана окулуп келе жаткандыгы.

Аталган аймактан чыккан көрүнүктүү адамдардын катарын толуктаган математик окумуштуу Авыт Асановдун Ноокаттан башталган чыйыр жолу Ленинградка кеткен даңгыр жолго айланып, ал жеке эле өз адистигинин тегерегинде изденбестен, дегеле адам жашоосунун маңызы, адам-аалам мамилеси, адамдын турмуштагы озуйпа-милдети, өмүр тазалыгы туурасында болгондугу анын бизге берген “Алдыңкы элдердин жакшы салттарын алышыбыз керек” аттуу баянынан байкалат. Дүйнөдөгү диндердин сабагын өз жон териси менен сезген инсан адам үчүн бир динге чектелүү жетишсиздик кылаарын, андан көрө окуп-билип, сезип, анан гана ар бир диндин жакшы жактарын өз маданиятына сиңирүү керектигин өз мисалдарынын, тажрыйбаларынын негизинде сунуштайт, адам үчүн талыкпаган изденүү керектигин билдирет. Бул инсандын жетишкен бүгүнкү бийиктиги талашсыз туулган жерине жана энесинин талыкпас тарбиясына байланыштуу болгондугу баянда баса белгиленет.

Бул бөлүмдөгү дагы бир негизги окуя айтылуу дарыгер Миталип Мамытовдун калемине таандык. Дарыгерлик кылдаттык, көрөгөчтүк, адам мээсинин эң бир назик, опурталдуу чекиттерине бычак тийгизип, операция кылууну жана адамдын бүткүл ишмердигин жетектеп турган мээнин ал-абалына көз салуу ишин кесип кылып алган бул адам кыргыздын, Оштун, анын ичинде Ноокаттын, бирден-бир сыймыгы дешке болот. “Туулган жердин асман тиреген бийик тоолору, шаркырап аккан тунук суулары, атыр жыттанган таза абасы уулдарына кубат, өнөрүнө өзөк болот, элине урмат берет”, - деп өзү жазгандай, ал дүйнөнүн канча өлкөсүнө барбасын, энеси менен туулган жеринин деми коштоп жүрөөрүн астейдил билдирет.

Миталип агайга барып, жогорку баянын алаардагы иш бөлмөсүндөгү картина таңгалаарлык экен. Үстүндө - ак халат менен баш кийим, үстөл үстүндө ачылган китептердин көбү – поэзия китептери. Көзүбүзгө барагы сызылып окулуп жаткан Манап Алиев деген акындын китеби урунду. Көрсө, өзүнүн адистигиндеги эргүүнүн бир учугун атактуу нейрохирург туулган жеринин таасиринен, энесинин деминен, анан калса поэзиядан алат окшобойбу. А балким адам мээсин, акын мээсин ал ошол ырлары аркылуу текшерүүгө алаар. Эмнеси болсо дагы биздин китебибизге үн кошуп, туулган жерине кайдыгер карабай, төгүлүп жазып берген баяны үчүн агайга ыраазыбыз.

Албетте, Оштой кенен, берекелүү аймактан бул гана таланттар чыгышы мүмкүн эмес. Алардын катары арбын. Бирок биз иш жүзүндө өтүнө келгенде алардын айрымдары маек курганга же болбосо, бир нерсе жазып бергенге убактылары жетишсиз экендигин, шарттары жоктугун, же болбосо өзү үчүн бул нерсе анча деле маанилүү эмес экендигин билдиришти. Чындыгында эле түйшүгү арбын бул заманда кечээгине үнүлүү эмес, бүгүнкү менен эртеңкиди ойлоо көбүрөөк маанилүү экендиги талашсыз. Бул өңүттө убактыларын бөлүп, жеке өсүштөрүнө болгон туулган жердин таасирин баян кылып берген биздин кейипкерлерге терең ыраазычылыгыбызды билдиребиз.

Жусуев Сооронбай

1925-жылы 15-майда Ош облусунун Кара-Кулжа районунун Кызыл-Жар кыштагында туулган. 1943-45-жылдары И.В.Панфилов атындагы 8-гвардиялык дивизияда байланышчы болуп согушкан. 1949-жылы Ош мамлекеттик мугалимдер институтун бүтүргөн. 1956-жылы Москвадагы М.Горький атындагы Адабият

институтун бүткөн. 1957-59-жылдары “Ала-Тоо” адабий-көркөм журналынын башкы редактору болуп иштеген. 1960-86-жылдары Кыргызстан Жазуучулар Союзунда адабий кеңешчи болгон.

Кыргыз Эл акыны (1981), А.Фадеев атындагы Бүткүлсоюздук адабий сыйлыктын (алтын медалдын - 1990), Токтогул сыйлыгынын (1998), “Каармандыгы үчүн”, “Даңк” жана көптөгөн медалдардын, биринчи даражадагы Ата Мекендик, үчүнчү даражадагы “Манас” ордендеринин ээси. Кыргыз Республикасынын баатыры (2007), “Ак шумкар” өзгөчө белгисинин, Ч.Айтматов атындагы эл арылык сыйлыктын (2998) ээси.

ТУУГАН ЖЕРДИН ТААСИРИ

Тууган жердин, курчап турган айлана-чөйрөнүн ар бир адамдын өмүрү үчүн, анын адам болуп калыптанышы үчүн мааниси чоң. Айрыкча чыгармачыл адамдарга бала кезинен тартып, торолуп, ирденгенге чейин айланасындагы табияттын таасири күчтүү болоорлугун мен өз тажрыйбамда байкап келем.

Мен Ош облусунун Кара-Кулжа районундагы Кытай чек арасына жакын жайгашкан Алай-Куу аттуу тоолуу аймакта төрөлгөнмүн. Менин балалык, өспүрүмдүк кезим тоо арасында өттү. Жай мезгилинде Алай-Куунун табияты бир укмуштай жайнап, жадырап көрккө чыгат. Ар кокту-колоттон аккан суулар адырандап тоо дайрасына кошулуп, дайра болсо сайга толуп күрпүлдөп сүрдүү агып, төмөн карай умтулат. Малчылар бозх үйлөрүн, чатырларын жайлоого жайгаштырышып, таза абдан дем алышып, айланадагы табияттын кереметтей кооздугун карашып, көңүлдөрү жайдарыланат. Кыскасын айтканда, жай мезгилиндеги Алай-Куунун көрүнүшү бир укмуштай болуп эсте калып жүрдү.

Ал эми Алай-Куунун кышы өтө каардуу келет, кар кээде өтө калың түшүп, коңшу үйлөрдүн төбөлөрү араң эле көрүнүп калат. Айыл мектебинде окуп жүргөндө өзүбүз эптеп лыжа жасап алып тээп, көңүл ачар элек. Ал кезде Алай-Кууда лыжаны чек ара заставасындагы чек арачылардан көрүп, лыжаны шуулдатып тепкен аларга суктанчубуз. Бир жылы кар оор түшүп, тоодо кыштаган колхоздун малчыларынан бир топ күн кабар болбой калды. Кар калың болгондуктан, тоого ат бара албай, андагы малчылардын тууган-туушкандары баштарынан сарсаналуу күндөрдү өткөрүп, кабатыр болуп жүргөн кезде бир кыштакташ менин теңтуш курбум Осу Беккулуев экөөбүз өз ара кеңшип, макулдашып, алыскы тоодогу дарексиз калган малчылардан лыжа менен барып кабар алып келмей болдук. Малчылар алыскы Кашка-Суу жылгаларында эле, сапарыбыз алыс, жолубуз оор болгонун алдын ала билсек да, жөнөөгө бел байладык. Айлана аппак карга капталып, өзүнчө бир ажайып кооздук көз алдыбызга тартылып турду. Өр карай лыжаларыбыз жылбаса да, күчкө салып буттарыбызды шилтеп, тердеп-тепчип жол жүрүп, түш оой Акбашаттын кырына жетип, андан ары көчкү жүрө турган Кашка-Суу жылгасы менен жолубузду уланттык. Бийик беттен көчкү жүрүп кетсе, бараткан экөөбүздүн сөөгүбүз сөпөт болуп, же төмөнкү сууга барып түшөөрүн билип, унчукпай жолубузду уланттык. Акыры кеч кире баштаганда малчылар жайгашкан “Курманжан-Булак” деген жерге жеттик. Малчылар экөөбүздү көрүп кубанып да, таң калып да тосуп алышты. Өздөрү аман-эсен, баккан уйлары чөптөн кем-карч болбой, семиз багылып жаткан экен. Осу экөөбүз жалаң ак карды карап келгендиктен, көзүбүз карыгып, ачуу жаш чыгып жатты. Ага да эптеп чыдадык. Малчыларга ала барган “Курманбек” эпосунан окуп берип, төмөнкү кыштакта болуп жаткан кабарлардан айтып, суукка урунбай жылуу жатып, эртеси кайра жолго чыктык. Жылгадагы көчкү жүрө турган коркунучтуу жерлерден өтүп, Акбашаттын кырына жеткен соң, айланабызды карасак көзүбүзгө Алай-Куу өрөөнүнүн жарымы тартылды. Ак карга чөмүлгөн адырлар, тоолор бир укмуш көрүндү. Бул сулуулукту көрүп ырдагыбыз келгендиктен, “Эсимдени” экөөбүз кошулуп созолонттук.

Эми биздин жолубуз төмөн карай кеткендиктен, лыжаларыбыз кар үстүндө өзүнөн өзү сыйгаланып, күүлөнө берди. “Кыр жол” деген жерди тез эле өтүп, кыштакка укмуш

иш аткаргандай эрдесип келдик. Осу экөөбүз тагдырдын буйругу менен согушка бирге барып, Панфилов атындагы 8-гвардиялык дивизиянын 27-артиллериялык полкунда байланышчы болуп аскер милдетин бирге аткарганбыз.

Өспүрүм кездеги тоодогу малчыларга кышта лыжа менен калың карды жиреп барганыбыз, ошондогу Алай-Куунун кышындагы сулуулугу менин көз алдымда эстен кеткис болуп калгандыктан, азыр 85 жаштан ашканда да, эсиме келип, ал кездеги тоолордун көркү жөнүндө жазып олтурам. А жайкы Алай-Куунун сулуулугуна суктанган ырларым өтө эле көп. Мен тоо жөнүндө ыр жазганда Алай-Куунун тоолору көз алдыма келип, Алай-Куунун укмуш тоолору, суулары, жайлоолорун элестетпестен, мага ыр жазуу кыйын. Тууган жердин элеси менин көңүлүмө бекем сиңгени дайым байкалып, ал элес мени тоолор жөнүндө ыр жаратууга шыктантып турат. Ошондуктан мени акын кылган Алай-Куунун бай, кооз табияты деп эсептейм. Ал үчүн тууган жерим Алай-Кууга миң мертебе милдеткермин. Алай-Куу сыяктуу табияты укмуш жерде төрөлүп калганыма ыраазымын, Алай-Куу – менин сыймыгым, түгөнбөс рухий кенчим, рухий дөөлөтүм, мага, менин жарата турган чыгармаларыма таасир берип турган сыйкырдуу күч, илхам. Тууган жердин, анын табиятынын мындай таасирсиз чыгармачыл кишиге өтө оор болоору бышык.

Асманы кең Алай-Кууда төрөлгөм,
Арча жыттуу бешигине бөлөнгөм,
Анда менин түп тамырым, көрөңгөм.

Ай, Чолпонум Алай-Кууда тоголгон,
Ыр жыттанган тулаңына оронгом,
Ыр даамдуу булак ууртап торолгом.

Бала болуп топ ойногом, тай мингем,
Кана жутуп нурун Күндүн, айдын мен,
Канатымды Алай-Кууда жайдым мен.

Ыр татканмын жердин сөөлөт, коозунан,
Ышкы тапкам булбулдардын доошунан,
Ырыс тапкам Алай-Куунун тоосунан.

Алай-Кууда эне эмизген сүт менен,
Алай-Куудан алган алгач күч менен
Алга умтулуп конгөн акыл, бүт денем.

Жаралганда Алай-Куудай жерде мен
Жайдаңдаймын, жагалданам, шерденем.
Жаным жыргап даңазалайм дембе-дем.

Алай-Куудай жерим барда муунум бек,
Аны айтамын: “Анык асыл туурум!” – деп.
Айтса болду мени Алай-Куу: “Уулум!” – деп.

Мамытов Миталип

1939-жылы 16-декабрда Ош областынын Ноокат районунун Көк-Жар айылында туулган. Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген кызматкер, Кыргыз Республикасынын Эмгек сиңирген врачы. Илимий долбоорлор боюнча эл аралык

эксперттик комиссиянын мүчөсү (Брюссель). ЮНЕСКОнун “Боорукер” сыйлыгынын ээси.

Бүткүл дүйнөлүк нейрохирургдар ассоциациясынын аткаруу комитетинин мүчөсү. Жүз отуздан ашык илимий иштердин, анын ичинде экиден ашык монографиянын, төрт ойлоп табуунун жана беш окуу куралынын ээси. КР Илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти. “Даңк” медалынын жана Кембридж эл аралык биографиялык борборунун “Миллиондун ичинен бирөө” алтын медалынын, III даражадагы “Манас” орденинин ээси.

ТУУЛГАН ЖЕРДИН ТҮТҮНҮ ДА АЛТЫН

Ар бир адамга туулган жери өзгөчө жана кереметтей сезилет. Туулган жердин былыксып чыккан түтүнү да атыр жыттанат деп бекеринен айтылбаса керек. Мен үчүн ошондой жерлердин бири Ноокат району, айрыкча Көк-Жар айылы. Ошол Көк-Жар айылында туулуп-өсүп, андан орто мектепти бүтүп, бой жеткенче жүрүп калдым. Энем мени тууп бир канатымды, элим, тууган жерим экинчи канатымды жаратып, 1958-жылы мени ааламга учуруп жибершти. Ошондон бери мен Кызыл-Кыя, Ош, Фрунзеден баштап ааламдын алты континентине чейин (Африка жана Австралия) эки эне менен кошо кыдырып, кээ бир өлкөлөрдү төрт жолу (Америка, Швейцария, Дания, Түркия) же үч жолу (Белгия, Англия, Швеция), көп өлкөлөрдү болсо бир жолу кыдырып келүүгө үлгүрдүм. Ошондуктан мен Ноокатка (Көк-Жарга) каникул же отпуск убагында гана барууга туура келип жатты. Ар бир жолу барган сайын туулган жерди, элди көргөндө сагынганым тарап, бак-дарак, суу-сайларын көрүп тууган-туушкан, эл менен сүйлөшүп, чериң жазылып кетесиң.

Ноокат, Көк-Жар деген сөздөрдү укканда ички дүйнөң бир толкундап, бир талпынып аласың, аны көргөн сайын ички дүнүйөң тазаланып, жаңы күч-кубат пайда болгонсуп сезесиң өзүңдү. Себеп дегенде Ноокат деген сөздүн терең маани, сыйкырдуу тарых-таржымалы бар болуш керек. Ноокат деген эмнени түшүндүрөт: биринчиден, ал ноо – түтүк, кууш; кат – жазуу, мурас, же ноодогу кат деген мааниде. Экинчиден, “ноу” деген сөздү фарс тилинен которгондо жаңы деген маанини түшүндүрөт. Демек, “ноокат” деген жаңы кат же жаңы жазуу деген маалымат жөнүндө болот. Бул жердин аталышы ошол жазууларга, ал жазуулардын кайда жайгашып, кайдан табылганына байланыштуу болсо керек. Ноокат жергесинде, айрыкча Жаңы-Ноокаттын тоо жагында өтө кууш, ноо, түтүк сыяктуу жерлер бар, ал жерде өтө көп жылма таштар, илгерки эстеликтер болгон. Ошол таштардын бетине, кууш үңкүрлөрдүн жылма жерлерине араб жазуулары, байыркы эпиграфикалык белгилер түшүрүлгөн. Мына ушулардын негизинде ноодогу кат – Ноокат деген ат келип чыккан болуш керек.

Ноокатка салыштырсак, өтө кооз жер-суулар көп, алардын ичинен Апшыр-Сай, Чили-Сай, Кара-Кой, Улуу-Тоо, Араван-Сай, Жылгын-Сай, Кыргыз-Ата, Кичи-Алай, Жаңы-Ноокат, Эси-Ноокат жана башкалар. Алардын ичинен эң эле коозу, өзгөчөлүгү менен айырмаланганы Апшыр-Атадагы Шаркыратма, Кара-Кой жайлоолуу ландшафты жана Улуу-Тоо кыркалары. Бул жерлерде сейрек кездешчү табигый кен байлыктары, өсүмдүктөрү, капчыгайлары, мөңгүлөрү жана терең-тарыхтуу үңкүрлөрү изилденип өздөштүрүлгөн. Мисалы үчүн, Апшыр-Сай шаркыратма тике асканын боорундагы (капталындагы) үңкүрдөн атырылып чыгып турат. Үңкүрдүн диаметри – 2 метр, жерден үңкүргө чейинки бийиктик 30-35 метр, чоң суу жайы-кышы бир калыпта чыгып турат. Аска өтө тик болгондуктан, суу кадимки чоң түтүктөн чыккан сыяктуу көрүнөт, суу шаркыраган музыкалуу үн менен сайдын таштуу таманына түшүп турат. Суусу өтө таза, муздак, көбүктөнгөн, сүткө окшош ак түстө. Ошол эле учурда шаркыратма түшкөн жерден он метр алыстыкта, сайдын таманынан ташты жарып, жер астынан чоң булак суусу атырылып чыгып жатат. Ал булактын аты – Котур-Булак. Ал сууга ар тараптан ооруган адамдар келип түшүп, шыпаа издегендерди көрөсүң. Шаркыратма менен Котур-

Булактын карама-каршы жагындагы асканын түбүндө – 7-8 эле метр аралыкта сыйкырлуу үңкүр бар, ал жерге элдер келишип, куран окутуп, сыйынып турушат. Шаркыратманын тегереги өтө кооз болгондуктан, жайкысын бул жерге эс алганы, сыйынганы, оорусуна шыпаа издегени келген элдер толтура болот.

Же болбосо Улуу-Тоо кыркасы жөнүндө айта турган болсок, ал жерде совет мезгилинде сурьма кени иштеп, союзду сейрек кездешчү, өтө кымбат металл менен камсыз кылып, рудага иштеген адамдар айлык алышып, бала-чакасын багып, жумуш менен камсыз болуп турган. Союз урагандан кийин бул эле эмес, башка тоо кендеринин дагы шахтылары токтоп, ал жердеги темир-тезектери, чоң-чоң машина, аппараттары таланып, жок болду.

Ноокат жеринин касиети, сыйкыры, таасири күчтүү болсо керек. Себеп дегенде бул жерден улуу инсандар чыккан. Алардын атын атай турган болсок, улуу атабыз Төрөбай Кулатов, эжебиз Уркуя Салиева, замандашыбыз Насирдин Исанов жана башкалар. Ушуга окшогон улуу адамдар өз жеринин, өз элинин даңкын көтөрөт. Эгер жери, эли улуу болсо, өз балдарын улуу кылат. Ал эми жөнөкөй элдин уулу улуу болсо, ошол уул жөнөкөй элди, жерди улуу кылат. Ошондуктан туулган жердин асман тиреген бийик тоолору, шаркырап аккан тунук суулары, атыр жыттанган таза абасы уулдарына кубат, өнөрүнө өзөк болот, элине урмат берет.

Жусубалиев Кубатбек

КЫРГЫЗДЫН АКЫЛЫ – КӨЗҮНДӨ

Ушинтип, мага бир Шарабидин деген алайлык жигит айтты эле (биринчи жолу ушул сөздү ошол жигиттин оозунан уктум эле дегеним). Укпай өлөйүн... Өзү менден жаш болсо дагы, акылы менден бийик экен. Менин акылым жок. Кичине акылым бар эле, азыр бул да жок. Куржалак болуп отуруп калдым. (Алыстан, алыстан карлыгачтардын үнү угулган бийик асманы бар, муңдуу өрөөндөрү бар Алайга окшоп аңгырап-шаңгырап ачык, бош, тынч болуп калдым дегеним). Кыргыздын жерге, сууга, тоого, ташка койгон аттарын көрүп, акылың оойт. Баары жөн эмес: Көрүп жүрүп, билип, туюп, байкап жана ойлоп жүрүп, анан коюлган – ташка тамга баскандай нак жана так. Сүрөт жана ыр (поэзия). Азыркыча айтканда, чоң маданият деген ушул. (Анан башка болмок беле). Кыргыздын маданий кудурети абдан күчтүү, улуу экендиги ушундан көрүнүп, туюлуп турат. Бир мисал, мен жашаган айыл – Кердегей. Кердегейден кийинки айыл Айтапан. Экөөнүн ортосу эки чакырым. Айтапандан кийин тоолор жашайт. Кытай жашайт. 80-90-жылдары үй салганда Айтапанда жашап калдым. Ичимен “билейин, көрөйүн”, - дедим. Ачуум келди. Кээ бир көк мээлердин “Аюу-тапан” дегендерин угуп, жазгандарын көрүп ачуум келди. Ичимден билейин, көрөйүн дедим. “Кыкем жөн айтпайт” дедим. Жазында билгеним, көргөнүм жок. Күзүндө бир жолу кечкурун толгон ай менен сүзүшүп алып, күлүп жибердим. Мен үйдөн чыга калсам, Ай тоодон чыга калып, экөөбүз сүзүшүп калдык. Мандайымы сыйпалап атканымы көрүп, ай дагы шыңкылдап күлүп жиберди. Үнү бир бийик, таза, чырайлуу экен деңиз, муну уккан да бар, укпаган да бар!.. Кышында гана билдим, көрдүм. Улуу кар жаады. Топоздор тоодон менин тиземин түбүнөн чубап өтүп, айылга түшө башташты. Кечкурун толгон ай чыкты. Таң атканда карасам, ай даде төбөмдө турат. Түндө жатаарда бир карасам, төбөмдө турган, эртең менен карасам, даде төбөмдө турат, жылбаптыр. Ордунан жылбаптыр. Силерге калп, мага чын. Ошондо гана көрдүм, билдим... Кайран кыргыз көрүп туруп, билип туруп анан ат койгон-ов... Азырчы? Кыргыз азыр чычкандын алдында ыйлаган мышык жана “Аюу-Тапан”... Акыркы дегенинен көрүнүп турбайбы, билинип турбайбы... Азыр кыргыздын акылы көзүндө эмес, көтүндө.

Улуу сөздө уят жок. “Кур жалак болуп отуруп калдым” дегеним ушул. Элде акыл болбосо, менде болобу?..

Асанов Абыт

1952-жылы Ош областынын Ноокат районунун Өсөр айылында туулган. Математика илимдеринин доктору. Учурда Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин математика кафедрасынын баашчысы болуп иштейт.

АЛДЫҢКЫ ЭЛДЕРДИН ЖАКШЫ САЛТТАРЫН АЛЫШЫБЫЗ КЕРЕК

Ар бир кишинин өмүр-тагдырында ата-эненин, айрыкча эненин, ролу жогору. Менин математикага келишине апамдын таасири күчтүү болду. Апам - Үрүнсә. Ал кишинин болгону 8 жылдык билими бар, бирок математиканы жакшы билген. Убагында апамды окутпай, күйөөгө берип коюшкан экен. Ошентсе дагы мен 1-класстан 7-класска чейин математикага байланыштуу чыгара албаган эсебимдин кайсынысын көргөзсөм дагы, апам оңой эле жардам берчү. Ал эми 6-7-класстарда окутула турган алгебра сабагын ал убакта математиктердин айрымдарынын өздөрү деле жакшы түшүнө берчү эмес. Бул жагдайда дагы апамдын жеңил гана чыгарып, көргөзүп, түшүндүрүп бергени мага жакшы болуптур. Менин багытка салууда, математик болушумда биринчи эмгек апамдыкы экендигин дайыма сезем. Бул өңүттө ошол убактагы мугалимдер дагы жакшы таасир эткен. Мектепте Мустан Юсупов жана Жаңыбай Кулматов деген агайларым жакшы таасир этишти. Кийин Ади Нурматов деген агай 9-10-класстарда даярдан деп кошумча китептерин берип, акы албастан мага кошумча сабактарын өттү. Кийинки ролду мугалимдер ойноду. Ошентип анан 1969-жылы Бишкекке келип, окууга тапшырып, Кыргыз Мамлекеттик университетинин математика бөлүмүнө өтүп кеттим.

Математиктерде, табигый илимдерге жакын адамдарда адилеттик деген сезим аябай күчтүү экенин байкайм. Ал кезде университеттин мугалимдери аябай күчтүү болчу, тың балдарга өз билген баасын бергенге дагы абдан аракет кылышчу. Т.Байымбетова, К.Сулайманов, Л.А.Финкель, Т.Мүсүралиев, С.Н.Землянский, Т.Аманкулов, Б.Шабикеев, А.Пратов, Ч.Осмонова, В.К.Вебер, А.Керимбеков, Ж.Нарматов, В.Д.Федоров ж.б. мугалимдер бар эле. Алар менин келечегиме чоң таасир этишти. Билген балдарга өз баасын адилет берип, ого бетер жөндөмүнө жөндөм кошуп, Кыргызстандагы математиктердин тарбияланышында алардын ролу чоң. Бүткөндөн кийин мен Финкелдин сунушу менен Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Математика институтунда иштеп калдым. Ал жерден Мырзабек Иманалиев менен Веды Юрий Александрович мага көп таасир этти.

Ортодо мени 5-курста бир жылга Ленинградка жөнөтүшүп, 1973-74-жылдары практика өткөм. Ал жердин таасири көп болду, мага чыгармачылык менен иштегенге мүмкүнчүлүк болгондой болду.

1978-жылдан 1983-жылга чейин Новосибирскиде стажировкада жана аспирантурада окудум. Жетекчим академик М.М.Лаврентьевдин, Сибирь окумуштууларынын таасири аябай күчтүү болду. Ал жерде Академшаарчада жашадым, анда кишинин илимий өсүшүнө да, жеке өсүшүнө да шарт аябай жакшы болчу. Ар бир дүйшөмбү күнү Академиянын Окумуштуулар үйүндө илимде, чыгармачыл ишинде ийгилик тапкан кишилер лекция окуп турчу. Лекциясы бекер эле, ким окугусу келсе, жөн гана кулактандыруу түрүндө эмне темада окуурун жарыялап койчу. Кимдин эмнени окуурун эч ким териштирип, аңдып, көзөмөлгө деле алчу эмес. Кызыккандар келип отуруп, угуп, талаш-тартышка катышып, түндүн бир оокумуна чейин талкууга алышчу. Мен алардын баарына катыштым, ошол жерден Ивановдун системасын, йоганы, чыгыш философиясын, кытай философиясын, дзен-буддизмди уктум. Ошол эле кезде Кыргызстанда студенттерге мындай өзүнчө чыгармачылыкка мүмкүнчүлүк берилчү эмес,

ал үчүн айта турган сөзүңдү алдын ала билдирип, ректораттан руксат алыш керек болчу. Россия мектебинен алган ал сабактар менин утушум болду.

Ошол жерде мен дзен-буддизм менен дагы тааныштым, япон Акутагава, Рюнеского кездештим, кытай философиясына кызыктым, Лао-Цзы, Конфуцийди окудум. Кийин йогага кызыктым, биринчи тапкан китебим “Махабхарата” болду. Бара-бара йоганын түрлөрүн билдим. Анан барып индия философиясына кызыга баштадым.

Менимче ар бир кишиде жандырмагы жок көп суроолор болот. Мисалы: Убакытты кантип туура пайдалануу керек? Бири төрөлгөндөн материалдык проблеманы билбейт, ал эми экинчиси кембагал үй-бүлөдө төрөлөт. Бирөө ден-соолугу жакшы төрөлөт, ал эми экинчиси оорукчан төрөлөт. Эмне үчүн ар бир инсандын тагдыры ар башка? Тагдырды өзгөртсө болобу? Адамдын жашоосунун мааниси эмнеде? Эмне үчүн кокусунан ар кандай кырсыктар болот? Өз акылы жетик болуп, эмне үчүн кээ бирөөлөр ата-энелерин, үй-бүлөсүн, элин терең сүйүп, бирок баңгизат колдонуп, арак менен вино ичип, тамеки тартып, өзүнө, өзүнүн жакындарына жана өлкөгө зыян келтирип, өзүнүн жана элинин тукумун начарлатат? Адамдын бул жашоосунда кандай милдеттери бар? Инсан өз тагдырын жакшыртуу үчүн эмнелерди жасаш керек жана кандай шарттар түзүлүш керек? Элибиздин тагдырын жакшыртуу үчүн эмнелер жасалышы керек жана кандай шарттар түзүлүшү керек? Ушул сыяктуу көптөгөн суроолор туулушу мүмкүн. Бул дүйнөдө туура жашоо үчүн инсанга билим жана илим керек экендигин Мухамед Пайгамбар көп айткан. Мисалы, Пайгамбар: «Ким билимин жогорулатып, ага жараша дүйнөдө такыбалык жана ибадат кылбаса, Аллах Таалага болгон алыстыгын арттырган болот», - деп айткан. Ошондой эле: «Менден кийинки үммөттөрүм үчүн үч нерседен корком:

1. Арзуу жана напсинин каалоолорунун айынан ак жолдон адашуудан;
2. Оокат менен аял эңсөөсүнө баш ийүүдөн;
3. Илимден кийин сабатсыздыкка түшүүдөн », - деген.

Демек, жогорудагы суроолорго жооп табыш үчүн бүткүл дүйнөлүк цивилизациянын кенчи болгон Чыгыш жана Батыш акылмандары менен илимпоздорунун жазмаларына, дүйнөдөгү бардык ыйык китептерге жана бардык элдердин эпостору менен макал-лакаптарындагы асыл ойлорго кайрылууга мажбур болобуз. Бирок, жогорудагы суроолордун жана башка суроолордун толук жоопторун мындан 5 миң жыл мурда санскрит тилинде жазылган Веданын китептеринен гана таба алабыз. Бекеринен И.Ф.Гете, А.Эйнштейн, Р.У.Эмерсон, Л.Н. Толстой, Махатма Ганди сыяктуу бүткүл дүйнөгө белгилүү улуу инсандар Ведада жазылган бийик ойлор менен терең акылдарга жогору баа беришип, аларды өздөрүнүн илимий же адабий иштеринде колдонушкан эмес.

Веда деген сөз билим дегенди билдирет. Санскрит тилинде эч бир калк сүйлөбөгөндүгүнө карабастан, Веданын китептери санскрит тилинде жазылган. Дүйнөнүн көптөгөн университеттеринде, айрыкча Батыш өлкөлөрүнүн окуу жайларында санскрит тили жана Веда боюнча кесипке ээ боло турган студенттерди окутушат. Батыш өлкөлөрүндө Ведага болгон кызыгуу XVIII кылымда башталган. Веданын «Бхагавад-Гита» деген китебинин англис тилиндеги котормосунун 600 дөн ашык варианттары бар. Ведада биздин жашообуздун мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө сөз болот. Медицина, психология, социология, математика, астрономия, астрология, архитектура жана башка илимдер менен искусствонун ар кандай суроолору Ведада илимий жактан терең каралган. Ведадагы билимдер кошуна турган кытай, араб жана парсы элдери аркылуу Батыш элдеринин жана бүткүл Дүйнөнүн илимине жана маданиятына чоң таасир тийгизген. Мисалы, азыркы математикадагы араб цифрасы деген ондук системаны Индиядан арабдар аркылуу Батыш өлкөлөрү таанышкан. Орто Кылымда кытай императору өз элинин келечегин ойлоп, Индиянын китепканаларындагы пайдубалы Веда болгон жазмалардын көчүрмөсүн алуу үчүн, 628-жылы 26 жаштагы Сюань Цзан деген жигитти атайын жөнөткөн. Ал бир нече жыл издеп, таап, китептеринин көчүрмөсүн даярдап, ал көчүрмөлөрдү Кытайга алып келген. Кытай тилине которуу жана изилдөөлөр андан кийин жүргүзүлгөн.

Эми өзүбүздүн өлкөбүзгө жана өзүбүзгө кайрылалы. Өлкөбүз алдыңкы өнүккөн өлкө болуш үчүн, өлкөбүздүн ар бир инсаны чынчыл, башкаларга жакшылык каалаган, башкаларга зордук-зомбулук кылбаган жана напсисин агызуу, ачуулануу, ач көздүк, ичи тардык, иллюзияга берилүү, акылы жоктук сыяктуу терс сапаттардан алыс болгон инсан болуш керек. Андан тышкары инсандар сапаттарына карата төрткө бөлүнөт: 1)интеллигенция: 2)башкаруу системасында иштегендер: 3)соодагерлер (бизнесмендер): 4)жумушчу табы.

ИНТЕЛЛИГЕНТ ИНСАНДЫН НЕГИЗГИ САПАТТАРЫ ТӨМӨНКҮЛӨР:

Өзүн-өзү токтото билүү, жогорку максат үчүн комфорттордон баш тартуу, чөйрөсүндөгүлөр менен гармонияда болуу, азга канааттануу, жөнөкөйлүк, түздүк, кудайга берилгендик, ырайымдуулук жана чынчылдык.

БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫНДА ИШТЕГЕН ИНСАНДЫН НЕГИЗГИ САПАТТАРЫ ТӨМӨНКҮЛӨР: Кубаттуулук, кара күчкө ээ болуу, чечкиндүүлүк, баатырдык, чыдамдуулук, марттык, демилгечилдик, туруктуулук, интеллигенттерди баалай билүү жана өзүнүн артынан ээрчиге алган жөндөмгө ээ болуу.

БИЗНЕСМЕНДИН НЕГИЗГИ САПАТТАРЫ ТӨМӨНКҮЛӨР:

Жогорку таза цивилизацияга ишенүү, кайрымдуулук жасоого берилгендик, эки жүздүүлүктөн алыс болуу, интеллигенттерге кызмат кылууга умтулуу, байлыкты чогулта турган жөндөмгө ээ болуу.

ЖУМУШЧУНУН НЕГИЗГИ САПАТТАРЫ ТӨМӨНКҮЛӨР:

Өз кесибин жакшы билүү жана кесиптик милдетин так аткаруу, интеллигенттерге, кадырлоого татыктуу болгон инсандарга чын дили менен кызмат кылуу жана кесиби боюнча ак эмгеги менен тапкан акчасына канааттануу.

Коомду адам катарында сүрөттөсөк, анда коомдун башы интеллигенция, коомдун колдору башкаруу системасында иштегендер, ичи бизнесмендер, коомдун буттары жумушчулар болушат. Интеллигенттер үчүн - билим, башкаруу системасында иштегендер үчүн - баатырдык, бизнесмен үчүн - байлык, жумушчу үчүн - жашы чоң инсан биринчи орунда турат.

Ал эми өлкө начарлаганда, анда ал өлкөдө сапаттары боюнча интеллигент эмес, башкаруу системасында иштегендерге кирбеген, бизнесмен жана жумушчу эмес инсандар тобу пайда болот. Алардын сапаттары төмөнкүлөр: калпычылык, таза эместик, уурулук, кудайга ишенбөөчүлүк, тажаалдык, ажаандык, аялга (эркекке) жакындык, ач көздүк, каардуулук. Өлкө начарлаганда мындай терс сапаттарга ээ болгон инсандар интеллигенттердин, бизнесмендердин, жумушчулардын жана башкаруу системасында иштегендердин ролун ойноп, өлкөнү жана өздөрүнүн тагдырын андан ары начарлатат.

ИНТЕЛЛИГЕНТ ИНСАНДЫН ИШИНДЕ ийгилик болуш үчүн, ал дайыма эртең мененки саат 3 төн 4 кө чейин туруш керек. Бул аралыкта дайыма турган ар бир инсанда сөзсүз чыныгы интеллигент болгонго ылайык сапаттар пайда болот. Сапаттары боюнча интеллигент болгон инсан эч качан башкаруу системасында иштебеш керек. Ал кеңеш берүүчү (вазир) болушу мүмкүн. Мисалы, акылман (интеллигент) Бакай Манастын кеңеш берүүчүсү болгон.

БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫНДА иштеген инсандын ишинде ийгилик болуш үчүн, ал дайыма эртең мененки саат 4 төн 5 ке чейин турушу керек. Бул аралыкта дайыма турган ар бир инсанда сөзсүз башкаруу системасында иштегенге ылайыктуу сапаттар пайда болот.

БИЗНЕСМЕН ИНСАНДЫН ИШИНДЕ ийгилик болушу үчүн, ал дайыма эртең мененки саат 5 тен 6 га чейин турушу керек. Бул аралыкта дайыма турган ар бир инсанда чыныгы бизнесмен болгонго ылайык сапаттар пайда болот.

СТАТИСТИКАЛЫК МААЛЫМАТ: Эртең мененки саат 6 дан кийин турган инсандардын арасында бир да миллионер же андан да бай болгон бизнесмен жок.

ЖУМУШЧУ ИНСАНДЫН ишинде ийгилик болушу үчүн, ал дайыма саат 6 дан 7 ге чейин турушу керек. Ал эми саат 7 ден кийин турган инсандын ишинде жакшы

ийгиликтер болбойт. Эрте жатып, эрте туруу турмушта ийгилик алып келээри бардык элдердин макалдарында айтылат. Айрыкча «Ар дайым эрте жатып, эрте турган инсандын ден-соолугу чың, акыл-эси жогору болот жана ал бай жашайт» деген англис макалы эң жакшы айтылган.

ЭСКЕРТҮҮ: Ыйык адамдар эртең мененки саат 2 ден 3 кө чейин турушуп, рухий практика жасашат. Мисалы, теспе тартышат. Рухий практика инсандын тагдырын тазалайт. Рухий практиканы эртең мененки саат 2 ден 6 га чейин жасаган жакшы. Себеби, бул мезгилде ай планетасынын таасири күчтүү болуп, акыл-эсибиз токтоо болот. Саат 6 дан кийин күн планетасынын таасири күчтүү болуп, акыл-эсти тынчсыздандыра баштайт. Веда астрологу инсандын туулган жерин жана туулган убактысын 1 мүнөтүнө чейинки тактыкта билсе, анда ал инсандын маңдайга жазылган тагдырын жана бул жашоодогу негизги милдеттерин так айта алат. Бирок тагдырыбыз өзгөрүшү мүмкүн. Рухий практика менен жакшы иштерибиз тагдырыбызды жакшыртат. Ал эми жаман иштерибиз тагдырыбызды начарлатат.

Жогорудагы суроолорго жоопторду Веда китебинен гана “карма”, “реинкарнация” деген түшүнүктөр аркылуу таба алабыз. Мурунку жашообузда жакшы иш кылдык, жаман иш кылдык, ошого жараша азыркы тагдырыбыз, б.а., кармабыз түзүлүп калды. Карма темасы жандын кайрадан жаралуу (реинкарнация) түшүнүгүнө негизделген. Эмне үчүн ар бир тирүү жандын тагдыры туулганда ар түрдүү болот деген суроого реинкарнация түшүнүгүнө таянып гана жооп берсе болот.

Реинкарнациянын көптөгөн далилдери бар. Мисалы, гипнотикалык регрессия менен байланышкан көптөгөн тажрыйбалар бар. Бул учурда, адамга гипноз менен мурунку жашоосун элестетет. Ксеноглоссия феноменин реинкарнация аркылуу гана түшүндүрсө болот. Ксеноглоссия- бул гипнотикалык регрессия абалында адамдын азыркы жашоосунда билбеген тилде сүйлөө жөндөмү. АКШда жүргүзүлгөн ушундай бир тажрыйбада бир аял эски швед тилинде сүйлөгөн. Ал аялдын азыркы жашоосунда Швеция менен эч байланышы болгон эмес.

Үч жашка чейинки балдар мурунку жашоосун эстей алышат. Андан кийин жаңы тил жана жаңы таасирлер ал эстөөнү жаап салат. Бирок ал эстөө тубаса талант болуп берилиши да мүмкүн. Кээ бир балдар жогорку тажрыйбаларга таянган ырларды жазышкан. Бирок, алар азыркы жашоосунда ал тажрыйбаларга ээ болгон эмес. Кээ бирөөлөр жердик эмес музыкаларды жаратуу менен таң калтырышкан.

«Бхагавад-гитада» карманын үч түрү жөнүндө айтылган:

1. Карма - бул Курандын, Веданын, Библиянын же башка ыйык китептердин сунуштарына негизделген ишкердүүлүк. Бул ишкердүүлүк азыркы жана келечектеги жашообуздун материалдык жактан гүлдөшүнө алып келет.

2. Викарма - бул ыйык китептердин сунуштарына карама-каршы келген ишкердүүлүк, б.а. инсанды күнөөгө батыра турган ишкердүүлүк. Бул ишкердүүлүк жанды төмөнкү формадагы жашоого алып келип, бакыттын стандартын төмөндөтөт.

3. Акарма - бул баштапкы рухий ишкердүүлүк. Бул ишкердүүлүк Кудайга кызмат кылуунун ар түрдүү формаларына негизделген. Мында жан өзүнүн түбөлүктүү рухий формасына жана рухий дүйнөдөгү түбөлүктүү абалына кайрадан келет.

Карманын биринчи эки түрү материалдык дүйнөдө ар түрдүү натыйжаларды берет. Ал эми акарма, б.а. Кудайга кызмат кылуу – жанды материалдык кулчулуктан куткарат.

Карманын закондору физикалык деңгээлде Ньютондун үчүнчү закону (таасир эткен күчтүн чоңдугу карама-каршы таасир эткен күчтүн чоңдугуна барабар) жана энергиянын сакталуу закону катарында берилишет. Ал эми моралдык деңгээлде карманын закондору элибизде ”Жакшылык жерде калбайт”, ”Эмнени эксең, ошону аласың”,

”Бирөөгө ор казсаң, ага өзүң түшөсүң” ж.у.с. акыл насааттар жана макалдар түрүндө сакталган.

Карманын закондорун билбегендик инсанды викарма ишкердүүлүгүнө алып келет. Мисалы баңгизат, алкоголь ичимдиктерин жана тамеки сатуу, өлтүрүү, уурдоо, алдоо, башка адамдарга жана тирүү жандарга каршы мыйзамсыз түрдө күч колдонуу ж.у.с. ишмердиктер викарма ишмерлигине киришет. Адамзат коомунун закон чыгаруу системасы байкабаган же билбеген көптөгөн закондор бар. Бирок космостун жогорку бийлигинин өкүлдөрү байкабаган же билбеген бир да ааламдын закону жок. Космостун законун бузган ар бир инсан сөсүз жаза алат.

Веда боюнча ар бир инсандын төмөнкү 5 милдети (карызы) бар:

1. Ата-энесинин алдында (баккандыгы жана тарбиялагандыгы үчүн);
2. Ата-бабаларынын алдында;
3. Жашоо үчүн космосто зарыл шартты түзүп турган, аалам бийлигинин өкүлдөрүнүн алдында;
4. Билим берген мугалимдердин, устаттардын жана кол жазмаларын калтырган акылмандардын алдында;
5. Денеси тамак катарында колдонулган ар түрдүү тирүү жаныбарлардын алдында.

Жашоосунун башталышында адам алганды гана билип, карызын көбөйтөт. Ал эми чоңойгон сайын бергенди да үйрөнүп, карыздарынан кутула баштайт. Ар бирибиздин кудай алдында милдетибиз бар. Ал милдет - эң жогорку милдет. Эгерде кудай алдындагы милдетибизди так аткара баштасак, анда жогорудагы 5 милдеттен да кутулабыз, б.а. Кудайга кызмат кылуу аркылуу жогорудагы 5 милдеттен да кутула баштайбыз. Бирок жогорудагы 5 милдетти аткаруу аркылуу Кудайга кызмат кылганды үйрөнөбүз. Адамзаттын маданиятында жогорку 5 милдет ата-энелерди сыйлоо жана аларга жардам берүү, ата-бабаларды эскерүү, мугалимдерди (устаттарды) сыйлоо, ааламдын бийлик өкүлдөрүнө түлөө кылуу, башка тирүү жандарга кайрымдуулук кылуу түрүндө сакталган. Эгерде инсандын маданиятында бул көрүнүштөр жок болсо, анда анын карма карыздары көбөйүп, келечеги начарлайт.

Киши биринчи өзүн ойлойт экен, кийин аң-сезими өсө баштаганда бара-бара үй-бүлөсүн, туугандарын жана айыл-апасын, өз уруусун, анан кийинки этабы кыргыздардын, Кыргызстанда жашагандардын, анан бүт адамдардын тагдырын ойлойт, ушул деңгээлге жетет экен. Бирок бул дагы жетишсиз, эң идеалдуу варианты - бүт адамдардын жана жаныбарлардын кызыкчылыгын ойлош керек. Бизде, мисалы, адам гана Кыргызстандын жараны. Ал эми ошол ыйык китепте жазылган боюнча ар бир тирүү жан, курт-кумурска болубу, бардыгы өзү жашаган мамлекеттин жараны болуп эсептелет. Бекеринен жаратылышты коргоо жана экология азыр негизги көйгөй болгон жок. Падыша ошолордун баарына жооп берет экен. Бул жерде бир принцип бар. Падыша өз жарандарынын алтыдан бир сооп иштерин жана алтыдан бир күнөө кылган иштерин алат экен. Падышанын милдети жогору. Элинин материалдык жана рухий өсүшүнө шарт түзүш керек. Мен кезиккен рухий дүйнөдөн тагдыр жөнүндөгү ушундай суроолорго жооп алдым.

Анан ошол “Махабхарата” китебинде кишинин бул жашоодогу милдеттери жөнүндө жазылган. Эгерде “Махабхарата” кыргызчага которулса, чоң утуш болмок. Карма менен реинкарнациянын элементтери кыргызда “Манаста” да бар. Мисалы, Манас туула электе 40 чоросу менен Жакыпка жолугат. Эстегеним, бул Сагымбайдын “Манасында” болуш керек эле.

“Бхавад-Гитанын” болсо англис тилинде 600 дөн ашык котормосу бар. 18-кылымдан бери англичандар улам которуп, бириникин жактырбай улам бири кайра которуп отурган. Санскрит тили менен индия маданиятына бүгүн бүтүн дүйнөдө маани берип жатышат. “Махабхаратаны” окусак, бизге кыргыздарга аябай жакын нерселер бар. Биздин макал-лакаптар, салттарыбыз, ата-энеге, аялга болгон мамилелер жогорку

деңгээлде жазылган. Мисалы, эгерде бала ата-энесин ыраазы кылбай туруп кудай десе, кудай аны кабыл албайт экен. Биринчи бала өз милдетин аткарып, ата-энесин ыраазы кылыш керек. Аял менен эркектин мамилесине келсек, аял өз милдетин аткарбай, күйөөсүн ыраазы кылбаса, аялдын да рухий умтулуусун кудай кабыл албайт экен. Бирок эркектин да милдеттери бар, ал милдеттер аткарылбаса рухий өсүш болбойт. Бул жерде мындай бир принцип бар, бүт диндерде - мусулман дининде, христиан дининде аялдарга караганда эркектердин укугу жогору. Себеби, үйлөнгөндөн кийин аялдын жасаган 50% күнөөсү күйөөсүнө кетет экен, эркектики өзүндө калат экен. Эгер эркек сооп иш кылган болсо, анын 50% сооп иши аялга кетет экен, калганы өзүндө калат экен. Аялынын сооп иши бүтүн бойдон өзүндө эле калат экен. Ошондуктан аялдар үчүн күйөөгө чыгып, ажырашпай жашаган пайдалуу экен.

Дегеле рухий практиканын пайдубалы болуп бул жашоодо жана бул жашоодон кийин да тирек боло турган төрт нерсебиз бар. Биринчи тиректин бекемдиги - чынчылдык, экинчиси – тазалык, үчүнчүсү - аскетизм, төртүнчүсү - мээримдүүлүк сапаттарын өөрчүтүү менен байланышкан. Чынчылдык сапатын өөрчүтүү үчүн эч качан кумар оюндарын ойнобошубуз керек. Тазалык сапатын өөрчүтүү үчүн эч качан баңги заттарын, ичкиликти (арак, вино, пиво ж.б.), тамекини, насвайды колдонбошубуз керек. Мүмкүн болсо чай, кофе, шоколадды да колдонбошубуз керек. Аскетизм сапатын өөрчүтүү үчүн эркек өз аялынан башка бир да аял менен, ал эми аял өз күйөөсүнөн башка бир дагы эркек менен жыныстык катнашка барбаш керек. Орозо кармоо, эрте туруу да аскетизм. Мээримдүүлүк сапатын өөрчүтүү үчүн эт, жумуртка жана балык жебеш керек. Себеби, өлтүрүлгөн айбандын этин жеп, айбанаттарга мээримдүү боло албайбыз. Ошентип, аткарылган милдеттер инсанга өнүгүү алып келет, ал эми аткарылбаган милдеттер инсанды чөктүрөт.

Бардык милдеттерди билиш үчүн билим керек. Инсан тагдырын жана эл тагдырын жакшыртуунун жолдорунун бирин төмөнкү иретте берүүгө болот:

1. Туура ой жүгүртүү;
2. Туура ой;
3. Туура ой бышып жетилип, туура сөзгө айланат;
4. Туура сөз бышып жетилип, туура ишке айланат;
5. Туура иш көп жолу кайталанып, туура адатка айланат;
6. Туура адат туура мүнөздү пайда кылат;
7. Туура мүнөз жогорку маданиятка алып келет;
8. Жогорку маданият жакшы тагдырга алып келет.

Демек, элибиздин келечеги кең болушу үчүн элибиздин маданияты ар дайым жогорулап турушу керек.

Жогорку маселелердин айрымдарын өз мисалымда айтып берейин. Менин этти таштаганым 14 жыл болду, 1996-жылы таштагам. 1993-жылы докторлугумду Новосибирск Мамлекеттик университетинин Илимий Кеңешинде жактагам. Докторлорду Спецполиклиникада карайт эмеспи. 1995-жылы көрүнсөм, жүрөгүмдө мандем бар экендигин айтышты. Ал кезде биз этти аябай жечүбүз. Үйгө койдун тушун алып койчубуз, козу союп алчубуз. Кыргыздар кантип жашаса, ошентип жашадык. Кийин адабияттарды окуп, жүрөк оорунун себебин билдим. Этте, жумурткада, балыкта холестерин көп болот, ошол холестерин кан тамырларды тосуп калат, кийин жүрөккө кан барбай калып, ошондон жүрөк оорусу пайда болуп инфаркт кылат. Ал эми мээдеги кан тамырларды тосуп калса, инсульт болуп калат. Кийин да бир топ китептерди окудум. Ишемби, базар күндөрү математикадан башка китептерди сатып алып, окучумун. Кларк деген америкалык профессордун китебин окудум, ал изилдеп рак менен эт жегендин байланышын чыгарыптыр. Анын изилдөөсү боюнча эт жебегендердин арасында рак менен ооруган адамдар аз болот экен. Этте аябай көптөгөн, жүз, жүздөн ашык курттар болот экен. Личинкалары 2-3 саат сууда кайнаганда дагы өлбөйт экен, анан желген эт менен организмге кирет экен. Ал мындай мисал келтирет. Этти полиэтиленге жылуу ороп коюп

койсоң, жарым күндө бузулат. Ал эми эт биздин организмде, ашказанда үч күн жүрөт экен. Ал эми эт жеген жырткычтардын ичегиси биздикине караганда 3 эсе кыска болот экен, алардын организмде эт бир гана күн жүрөт экен. Ал эми берки эт жебеген жаныбарлардыкы - кой, уйдуку да узун болот экен, биздин ичегибиз алардыкына окшош экен. Демек биз чөп жеген жаныбарларга окшош экенбиз. Үч суткада полиэтиленден да ысык ичегиде жүргөндө ичтеги курттардын баары аябай көбөйөт экен. Кан боюнча личинкалары жүрө баштайт экен, мээге, ашказанга, жүрөккө барып, дагы балалайт экен. Эгер кишинин иммунитетти күчтүү болсо, аны дароо өлтүрүп коет экен. Ал эми иммунитетти начар болгондо, балалайт экен да, ашказанга балалайбы, ашказандын рагын, ичегиге балалайбы, ичегинин рагын, жүрөккө барса – жүрөктүн, мээге барса мээнин рагын пайда кылат экен. Негизги себеби ошол дейт. Баштапкы этаптарында дарылаганда, эрмен менен дарылайт экен. Жөн дарылар, 3-4 түрдүү курттарды өлтүрөт. Ал эми эрмен жүз чакты курт өлтүрөт экен, бирок личинкасын өлтүрө албайт экен. Личинканы калемпир мончок (гвоздика) өлтүрөт экен. Ошону окугандан 3-4 жылдан кийин эле бул боюнча он чакты китеп чыга баштады. Малаховдун китеби чыгып калды. Бул нерсени мен Малаховдон мурда түшүндүм окшойт. Ошол менин этти таштаганым түрткү болду. Этти жебегендердин арасында рак менен ооругандар дээрлик аз болот экен. Адамдардын тишинин түзүлүшү дагы жаныбарлардан башка да. Этти таштайм деп жүрүп менин тиштерим Сибирден бузулду. Анда ысык, суук дегенди билчү эмесмин, тамакка кошуучу татымдарды (специяларды) билчү эмесмин. Жөн эле ботко (каша) жей бериптирмин. Этти ташташтан мурда витаминдер менен микроэлементтердин түгөнбөс байлыгы болгон имбирь, куркум, кориандр, асафетида, манго, мурч, зире ж.б. татымдарды колдонгонду билиш керек.

Менин аялым дагы алгач анча ишене бербей, 8 жылдан кийин ишенди, 2004-жылы ал дагы эт жегенди таштады. Ал учурда менин жүрөгүмдүн айыкканы байкалды. Кышында дээрлик сасык тумоо менен оорубайм. Ырас, башталгыч этабы болот, бирок дароо имбирь чайын ичип коём. Ал иммунитетти да жакшыртат экен. Аюрведада “Биздин ден-соолугубуздун абалы бул биздин ойлордун жана жашоо абалыбыздын чагылдырылышы” деп айтылат.

Веда боюнча адам жандын (түбөлүк индивидуалдуу), жука дененин (эго, эс, акыл) жана физикалык дененин биригүүсү катарында каралат.

Адамдын жашоосу төмөнкү негизги 4 чөйрөгө (сферага) негизделген: 1) физикалык; 2) коомдук-эмоциялык; 3) интеллектуалдык; 4) рухий.

Жанды рухий керектөөлөр (жашоонун маанисин изилдөө, түбөлүк баалуулуктар) гана канааттандырат. Жука денеге интеллектуалдык маалыматтар, эмоция, мамилелер жана катташуулар (коомдук-эмоциялык) керек. Ал эми физикалык денеге таза тамак, ден-соолук, үй ж.б. нерселер керек.

Биз жашоо чөйрөсүн Аюрведанын көз карашы менен карайбыз. Аюрведа – бул ден-соолук жөнүндөгү байыркы илим, ал - Веданын бир бөлүгү. Аюрведа Батыш өлкөлөрүнө белгилүү болгонуна 30 жылдай болду. Жаңы медтехникаларга ээ болгон азыркы медицинанын жетишкендиктерине карабастан, эмне үчүн байыркы билимге кайрылабыз деген суроо туулушу мүмкүн? Себеби азыркы медицина биринчиден оорунун негизги себебин дарылабайт, экинчиден кошумча терс таасир берет, дарыдан көз каранды кылат, кээде жаңы ооруларды пайда кылат. Мунун баары жашырын эмес, бардыгыбыз билебиз. АКШдагы врачтардын жарымынан көбү өздөрү жана жакындары ооруганда Аюрведага же салттык эмес башка медицинага кайрылышат. «Бирин дарылайбыз, ал эми экинчисин бузабыз» деген фраза азыркы медицинанын маңызын билдирген популярдуу афоризм болуп калды. Азыркы медицинанын жетишпегендиктери «Оору - бул жаратылыштын мыйзамдарын бузуунун табигый реакциясы» экендигин билбегендигинен келип чыкты. Бирок жогорудагылардан азыркы медицинадан баш тартуу керек деген жыйынтык чыгарууга болбойт. Азыркы медицинанын да өз орду бар.

Аюрведа рухий – философиялык концепцияга негизделген. Аюрведа боюнча оору – бул адамдын жашоо абалынын жана ойлорунун чагылышы. Оорунун негизги себептери – ач көздүк, ичи тардык жана ачуулануу. Оору – бул адамдын рухий оорусунун натыйжасы.

Аюрведа боюнча оорунун негизги үч себеби бар:

1. Туура эмес тамактануу.
2. Таза эместик (ички жана сырткы).
3. Акылдын тынчсызданышы (стресс).

Инфекция оорунун негизги себебине кирбейт. Себеби, жогоруда үч себептин жок дегенде биринин негизинде иммунитет начарлаганда гана инфекция организмди жеңил эле жеңип алат. Эгерде адам туура тамактанса, таза болсо, туруктуу психикага ээ болсо, канаат кылса жана рухий багытта болсо, анда ал үчүн инфекциянын таасири минимумга келет. Чернобыль аймагында кудайга ишенген жана рухий практика кылган кишилер үчүн радиация таасир эткен эмес. Алардын иммундук системасы рухий энергия менен корголгон.

Оорунун үч себебине толугураак токтололу.

1. Туура эмес тамактанууга төмөнкүлөр кирет:

а) ашыкча тамактануу.

б) туура эмес убакытта тамактануу.

в) бири-бири менен айкалышпаган азыктарды бирге колдонуу.

г) зыяндуу азыктарды колдонуу.

д) дененин конституциясына жана жылдын мезгилине карата туура эмес келген азыктарды колдонуу.

а) Тамак-аш жакшы сиңиши үчүн ашказандын жарымы тамак, төрттөн бири суюктук, ал эми калган төрттөн бири аба менен толукталышы керек. Биринчи кекиргенде тамактанууну токтотуш керек.

б) Аюрведа кечинде жана эртең менен көп тамак жегенди сунуш кылбайт. Түшкүсүн гана жакшы тамактануу керек. Ал эми кечкисин жана эртең менен жеңил тамактануу керек. Тамакты ар дайым шашпай жеш керек. Бул учурда тамак жакшы сиңип, канааттануу жана тез тоюу пайда болуп, ашыкча тамактануу коркунучу жоголот.

в) Айкалышкан жана айкалышпаган азыктар темасына токтолбойбуз. Бул аябай чоң тема.

г) Аюрведа боюнча зыяндуу азыктарга эт, балык жана жумуртка кирет. Эгерде бул чектөө мүмкүн болбосо, анда жок дегенде уй, жылкы, чочконун (колбаса) этин жебеш керек. Себеби, чочконун эти – бул кайрадан иштелген экскременттер (чочконун негизги тамагы). Ал эми уйдун сүтүн адамзат ичет. Ушул себептүү ал адамзаттын энеси болот. Уй менен жылкы аң-сезими жогору турган жаныбарлар. Андан тышкаары этте ар кандай уу заттар жана токсиндер бар. Коркунучтуу оорулардын бири болгон сальмонелез оорусунун негизги себеби жумуртка болуп эсептелет. Азыркы учурдагы жүрөк менен кан тамырлар системасынын көптөгөн оорулары менен стресстин негизги себеби - эт. Эт тамагы холестеринге бай. Демек, этти көп колдонууда организмде холестерин көбөйүп, кан тамырлардын атеросклерозун пайда кылат жана жүрөк кан тамырлар системасынын начарлашына алып келет. Бул маалыматтар түшүнүктүү адамды вегетериан болгонго түртөт. Кээ бирөөлөрдө “Вегетериан болсок, калория менен витаминдерди кайдан алабыз?” деген суроо туулушу мүмкүн. Улуттук салтыбыз? Климат? Беш бармак? Кой майына жасалган паллоо? Бул суроолорго жооп берүү үчүн илимий маалыматтарга кайрылалы.

Американын Улуттук Ден-соолук Институту 50 миң вегетериандардын арасында изилдөө жүргүздү. Изилдөөнүн натыйжасы: вегетериандар эт жеген адамдарга караганда жүрөк жана онкология оорулары менен аз ооругандыгы жана узак жашаары билинди.

Гарвард университетинин врачтары вегетериан диетасы суук тийүү жана аллергия оорусу менен ооруганды азайтаарын аныкташты. Ал эми Йель университетиндеги илимий изилдөөнүн натыйжасы: вегетериандардын эт жегендерге караганда чыдамкайлыгын 2 эсе жана күчүн 5 эсе тез калыбына келтирээри аныкталды. Вегетериан спортсмендердин ичине олимпиадада рекорд жасап, алтын медалга ээ болгон суучул Муррей Роуз, оор атлетика боюнча көптөгөн дүйнөлүк рекорддордун ээси австриялык А.Андерсон жана ХХ кылымдагы орустун белгилүү балбаны Иван Поддубный кирет. Гораций, Леонардо да Винчи, А.Эйнштейн, Л.Толстой, Махатма Ганди, Аятолла Хоммейни, А.Швейцер, Ральф Эмерсон, Томас Эдисон, Жан Поль, И.Зингер, Франц Кафка жана башка атактуу инсандар вегетериан балушкан. Бизде Т.Усубалиев менен Р.Отунбаева дагы вегетариандар деп айтышат.

д) Дененин конституциясы жана жылдын мезгилине карата диета кармоо темасы чоң тема. Ал тема өзүнчө китеп болот. Жалпы идеясы төмөнкүдөй: диета жаратылыштын конституциясынын жетишпегендигин толуктап, ашыкчасын жок кылышы керек. Андан тышкары диета жылдын мезгилине карата өзгөрүп турат.

Эскертүү: Этти жакшы көргөндөр вегетериан диетасында белок аз деген ойду айтышат. Бирок дан, боба азыктарында өсүмдүк белоктору абдан көп, ал эми башка белокторду сүт азыктары толуктайт. Андан тышкары, жакында немец физиологу Рубнер белоктордун сиңишин изилдеп жатып төмөнкүдөй ачылыш жасады: Тамак сиңирүү мезгилинде, белок канга барганда азот кармаган жана азоту жок 2 бөлүккө бөлүнөт. Азот кармаган бөлүк организмге энергия бербейт жана ал бөлүк сийдик аркылуу организмден чыгарылат. Азоту жок бөлүгү гана организмге энергия берет. Анын пайдалуу эффектиси 52-56%. Азоту жок бөлүгү белоктогу углевод экендигин Рубнер аныктады. Демек организм белокту углеводго айланташ үчүн 3-5 саат убакыт кетет. Андай углеводдор жемиштерде, жашылчаларда жана дан азыктарында жетишерлик санда.

Натыйжа: Вегетериандар белокту жетишерлик санда алат, ал эми Рубнердин ачылышынын негизинде айбанаттардын белогу бизге анча деле кереги жок.

2. Эми оорунун экинчи негизги себеби болгон таза эместикке токтололу. Аюрведа эртең менен денени толук жууганды сунуш кылат. Ал эми жылуу суу менен жуунсаңар, анда сөзсүз андан кийин бир аз муздак же муздак суу менен куюнганды сунуш кылат. Бул денени сергитип, акылга туруктуулук жана сергектик берет.

Эгерде тазалык принцибин аткарбасаңар, анда кишинин жука денеси (көрүнбөгөн дене) жана көңүлдү концентрация кылуу жөндөмүү начарлайт. Бул учурда психика начарлагандыктан стресс, депрессия жана башкалардын терс таасири күчөйт. Кээде жин оорулары да пайда болушу мүмкүн. Ал эми таза эместик физикалык дененин иммунитетин начарлатып, инфекция ооруларына шарт түзөт.

Аюрведа дененин тазалыгынан тышкары, акылдын тазалыгына да чоң маани берет. Ушул себептүү эртең мененки жуунуу, зарядка же хатха йогадан кийин Ыйык китептерди бир аз болсо да окуганды сунуш кылат. Бул болсо турмушту рухий жагынан түшүнүүгө жана ишти терең көңүл коюп иштегенге шарт түзөт. Эгерде убакыт болсо, анда Аюрведа теспе менен мантра – медитация жасаганды (же намаз окуганды) сунуш кылат. Бул медитация акылды тазалайт жана ага туруктуулук берет. Мантра – медитациядагы рухий үндөр (вибрациялар) акылдын тынчсызданышын жана агрессиялыгын жоготуп, чыдамкайлыктын запасын берет. Ислам дининде медитация намаз окуу жана 33 мончоктуу же 99 мончоктуу теспедө "1.Субхан Аллах (11 же 33 жолу); 2.Алхамду лиллах (11 же 33 жолу); 3.Аллаху Акбар (11 же 33 жолу)" келмени айтуу аркылуу аткарылат. Ал

эми Бхакты Йогада медитация 108 мончоктуу теспедде ”Харе Кришна, Харе Кришна, Кришна Кришна, Харе Харе, Харе Рама, Харе Рама, Рама Рама, Харе Харе” Махамантрыны айтуу аркылуу аткарылат. «Тазалык – кудайга кызмат кылуу менен кошуна» деген макал ар дайым эсиңерде болсун.

3. Таза эместик оорунун үчүнчү негизги себеби болгон акылдын тынчсызданышы менен тыгыз байланышкан. Аюрведа дене менен рухтун тыгыз байланышына негизделген. Азыркы илимий тилде бул ден-соолуктун психосоматикалык концепциясы деп аталат. Башкача айтканда, психикалык факторлор дененин органдарынын иштешине түз таасир этет, тескерисинче дененин органдарынын абалы психикага таасир этет. Мисалы, стресс инфарктты же инсультту пайда кылышы мүмкүн (акылдын тынчсызданышы денеге терс таасир этет). Тескерисинче, мисалы, боордун гепатит Б оорусу көбүнчө депрессияны пайда кылат (дененин абалы психикага таасир этет).

Кудайга акаарат кылуу менен цинизм, мейкиндик (экологиялык жактан жакшы эмес жер) менен убакыттын (караңгыдагы жасалма жарыкта уктоо) терс таасири психиканы жана денени аябай начарлатат.

Аюрведа акыл менен дененин тыгыз байланышына таянып, ар бир инсанга ылайык рухий практиканы сунуш кылат. Бул рухий практика адамга канааттанууну, ишенимди, адамдар менен окуялардын рухий байланыштарын көрүүнү, жашоодогу туура максатты берет жана аны кырсыктардан коргойт.

Аюрведа боюнча жашоосу туура болгон адамдын организми ооруларга каршы күрөшүү үчүн жетишээрлик потенциалга ээ болот. Бул механизмди түшүнүү үчүн дененин ткандарынын өзгөрүү процессине токтололу. Аюрведа боюнча дененин 7 негизги тканы бар. Алар: 1) Хилус (сидирилген тамак); 2) кан; 3) булчуңдар, эттер; 4) май; 5) сөөктөр, сөөк мээ; 6) урук; 7) оджас (энергиянын эң жогорку) формасы. Ал оджас ден-соолук жана рухий практика үчүн негизги ролду ойнойт.

Кандардын трансформациясы төмөнкү цикл боюнча жүрөт: Сидирилген тамак (хилус) канга, кан этке (булчуңга), эт майга, май сөөк мээсине, сөөк мээси урукка, урук оджаска айланат. Бул трансформация учурунда дене төмөнкү калдыктарды чыгарат: көздүн чылпактары, кулактын кулкундары, тиштердеги жана тилдин бетиндеги калдыктар, сийдиктер, анустан чыккан калдыктар, тер, чачтар, тырнактар жана көз жаштар. Бул калдыктардан денени убагында тазалап туруш керек. Трансформациянын аягында урук оджаска айланат. Ушул себептүү, ашыкча жыныстык катташуудан алыс болуш керек. Кечки саат 6 дан кийин айран, кымыз, кычкыл ичимдиктерди жана кычкыл тамактарды колдонууга болбойт. Себеби алар урукту суюлтуп, анын агып түшүшүнө шарт түзөт. Урук көп агып түшсө, анда организмде оджас аз болуп, дене начарлайт. Азыркы инсандардын көпчүлүгү жыныстык катташууну азайтууну анча жакшы кабыл албашы мүмкүн. Ал эми инсан рухий маданияттын жардамы менен өзүнүн напсисин жогорку нерселерге умтулганга трансформация кыла алса, анда анын оджасы көбөйөт. Мындан жашоо энергиясы да көбөйөт жана интеллектинин деңгээли да жогорулайт. Оджас жука түзүлүшкө ээ жана жүрөктө концентрацияланган.

Жүрөктү иштеткен да - оджас жана жанды денеден кармаган да - оджас. Кээде оджас аура болуп көрүнөт. Оджасты иммунитет катарында да карасак болот. Оджас канчалык көп болсо, организмде ошончолук токсиндер аз болот.

Оджасты көбөйткөнгө жардам бере турган Аюрведанын негизги сунуштарына токтололу: Алар: 1) Эрте жатып, эрте туруу (Күн отурганда жатуу жана күн чыгуудан 2 саат мурда туруу). Муну төмөнкү англис макалы эң жакшы сүрөттөгөн: «Эрте жатып, эрте турган инсандын ден-соолугу чың, акыл-эси жогору жана бай болот».

2) Күндүзү уктабоо керек, ал эми түнкүсүн уктабай жүрүүдөн алыс болуш керек. Эгерде түнү уктабасак, биз көп энергиябызды жоготобуз. Ал энергияны калыбына келтирүү оор болот.

3) Башты чыгышка каратып уктоо керек. Бул учурда батареябыз жакшы заряд алат. Мында бут кыбыланы теппейт. Себеби, кыбыла түштүк-батышта жайланышкан.

4) Чалкалап жатып уктоо – эң жакшы вариант. Бул учурда денедеги ички энергиялардын (праналардын жүрүшү) балансына алып келет. Көмкөрөдөн жатып уктоого болбойт. Оң каптал менен жатып уктоо денени жылытат, ал эми сол каптал менен уктоо денени муздатат. Тамак ичкенден кийин уктоого туура келсе, анда сол каптал менен жатып уктоо керек. Себеби бул учурда тамак-аш жакшы сиңирилет.

5) Токсиндерди көп кармаган тамактардан алыс болушубуз керек. Мисалы эт, балык жана жумуртка кошулган тамактардан алыс болушубуз керек.

6) Чай, кофе жана какаодон да алыс болушубуз керек. Себеби, алардын составында кофеин менен тонин бар. Алар организмден темир менен С витаминин чыгарып салат. Ушул себептүү башка витаминдер жакшы сиңбей калат. Какао менен шоколаддардын составында стимуляторлор (теобромин жана кофеин), шавел кислотасы (ал денедеги кальцийди азайтат) жана башка токсин кармаган заттар – фенилэтиламин менен тирамин (алар баш ооруну пайда кылат) бар. Демек, суусундук үчүн чөп чайлары, компот жана мөмө ширелери сунуш кылынат.

7) Бал менен сары майды көп колдонууну сунуш кылат. Себеби, алардын составында эң көп оджас бар.

Оорунун кийинки себептеринин бири организмде токсиндердин жыйналышы эсептелет. Токсиндердин жыйналышы туура эмес тамактануудан жана туура эмес жашоодон болот. Токсиндердин 2 түрү бар: 1) психикалык (негативдүү эмоциянын жана күнөө иштердин натыйжасы); 2) дене менен байланышкан токсиндер. Дененин токсиндеринин көбөйүшү психикалык токсиндер менен байланышкан. Алардан кутулуу үчүн психикалык себептерден кутулуу керек. Демек, ач көздүк, көрө албастык, жек көрүү, ичи тардык сезимдери токсиндердин пайда болушунун метефизикалык себептери болушат. Организмде пайда болгон токсиндер жашоо энергиясы аккан энергетикалык каналдарды жаап салып, энергиянын нормалдуу агымын бузат. Биринчи жука дененин каналдары бузулат. Анда жука денеде психикалык токсиндер пайда болот. Ал эми 3-7 күндөн кийин оору жука денеден физикалык денеге өтөт. Психикалык токсиндер дене токсиндерге өтө электе теспе тартуу, намаз окуу, сыйынуу, рухий келмелер жана кечирим суроо (эгерде бирөөнү таарынтсак) аркылуу ал психикалык токсиндердин жок кылуу керек.

Англичандар эмне үчүн көп ийгиликтерге жетишкен? Алар уктоо режимин жакшы карманышкан. Софья Ковалевская деген дүйнөгө белгилүү математиктин өмүр баянын окуп чыккам. Ал учурда помещиктер балдарын окутканга губернаторларды жалдашкан. Ал дагы помещиктин кызы болгон. Аны биринчи француз кыз окутуп, жакшы окутпайт. Кайра атасы менен дос болуп алат. Апасы билип калып айдап жибергенде ордуна англичанка келет. Ал күндө саат 5-5.30 да тургузуп, 1-2 саат эшикте сейилдетчү экен. Эшиктеги аба-ырайына карабай, бороон болобу, 50 градус суукпу, сөзсүз сейилдеткен дагы, кечки 10 дон калтырбай уктатчу экен.

Аюрведа боюнча, көрсө киши түнү уктаганда саат 21ден 22ге чейин акыл-эси дем алат экен. Ал эми түнкү 23төн саат 1ге чейинки эки саат аралыгында киши космостон энергия алат экен, 1ден 3кө чейин сезими эс алат экен. 3 төн кийин эч нерсе эс албайт экен. Кээ бир кишилер түнү активдүү болушуп 12ден кийин жатышат. Алардын аң-сезими эс албай калат да, 40-50 жашта психикалык оорулар пайда болот, билбегендиктен нервди бузуп алышат. Режим адам жашоосунда чоң роль ойнойт.

Илимдин негизги булактары акыл-эс, сезимдер жана интуиция деп айтышат. Кеп мында эмес. Мисалы, биз акыл-эсин жоготуп койгон адамдарды көрүп атабыз. Акыл-эс адамдык нерсе болсо, аны жоготмок эмес да. Көргөн да биздики эмес, көрбөй калган, укпай калган адамдарды, өзүн билбей калган адамдарды көрүп жатабыз. Бул бизден дагы жогорку күч бар экендигин билдирип атат. Муну ар ким ар кандай айтат, кээ бирөө жаратылыштын күчү, айрымдары кудайдын күчү деп айтышат. Биз бүт адамзатка берилген билимди окуп, туура билимди алышыбыз керек. Мисалы, киши ооруп калса, кыргыздын гана дарысын колдоном, башка дары колдонбойм дебейт да. Дүйнөдө кайсы дары күчтүү болсо, ошону иче берет. Кийим кийгенде дагы, кайсы элдин кийими сапаттуу болсо, ошону алабыз. Ошондой эле билим алганда дагы ошондой нерсе болуш керек. Билим бөлүнөт, материалдык билим жана рухий билим деп. Мисалы, математика, физика, химия материалдык билимге кирет. Биз кыргыздын гана математиктери алган билимди алам дебейбиз. Ошондой эле рухий билимди: “Куран”, “Библия”, ж.б. билишибиз керек. Билими аз адам Кудайга ишенсе, ал фанат болот. Андай адам башка илимдердин жетишкендиктерин билбейт. Мен Бишкекте жашайм дагы: “Бишкектен башка жакшы шаар жок”, - дегеним туура эмес. Ошондой эле, “Куранды” же “Библияны” гана окусам, алардан башка жакшы китеп жок дегеним туура эмес. Себеби бут ыйык китептерди Кудай өзү же пайгамбарлары аркылуу берген. Эгер Кудайга аябай ишенип, билими жок болсо, фанат болуп, мунун өзү коом үчүн да, өзү үчүн да коркунучтуу, рухий өсүшүнө тоскоолдук кылат. “Жок, мен муну укпайм”, - деп башка билимдерди тосуп коёт.

Экинчи жагы, кишинин билими көп болуп, кудайга ишенбесе, бул да туура эмес. Себеби, бой көтөрүүнү пайда кылып, инсандын өзүнүн рухий өсүшүнө жана коомго терс таасирин тийгизет. Билимдин жакшысы практика менен айкалышышы керек, аны өз турмушунда колдонуш керек. Киши билип, практикада колдонбой, элге айтса, сөзүнүн күчү жок болот экен. Мисалы, тамекинин зыян экенин бир киши билип, бирок өзү тамеки чексе, мисалы, мугалим, окуучуларына айтса, бул таасирсиз. Ошондуктан киши биринчи өзүнөн башташ керек.

Бул жагдайда мен Байазид Бистами деген түрк сопосуна байланыштуу окуяны айтайын. Мусулмандардын суфизми менен йоганын көп жакындыктары бар. Мусулмандардын каймагы болгон суфисттер да эт жебейт. Анын өмүр баянында мындай бир окуя бар. Ал Мекеге баратыптыр. Ал убакта жөө барчу да. Чөлдө баратып, куржунунан тамак-ашын, суусун алып бир жерден дарактын түбүндө, көлөкөдө эс алып, тамагын жейт. Анан дагы бир топ жол жүрүп кайра эс алат. Тамагын жейин десе, куржунунан 2-3 кумурска чыгат. Кумурскаларды мекенинен ажыратпайын деп, кайра артка келип, кумурскаларды таштап, кайра Мекеге кеткен экен. Диндердин баскычтары бар. Жалпы элге, мисалы, орто билимди берген. Кийинки баскычы - жогорку билим, аспирантура жана докторантура болот. Суфизм - мусулман дининин эң жогорку баскычы, аны баары эле кабыл ала бербейт.

Бистаминин дагы бир айткан сөзү бар: “Биринчи жаш кезимде бүт элимди өзгөртөм деп аракет кылдым, натыйжа чыкпады. Орто жашка келгенде жакшы жакка үй-бүлөмдү өзгөрткөнгө аракет кылдым, натыйжа чыкпады. Улгайганда өзүмдөн баштадым, биринчи өзүмдү туура жолго баштоо керектигин түшүндүм”, - дейт. Ошондо асмандан: “Бир аз кечирээк баштап калдың, бирок туура кылып жатасың”, - деген үн чыкты дейт. Биринчи киши өзүнөн башташ керек.

Дүйнөдө Кудайдын көп аты бар. Алар: Теңир, Жараткан, Кудай, Аллах, Кришна, Христос, Бхагаван, Вишну, Рама, Будда, Гауранга, Иегова, Нрисимха, Вараха ж.б. Диндер бири-биринен формасы боюнча айырмаланат, ал эми маңызы бирдей. Бардык диндердин негизги максаты - кирдеген жүрөктү тазалоо аркылуу Кудайга жакындоо. Ал үчүн инсан жүрөктүн негизги кирлери болгон напсисин агытуу, ачууга жеңдирүү, көрө албастык, ач көздүк, ичи тардык, акылсыздык, иллюзияга жеңдирүү, кызгануу, бой көтөрүү сыяктуу терс сапаттардан арылышы керек. Дин – кудайга жакындашуунун жолу.

Мындай бир принцип бар. Мисалы, азыр касапканалар, бойнялар бар. Бойняларда бир жерден кассетадан көргөздү, мал байкуштарды укмуш кыйнайт экен. Адамдар же айбанаттар күнөөсүз өлтүрүлсө терс энергия пайда болуп чогула баштайт экен. Ошол чогулган терс энергиялардын өлчөмү бир критикалык чекитке жеткенде (20-50 жылда), ал терс энергиялар чыгып туруш керек экен. Алар көбүнчө жер титирөө, сел, ураган, согуш ж.б. жаман окуялар аркылуу чыгышы мүмкүн. Биз тарыхта тигиндей болуптур, мындай болуптур деп себепин издейбиз. Негизги себеби адамдардын күнөө кылган иштеринде экен. Бир гана адамды өлтүргөн күнөө эмес, айбанатты өлтүргөн да күнөө болот. Бул жерде атайын, атайын эмес деген да нерсе бар. Ошол энергиялар чогулуп, согуш, жер титирөө сыяктуу ар кандай стихиялар болот экен. Эгерде бүт кишилер вегетериан болушса, анда бүтүн дүйнө боюнча согуш, стихия ыктымалдуулугу нөлгө жакындамак. Бул - идеалдуу вариант. Ар бир эл өзүн тазаласа, ошондо гана буга жетишүүгө болот. Ал үчүн ар бир инсан өзүн тазалаш керек. Искак Разаковдун "Мен жана сен таза болсок, коом да таза болот" дегени бекеринен эмес.

Зыярат. Мен атайын расмий аракет кылбасам дагы, кээде мазарларга барып коём. Мусулман дининде да бар, биз мазардан арбактарга сыйынат экенбиз. Эч нерсеге ишенбегенге караганда ал да жакшы. Биз арбактарга, бирдеменин ээлерине сыйынбай, түз кудайга сыйынсак туура болот экен. Мусулман менен христиан диндеринде деле, йогада дагы мазарга барууну анча жактырбайт.

Бизде мурда исламга чейин теңирчилик, шаманчылык деген башка ишенимдер болгон да. Ал убакта көчмөн калктар жер иштеткенди билбегендиктен, бири-бирине конокко келгенде эт менен коноктогон. Эми азыркы шарт башка да. Азыр элибиз жер иштеткенди билет. Мындан 100-150 жыл мурда кичине балдардын курсагы ачканда "эт, эт" деп ыйлачу экен. Биздин учурда "нан" деп ыйлачу. Кандай айырма? Биз кыргыздын салтын сакташыбыз керек эле деп, мурда кыргыздар жер иштеткенди билбеген шарттардан келип чыккан слаттарга байланып алганыбыз туура эмес. Шарт өзгөрүп жатат, салт дагы өзгөрүш керек. Мүмкүн болушунча салт жөнөкөй болуш керек. Япондордо: "Элдин салты канчалык жөнөкөй болсо, рухий өсүш ошончо жогору болот", - деп айтылат. Чынында эле сүйлөшкөнү мен сага келсем, чай бердиң, сүйлөштүм, кеттим. Жок "конок болуп келди, кой союшум керек" десең, татаалдашып кетет. Ошондуктан биз алдыңкы элдердин жакшы салттарын алышыбыз керек. Салт дагы шартка карата өзгөрүп туруш керек.

"Адамдар кайсы бир диндин ырым-жырымдарын кармаш керекпи?", - деп сурашат. Ушул боюнча мен бирдеме айтып берейин. Кабир деген акын болгон, ал ырларын парсы тилинде жазган. Ал "Куран" менен "Бхагавад Гитаны" жакшы билген жана алардагы билимдин жардамы менен жүрөгүн жакшы тазалаган. Ошол Кабир өлөөр астында мусулмандар келип: "Бул мусулман, биз аны мусулманча жерге берип көмөбүз", - дешет. Индулар келип: "Бул индус, биз өрттөйбүз", - дешиптир. Карап турса чоң чатак болчудай. Чатак болбосун үчүн Кабир кайып болуптур. Дене - кийимге окшоп убактылуу, жан - түбөлүк.

Киши өлүп жатканда акыркы ой негизги ролду ойнойт экен. Адам өлүп жатканда Кудайды ойлоп өлсө, аябай жакшы болот экен. Ошондуктан мусулмандар адам өлүп баратканда Кудайды ойлоп өлсүн деп молдо алып келет. Христиандарда Кудайды эстеп калсын деп побу келет. Мында формасы ар башка көрүнүшү мүмкүн, бирок мааниси, маңызы бир. Эгерде намаз окуп жана теспе тартып жүрсө, инсандын өлөөр алдындагы Кудайды эстөө ыктымалдуулугу көбөйөт. Христиандар, индулар ж.б.диндегилер да теспе тартышат. Эгерде өлүп баратканда итти, мышыкты ойлоп өлсө, ит же мышык болуп төрөлөт, аялды ойлосо аял болуп төрөлөт. Да бир нерсе, балдар жөнүндө. Эгерде бул жашоодо биз бирөөгө карыз болсок, кийин ошол киши төрөлгөндө бизге бала болуп төрөлөт экен, биз аны багат экенбиз.

Мамлекеттин инсаны ал мамлекеттин мыйзамдарын бузбай жашашы керек. Ал үчүн инсан мамлекеттин закондорун билиши керек. Ошондой эле, Аалам да - мамлекет. Ар

бир тирүү жан жана ар бир инсан - Аалам деген мамлекеттин жараны. Ааламдын да закондору бар. Ар бир инсан Ааламдын да закондорун бузбай жашаш керек. Ал үчүн ар бир инсан Аалам мамлекетинин да закондорун билиш керек. Законду бузган адам сөзсүз жаза алат. Ар бир инсандын рухий билим алуу максаты – бул Ааламдын закондорун билүү жана ал закондорду бузбай жашоо.

Зыярат маселесине кайра келсек, Ноокатта Кара-Кой деген жайлоодо Кызыр-Ата деген мазар бар. Ал жерде мазар-булак жана Кызыр атанын өз үйү бар. Ал Кудай деп ошол жерде жашаган экен. Азыр ал жерге элдер сыйынышат. Балалуу болбогондор сыйынса, балалуу болушат. Экинчиси, Түркстандагы Ясавинин күмбөзүн ыйык экендигин баарыбыз билебиз. Бирок мал союу эмес, сыйынганга гана маани берем. Негизги нерсе биздин дилибизде. Ал жерге барганда биздин байлык, бийлик сураганыбыз да туура эмес. “Кудайга жакындаганга жардам бер, ички дүйнөмдү тазалаганга жардам бер” - деген жакшы. Ооба, адамдардын ыйык жерге баруусу эле кудайдын бар экендигин кыйыр таануусу болуп атпайбы. Бирок мал сойгону туура эмес. Негизгиси куран окулушу керек. Бир молдо менен таанышып калдым, Түркияда жана Египетте билим алган кыргыз жигит экен. Ал: “Негизи биз мал союшубуз керек деп ойлойбуз. Негизгиси окуган курандын сообу гана тиет”, - дейт. Чын эле ислам дини өнүккөн деген арабдарда, ирандыктарда, өзүбүздүн эле түрк элдери болгон өзбектерде, уйгурларда жана түрктөрдө киши өлгөндө жөн эле куран окуп коёт. Келген кишилер чай да ичпейт, куран окуп кете берет. Ошол окулган курандын сообу тиет. Түрктөрдө, өлгөн кишинин жылдыгында жакындары мындан кийин жашообуз жакшы болсун деп халва менен чай берет экен. Негизи биз өзүбүздүн жакшы салттарды сактап, ал эми начар салттарыбызды алдыңкы элдердин жакшы салттары менен алмаштырып, элибиздин маданиятын жогорулатканга дайыма даяр болушубуз керек. Маданияты жогору гана элдин келечеги кенен болот. Ведада акчаны тапкандан да, акчаны туура пайдалана билүү маанилүү деп айтылат. Маданияты жогору гана инсан акчаны туура пайдаланат. Сөзүмдү акылман Чанакянын: “Бул жашоодо төрт гана баалуу нерсе бар. Биринчиси - таза аба, экинчиси - таза суу, үчүнчүсү - таза вегетериан тамагы жана төртүнчүсү - рухий темада баарлашуу” - деген ою менен аяктагым келет.

Мамазаирова Меңди

Акын, жазуучу. Кара-Суу районунун Коңур-Жаз айылында 1943-жылы 1-майда туулган. 1965-жылы КМУнун филология факультетин бүтүргөн. Эмгек жолун 1965-жылы Кыргыз Мамлекеттик телерадиокомитетинде иштөөдөн баштаган. 1967-71-жж. Кара-Суу районунда орто мектепте мугалим, 1971-74-жж. Ош облустук край таануу музейинде экскурсия башчысы, 1974-жылы “Мугалимдер газетасында” кабарчы болуп иштейт.

1995-96-жж. “Азаттык” радиосунун кабарчысы, 1996-жылдын августунан баштап Кыргыз мамлекеттик телерадиокорпорациясында кабарчы, комментатор болуп эмгектенүүдө.

“Нөшөр” (1975), “Саламатсыңбы, Күн!” (1979), “Жайдын эң ысык күнү” (1980), Туулуп өскөн үй” (1983); “Ак канаттуу чабалекей” (1985), “Турумтай” (1988), “Кайгыдан тургуздум сага бир эстелик” (2000), “Турумтай” (2004), “Энелер үнү” (2007), “Жаңгак гүлү” (2007), “Таарынган шаар” аттуу ыр, проза китептеринин жана бир нече драмалык чыгарманын автору.

ТУУЛГАН ЖЕРДИН ТААСИРИ

Адам баласы төшү түктүү жерге “баа” деп үн салып түшүп, киндик каны төгүлөт. Ошол бойдон ар бир пендезаада “туулган жердин турпагы алтын” дегендей, өмүрүн байлап, ыйык аймагынан киндиги үзүлбөй, жашоосу башат алган жерин аздектеп өтмөйү

мыйзамченемдүү. Айрыкча чыгармачыл инсандар: акын-жазуучулар, композитор-обончулар туулган кичи мекенин ырга салып, даңктап ырдап, өзү жашаган заманга калтырып кетиши бар. Ошондой акындын бири Жолон Мамытов да өз поэзиясында туулган аймагын даңктап, ырга айландырган.

Улуу табийгаттан буйрук болуп, эки чыгармачыл адам, Жолон экөөбүздү поэзия табыштырып, өмүрүбүз да, чыгармачылык жолубуз да тогошуп калды. Анан калса, жүрөктү опкоолжуткан Олокон тоодон башталып, миң салаа булактан куралып айтылуу Ак-Буура дарыясы тең экиге бөлгөн өйүз-бүйүз айылдарда дүйнөгө келиптирбиз. Менин айылым, Ак-Буура дарыясынын башынан туруп караган кишиге оң жак жээгинде жайгашкан алгачкы өз аты Коңур-Жаз деп аталчу. Ал эми сол жээгинде, Жолон туулган айыл Төлөйкөн. Бул эки айыл тыгыз байланышта болуп, кыз алып, кыз беришип, жаман-жакшысы, той-топуру аралаш айылдар эле. Анын үстүнө эки айыл тең адырлардын, бөксө тоочолордун түбүндө жайгашкандыктан, үстүндөгү жайыктардагы жазгы кызгалдактар оуу, өрт алгандай оожалып, алыстан караган адамдын жүрөгүн опкоолжуткан башкача сулуулукка бөлөөр эле! Атаңдын гөрү, ал ажайып көрүнүш ар кимибиздин көзүбүздө түбөлүк калды го... Азыр эми андай кооз, кызыл килем төшөгөндөй кызгалдактардын, сыягүл менен гүлкайырлар буралган жайлар калбады. Эл көбөйүп, алардын ордун “Он адыр”, “Бир адыр” деген эл жыш жайгашкан шаарга айланды...

Жолондун берметтей таза ырларына башат болуп берген кызгалдактуу адырлар, андан өйдөлөгөн сайын күн күркүрөп жамгырдан соң жамырап чыккан, даамы козунун этиндей ширин козукарын терчү адыр-колотторду эстегенде көзүнүн жашы кылгыра түшчү, шаарда, көп кабат үйдө жашап жүргөнүбүздө. Кийин деле, алтымышынчы жылдардын акырында эл анчалык коюуланып, жер тартыш боло электе классташтары Токтогул, Момуш болуп, жөө-жалаңдап жамгырдан соң себет-себет козукарындарды терип келишип, апабыз Алмакан сары майга кууруп бергенде оозубуздан шилекейибиз куюлуп атып жээр элек. Мен да топурак, жамгыр, анан биртике шортегирээк даамданган ошондогу сырты күрөнүрөөк ичи ак козукарындарды көп эстейм.

Ал эми жер, суу, тоо-таштан бери кымбат көрүнүп, айрыкча алыста жүргөндө сагынмагың да турулуу нерсе дечи. Жолон Мамытовдун “Суунун өмүрү”, “Жарышкан суулар” аттуу ыр жыйнактары да ошол бүлдүркөн терип, балык кармап өскөн балалыктын элестеринен улам жаралган поэзиянын мыкты үлгүлөрү камтылган десе болот. Алардын арасында айрыкча, “Улуу көл”, “Төлөйкөнүм”, “Ак-Буура менен сүйлөшүү”, “Абшир жомогу”, “Арстан баба, кетем сенин койнуңа” аттуу ырлары - өз мезгилинде туулуп-өскөн аймактын образын түзгөн жана ал түбөлүккө калып калды.

Мени да алгач көркөмдүккө көкүрөгүмдү толтуруп, кооздук дүйнөсүнө кыял эргиткен өз атам Мамазаир жана айылымдын ажайып кооздугу болуптур. Атамдын укмуш жомокторунан кийин бала болсом да айлана-чөйрө, бак-шактагы сайраган парандалар башкача таасир берер эле. Олокон тоонун койнундагы алтындарды басып уктап жаткан чолок дөө качандыр бир кезде ойгонуп төмөнгө, биздин айылдарга чейин басып келсечи? Балким, алтынды эл талап алып, дөө ага ачууланып, бир адисе болсочу деп санааркаган да күндөрүм болгон. Атаганат, балалык кыялдар ай. Бир жолу кечке маал күн балбылдап уясына батып-батпай кылкылдайт. Айлана мала кызыл нурга бөлөнгөн. А чабалакейлер учуп жүрүшөт канаттары күнгө тийип-тийбей. Бул ажайып көрүнүш жүрөгүмө батпай кыйкырып, катар өрүккө чейин чуркап бардым. Үйдүн төмөнүрөөк жагында 20 түптөй өрүктөр так дөбөдө тизилип, өсүп турчу. Өйүз-бүйүздү кызгылтым нур чайып, ошол нурга окшогон кызгылтым чабалакейлер. Алар кандай бактылуу жана бийик эле. Мен чуркап барып, канатым болсо ошолордой учуп күнгө жетип, күндү кармап көргүм келет. Бирок, анте албадым. Анте албаганым кыжабам кайнап, чыңырып, чыңырып ыйлап жибердим. Апамдын жүрөгү түшүп, бирдеме чагып алдыбы деп жүгүрүп келиптир. Иштин жайын түшүнгөн соң, атаң жомок айтып берет деп алдап үйгө алып кетти...

Ошол катар өрүк өсүп турган дөбөдөн караганда Ак-Бууранын өйүз-бүйүзү эбегейсиз чоң чарадай элестелет эле мага. Башы - Олокон тоо, андан Ак-Буура агып чыгып,

төмөнгө агып кете берет. Андан да төмөндө жибек комбинатынын жумушчуларын ишке чакырган өлчөөсүз узун, ачуу кыйкырганда түтүнүн кошо үрккөн гудоктун карааны сороюп алда кайдан көрүнчү. Андан да бийик, сырдуу, сүрдүү Сулайман тоосу. Кийин, чоңоо түшкөндө тоого барып, улактай секирип чыгып, далай оюн курдук, үңкүрлөрүнө кирип, жашынып, артыбыздан кыйлага эч ким издебей калса коркконубуздан кайра чуркап чыкчубуз.

Дайыма күн биздин айылдын адырынан чыгып, Жолондордун адырынан батчу. Бала кезде аалам, күн, суу, дүйнө-жашоо ушул чөлкөм менен бүтөт деп ойлочумун. Кышы да кооз болоор эле. Жанагы кызгалдактуу адыр-түздү апакай кар басып, өмүрү ошол бойдон калып калчудай, экинчи жаз болуп, суулар шылдырабастай, гүлдөр жайнабастай туюлуп кетчү. Өтө актыктан да жүрөк опкоолжуп кетээрин сезчүмүн. Бул менин айылымдагы табийгаттын кубулуштарын кийин, “Турумтай” романымда дурус эле жаздым, балалык ой-кыялымды козгогон, тазалыкка, кооздукка умтулдурган айылымдын келбети романда калды.

Аалам, жер, суудан башка да бак-дарак, мөмөсүн жеп, ширеси боюңа кан сымак сиңген мөмөлүү дарактар да унутулбайт. Элестелет: Ак-Бууранын эки жээги жыш токой боло турган. Бала кезде, жайында сыртта, сөрүдө уктап жатсаң Ак-Бууранын таш агыза гүлдүрөгөнү, шав-шуув этип сүйлөнүп акканынан ойгонуп кетсең көпкө уйку качып кетчү. Атам айтып калчу: “Бүгүн Ак-Буура сүйлөнүп эле калыптыр, бирөө жарым адисе болбогой эле”. Эмне адисе болгонун түшүнбөйм. Билгеним, түнкү парандалардын ар түркүн үндөрү, суурдун аңкыштаганы, түлкүлөрдүн чый-пыйы, жапайы мышыктардын мыеологону угулуп, үрөйдү учурчу. А күндүзү ойноп барып (шарына жакын бармак кайда), карагат, кожогат, бүлдүркөн терип жеп, жыргалга батчубуз. Үйдүн жанында Сейдаалы абабыздын 100 жашка чыккан жаңгагы бар эле. Калгандарыбыздыкы кичирээк, жашыраак, мөмөсү да азыраак. Айылыбыз менен чоң- кичине дебей жүзгө чыккан жаңгакты айланчыктап алыс кетчү эмеспиз. Анын гүлдөгөнү да бир ажайып эле. Жеңелер бешикке балдарын бөлөп, терметип тургула деп бизге табыштап кетишчү. Кээде жүзгө чыккан, чартактап бутактары асманга жанган жаңгактын алдында беш-алты бешик болуп кетээр эле.

Бир жолу, айылдын байбичеси Бүсайра чоң эне келип, келиндерди урушканы эсимде. Колхоздун жумушунан түштөнүүгө чыгышып, балдарын эмизип отурушкан.

- Ай, шыңкылдаган арам катындар. Ушу жаңгактын түбүнө балдарыңарды уктатпагыла деп канча айтам. Мунун уусу болот. Ошо ууга мемиреп, көпкө уктап калып атпайбы. Наристелериңерди майып кылып аласыңар, - деп бакырган.

Биздин апаларыбыз да ойногонго уруксат бергени менен асти түбүнө уктатышчу эмес. Себебин алигече билбейм. Менин “Жаңгак гүлү” деген повестимде ушул чоң жаңгактын элеси турду. А легендасы атамдын айтканынан алгамын. Ал жаңгактын мөмөсү чынында да бир айылга жетчү. Адегенде ээси Салман апамдар (Чыныгы аты Салима экен, бул инимдин койгон лакап аты) өздөрү терип, керегин алган соң анан бизге уруксат берчү. Ушунчалык чоң жана берекелүү болчу, кеч күздө, кар бир түшкөндө да жаңгак издеп, таап чагып жегенден жадабайт элек. Баарыбызды баккан жаңгак кийин эле 90-жылдары өтө картайып, мөмөсү сейректеп кеткендиктен таарып, отун кылып салышты. Орду оңурайып али да турат. Балким, айрыкча согуштан кийинки жылдардагы ачарчылыкта бир айыл элге даркери тийип, жүздөн ашып өмүр сүргөн жаңгак тууралуу дагы бир чыгарма жаралаар...

Калыкова Бүбүсара

1952-жылы Баткен областынын Лейлек районунун Сумбула айылында төрөлгөн. 1969-жылы Искра орто мектебин, 1975-жылы В.В.Маяковский атындагы кыз-келиндер пединститутунун педагогика-психология бөлүмүн бүтүргөн. Лейлек районунун Комуна

баишалгыч мектебинде мугалим, Эл чыгармачылык үйүндө кызматкер катары эмгек жолун баштаган. 1977-79-жылдары “Ленинчил жаш” гезитинде кабарчы, кыргыз телесинде штаттан тышкары кабарчы, Сүлүктү шаарында тарбия берүүчү мекемеде тарбиячы, усулчу, жетекчи болуп иштеген. 1994-98-жылдары Кыргыз басма сөздө иштеген. 2001-жылдан бүгүнкү күнгө чейин “Мүмкүнчүлүгү чектелген атуулдар конгресси” коомдук бирикмесинин президенти болуп иштейт.

АКЫН АЗАДА БЕГИМКУЛОВА ТУУРАЛУУ УЧКАЙ КЕП

Азада Бегимкулова менен мен 1970-жылдардын биринчи жарымында тааныштым. Ал учурда мен фантаст жазуучу Беганас Сартовдун жетекчилиги астында Ленин атындагы заводдун маданият сарайында жуманын ар шейшемби күнү өткөрүлүүчү “Тоо жылдызы” адабий ийримине катышчумун. Ошол “Тоо жылдызы” адабий ийримине бир жолу кетирекей мурундуу ойноок көздүү, шайдоот кыз өзүн коштоп жүргөн жигит менен келип катышып калды. Өзүн Азада Бегимкулова деп тааныштырды. Ошол күндөн тартып ийримге кээ бирде келип катышып жүрдү. Ийримдин катышуучуларынын талкуусуна алгачкы “Алаканда аткан таң” деген чыгармасын да сунуш кылды. Андан кийин бир топ мезгил көрүшпөй калдык. Бир жолу шаар аралап жүрүп, экөөбүз капыстан жолугушуп калдык. Ары-бери чогуу басып, азыркы Эркиндик бульварына келип, сүйлөшүп отурдук. Экөөбүз коштошоордо, “антташкан, ажырагыс дос болобуз. Кай жерде жүрсөк да кабарлашып турабыз, үй-бүлө күтсөк да катышабыз”, - деп колду бекем кысышып, кучакташа коштоштук. Бирок, ал шарт экөөбүз тараптан да аткарылган жок. Эмнегедир тагдыр бизди кайра жолуктура турган жагдай-шартка жеткирбеди. Мен институтту аяктап, ар кандай кызматтарда иштеп жүрдүм, шаарда жашадым, шаарда жашадым. Азада экөөбүз жолугушпадык. Жетимишинчи жылдардын аягында мен туулган жериме барып, иштей баштадым, турмуш куруп, балдарым төрөлгөн күндөн баштап, чыгармачылыкты да экинчи планга коюп, балдарымдын кызыкчылыгы деп жашаганга баш байладым. 1990-жылдардын биринчи жарымында Азада жөнүндө тартылган телематериалды көрдүм. Ырларын окуду. Ал учурда мен ыр жазууну дээрлик токтотуп койгон болчум. 1994-жылы үй-бүлөм менен Бишкекке көчүп келдим. 1996-жылы Азаттык радиосунан курдашым Азада Бегимкулованын 46 жаш курагында дүйнөдөн өткөнүн угуп, абдан катуу кейишке түштүм. Артында көптөгөн мыкты ырлары, таасирдүү чыгармачылыгы калды. Анын урматына “Азада бегим” фольклордук тобу уюшулганын уктым.

Азада Бегимкулова жөнүндө лейлектик акын Абдилабек Абазов бир окуя айтып берди эле. Азада Югославия өлкөсүнө барган экен. Ошондо желбиреген кыргыздын улуттук көйнөгүн, чыптамасын, башына кыргыз топусун кийип алып, шаардын көчөлөрүндө бара жатканда, жол чырактын уруксаты бар тарабындагы автоунаалар да токтоп, аны өткөрүп жиберешкен. Артында бир нече адамдар суктанып жүрүшкөн экен. Муну угуп, мен абдан катуу таасирленип, сыймыктанган элем.

Курдашым Азада Бегимкуловага арнаган “Жалгыз ак куу” деген ырым бар эле.

ЖАЛГЫЗ АК КУУ

Сыбызгыган муңдуу үнү кыяктын,
Жүрөгүмдүн кайгы-арманы сыяктуу.
Жерге боюн таштай учуп келатат,
Жараланып, жалгыз калган бир ак куу.

Жалгыз ак куу бийикте учуп бараткан,
Жаратынан кызыл тамчы кан аккан.
Бара жатат булуттарга оронуп,
Окшош болуп гүл тартылган баракка.

Түгөйүнөн ажыраган капыстан,
Эт-жүрөгү кайгы-муңдан ачышкан.
Бара жатат даярданып өлүмгө,
Арга таппай күйүт-муңун басышка.

Абалына боло албай арачы,
Алсыз болуп турганымды карачы.
Өлбө ак куу, өлбө, өлбө, кулаба,
Табылса экен бул арганын дабасы.

Далбас урбай аман-эсен калууга,
Даярданып түгөйүнө барууга.
Бийик, бийик көккө умтулуп учууда,
Боюн таштап жанын курман чалууга.

Атылган ок көкүрөгүн канаткан,
Жерди көздөй кулап жөнөйт заматта.
Жанын кыйган жалгыз ак куу кайыр, кош
Жашоо шаңын көргөндөргө саматкан.

Сыбызгыган шаңдуу үнү кыяктын,
Жүрөгүмдүн кубанычы сыяктуу.
Көккө умтулуп, канат күүлөп баратат,
Жараланып, жалгыз калган бир ак куу.

Боркеев Бөкөнбай

1948-жылы 1-январда Талас районундагы Кырк-Казык айылында туулган. 1966-72-жылдары КМУнун филология факультетинде окуган. 1972-86-жылдары гезит-журналдарда, 1986-2009-жылдары КТРде редактор, директор кызматтарын аткарган. “Эптекей” (сатиралык аңгемелер), “Ырга айланган өмүр” (обончулардын чыгармачылык портреттери), “Утуш” (повесть, аңгемелер), китептери, “Рыспай” романы жарык көргөн.

Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер (2001). “Манас” медалынын ээси.

ЫРГА АЙЛАНГАН ӨМҮР

Өткөн кылымдын гений обончусу Рыспай Абдыкадыров 2011-жылы 12-январда 70 жашка чыкмак. Ал 1941-жылы Кара-Кулжа районунун Кызыл-Булак айылында төрөлүп, 1948-52-жылдары айылында төрт жылдык мектептен, 1952-56-жылдары Сары-Булак айылындагы Калинин атындагы мектептен, 1956-59-жылдары Кара-Кулжадагы Токтогул атындагы жатак мектептен окуп, акыркы класста өздүк-көркөм чыгармачылыгына активдүү катышып, Аалы Токомбаевдин сөзүнө жазылган «Кыздын сыры» деген алгачкы обонун жаратат. 1961-62-жылдары Жалал-Абад, Өзгөн театрларында иштеп, 1963-66-жылдары Ош мамлекеттик педагогика институтунун музыка факультетинде окуйт, оорунун айынан Бишкекке келип, 1967-69-жылдары Токтогул Сатылганов атындагы кыргыз филармониясында солист болуп иштейт. 1971-жылы ОГПИни бүтүп, эмгек жолун эл чыгармачылыгы үйүндө директор болуп иштөөдөн баштайт. 1973-жылдан өмүрүнүн акырына чейин ОГПИде мугалим, доцент болуп, 1988-жылы «Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти» деген наамга арзыган. 1989-жылы «Ырларым - менин

тагдырым», 1991-жылы «Жолугарым билгемин» деген ноталуу ыр жыйнактары чыккан. 1994-жылы ноябрда Ош филармониясына, Кара-Кулжадагы музыкалык мектепке Рыспайдын ысмы берилген. Анын тагдырындангы бул урунттуу мезгилдерди мен күйөрмандары жана кийинки муун биле жүрсүн деп санап өттүм. Канткен менен бир туткан адамдын өмүрүнө ошол мезгил алкагында өр таяган чыгармачылыгы аркылуу сереп салууга мүмкүнчүлүк болот. Мен анын эң жакын үкө досу катары Рыспайдын кыргыз маданият тарыхында алган ордун урпактарга аздектеп айтып берүүгө милдеттүүмүн. Мени аны менен тагдырлаш кылып жипсиз байланыштырган алгачкы күндөрүмө сереп салууга туура келет.

Мен да жаш кезимден ыржандуу элем. Беш жашымдан комуз чертип, Таластагы Чалдыбар интернатында окуп жүргөндө, гитарадан башка музыкалык аспаптардын баарын ойноп калгам. Бир күнү ошонун баарын үйрөткөн Сейдин деген агайым: «Мен Ошто Рыспай Абдыкадыров деген обончу менен бирге окуп калдым. Анын бу «Түгөйүм» деген жаңы обонун угуп көрчү, өзүнчө эле бир керемет» - деп, биринчи ирет жакшы вариацияланган обонду ойноп, ырдап берди. Ырас, мага алгач мен азыр баасын билген касиети менен жеткен эмес, бирок тез эле үйрөнүп алып, кийин өз айылыма, Кырк-Казык орто мектебинде окуп жатканда да баян менен вариациялап ойноп жүрдүм. Келечекте музыкант болоюн деген тилегимди ушул обон ой-боюма койбой жетелеп кетти. Бирок 11-классты бүткөндө, каргаша болуп, кырсыкка учурап, ооруканага жатып калдым. Ошондо, 1966-жылдын июнь айлары болсо керек, радиодон обончулардын республикалык кароосунун чоң концертин түз эфир аркылуу уктуруп калды.

Бир маалда мен күткөн Рыспайды жарыялашты. Сягы үчтөн ыр ырдашы керек го. Арбир ыры узак колчабуулар менен кооштолуп турса да, чектен аша сурана беришип, бештен, жетиден ашты... Түз эфир деген токтотуп коюуга болбой турган поезддей, эгер эфирдин баарын ээлеп жаткан Рыспайды өчүрүп койсо, калганы угулбай калмак. Чарчадым дегенине карабай, сахнадан кетирбей дуулдап турганы алыста турган биздин да бүйүрүбүздү кызитты. Сүрөтүн мурда күргөнүм бар, тыртайган арык немедей көрүнгөн. Ал байкуш килейген аккордеонду кантип көтөрүп турду экен деп, биякта эле боорум ооруйт. Угарман ага болобу, жакшы ыр жандарын эритип таштаган белем, ошентип кайра-кайра суранып отуруп он үч ыр ырдатканы эсимде. «Түгөйүмдөн» козголгон сүйүүм, урматтоом ошол күндөн тарта аны бир көрмөйүн жанымды жаялдырбаган абалга кириптер кылды.

1966-жылдын жай айы болчу. Алатоо кинотеатрынын алдындагы орундукта отургам. Алкезде аер жаштардын уюткусу эле. Бир маалда Рыспай келатат, эки кыздын ортосунда. Оозуман келмем түшүп калды. Бир көрсөм деп зарыгып жүргөн адамым маңдайымда баратса, орундукка кадап койгонсуп, туралбай жатам. Өтө беришти. Бир желаргы жетелеп алгансып артынан түштүм. Ал болсо эки кыздын ортосунда жажандап баратат. Мен болсо анын аркасында баратканыма жетине албай, кыялым алдакайда алакачат. Ошентип төмөн жактагы Панфилов паркынын киреберишине чейин көлөкөсүнөй ээрчип бардым. Ошондо не деген гана ойлор келген жок. Ошонун баары кийин ирети менен ишке ашып, экөөбүз бири-бирибизди кыялбаган аке-үкө дос болуп кеттик. Анын жыйынтыгы - мен аны итинге чейин тарттым дегендей, менчик архивимде отуздан ашык көрсөтүүм, анын наамындагы сынактар, али пайдаланыла элек оригинал тасмалар, көптөгөн макалалар жана «Рыспай» деген 40 басма табак даректүү романным болду. Мен ушул ойлорумду Рыспайдын күндөлүгү менен аяктасам, окурмандар ишенеби дейм.

«Түнкү саат 2.00. Бөкөнбайды сагындым. Кайдасың? Бу дүйнөдөн ашырган кымбат адамдардын бири сенсиң. Менин ишенер бир тууганым жок. Мен сага гана ишенем. Бир тууган болуш үчүн бир ата, бир ападан туулуштун кереги жок».

14-февраль, 1989-жыл.

Мен ушинтип «Рыспай» деген зор дүйнөгө көшөргөн көп эмгегим менен киргенден кийин, адистердин, өзүмдүн иликтөөлөрүмөн улам анын кыргыз музыкалык маданиятындагы ордун аныктап беришим кажет. Анткени анын ырларында жашап калган

экинчи өмүрү, аны ошентип жашатып жаткан көөнөрбөс чыгармалары урпактарга бүдөмүк болуп калбашы керек.

Рыспай Абдыкадыров - XX кылымда кыргыз музыкасында обончулук өнөргө, аткаруу чеберчилигине жаңылык киргизип, өз мектебин түзүп кеткен залкар обончу жана аткаруучу. Ал аккордеонду ийине жеткире чебер ойноо аркылуу салттуу музыканын чегин, диапазонун терең ойлор менен кеңитип, улуттук жана европалык музыканын ширөөсүнө данакер формаларды, ыкмаларды, асыресе, вариациялап кайрууларды, классикалык үлгүлөрдү ыктуу пайдаланып, музыкалык ойдун туюнтулушун аккордеондун бай мүмкүнчүлүгүнө багындыра алды. Ырас, ага чейин вариациялап ойноо чеберчилиги менен кыргыз музыкалык маданиятына чыйыр салган устаты Мамат Оморов болсо да, шакиртинин атак-даңкы аны бүдөмүктөнтүп, бүт кыргыз журтуна Рыспай вариациялап ойноо чеберчилигинин анабашындай болуп калды. Бул мыйзамченемдүү көрүнүш эле. Анткени ал бир кезде жылт деп көрүнүп, жалп деп өчүп калган айрым обончуларга окшоп чыгармачылык узак жолунда арабөк калган жок. Кайра обонун да, аткаруу чеберчилигин да улам өркүндөтүп отуруп, ушу кезде да ал чыккан секиге кийинки өнөрпоздор жетелек бийиктикке алып барып таштады. Аны багындырыш үчүн Рыспайдай көжөргөн мээнеткеч болуш керек. Эгер башка обончу-аткаруучулар учуру келген маалда гана аспабын колуна кармаса, ал табынан жанбаган шумкардай шаңшып туруш үчүн күнүгө таң эрте пианино менен аккордендо сөзсүз көнүгүүлөрдү ойноону салт кылып алган.

Аргендей кооз үнүн аккордеондун коштоосуна ийкемдүү пайдаланып, аткаруу өнөрүндөгү артисттик чеберчилиги менен «ыр театрын» түзгөн терең образдуулукка жетишти. Анын ыр дүйнөсүнө оригиналдуу обондор менен даң салып кириши ыр ышкыбоздорунун бүйүрүн кызытып, ышкысын ойготуп, анын жолун жолдоого, андан ары өз чыгармачылыгын өнүктүрүүгө өбөлгө болуп, жаңычылдык жөрөлгөлөрү «Рыспай мектебинин» түзүлүшүн шарттады. Ушу жаңычылдыгы менен ал кыргыз музыкалык маданиятына зор салым кошкон XX кылымдын залкар обончусу, чоң инсан катары тарых барагына алтын тамгалар менен катталып калды.

Анын өлбөс-өчпөс чыгармалары азыр экинчи өмүрүн өтөп, күйөрмандары, шакирттери заманга бап кайра иштеп чыгуу менен, аккордеонго байланган чегин ар түрдүүчө аранжировкалоо аркылуу кеңитип келет. Мындай кызыгуу эч качан көөнөрбөс обондору ар бир муундун мүдөөсүнө шайкеш универсалдуулугунан, уккулуктуулугунан, оригиналдуулугунан, эң негизгиси — терең ойлуулугунан улам болуп отурат. Ар бир жаңы аткаруучу анын ырларынын чети оюла элек кооз боёкторун өз дареметине жараша кошумчалап, көркөмдүүлүгүн арттырып, ырларында камтылган сырларды урпактарга бүтүндөй сонундугу менен ачып берүүдө. Кийинки муундагы аткаруучулар анын көөнөрбөс, уккулуктуу обондорунан рухий азык алгансып, анын ырларына көбүрөөк кайрылышчу болду. Демек, анын мукам ырлары экинчи, үчүнчү өмүрүн жашап, ырга ышкылуу кыргыз жашап турганда өлбөй-өчпөй, укумдан-тукумга мурас катары өтө берет деген ишеним бар.

Бир кезде Рыспай Рыспай болуп турганда, баш калаабыздагы эски филармония болобу, элет жериндеги клубдар болобу, кылкылдап эл батпай, терезелердин кырына чейин отуруп алар элек. Имараттын ичине батпагандар анын аргендей үнүнө куштар болуп, сыртынан кулак төшөп, ошого каниет алчу. Бүгүн Рыспайдын ырларын шакирттеринин, өзү менен аралашып, бирге жүрбөй калса да, ырына ашык болуп, оозунан түшүрбөй жүргөн ышкыбоздордун аткаруусунда угуп отуруп, ал али арабызда тирүү жүргөндөй, мына мындай шакирттери турганда, анын ырлары менен ысмы эч качан өчпөй турганына бекем ишенем. Ырасында Рыспайдын көзү тирүү кезинде минтип шакирттери мынча даачу эмес. Залкарлыгы ырларынан билинип турган Рыспай алар үчүн аскар тоодой бийик да, ырларындай ыйык да эле. Эми шакирттик милдетти, ага болгон урматтоосун билдирер кез келген сыяктуу. Эмнеси болсо да Рыспайдын «ыр сандыгы» шакирттеринин аткаруусунда дагы жаңы ырлар менен толукталарына көзүм жетет.

Биз учурунда «колдо бар алтындын баркын билбей», Рыспай акебиз элдик өнөрдүн чегин кеңитип, жаңычыл жөрөлгөлөрү менен кыргыз музыкасына бурулуш жасаганына эми, көзү өткөндөн кийин, баа берип отурганыбыз. Бул — аргендей кооз үнү менен аккордеон ойноо чеберчилигин айкалыштыруу аркылуу ырга ышкылуу жаштарды артынан ээрчитип, чагылгандай жаркылдаган атына заты жарашып, улуу маалимдер сымал «Рыспай мектебин» түзүп кеткенин мойнубузга алганыбыз.

Эл арасында кеңири ырдалып жүргөн «Кыздын ыры» менен «Сагыныч» деген алгачкы ырларынын жаралганына элүү жылдан ашыптыр. Али эле жашап жатат. Чыгармачылыгынын алгачкы чыйырында эле ушундай уккулуктуу ырларды жаратууга даремети жеткен адамдын табигый талантына баа бербей коё албайсың. Ал эми ошол элдик багыттагы чыйырын өзүнчө бир багытка бурган, анан ошол «Рыспайдын мектебине» кетчү чоң жолдо жаралган «Түгөйүм», «Сагынуу», «Алтынчы күнү кечинде», «Издейм сени», «Сары-Челек көлгө бир арзуу», «Сагындым тууган жер сени», «Ак куулур сени сагынар», «Жолугарым билгемин» деген ырлары али нечен кылым карытып жашай бере турганына бу шакирттеринин устатына көрсөткөн урматынан, күйөрмандарынын жапатырмак колдоосунан улам билип отурабыз.

Ал тирүү кезинде эле көөнөрбөс ырлары менен өзүнө өлбөс эстелик тургузуп, туулган жери Кара-Кулжа тургай, Кыргызстандын чегинен ашкан атак-даңкы менен ХХ кылымдын залкар обончусу болуп калды. Эми аны кыргыз музыкасынын залкарлары болуп калган Атай, Муса, Жумамүдүнгө окшогон сыймыктуу инсандарыбыздын ысмы менен кошо айта берсек жарашат.

Жалал-Абад университетинде эки жылдай иштеп калган америкалык волантёр Винни Пааш анын онго жакын ырын кыргызча анча-мынча кыргыздан мыкты аткарып, угармандардын көңүлүн кушубак кылганы баарыбызга маалим. Анын агасы Рыспайдын «Сагынуу» деген ырын симфонияга айландырып, Америкада илимий-музыкалык конференция өткөргөнү тууралуу кабарыбыз бар. Винни Пааш анын ырларынын нотасын ала кетти эле, аларды англисче которуп, Америкада пропагандалоого аракеттенип жүрөт. Анын чыгармаларынын дүйнөлүк жүк көтөрүүгө жарамдуу касиеттерин баамдап, Рыспайдын ырларынан керемет кайрыктарды көрө билген агасы жана америкалык кесиптештери аны дүйнөлүк аренага алып чыгууга дилгир экенин да эшиттик. Ал Рыспайдын «Сагынуу» деген ырын 45 мүнөттүк симфонияга айландыра иштеп чыгып, партитурасын эчак салып жиберсе да, маданияттын аткамнерлери аны бир оркестрге дайындап чыгарып коюуну ойлогон да жок. Ошого карабастан Рыспайдын чыгармалары кылым карытып жашай берер жагымдуу жагдай түзүлүп, анын аброюн көтөрөр кезди бөөдө кетирбей, ырларында калган өмүрүн кийинки муунга чыпчыргасын коротпой жеткирүү парз. Аны аткаминерлер аткарбаса да, өзүн көрбөгөнү менен ырларын аздектеген кийинки муун улап жатат.

Мындай бекем ишенимге эмнеден улам келип отурабыз?

Биринчиден, муну Рыспай 60-жылдардын башында кыргыздын салттуу музыкасына, башкача айтканда, көбүнесе комуз менен аткарылган төрт саптуу, жөнөкөй, бирок мукам кайрыктуу обондоруна европалык элементтерди аккордеондун вариациялык мүмкүнчүлүктөрүн ыктуу пайдалануу менен, жаңычыл жөрөлгөнү колдонгону аркылуу угармандардын көндүм кабылдоосуна бүлүк салып, аны музыкалык ой-туюмду жаңыча билдирүүгө аракеттенген, бирок ошонун жолун таба албай кыйналып жүргөн ышкылуу жаштарды артынан ээрчите алганы менен баамга илингенине, зоболосу артып баратканына ынанганыбыздан улам айттык.

Экинчиден, Рыспайдын аккордеон ойноо чеберчилигиндеги өзгөчөлүк, асыресе, кайруусун ойкута-кайкыта вариациялап ойноп, обондо камтылбай калган ойлорду жөн эле кайталап койбой, өзүнчө бир обондуу вариация менен толуктаганы ошо артыкчылыгын ого бетер бекемдеп турат.

Үчүнчүдөн, клавишадагы кол ойноткон мукам ыргактарды аккордеондун басы карапайым коштоп гана тим болбостон, оркестрлик деңгээлге көтөргөнү менен айырмаланат.

Төртүнчүдөн, башкалардан айырмаланып турган аргендей үнүн аккордеондун коштоосуна ийкемдүү айкалыштырып, керек болсо кемтиктерин жымсалдап, бир бүтүндүктү түзгөн деңгээлге жеткире алат.

Бешинчиден, ар бир ырын мазмунуна жараша берилип ырдап, мимкасы, кыймыл-аракети, атүгүл кебете-кепширин бырыштырып, угарманды дайыма бура бастырбай, көңүлүн алагды кылууга шаасын келтирбей, сахнада өзүн чыныгы артисттей кармай билиши менен кейипкеринин кейпине сүңгүп кирип, обондун образдуулугуна жетише алат. Дал ушундай өзгөчөлүктөрү менен «ыр театрынын» элементтерин ыктуу колдонуп, аткаруу чеберчилигинде башкаларга өрнөк болуучу таалимчилдик таасирин көрсөтө алды.

Алтынчидан, обондорунун диапозонунун кеңдиги да анын өзгөчөлүгүн айгинелеп турат. Ал айтар оюн бир октаванын чегине матап таштабай, көкүрөгүндөгү бугу тарамайынча экинчи октаванын чегине эркин өтүп кете берет да, ойкуган-кайкыган күтүүсүз к айрыктары менен обондун жалпы тулкусунда өөн көрүнгөн сезимге кириптер кылбайт, башкача айтканда, кайрыктар табигый түрдө куюлушуп келип жаткандай сезимге такайт. Буга Эгемберди Эрматовдун «Махабат баяны» деген акыркы ыры мисал. Эгер кыргыздын салттуу обону төрт саптан, кээде акыркы эки сабын кайрыган, бир октаванын чегиндеги жөнөкөй ырлардан турса, Рыспай он алты саптан турган бул ырынын арбир сабын бир да окшоштуруп кайрыбай, өнүгүү кыраатын ошол он алты сапка табигый түрдө сыйдыра алган. Анын ошол бийиктигин азыр бир да обончу багындыра элек.

Жетинчиден, обондогу ойдун изгилүү бурулуш ийкемдерине (нюанстарына) жараша жарым тонго өтүү менен, европалык, классикалык ыкмаларды улуттук колоритке жуурулуштура ынанымдуу бере алат. Дегеле мындай ыкма кыргыздын нукура диатоникалык музыкасына анча мүнөздүү эмес. Бирок Рыспайдын ушундай табылгаларын айрым өнөрпоздор салттуу көрүнүшкө айландырып барат. Бул кыргыз музыкасынын тарыхында жаңылык катары кабыл алынганы менен, музыка билермандары толук ачып бербеди. Ошого карабастан «Рыспайдын почерки» катары ачык айтылбаса да, тымызын жашап жатат.

Сегизинчиден, Рыспайдын ырларынын ойго байлыгы, ошого жараша кайрыктарынын татаалдыгы жана ой арымынын кеңдиги анын обондорунун оригиналдуулугунан кабар берип турат. Ал обондорун атайын татаалдаштырбайт. Айтайын деген ою толук бүтмөйүнчө текстке жараша төртүнчү сапты жөн гана кайталап тим болбостон, музыкалык ойдун уланышына чек койбой, сөздөрдү кайталоо менен улантып, же автордон кошумчалоону өтүнөт.

Тогузунчудан, обондун мазмунун жакшы гана текст ажарына чыгарарын билип, өзүндөй кыялданган, ойлонгон, издеген акындарга кайрылат. Ошондуктан ал тандаган тексттердин авторлору саналуу. Анткени ал жаман текстке жан дүйнөсүнөн кан сымалы сызылып чыккан обондорун жакшы чапан катары жамындыргысы келбейт. Анткени текст менен обон айтайын деген оюна эриш-аркак келип, бири-бирин толуктаган шартта гана ажарына чыгып, көпкө жашарына көзү жетет. Сөздөрү Рыспайды ынандыра алган, жүрөгүндөгү сурагы менен үндөшүп турган Сооронбай Жусуев, Биримкул Алыбаев, Эрнис Турсунов, Омор Султанов, Жакшылык Алымов, Карымшак Ташбаев анын обондорунун ийгилиги менен чынадап бөлүшүүгө акылуу.

Онунчудан, күн-түнү башында бышырып, бүт жандилин, билимин, тажрыйбасын жумшап, ийине жеткирген обонун көрүнгөн аткаруучу ырдап, арабөк чыгармага айландырышын каалабайт, ал ошол деңгээли менен ырларын начар ырдоого болбой турган бийик сереге жетип алган.. Ошондуктан көзүнүн тирүүсүндө эле анын ырларын ырдаганга адистер да анча даай алчу эмес. Бирок Рыспайдын ойго бай, мукам

обондорун аткарууну эңсегендер көп эле. Эми анын ээсиз калган, бирок кийинки муун биле жүрүүгө тийиш болгон обондорунун өмүрүн узартып, өзүнүн чыгармачыл дараметин ошол ырлар аркылуу сынап көрүүнү каалагандардын саны улам арбып барат.

Рыспайдын ырлары менен өскөн, андан жаңычылдыктын алиппесин үйлөнгөн шакирттери, жөнөле аткаруучулар эчак эл артисти болсо да, анын 1994-жылы 12-сентябрда токтоп калган өмүрү менен анданары алатурган наамдары кошо токтоп, эл арасында эчнерсеге теңегис Рыспай деген ысымы менен жашап калды. Ушул сыйымдуу ысымда баары бар: дайыма өр таяп турган бүтүндөй чыгармачылыгы менен кыргыз музыкалык маданиятына кошкон ополтоодой салымы, нечен муун аздектеп аткарып жүрөтурган, өзүндөй мундуу, көөнөрбөс ырлары, анан азырынча башка устаттарга ыйгарыла элек, урпактар кылымдар бою улай беретурган «Рыспай мектеби».

Ошол мектеби деп аталган таалим чөйрөсүндө кыргыз музыка өнөрүнө өзүнчө салым кошуп жатышкан шакирттеринен тышкары алар чыгармачылыгында пайдалана турган, үлгү катары уруна турган этаптуу өсүш баскычтары бар. Аны карапайым угармандары да биле жүрүш керек.

Эгер 1959-жылы Кара-Кулжанын Токтогул мектебинде окуп жатканда чыгарган «Сагыныч» деген тун обону элдик салттагы жупуну обон болсо, анын баардык ийгилиги менен наамы «Рыспай» деген атына гана сыйган бийиктикке көтөрүлөрдөгү алгачкы этаптуу чыгармасы «Түгөйүм» (сөзү Жакшылык Алымовдуку). Ага караганда эл арасына кеңири сиңип, атүгүл Америкада 45 мүнөттүк симфония болуп жаңы өмүрүн жашап жаткан «Сагынуу» (Карымшак Ташбаев) - экинчи этаптуу баскычтын анабашы. Ошондон тарта музыкалык ойдун татаалдашын акырындап ачабаштаган жаңы секи - «Издейм сени» (Жолон Мамытов). Андан ары ошол ойдун татаалдыгы музыкалык форманын татаалдашына алпарып, бир октавага сыйбай калган обондор экинчи октаваны тепчип кетти да, кийинки өсүш шатысынын биринчи тепкичи болгон «Делбирим» (Эрнис Турсунов). Эгер ушул этаптуу чыгармаларынын баары салттуу кыргыз музыкалык казынасынын ичинен органикалык түрдө өнүп чыкса, бир да кайрыгы кайталанбай, музыкалык ой толгонуп отуруп 16 сапка чейин жеткен «Махабат баяны» (Эгемберди Эрматов) жаңычылдыгы менен кийинки чыгармачылыгын башка бир багытка, башка бир секиге алып чыга турган акыркы этаптуу обону болчу. Анын артында жарыяланып, жарыяланбаган үч жүзгө жакын чыгармасы калды. Алиги этаптуу чыгармалардын арасында жаралаган башка обондорунун бирин да начар деп айтууга эчкимдин акысы жок. Алар, балким, карапайым угармарндар, Рыспайдын ырына ышкыбоздор арасында тигилерге караганда популярдуудур. Ошондой болушу толук ыктымал. Жакшы ырлардын тагдыры дайыма ошондой болот. Балким, кийин авторун эстей албагандар элдик ырга айланып кетет. Классикага айланды деген ырлардын тагдыры ушинтип башталат. Ыры классикага айланса, анда автору да ошол бийик үлгүнү алып жүрүүгө татыктуу.

Сөздүн кадыр-баркын билген, аны ыр берметтери менен шурудай тизип бере алган жердеши, Кыргыз эл акыны Сооронбай Жусуев:

Адамдар сизди нече миң,
Бөлөгөн ырга мекенин.
Керемет ырчы Ырыспай,
Генийи ырдын экенин

деп таасын айткандай, биз учурунда өз баасын бере албаган, бирок анын музыка жаатындагы жаңычыл жышаандарын жакшы билген күйөрмандары анын артында калган көөнөрбөс ырларына, кыргыз музыкасына кошкон кайталангыс салымына, дегеле кыргыздын улуттук жүзүн тааныткан өлбөс-өчпөс өнөрүнө чындап баа берер кездин оролу келип туру.

Музыка дүйнөсүнө көп эле өнөрпоздор келип-кетти. Албетте, учурунда алардын ырлары замандын көркөм баяндамасы, авторлорунун таттуу кыял-тилеги катары өмүрүн өтөп, кыргыздын музыкалык маданиятына кошкон салым катары алтын казынабызды байытып, ысымдары тарых барагына катталып калды. Бирок баарынын эле ысымын кийинки муун биле бербейт. Кылым карытып жашап калар чыгармалар Рыспайга окшоп жаңыча ой жүгүртө билген, бардык доордун замандашы болуп жашап кала турган инсандардын гана колунан келет. Оюмдун акырын Рыспайдын дагы бир жердеши, акын Маркабай Ааматовдун баарыбыздын мүдөөбүздү чагылдырган ыры менен аяктагым келет.

Өмүр өтсө шамал сүргөн булуттай,
Өткөн жок ал — эстейт эли унутпай.
Бул ааламда кыргыз канча жашаса,
Дал ошончо жашайт эми Рыспай !

Анын залкарлыгын мындан ашыра баалоого болбойт. Бул - Рыспайдын өмүрү ырларында жашап калды деген кеп.

Исаков Рысбай

Акын, манасчы. 1975-жылы Ош областынын Өзгөн районундагы Жээренче айылында туулган. 1992-жылы Бишкек шаарындагы Жусуп Баласагын атындагы КУУнун (андагы КМУ) кыргыз филологиясы факультетине тапшырып, аны 2002-жылы артыкчылык диплому менен бүтүргөн. Ушул эле жылы чыгармачыл жаштардын республикалык «Нурборбор» коомдук бирикмесин уюштурууга жигердүү катышып, анда аткаруучу директорлук кызматты аркалаган. 2003-жылы «Чечен айтыш», «Ырмайдан» телеберүүлөрүн уюштуруучулардан. 2004-жылы "Манас-Мурас" коомдук фондун уюштуруучулардан болуп, азыркы кезге чейин анда жетекчилик кызматта.

2004-жылы «Назар кайып» аттуу көркөм чыгармасы, 2009-жылы «Ырчынын ыйы» көркөм баяны жарык көргөн. Республикалык, эл аралык фестивалдардын бир нече жолку лауреаты

СЕНДЕЙ БЕЙИШ КАЙДА БАР?..

«Эл башы болгончо, суу башы бол» дейт кыргыз накылы. Сөздүн түз мааниси айтпаса да белгилүү. Анткени, «Жер – казына, суу – алтын» деп, суу-өмүрдүн кадырын билген, «Жерге түшсө гүл болгон, отко түшсө күл болгон» бул өмүрдүн баркын билген, эчен кылымды аласалдырып, топ-тобу менен торко электен өткөрүп көргөн көсөм журт мындан башкача айтмак да эмес.

«Сөздүн сөздөй баркы бар, отуз эки наркы бар» демекчи, бул макалдын башка дагы мааниси бар. Бул макалдын өтмө, же кыйыр мааниси: «Коноор жериңди тандап кон. Ичкен суу, жеген тамагыңды ылгай бил. Жолуңду да, боюңду да таза кармап жүр. Боюң таза болсо, жолуң таза болсо, оюң да таза болот» - дегенди каңшаарлап тургансыйт.

«Атасы жакшы айттырбайт, теги жакшы дедирбейт, сөөгү жакшы сөктүрбөйт». Ошондон уламдыр, теги мыкты кыргыз Азиянын боорунда ат ойнотуп чапкылап жүрүп, жер уусун тандап, мыкты гана жерлерди туруктап, мекен эткен. Анысы жанга жайлуу болсун үчүн гана эмес. «Сыныктан башканын баары жугуштуу» болгондуктан, жер пейили эл пейилине өтөт, эл пейили эр пейилине өтөт деп түшүнүп жасашкан андай ишти.

Мазар таюу, сыйынуу жөрөлгөлөрү да жөн келди чыга калган ырым эмес, балким, түпкүлүгүндө ушундай ырыс ооштуруу ырымы тургандыр. Кандай болгон күндө да, мазарлуу жердин, касиеттүү жердин сырларын бир беткей айтып берүү мүмкүн эмес. Ал ар кимдин кабылдоосуна жараша да боло турган көрүнүш. «Ишеним болбой, иш болбойт» деген ошол.

Мен туулуп, өскөн жер Өзгөн аймагына караштуу, Жазы дайра жээгиндеги Жээренчи деген чакан айыл. Биздин балалык Союз мезгилинин гүлдөп турган учуруна туш келгендиктен, ал кезде мазар кыдыруу жөнүндө жөндүү деле кабарыбыз болбогон. Кийин, мектепти бүткөн соң, Бишкекке келип, ошондон бери борборду туруктап турам. Демек, кичи мекенимдин мазарлуу жерлерин айтып бере албайм. Антсе да, башымдан өткөн бир окуяны эске салгым келет.

Биздин айылдан кутпу жакты, тагыраак айтканда, тоону беттеп кеткен жакта мал сарай боло турган. Бөксө тоо, адырлар ошол жерден башталат. Мен ошол адырдын этегинде атама жардамчы болуп, жүгөрү кайтарып жүргөн учурда бир кызыкка туш болгом. Алиге аны түштө көргөнүмдү, же кыялым экенин ажыратып биле бербейм. Айтор, ошол адырдын боору жарылып, ичинен «Найзанын башы чабышып, адамдын башы кагышып, көлүктүн бели ийилип, көпкөк темир кийинип, көргөндөр жандан түңүлүп», күтүрөгөн калың аскер кол чыгат.

Андан аркысын билбейм. Бирок ушул элес жадыма бекем орноп калган экен. Айылга барган сайын, ошол адырга бир барып келмейди, жок дегенде ошол жакты карап, ал окуяны жана бир эстеп алмайды өнөкөткө айландырып алгам...

Бала кезимден көп оорудум. Андай ооруну жандуу ооруу деп коет эмеспи. Сопсоо туруп эле, өзүмдүн кайда барып келгенимди, эмне кылып жүргөнүмдү билбей калаар элем. Анан кээде өзүмдү жоготуп, өз атымды билбей калчумун. Бул оорумду жан кишиге айтпай, элден уялып, кысынып, арданчумун. Эмнеге мен эл катары жүрө албайм деп өкүнөөр элем. Ошол оорудан манасчылык жолго түшкөндө арылдым. Анткен менен, түш көрүп эле «Манас» айтып кеттим дегенден алысмын. Эң алгачкы устаттарым деп, кыргыз тили жана адабияты сабагынан берген мугалимдерим Бегай, Кайры, Бөрүбай сындуу агай-эжекелеримди эсептейм. Анан борборго келгенде Болот Акматов деген агайым жол көрсөттү. Ошентип, манасчылыктагы алгачкы устаттарым манасчылар эмес, жөнөкөй эле адабият мугалимдери болду. Бирок мен алардан көптү үйрөндүм. Дагы көбүн учурунда баалабай, өздөштүрө албай калганымды билдим.

Атажуртум – төрт тарабым, кыбылам,
Атыңды атап күндө беш маал сыйынам.
Жайкалган көк шибеиңдин үстүнө,
Жайнамазга жыгылгандай жыгылам.

Сенин атың, сенин ысмың – кураным,
Сен деп соккон жүрөк – менин тумарым.
Зарыкпаймын, жутам качан чаңкасам,
Замзам суудан миң бир артык булагың.

Сени сүйүү – мойнумдагы парызым,
Сен деп өлүү – жалгыз менин карызым!
Азаматтар ат жалындадаярбыз,
Атажурттун коргоп алаар намысын!

Сендей бакыт, сендей бейиш кайдан бар,
Сени сүйбөй коёор кандай аргам бар?!
Сен – Улуу Дин! Сенсиң менин Кудайым,
Сен деп жашап жүргөн пенде – пайгамбар!!!

Казыбекова Кайыргүл

1971-жылы Ош областынын Кара-Суу шаарында туулган. 1985-жылдан тартып Г.Айтиев атындагы Ош көркөм-сүрөт балдар мектебинде окуган. 1991-жылы С.А.Чуйков атындагы республикалык көркөм-сүрөт училищесинин декоративдик-кооздоо бөлүмүн бүтүргөн. Ошол жылдан тартып Кыргыз Республикасынын Сүрөтчүлөр Союзунун Ош бөлүмүнүн көркөм-сүрөт фондусунда сүрөтчү болуп иштейт.

Художник-монументалист, прикладник, график, иллюстратор болуп иштейт. Көркөм чыгармалардын көргөзмөлөрүнө 1996-жылдан тартып катышып келет. Анын эмгектери Канада, Голландия, АКШ, Польша, Англиянын жеке коллекцияларында турат. 31 чоң эмгектин автору.

ОЛОКОН, БҮРКҮТ-КОНУШ, КЫЗЫЛ-ЧАП, ЧААР-АЙГЫР – БААРЫ ТЕҢ ЫЙЫК ЭМЕСПИ

Мен Оштун Олокон тоосунун жанынан болوم. Чоң ата, чоң энелеримдин бардыгы Папандан. Апам чөлдүк, Кара-Суу районунан. Сакы деген бийдин кызы болгон. Ак-Таш толугу менен таятама тийиштүү жер болгон экен. Апам көп айтчу ушул сөздү: “Ак-Ташты сураган Сакы менен Бакы. Ак-Таш – сагырдын акы”, - деп. Таянем Алайдан, Жылуу-Суудан, Алымбек датканын тууганы болот. Баргы менен ичкиликтин ортосунан чыккам. Башкы уруубуз – адигине. Адигиненин Хан Баргысынанмын.

Мен Ошто төрөлгөн экемин. Ата-энем Кара-Сууда, Ак-Ташта турушчу. Мен негизинен Ошто окуп, ошол жерде өскөнсүп калдым. Гапар Айтиев атындагы көркөм-сүрөт окуу жайында окугам.

Мен үчүн Сулайман-Тоосу ыйык жер. Менин таятамдын жери Ак-Таш дагы ыйык жер деп айтылат. Ата-энемдин көзү өтүп кеткен, беш эжем бар, алардын баары туш тарапта. Улуу эжем Бишкекте, экинчи эжем гана Ак-Ташка жакыныраак жерде турат. Калган эжелерим Ошто.

Кичине кезимде үйдөгү кенен үстөлдүн мен жакшы көргөн жери бар болчу. Бош болсом эле ошерге отура калып сүрөт тартчумун. Атам Козубек дагы сүрөттү аябай жакшы тартчу. Олокон тоого атам менен чогуу барып, атам ал жерден бүркүт салчу. Кичине кезимден, эжелерим сүрөттөрүмдү чогултуп, “Байчечекей”, “Ленинчил жаш” журналдарына жөнөтчү. Ага катар “Советская женщина” журналынын балдар рубрикасына, “Пионерская правдага” жөнөтчүбүз. Ал жактан аябай көп открыткаларды алып турчумун, мен курактуулар менен кат жазышчумун. Эс кирген кезимден тартып эле сүрөтчүлүк жолдомун.

Мен өзүм үчүн башка кесипти элестете албайм. Бул кесипке табигый жол менен келдим. “Сүрөтчү болгон киши жанын бага алабы, жокпу?” деген маселени көп кеп кылышат. Менде дегеле андай суроо башынан болгон эмес. Мен 5 жашта экенде ата-энем пенсияда болчу, колунда бар кишилер эле. Толугу менен мени тарбиялоо менен алектенишчү. Атам да, энем да сөзгө чебер кишилер болчу. Атамдын эс тутуму жакшы болчу, “Манас”, “Семетейди” жатка билчү, комуз чертчү. Айылдын эли келип жомок укчу. Бою узун, сулуу, көк көздүү, кадимки кыргыз болчу. 20-жылдагы согушка катышкан. Мен эски кишилердин баласымын. Жомоктордон баштап, кыргыздын нукура уламалары менен сугарылгам.

Атамдын биринчи аялынан бир уулу калган, бул жагынан мен анын небересинен дагы кичүүмүн.

Апам аябай жакшы, чебер киши болчу. Тамакты да жакшы жасачу. Биздин үйдө дасторкон жыйылчу эмес. 20-30 киши келсе да, үйдө дасторкон берекелүү бөксөрбөй турчу. Биз апамдан башка кишинин нанын жечү эмеспиз. Совет учурунда иштеген киши жакшы жашачу эмес беле. Сүрөтчүлүккө мен ошентип атамдын, энемдин касиеттери аркылуу эки тараптуу келдим. Азыр бир нерселерге үлгүрбөй жатканда, апам кантип баарына үлгүрчү деп таң берем. Кошуналар “Тажынын нанын жейли, Тажынын тамагын жейли, бол батыраак, биз барганча калбай калат”, - деп биздикине ар бир күн сайын ашыгып турушчу. Апам болсо баарын жайнатып коюп отурчу.

Атам менен Папанга барып, мергенчи чоң атамдын үйлөрүн көрчүбүз. Үйү деле калбай калыптыр, таштан пайдубалы эле калыптыр, ошол жер мен үчүн эң ыйык, сыйкырдуу жерлер эле. Таятам Казыбек деген көзгө атаар мерген болуп, олжолору менен элин, айылын баккан. Олокон тоосу, Бүркүт-Конуш, Кызыл-Чап, андан тышкары Чаар-Айгыр деген көлгө барчубуз. Ошондо атам бул биздин көл деп көргөзгөн. Ал көлдүн түбү Ысык-Көл менен биригет экен. Ал жерден кайык менен өткөнгө болбойт, түпсүз көл дешет, бирок балыктары көп. Өлчөмү канча экенин билбейм, бирок көлдүн бир жээгинен экинчи жээги көрүнүп турат. Эл арасында ага байланыштуу уламыш дагы айтылып жүрөт. Биздин чоң уруу бар, кичи урууну Чаар-Айгыр дешет. Бирөө бээлерди жайып жүрсө жанагы көлдөн чаар айгыр чыгыптыр. Үйүрдөгү бээлердин бири бир жылдан кийин кулун туугандан кийин баягы көлдөн чаар айгыр чыгып, кулунун кайра көлгө алып кетиптир, эл ушуну аңыз кылышат. Мен санап өткөн жогорку жерлердин бардыгы ыйык жер.

Кудайга дагы, ата-энеме дагы дагы ыраазымын. Алар мени табиятты, жашоону, элдерди сүйгөнгө үйрөттү. Дегеле мага сүйүү деген чоң сөздү үйрөтүштү. Ата-энем менден убактысын аяган эмес, азыр эми биз балдарга бир нерсе түшүндүрөөргө, үрөтөөргө келгенде убакыт жок дей беребиз да.

Сүрөтчүлүккө кайра келсем, адамзаттын 99 %ы дээрлик бул өңүттө таланттуу, сүрөт тартканды билет. Бирок кайсы бир себептерден улам бул тартылуу кайдадыр жок болот. Кимдир бирөө спортко тартылып, дагы башкалары башка нерсеге багыт алып кетишет. Болбосо чындап эле каалаган киши сүрөт тарта алат. Мен кичинемде сүрөтчү болом дебей эле сүрөт тартчумун. Менде бала кезде ушунчалык көп убактым бар эле. Бардыгын жасаганга убактым жетчү. Мектепке биринчи класска барганда эле 7-8-класстын билимдеринен маалыматым бар эле. Мен эң кичүүсү болуп, болгон китептердин баарын алып эле окуй берчүмүн. Бардыгын жей берген сыяктуу болчумун. Мага эркиндик, ата-энелик сүйүү, ишеним ушунчалык кенен болгон экен. Эжелерим ата-энеме: “Кайыргүлдү урушпайсыңар. Бизди урушасыңар”, - деп кээде айтып калганда, “Сени эмнең үчүн урушабыз?”, – деп апам маңдайымдан сылачу. Эң жупуну мисал, бир жолу денемдин ысыктыгы 40 градус болуп, догдурга жатып калыптырмын. Мага чейин эчен жумалап жаткан кыргыз, орус балдар арбын экен. Дары берсе, дарыны төгүп салышып, укол сайдырбай беймаза кылган алардын жанында мен берген дарысын унчукпай ичип, укол саяарда сайчу жерди өзүм ачып бергениме ченебей ыраазы болгон апам ошондогу балалык дилгирлигимен тез айыгып, ооруканадан чыкканымды кеп кылып калчу. Ойлосом, ата-энем менен менин ортомдо бири-бирине ишенүүчүлүк ушунчалык чоң болгон экен. Же алар мага чоң ата, чоң энедей эле болушкан окшойт го. Менин убактымдын кеңдигинен улам сүрөт гана тарта берчүмүн, сүрөтчү болоорум тууралуу ойлонуп дагы койчу эмесмин. Мен сүрөтчү болоорум тууралуу алгачкы ой менин сүрөттөрүмдү эжелерим эки жактагы конкурстарга жиберип, кат жазып башташканда алгач келди окшойт.

Сүрөтчү болуш үчүн баары бир окуш керек. Өзү үйрөнчүк деген башка. Баары бир билим керек. Өзүнүн ньюанстары, азбукасы бар. Кээ бирөөлөр окуу менен тубаса талантты бузбаш керектигин айтышат. Эми ар кандай пикирлер бар да. Бирок Гоген сыяктуу белгилүү сүрөтчүлөр бар. Ал сүрөттү 40 жашынан кийин тартып баштаган, ага чейин бизнесмен болгон, бирок баары бир ал өзү үйрөнчүк эмес, бир мектептен өткөн. Изыщный искусство мектебинин билимдерин башкача жол менен алган. Роден беш жолу окууга тапшырып, беш жолу тең өткөн эмес.

Кээ бирөөлөр сүрөтчү болуш үчүн ага баш-оту менен кирип, эстен танып, акылынан айныш керек деп эсептейт. Сүрөтчү болуш үчүн ал абалды баштан кечириш зарыл эмес. Бул жагынан мен сүрөтчү элем деп кимдир бирөөгө кайсы бир нерсени далилдеп бериш да керек эмес. Стереотиптүү ой жүгүрүүлөргө ыңгайлашыш дагы керек эмес. Кандайсың, ошондойсун, сүрөтчүлүк бул жөн гана тагдыр эмеспи.

Рыскулова Гүлзада

Дастанчы, ырчы. 1980-жылы Ош областынын Өзгөн районунун Чынбай айылында туулган. Аталган айылдагы “Правда”(азыркы “Сарыков”) орто мектебинде 9-классты бүтүргөндөн кийин, Ош мамлекеттик педагогикалык колледжинин музыкалык бөлүмүн аяктаган. Азыркы учурда Бишкек шаарындагы “Ордо-Сахна” этнографиялык тобунун солисти болуп иштейт.

ЧЫГАРМАЧЫЛ АДАМ БИРИНЧИ ИЧКИ ДҮЙНӨСҮНӨН, СӨӨГҮНӨН, КАНЫНАН ДАЯР БОЛУШУ КЕРЕК

Негизинен өнөр адамына жердин таасири өтө чоң деп эсептейм. Табияттын кооздугу, сенин айылындагы өзгөчөлүктөрдүн бардыгы чыгармачыл адамда өзгөчө эргүү жаратат. Анткени чыгармачыл чөйрөдөгү инсандар көбүнчө табияттан, табият кубулуштарынан энергия алабыз. Ошол биздин жан дүйнөбүздү байыта турган, жашоодогу чоң бир керемет нерсе деп айтсак болот.

Мен Өзгөн районунун Чынбай айылында туулганмын. Өзгөндү билесиздер, бул – байыркы шаар. Бизде 11-кылымга таандык Өзгөн мунарасы бар. Мындан абдан көп табылгалар табылган. Ошол табылгалар борборубуздагы Тарых музейинде сакталып турат. Өзгөн шаары абдан дүркүрөп өнүккөн шаарлардын бири болгон. Улуу Жибек-Жолу өткөн шаар. Ал эми мен чоңоюп-өскөн Чынбай айылы абдан чакан, кооз айыл десем болот. Айылдын адыры да, суусу да, сайы дагы бар дегендей. Биздин айыл сууга абдан кенен болгон үчүн жапжашыл айыл. Ошондуктан күз кеч келет. Көбүнчө жапжашыл бойдон турат. Чоң токоюбуз бар. Апам ар дайым майрамдарда атайын эс алдырганы алып барчу. Ошол токойдон ар түркүн гүлдөрдү терчүбүз. Айылдын жанынан Кара-Дарыя агып өтөт, ал суунун боюна барып, көпкө чейин тиктеп тургандан таячуу эмесмин. Бала кезибизде анча маани бербегенибиз менен кийин абдан чоң таасири болот экен. Сен табиятка кандай суктанып карасаң, табият сага ошончолук эргүүнү берет, табигый ички дүйнөңдүн багажына чоң салымын кошот экен. “Ааламга кеткен жол айылдан башталат” демекчи, айылдын таасири менин чыгармачылыгыма өбөлгө болду. Кичинемден тарбиялык мааниси терең чыгармаларды окуганда, дастандарды укканда аябай таасирленчүмүн.

Менин ата-бабаларымда дастанчылар өткөнбү, мага белгисиз. Санжырадан карап көрсөм, менин беш атам тең эл башында турган улуу инсандар болгон экен. Мисалы, жетинчи атам Жапаң датка учурунда Ош шаарына абдан таасирлүү даткалардын бири болгон. Анын көп эмгектери бар. Бул киши тарых бетинде көп берилбей калган. Азыр ошонун үстүндө изденип жүрөм. Андан кийин Дос бий, Мырзаким, Курманбек деген аталарым болгон экен. Ошол аталарымдын дагы элге эмгеги сиңген. Мен буга абдан сыймыктанам. Аталардын улаган жолунун таасири астында мен дастан айтып калган болсом керек. Азырынча дастан жарата элекмин, бирок дастандарды өзүмдүн обонума салып аткарып жүрөм.

Дастандарда чоң философия камтылып, тарыхты оозеки баяндап айтып келишкен. Бул да болсо кыргыздын чоң өзгөчөлүгү болсо керек. Биринчи аткарган чыгармам – Жеңижок атанын “Дүнүйө” дастаны болду. Албетте, бул чыгарманын мааниси өтө терең. Бир сөзү экинчи бир жеринде кайталанбаган, укмуштуудай дастан. Учурунда Жеңижок ата кайсы обонго, кайсы кайрыкка салып аткарганы белгисиз. Мен чыгарманы окуп көрүп эле, жүрөгүмө жакын кабыл алдым. Андан кийин дагы “Курманбек” дастанын аткарып жүрөм. Буюрса дагы эл арасына кеңири тарабаган дастандардын үстүндө иштейм деген жакшы ниеттер бар. Ар бир обондун өзүнчө өзгөчөлүгү бар. Менин ырларым көбүнчө патриоттук духка багытталган. “Мен кыргыздын кызымын” деген ыр да ушул багытта.

Мен кичине кезимден эле ырдайм. Анын үстүнө апам дагы ырга жакын адам катары дайыма бизге ырдап берчү. Чоң энем ооз комузда ойночу. Апамдын таасири, андан тышкары ошол убакта ырчы эжелерибиздин бири Саламат Садыкованын таасири болсо

керек, бала кезде эле ырчылыкка абдан ниет коюп калдым. Бирок, белгилүүлүктөн негедир ошо кезде эле коркчумун. Белгилүүлүк адамдагы эркиндикти жок кылат деп эсептечүмүн. Белгилүүлүк адамдын эркин жашоосуна чек коет деп бала кезимде эле бул чындыкты кабыл алып, түшүнчү экенмин. Кийин чоңойгондо билип отурам, көп эле белгилүү инсандар белгилүүлүктүн азабын чегишет экен. Анын жакшы жактары да бар, бирок жаман жактары - адам өзүн эркин сезе албай калат. Бирок мен ушул жолду тандаганыма өкүнбөйм. Бул да кудайдын берген белеги болушу керек. Талант элдикти дейт, ошону элге беришибиз керек. Биздин ата-бабаларыбыздын жолун урпактар улап кетиш керек. Бул муундан-муунга өтө турган кереметтүү нерсе деп эсептейм. Бул табигый процесс. Бирок, акыркы учурларда биздин мурунку Арстанбек, Жеңижок аталарыбыздай улуу акындар, чоң дастанчылар чыкпай жүрөт. Балким бул дагы болсо табигый жашоодон алыстап кеткендиктин таасири болсо керек.

Биз кыргыз эли байыркы ата-бабаларыбыз калтырган табигый жашоо мыйзамдарынан бир топ алыстап кеттик. Мунун кедергиси жашообузга тийип жатат. Албетте, мындай учурда ар бир инсан өзгөчө жол тандоону ниет кылат экен. Өзүн-өзү таанууну каалайт. Бул багытта мага Алайдагы Зульфия, Мамырасул акенин үй-бүлөсүнүн таасири чоң болду. Бул кишилерге жолуккан күндөн тартып менин ички дүйнөмдө, өмүр-жашоомдо, айлана-чөйрөмдө, чыгармачылыгымда чоң өзгөрүү бурулуш болду. Алардын өтө жөнөкөйлүгү, карапайымдыгы, айылдан эң жөнөкөй үй-бүлөдөн чыгып, улуу нерселерди жаратып отурганы мени таң калтырды. Анткени алардын жазган маалыматтары 21-кылымга абдан төп келет. Биздин жашап жаткан доорубуздагы чоң өзгөрүүлөрдү, көз менен көрүп, кол менен кармап байкай албай турган өзгөрүүлөрдү китеп бетине жазып чыгышты. Кыргыз элинин көзгө көрүнгөн баалуулуктарынан сырткары көзгө көрүнбөгөн укмуштуудай өзгөчөлүктөрүн таанып биле баштадым. Бул эки улуу инсан адамдын эң жөнөкөй психологиясынан, ички дүйнөсүнөн баштап, анын түпкүрүндө адамзаттын катылган сырларын, ошондой эле жер жашоосунун түпкү маңызын, ошондогу сырлардын чоң бир казынасын ачып берди деп ойлойм. Ошону менен бирдикте ааламдагы өзгөчөлүктөрдү, космостун сырларын бизге түшүнүктүү тилде жазып, ошонун үстүндө бүгүнкү күнгө чейин эмгектенип отурушат. Мен ушул сырдуу дүйнөнүн аркасынан изденүүнүн ортосунда өзүмдөгү сырларымды ачып алдым деп эсептесем болот.

Албетте, өз аң-сезиминен, адам психологиясынан, жүрүм-турумунан башка дагы адамдын өзөгүндө андан чоң сырлар жатат экен. Муну биз дайым эле биле бербейт экенбиз. Алайдагы ал керемет үйдө бир айлап, эки айлап жашап, окуган учурлар да болду. Ошол учурларда дагы менин ички дүйнөмдө сырдуу процесстер жүрүп отурду. Көз менен физикалык жактан көрбөсөм да, өзгөчө жолду тандап алганымды сезип турдум. Албетте, бул бир караганда өтө татаал, бир караганда өтө жөнөкөй. Бул илимди терең түшүнүү адамдан ар тараптуу, терең көз карашты талап кылат экен. Көп нерселерди убагында өздөштүрүп, үйрөнүүгө аракет кылдым. Мен ойлойм, бул чекеси эле деп. Бул абдан терең илим болгондуктан, чеги жок. Ар барганда ар кандай жаңылыктарды угуп отурасың.

Алай жергесинин өзүнүн чоң энергетикасы, касиети бар. Барганда эле кайнаган цивилизациянын, эволюциянын таасиринен таптакыр бөлөк бир дүйнөгө кирип, башкача абалда болосуң. Анан кийин ошол сабактарды алып чыккандан кийин бир өзгөчөлүк билинип турат. Алардын бир өзгөчөлүгү, барган адамдын кандай, кайсы багытта иш алып барышы керек, кандай миссиясы бар экендигин, энергиясы, аурасы адамдарга кандай таасир этээрин, өзгөчөлүктөрүн, ачып беришет. Бул менимче бир эле кыргыз элине эмес, дүйнө элине керектүү маалыматтар деп эсептейм. Алай окуусу азыр жалпы адамзатка, жерге керектүү программалардын үстүндө иштеп жатат.

Азыр дүйнөлөшүү учурунда дүйнөнүн жалпылашкан программасы иштейт экен, жеке адам эчтеке чече албайт. Биринин тагдыры бирине буюрулган, бирине бири байланган, бирисиз бири эчтеке кыла албайт. Бардыгы бир тирүү организмдей, бир адамдын денесиндей биригип иш алып бара турган мезгил келди деп айтып жатышат. 21-

кылымда жалпы адамзат ушундай жалпы түшүнүккө жетиш керек. Антпесе адамзаттын астындагы ар кандай коопсуздуктар бир эле жерге эле эмес, ааламга таасирин тийгизиши мүмкүн. Ошондуктан алар аркылуу адамзатка чоң бир мүмкүнчүлүк берилип жатат. Ушул мүмкүнчүлүктү пайдаланып биз элге, жерге жакшы кызматыбызды беришибиз керек экен. Дегеле кыргыз эли үчүн эмес, жалпы дүйнө элдери үчүн кыргыз эли өзгөчө эл экени, акыркы ушундай доор алмашып, кылым алмашып турган катаал мезгилде кыргыз эли багыттоочу катары жалпы адамзатка кызмат кылаары тууралуу маалыматтарды айтып жатышат. Мен бул маалыматтарга абдан терең ишенем. Негизинен жалпы адамзаты үчүн кыргыз элинин орду өтө чоң. Бул үчүн биз таң калбай деле койсок болот. Тарыхыбызга үнүлсөк деле, тамырыбызга үнүлсөк деле абдан көп маалыматтар бар. Азыркы айтылган маалыматтарга дал келет. Биз башкача болчубуз, башкача болуп өзгөрдүк. Бирок, ошол учурдагы баалуулуктарды кайтарып ала турган мезгил келди. Мен акыркы кезде байкагандай, кыргыз эли кандай эл деп ошонун үстүнөн эмгектенип, тытынып, жандалбастап, жанын коерго жер таппай жүргөн инсандарыбыздын акыркы учурда кыргызчылыкка сүңгүп кирип атканы, көбөйүшү жөн эмес. Алар чоң иш кылып жатабы, кылбай жатабы, негизинен алар чоң изденүүнүн үстүндө. Бул мени абдан кубандырат.

Андан аркы Алайдагы Мамырасул, Зульфия эженин айтуусунда мындан аркы да мааниси терең маалыматтар бар. Азырынча алар адамзаттын акыл-эсине сыйбайт. Ошого чейин биз ата-бабабыздын түпкүлүгүнө кайтып келишибиз керек экен. Албетте адам агаруу үчүн мазарларды да кыдырат экен. Мазар деген илимий тил менен айтканда, абдан бир энергетикасы таза аймактар. Ошол жерден энергия алып, адам кадимкидей тазаланат. Биздин Кыргызстанда абдан көп мазарлар бар. Бул да чоң белги. Эмне үчүн Кыргызстанда мазарлар көп. Бул да жөн эмес болуш керек. Кыргызстанга космостон жакшы энергиянын баары бөлүнүп жатса керек.

Кыргызда айтылат, “бала мазардан жаралат” деп. Жомоктордон, тарыхтан деле кездештирип жүрөбүз, балалуу болбой жүрүп, анан мазарга барып тилек кылып, балалуу болуптур деп. Мазардан тиленип алган балдар өзгөчө, элдин бешенесине туулган балдар болот. Бул да жөн эмес болуш керек, ал нурдан бүткөн балдар, таза энергиядан бүткөн балдар. Негизинен кыргыз эли таза энергетикалык жерлерди белгилеп, мазарга айлантып койгон болуш керек. Кыргыздардын дагы бир өзгөчөлүгү - жаратылыштагы кубулуштарды көрө билгендиги. Биздин ата-бабаларыбыз табият менен тыгыз байланышта болуп, ар кандай кубулуштарга, төлгөлөргө маани берип келген. Улам түшүнүгүң кеңейе баштагандан кийин, бардыгы ыйык нерсеге айланыш керек экен. Кайсыл жерде жашабагын, ал жерди таза, ыйык жерге айландырыш бул адамдын өзүнөн. Мен ойлойм мазарлардын эч кандай деле биринен өйдө, биринен ылдый өзгөчөлүктөрү жок. Кыргыздын жеринин бардыгы ыйык. Дегеле басып жүргөн жериңдин бардыгын сыйлашың керек. Өзгөчө мамиле кылышың керек, табиятты кор тутпашың керек. Ошондо гана табият дагы бизге катаал кырсыктарын көрсөтпөйт.

Адамдын колунан бардык нерсе келет, бирок табияттын кырсыктарынан, табияттын катаал бир сыноосунан эч качан биз өтө албайт экенбиз. Албетте табият, жер, суу, аалам, адам дайыма тыгыз гармонияда болуусу дайыма тең салмактуулукту камсыздап турат экен. Андыктан адамзат жашоосунун гүлдөп-өнүгүүсү бул ар бир адамдын ички дүйнөсүнө түздөн-түз байланыштуу. Адам өзүнчө бир чоң казына. Адам биринчи ичинен, сөөгүнөн, канынан даяр болсо, элге бере турган талантынбы же эмгегинби, татыктуу бере алат.

2-БАП

ИЛИМИЙ МАКАЛАЛАР

ТҮШТҮК КЫРГЫЗСТАНДЫН ГИДРОНИМДЕРИ

*Карамолдоев Ж.Ж., Авазов С.Г.
(Ж. Баласагын атындагы КУУ)*

Түштүк Кыргызстандын аймагында «Көк-Суу», «Кашка-Суу», «Ак-Суу», «Кара-Суу» деген гидронимдер көп кездешет. Мындай аталыштагы суулар Түштүк Кыргызстанда эле эмес, республиканын бардык аймактарында кеңири тараган. Алардын мындай кеңири таралышында аздыр-көптүр мыйзам ченемдүүлүктөр бар: Бул суулардын ар бирин куралуу булагы боюнча өз алдынча типтерге бөлүп кароого болот. Мисалы «көк суулар» негизинен мөңгүлөрдөн башталып, эң бийиктен аккан суулар болуп саналат. Алардын куралуу булагы болуп мөңгүнүн эриген суулары эсептелет.

Көк-Суулар Түндүк Кыргызстанга караганда түштүктө азыраак кездешет. Анын себеби бул аймактын кырка тоолорунун орточо бийиктиги түндүктүн тоолорунан жапызыраак келип, мөңгүлөрүнүн санынын аз болушу менен түшүндүрүлөт.

Куралуу булагы боюнча бөлүнгөн экинчи типтеги дарыялар - **Кашка-Суулар** жана **Ала-Суулар**, куралуу булагы боюнча кар-мөңгү тибине кирет. Бул суулардын аталыштары эки башка болгону менен алардын жылдык жана суткалык режимдери, орточо бийиктиктери, куралуу булактары окшош болгондуктан өз алдынча карабай бир типке киргизип карадык. Бул аталыштагы суулардан Кыргызстандын жер-суу аттарынын сөздүгүндө [1] он эки кашка суу бар. Ал эми масштабы 1:200 000 топографиялык картада он суу түшүрүлгөн. Бул суулардын бардыгынын көлөмү кичинекей болгондуктан, стационардык изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес. Кашка-Суулардын көпчүлүгүнүн суу чогултуучу бөлүгү тескей беттерде жайгашып, негизинен мөңгүнүн жана кардын эриген сууларынан бирдей азыктанган үчүн ташкындоо мөөнөтү «көк сууларга» караганда узагыраакка созулат (май-август). Ал эми сутка ичинде бешимде ташкындап, таңга маал тартылат.

Ал эми «ала» суулар болсо Түштүк Кыргызстандын аймагында жокко эсе. Бир гана Ала-Бука суусу Ала-Бука району аркылуу агат. Ал Касан-Сай суусунун сол куймасы.

Ак-Суулардын куралуу булагы кар-мөңгү тибине кирет. Алардын орточо бийиктиги Көк-Суулардан жана Кашка-Суулардан төмөнүрөөк жайгашат, бирок күнгөй

беттерде да кездешет. Бул суулардын Түштүк Кыргызстандагы жалпы саны 1:200000 топографиялык картада бешөө.

Кара-Суулар. Бул аталыштагы суулар дайыма төмөндө жайгашат. Куралуу булагынын негизин жер астынан чыккан булак суулары, азыраак бөлүгүн кар жана мөңгү суулары түзөт. Кээ бир окумуштуулардын «кара суулар» жөнүндө: «Жергиликтүү элдер шиленди конустарынан сарыгып чыккан сууларды кара суу деп аташат» деген маалыматтары бар [10]. Мындай көрүнүштү Исфана суусунан байкоого болот. Анын дагы бир аты - Кара-Суу. Ал Түркстан кырка тоосунун түндүк тармагы болгон Алтын-Бешик тоосунун түндүк капталынан башталат. Бийик тоолуу капчыгайдан Төө-Жайлоо өрөөнүнө чыкканда жерге сиңип кетип, Исфана Кара-Булак өрөөнүндө кайра чыгат да, ага Тегирмелик суусу кошулат. Суунун көбү жерге сиңип кеткендиктен, жылдык орточо чыгымы өтө аз. Негизинен булак сууларынан жана кар, жаан-чачын сууларынан куралат.

Азыктануу булагынын көпчүлүк бөлүгүн (52%) жер астынан сарыгып чыккан суулардан алса да Кара-Дарыя «кара суулардын» тибине кирбейт. Себеби ал Тар жана Кара-Кулжа сууларынын кошулушунан пайда болгон дарыя. Бул дарыяны өз алдынча кароо зарыл.

Түштүк Кыргызстандын аймагында жогоруда каралып кеткен куралуу булагы боюнча типтерге бөлүнгөн сууларга кирбеген суулар дагы бар. Алар «Тентек суулар» жана «Жинди суулар».

Тентек-Суулар өрөөндүн таманы менен бирде оң тараптан акса, бирде сол тараптан агып, нугун өзгөртүп турат. Дайыма бир нукта акпаган үчүн кыргыз эли мындай сууларды «тентек суу» деп атап коюшат. Алардын эң ириси Фергана жана Бабаш-Ата кырка тоолорунан башталган Кызыл-Үңкүр жана Арстанбап сууларынын кошулушунан түзүлөт. Калган «тентек суулардын» бири Шаймерден алабында, экинчиси Исфайрам-Сайдын алабында жайгашкан. Бул эки суунун тең көлөмү кичине жана чарбалык мааниси жок болгондуктан, изилдөөлөр дээрлик жүргүзүлгөн эмес.

Ал эми **Жинди-Суулар** кирген мезгилде ташкындап, жайылмаларды каптап аккандыктан ушундай аталып калган. Алардын бири Кара-Дарыянын алабында жайгашкан. Кээде жаан-чачын көп жаап, суусу ташкындаганда сел жүрүп, айыл-чарбасына чоң чыгым келтирет.

Геологиялык топтогу гидронимдер.

Аймакта **Кызыл-Суу** деп аталган бир канча суулар бар. «Кызыл-Суулар» негизинен жогоруда айтылып кеткен көк, ала, кашка, ак, кара суулардын типтерине кирет. Кызыл-Суу болуп аталышы суунун мүнөзүнүн жылдын, сутканын ичинде кандай мыйзам ченемдикке баш ийерин көрсөтө албайт. «Кызыл-Суу» деп аталышынын мааниси палеогендин кызыл чопо тектерине байланыштуу. Чопо сууну начар өткөргөндүктөн кар эригенде, же жаан-чачын болгондо суу жерге сиңбей кызыл чопону беттерден жууп түшүп, чопо түстүү болуп агат [3].

Чопо тектери негизинен баштапкы тектердин механикалык кайрадан өзгөрүшү алардын химиялык өзгөрүшү менен коштолот. Бул эки процесс бирге жүргөнү менен көпчүлүк учурда химиялык кайрадан өзгөрүү процесси үстөмдүк кылат жана талкалануунун өнүмдөрүн таза кесек сынууларга киргизүүгө болбойт. Ушундай химиялык өзгөргөн материалдардан турган чөкмө тектерге ар кандай чополор кирет. Алар абдан майда бөлүчөлөрдөн турат, алардын диаметринин өлчөмдөрү 0.01 мм жана дагы 0.001мм ден дагы кичине болот. Чөкмө тектердин жалпы көлөмүнүн 60-80% чейинкисин түзүү менен алар эң эле кеңири тараган чөкмө тектер болуп эсептелет. Бул чопо тектери негизинен палеоген жана неоген мезгилдеринде пайда болгон. Палеогендин башында Фергана өрөөнү төмөн чөгүп, гипстүү жана карбонаттуу чополор топтолгон. Ортоңку палеогенде өрөөндү каптап жаткан деңиздин аянты кеңейген. Бирок трансгрессия бат эле регрессия менен алмашат. Ортоңку палеоген бүктөлмөлөрүндө кызыл түстүү чополордун жука катмарынын пайда болушу менен аяктайт. Жогорку палеоген жер бетиндеги кызыл

түстүү гипстүү терригендик чөкмөлөрдүн пайда болушу менен мүнөздөлөт. Фергана өрөөнүндө палеоген чөкмөлөрүнүн калыңдыгы 0,4-0,5км, ал эми Алай өрөөнүндө 1км ге жетет.

Кызыл-Сууга байланышкан Кызыл-Чуңкур, Кызыл-Эшме, Кызыл-Айрык, Кызыл-Күңгөй, Кызыл-Агын, Кызыл-Төр, Кызыл-Ата-Сай деген суулар бар. Бул суулардын бардыгы жогоруда айтылгандай палеогендин кызыл чополорун беттерден жууп түшөт. Ал эми экинчи компоненттери болсо алаптарынын геоморфологиялык түзүлүшүнө байланыштырылып аталып калган. Мисалы: Кызыл-Эшме кызыл чоподон турган өтө бийик эмес, өрөөнү кененирээк суулар. Кызыл-Чуңкур капталдары тик, бийик жана кууш өрөөн менен аккан суу. Кызыл-Айрык - бул суунун эки башталмасы бар. Ошол эки суунун кошулушунан пайда болгон суу. Кызыл-Күңгөй мезокайнозойдун кызыл чополору негизинен күңгөй беттеринде тараган суу. Кызыл-Агын - бул суунун аталышы башка болгону менен мааниси Кызыл-Суу менен бир. Кызыл-Төр - бул суу мөңгүдөн башталат. Төр аталышы өрөөндүн эң жогорку бөлүгүндө мөңгүнүн иш-аракетинен пайда болгон мөңгү цирктери менен байланыштуу.

Булардан сырткары Жошо, Жошолу, Жошо-Сай аттуу суулар дагы бар. Алардын мындай аталып калышынын себеби, алабындагы палеогендин кызыл чополорун жергиликтүү эл жошо деп да айтышат.

Ак-Боз, Калта-Боз сууларынын аталышы алабында неоген мезгилинде пайда болгон боз чополор менен байланыштуу. Бул чополор дайыма кызыл чополордон бийигирээк жайланышат. Мындай көрүнүштү Алай өрөөнүнөн байкаса болот. Калта-Боз суусу Алай кырка тоосунун түштүк капталдарынан башталат да, кууш өрөөн менен агып отуруп, өрөөнгө чыккандан кийин Кызыл-Сууга оң тараптан куят. Боз чополор да кызыл чополор сыяктуу сууну начар өткөргөндүктөн, суу менен жуулуп агып түшүп, сууга боз түстү берет.

Геологиялык топко кирген суулардын дагы бири Борду-Сай. Ал Касан-Сай суусунун алабында. Бул суунун алабында бор мезгилинде пайда болгон акиташ жана бор тектеринен турган чөкмөлөр бар. Кар эрип, жаан жаганда мындай капталдарды жууп аккан суунун түсү агыш боз түскө айланат. Ошол себептен Бордуу-Сай аталып калган.

Туз суусу - Кызыл-Суунун сол куймасы болгон Алтын-Даранын бир куймасы. Анын алабында өнөр-жайлык мааниси бар таш-туз кени бар. Бул кендеги таш-туздун чалгындалган запасы 100-200 миң тоннага барабар. Бул таш-туз кени төмөнкү бор мезгилинде пайда болгон чөкмө тектердин катмарларынан орун алган [6]. Туз кендерине байланыштуу коюлган гидронимдер: **Шор, Шор-Суу, Кичик-Төр, Намек-Сай, Ачы, Ачы-Сай** ж.б.

Геологиялык топко кирген **Майлы-Суу, Сымап, Алтын-Дара, Зергер** суулары алабындагы кендерге байланыштырылып аталган.

Геоморфологиялык топтогу гидронимдер.

Аймакта рельефтин ар кандай формаларынын болушу жергиликтүү калк тарабынан көрүнүшүнө жараша ат коюуга кабылган. Бул типтеги гидронимдер катары биринчи кезекте **Чаткал** жана **Терс** сууларын алып кароого болот. Чаткал суусу түндүк-чыгыштан түштүк-батышты көздөй агат, ал эми анын куймасы болгон Терс суусу ага карама-каршы багытта, башкача айтканда, түштүк-батыштан башталып түндүк-чыгышка карай агат. ь

Бирдей табигый шартта жана жанаша жаткан суулардын аттары эки башка, бирине-бири карама-каршы мааниде берилген гидронимдерди кезиктирүүгө болот. Биз мындай көрүнүштү **Тар** жана **Жазы** сууларынан байкаса болот [2].

Бул топко кирген дагы бир канча суулардын аталыштары бар. Алсак, **Жайык-Сай** - Чаткал өрөөнүндөгү суу. Чындыгында эле бул суунун өрөөнү кенен түздүктүү, капталдары тик эмес. Ошол себептен өрөөндө мөңгү калыптанган эмес. Куралуу булагынын негизин жер астынан чыккан булак суулары, жаан-чачын суулары жана кар

суулары түзөт. Капталдары тик болбогон себептүү булак суулары чыккан жерлерде анчалык чоң эмес саздар кездешет.

Кең-Төр - Чаткал суусунун жогорку бөлүгүндөгү майда куймаларынын бири. Анын Кең-Төр аталышы мөңгүнүн иш-аракети менен байланыштуу. Төрлөр - тепши сымал өрөөндүн алкымындагы тегерек тарткан рельефтин кеңейген ооз формасынын жергиликтүү аты. Байыркы жана азыркы мөңгүлөрдүн жылышынан пайда болгон. Кыргызстандын аймагындагы тоолордун төрлөрүнүн басымдуу бөлүгү касабалуу аскалар менен курчалып, мөңгүлөр ээлеп жатат. Айрым төрлөр физикалык жана химиялык үбөлөнүүдөн пайда болгон корум, шагыл шилендилери жана мореналар менен капталып, рельефтин түзүлүшүнө жараша **«Кум-Төр»**, **«Кең-Төр»**, **«Көл-Төр»** ж.б. деп аталат. Кыргызстандын географиялык аттарынын курамында да көп кездешет. Мисалы: Көл-Төр (көл, кен, мөңгү, кыштактын аты), Кең-Төр (Кыргыз Ала-Тоосундагы, Какшаал, Ат-Башы, Жаңы-Төр кырка тоолорундагы мөңгүлөрдүн аттары), Ашуу-Төр (ашуу, суулардын аттары) ж.б.

Талпак-Сай - Касан-Сай суусунун алабындагы суу. Бул сууга жанаша катар Катта-Талпак-Сай деген суу бар, анын өрөөнү Талпак-Сайдан узунураак жана кененирээк. «Катта» деген сөздүн диалектикалык мааниси - чоң. Суулардын экөөнүн тең алаптары орто бийиктиктеги тоолордо жайгашкан. Өрөөнгө тоо капталдары өтө тик түшпөйт, тамандары кенен болбосо да түздүктүү келет. Негизинен айыл-чарбасында жайыт катары кеңири пайдаланылат.

Тепши-Сай - бул суу дагы Касан-Сайдын алабында. Анын Тепши-Сай аталышы Кең-Төр сыяктуу эле мөңгүнүн иш-аракети менен байланыштуу. Бул өрөөндүн таманы жазыраак жана жайпагыраак келип, тик капталдарга өтөт. Тоонун кыр зоналарына жакын пайда болуп, башы зоналар менен курчалган төрлөрдөн башталып, аягы мореналар менен бүтөт. Термин Теңир-Тоонун микротопонимдеринде да кездешет. Мисалы; Байдулу кырка тоосундагы Бел-Тепши ашуусу.

Аталыштары жогоруда айтылган сууларга карама-каршы келген гидронимдер да бар: Ичке, Күн-Тийбес, Ак-Чуңкур, Чуңкур-Сай, Ичке-Суу ж.б. Бул аталыштагы суулардын өрөөнү тар, кууш келет. Ал эми Ничке-Суу, Ничке-Сайлар Ичке-Суулардын диалектилик тилде айтылышы, башкача айтканда, синонимдери.

Касан-Сай суусунун алабында Күн-Тийбес-Сай суусу бар. Бул суунун алабындагы капталдар тик, кууш шаңшаар (каньон) болгондуктан, ушундайча аталып калган.

Геоморфологиялык типтеги гидронимдердин дагы бир канчасы бар: Босого, Корумду, Ийри-Сай, Айланма, Ийри-Суу, Ийри-Сай, Шаркыратма, Шаркырак-Сай, Дүнгүрөмө, Шылдырак ж.б

Биологиялык гидронимдер

Түштүк Кыргызстандын аймагында жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн аттары коюлган гидронимдер өтө эле көп. Жалаң эле жаныбарлардын аттары коюлган гидронимдер: **Донуз-Суу, Чочко-Булак, Эшек-Өлдү, Ат-Жайлоо, Козу-Баглан, Балыкты, Балык-Жууган, Жыланды, Кара-Кулжа, Кекилик-Учар** ж.б.

Ал эми өсүмдүктөрдүн аттары коюлган суулардын дээрлик бардыгы алаптарында өскөн өсүмдүктөр менен байланыштуу. Бул сууларга көбүнчө дарак өсүмдүктөрүнүн аттары коюлган. Мисалы; **Жаңгакты, Арчалы, Топ-Терек, Талды-Суу, Өрүктү, Кар-Алма, Көк-Жаңгак, Кайыңды, Кара-Терек** ж.б.

Башка тилдерден кирген гидронимдер

Иран -тажик тилиндеги гидронимдер.

Палал - ягноб тилинде өсүмдүктүн аталышы. Бул суунун өрөөнүндө өскөн өсүмдүктүн аты менен байланыштуу коюлган ат. Палал суусу Түркстан кырка тоосунун түндүк уландысы Кызыл-Чимген тоосунан башталат. Түштүк-чыгышты карай агып

отуруп Палал-Ооз кыштагы тушта Сох суусуна куят. Палал-Ооздун мааниси Палал өрөөнүнөн чыга бериштеги турак-жай дегенди билдирет.

Каравшин – согд, ягноб тилдеринде гар-тоо; аб/ав-суу; шин-молдуулукту билдирген мүчө. Тоодон аккан мол суу дегенди түшүндүрөт.

Абшыр-Сай - тажик тилинен кирген гидроним. Анын эки мааниси бар. Биринчиси; *об-суу*; *шир-сүт*. Түсү сүткө окшош тоо суусу. Таштан-ташка урунуп, аябай көбүктөнүп сүткө окшоп ак болуп, агат, ошон үчүн Абшыр аталган [9]. Экинчи мааниси: Ирандын кээ бир тилдеринде *абшар*-шаркыратма, тажиктин *абшор*-шаркыратма, суусу көп агын дегенди билдирет [7].

Берик-Суу - тажиктин *борик*-кууш жана кыргыздын *суу* деген сөздөрүнүн айкалышы. Кожо-Бакырган-Сай суусунун оң куймасы. Түркстан кырка тоосунун түндүк уландысы Андыген тоосунун түштүк капталынан аккан суу. Анын өрөөнү кууш, капталдары тик.

Берксуу аталышы Берик-Сууга окшош болсо да, анын мааниси такыр башкача. Фарси тилинен которгондо *берк* - жалтырак; жана кыргыздын *суу* деген сөздөрүнүн айкалышынан жаралган гидроним. Ал Лейлек району аркылуу аккан Ак-Суунун сол куймасы. Түркстан кырка тоосунун түндүк капталынан түштүктөн түндүктү карай агат. Маран ашуусунан караганда күнгө чагылышып, жалтырап көрүнөт [5].

Зек-Сай-тажик, ягноб тилдеринде «нымдуу», «саз» дегенди билдирет. Зек-Сай – Ала-Бука өрөөнүндөгү суу. Анын өрөөнү салыштырмалуу кененирээк жана эңкейиштиги азыраак. Негизги куралуу булагы булак суулары саналат. Булак суулары жер астынан чыгып, жайыраак аккандыктан, бул суунун өрөөнүндө анчалык чоң эмес аянттарда саздарды пайда кылат.

Кул - ягноб, шатик тилдеринде «жайыт» дегенди билдирет. Мындай аталыштагы суу Чаткал өрөөнүндөгү Мыян-Кул суусу. Бул суунун өрөөнү бийик жана айыл-чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүгө ыңгайсыз болгондуктан, жайыт катары кеңири пайдаланылат. Мыян-Кул аталышы да ошол себептен. Ал эми биринчи компоненти болгон Миян - «орто» дегенди билдирет. Толук мааниси – эки тоонун ортосундагы жайыт жер.

Чил – тажик тилиндеги «кырк» санын билдирген сөз. «Чил» сөзү катышкан гидронимдер: Чачма-Чилдон, Чили-Сай. Экөө тең Ноокат районундагы суулар. Чачма-Чилдондун мааниси - кырк булак. Бул суунун өрөөнүндөгү булактардын так саны кырк болбосо да көптүктү билдирген маани катары кабыл алынып калган.

Көк-Арт - Фарсинин *кух* - тоо; жана кыргыздын *арт*-ашуу деген сөздөрүнөн аталган суунун жана ашуунун аттары. Мааниси «тоо ашуусу», «бийик тоодогу ашуу» дегенди билдирет [8].

Куршаб суусу жөнүндө жергиликтүү эл арасында мындай божомолдор бар: тажиктин «кур» - көр/сокур жана «шаб» - түн деген сөздөрүнөн алынган. Анын суусу адам караңгы түндө жолду көрбөгөн сыяктуу өз нугун өзгөртүп агат, ошол себептен Куршаб аталган - дейт Авазов Гүлбай (Лейлек району, Айкөл айылы).

Шаймерден – Фарсинин *шах* - падыша, *мордан* - эркектердин, башкача айтканда, эркектердин падышасы дегенди билдирет. Бул суунун мындай аталып калышын билүү үчүн тарыхка кайрылуу керек. Исламды кабыл алдыруу мезгилинде пайгамбардын күйөө баласы Азрети-Алини ушул жерге келген дешет. Аны эл арасында «эркектердин падышасы» деп аташкан. Экинчи варианты *шах* - падыша жана *мор*-жылан, жыландардын падышасы дегенди түшүндүрөт. Мындай аталып калгандыгы тууралуу жыландарга байланыштуу леганданы жергиликтүү жашоочу айтып берди (С. Абдураимов, Кадам-Жай району, Жаңы-Коргон айылы).

Араван-Сай – тажиктин *равон* – түздүктүү, кенен жер дегенин билдирет.

Монгол тилинен кирген гидронимдер

Сөөк – Жергиликтүү эл эмне үчүн бул сөз жер-суунун аты болуп калгандыгын билишпейт. Көпчүлүгү: илгери бир чоң жут болуп, мал көп кырылып, сөөгү жайнап

калган экен деген жоромол жоопту айтышат. Ал эми суунун эмне үчүн Кызыл-Сөөк болуп аталып калышын кээ бирөөлөр мал арыгынан өлүп жаткандыктан, эти желбей, ошол чийки бойдон жайнап калгандыгы менен түшүндүрүүгө аракет кылышат. Албетте, Сөөк гидронимин эч жүйөөлүү далилдер койбой туруп, кадимки сөөккө байланыштыруу адамды ишендире албай тургандыгы бышык. Анын үстүнө ушул эле сөөктүн бири-биринен ондогон, жүздөгөн километр алыстыктагы жерлерде кайра-кайра кайталай бериши жана бардыгында тең суулардын аттары болуп чыгышы ого бетер ойлондурбай койбойт. Бул биздин сөзүбүз эмес го деген шектенүүгө алып келет, тарыхый көз карашта кароого түртөт. Жогорудай көп ирет кайталоолор бул топонимдин монголчо *сувук* деген сөзүн жергиликтүү эл тарабынан өз тилинен ылайыкташтырып алган формасы экендигин ырастайт. Кыргызча бул сөз кадимки, көпчүлүккө белгилүү болгон сай деген терминге туура келет: сувук - «сухое русло водного потока; канава; ров».

Нура - монгол тилинде терең капчыгайды, суу жеп кеткен бийик кемерди, жарлуу жерлердин мүнөздөмөсүнө абдан туура келет. Мисалы, Ашымбай деген 85 жаштагы карыянын айтуусуна караганда бул жерлердин аттарын калмактар коюп кеткен. Сууларынын агымы абдан катуу киргенде жээгин уратып, жеп кетип турат. Нуранын бул мааниси В.А. Казакевич тарабынан жана Г.К. Конкошпаев тарабынан «ой, терең коо» маанисин берет деп ачык айкын көрсөтүлүп кеткен [4].

Коңур, Коңур-Суу - Исфаранын жана Кызыл-Суунун куймалары. Коңур - монгол тилиндеги көп маанилүү хонхор, ханхур,(терең коо, кемер) деген сөздүн кыргызча ыңгайлаштырылып айтылышы. Ушул сөз тутумунда болгон географиялык аттар көпчүлүк жергиликтүү информаторлордун сүрөттөөлөрүнө жана кээ бирлери чындыгында эле орографиялык жагынан ункур-чуңкуру көп, кокту-колоттуу, анчалык чоң эмес чуңкурлары, ойдуну бар, быткыл-сыткылдуу жерлер экендиги байкалат. Бул сөз хон деген унгудан чыгып, монгол тилинде *хон-хор* түрүндө туунду формасында гана сакталып калгандыгын монгол окумуштуусу Доржи Банзаров айрыкча белгилеп кеткен (Банзаров Д., 1955). Балким бул сөз бурят тилиндеги хонхор деген көп маанилүү сөздүн топоним түзүүчү кең, кеңири жайык деген мааниси менен байланыштуу болушу да мүмкүн. (Бурятско-русский словарь, 1973).

Оймерен – Козу-Баглан суусунун сол куймасы. Анын экинчи компоненти *мерен* - монгол сөзү. Кыргызчага которгондо чоң суулуу өзөндү, дарыяны айтышат. Бул суунун өрөөнү терең капчыгай аркылуу өтөт. Улан-Булак – Ала-Бука районундагы суунун аты. Монголдун *улаан* кызыл, кызыл суулуу булак деген сөзү. Анын суусунун кызыл түстө болушу өрөөнүндөгү кызыл чополор менен байланыштуу байыркы түрк тилдеринен кирген гидронимдер.

Чаткал – келип чыгышы боюнча бири-бирине такыр окшошпогон эки вариантта түшүндүрүлөт. Х.Х.Хасанов Шайх Сулайман Бухаринин сөздүгүнө таянып, Чаткал - түздүк эмес, капчыгайды, ашууну билдирет деп жазган (Хасанов Х.1965). Г.К. Конкашпаев казактын таштуу дөбө, көптөгөн капчыгайлары бар жай деген маанини берүүчү *чаткал, шаткал* сөздөрү менен байланыштырат.

Экинчи ойду М.С.Андреев айткан – *чаткал* дарваз гаворлорунда – калың ушул өрөөндө жыш өскөн кайың менен байланыштуу (Андреев М.С. 1925). Анын бул ою чындыкка көп жакындашпайт. Себеби биринчиден, Чаткал түрк тилдүү элдердин арасында кенири таралган, экинчиден, кайың көп өсүп, ошондон аталып калган деген акыйкатка туура келбейт. Кайың көп өскөн жерлер: Кайыңды ж.б деп коюлган.

Адабияттар

1. Исаев Д.И., Токомбаев Ш.Т., Алиев З.А., Мурзахметов С.М. Кыргызстандагы географиялык аттардын сөздүгү – Фрунзе.: АН Кирг ССР,1962.
2. Карамолдоев Ж.Ж. Суунун атын сурасаң. Заман Кыргызстан, №38,
3. Карамолдоев Ж.Ж. Суу таржымалы.: Заман Кыргызстан, №41, 1994.

4. Конкошпаев Г.К. Казахские пародные географические термины. - Известия АН КазССР, №99.серия, географическая,1951,вып.3.
5. Персидско-русский словарь. - М., 1972.
6. Сахарова О.Д. Ландшафты Алайской долины и ее районирование для целей сельского хозяйства. Фрунзе: Илим. 1973.
7. Таджикско- русский словарь. - М., 1954.
8. Умурзаков С.У. О киргизских географических терминах.
9. Хромов А.Л. Очерки о топонимии и микропонимии Таджикистана, вып.1. Душанбе ,1975.
10. Шульц В.Л. Реки Средней Азии. - Л., Гидрометеоздат, 196.

САЛТТУУ БИЛИМДЕР: ПРЕДМЕТ, БӨТӨНЧӨЛҮК (СПЕЦИФИКА) ЖАНА БӨЛҮШТҮРҮҮ (КЛАССИФИКАЦИЯ)

Аида Алымбаева,

*“Айгине” маданий-изилдөө борборунун кызматкери
(2010-жылдын мартына чейин),*

*Макс Планк (Германия) коомдук антропология
институтунун аспиранты*

«Айгине» маданий-изилдөө борбору 2010-жылдын башында “Кыргызстандагы салттуу билимдер” деген аталыштагы интернет-ресурсун ачты: www.tk.aigine.kg. Сунушталган веб-сайт Кристенсен (США) Фонду тарабынан колдоого алынган салттуу акылмандыкты сактоо жана кийинки муундарга өткөрүп берүү боюнча долбоордун жыйынтыгы болуп саналат жана аталган уюм тарабынан 2005-жылдан тартып Кыргызстандын ичинен чогулталган маалыматтарды интернет-окурмандарынын назарына сунуштайт. Ал маалыматтар Кыргызстандын аймагында жашаган элдердин биз элдик акылмандык же салттуу билимдер деп атаган нерселерин камтыйт. Азырынча анын тутумун кыргыз акылмандыгынын үлгүлөрү түзөт, бирок маалымат чогултулуу дагы да улантайлып жатат жана акырындап башка этникалык топтор дагы веб-сайтта сунушталат.

Долбоордун¹⁰ алгачкы максаты руханий билимди алып жүрүүчүлөр, ыйык жерлерге зыярат кылуу, элдик дарыгерлик, айтуучулук өнөр жана жаратылыш менен руханий нерсенин байланышын чагылдырган билимдерге байланыштуу билимдерди кагазга түшүрүү, ошол эле учурда мындай билимди алып жүрүүчүлөр менен байланыштагы адамдардын пикирлерин дагы угузуу болгон. Андайлардын катарына диний жана жарандык расмий салттардан тышкары турган, аны менен бирге көп учурда азыркы коомдо маргиналдык абалда турган адамдар кирет.

Бирок, «талаада» иштөө менен, салттуу акылмандыктын бөлүгү болуп эсептелген жаратылышты колдонуу, үй-бүлө, жыл санагы жана башкалар жөнүндөгү толгон-токой, берекелүү элдик билимдерден четте кала алган жокпуз.

Бул макала¹¹ “Айгине” борборунун изилдөөлөрүнүн негизинде турган терминдерди жана ага байланыштуу көйгөйлөрдү концептуалдаштыруу, ошондой эле көп жана ар түрдүү чогулган материалдарды түзүлүштөргө бөлүү үчүн аларды бөлүп чыгууга негиз

¹⁰ “Айгиненин” Кристенсен Фонду тарабынан колдоого алынган долбоорунун материалдары төмөнкү китептерде жарыяланган: «Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде» (Бишкек, 2007, англ. жана кырг. тилдеринде), «Ысык-Көлдөгү ыйык жерлер: касиет, зыярат, өнөр» (Бишкек, 2009, кырг., англ., орус тилд.).

¹¹ Автор Владислав Владимировича (Тремсе университети, Норвегия), Моргану Лиюга (Огайо мамлекеттик университети, АКШ), Анвар Мокеевге (Кыргыз-Түрк «Манас» университети, Кыргызстан), бул макаланы даярдоодо баалуу сунуштарын айткан жана башка кесиптештерге ыраазычылыгын билдирет.

түзүү максатын көздөйт. Бул макала толук академиялуу болууну максат кылбайт, анткени дүйнөдө ушул мезгилге чейин аталган тема боюнча жазылган бүтүндөй ири багаж али үйрөнүлө элек. Бирок макала тарабынан сунушталган жана интернет-ресурстун түзүлүштүк негизи болгон салттуу билимдерди бөлүп чыгуу үйрөнүлгөн маалыматтарга жана борбор тарабынан бир нече жылдар бою чогултулган маалыматтарга негизделген, алар борбордун автордук иши болуп саналат. Ага карабастан, мунун өзү иш үстүндөгү бөлүштүрүү, чогулган маалыматтарды андан аркы талдоонун жүрүшүндө өзгөрүүлөргө учурашы мүмкүн.

Терминология жөнүндө

Кесиптештер – мугалимдер жана илимпоздор менен пикирлешкен көп учурларда биз “жергиликтүү”, “салттуу”, “түпкүлүктүү”, “элдик” деген терминдерди колдонобуз. Бул терминдер канчалык деңгээлде бири-бири менен шайкеш келет жана алардын кайсынысы биз чогултуп жана интернет-ресурска жайгаштырып жаткан билимдерге карата колдонулса болот?

Салттуу нерселер мезгилдик чектер менен айырмаланат, салттуу болуп мезгил ичинде көп ирет кайталангандар эсептелет. Жергиликтүү болуп айкын бир жерге тиешелүү нерселер саналат. Англис тилинде native же indigenous деп белгиленген нерселерди орус тилине бир сөз менен которуу оңой эмес. Бул тубаса белгилерге дагы, белгилүү бир аймакка карата түпкүлүктүү, баштапкы нерселерге карата дагы тиешелүү. Башкача айтканда, native же indigenous тиешелүүлүк категориялары менен аныкталат.

«Айгине» муундан муунга берилген жана жоголуп кетиши мүмкүн катары коркунуч келтирген, бирок айрымдары тигил же бул себептерден улам кайрадан жаңырып жаткан, азыркы Кыргызстанда жашаган адамдардын турмушун тартипке келтирип келген жана азыр дагы аны жөнгө салып турган, жазылбаган билимдерди чогултат. Бул аймактарда тигил же бул элдик топторду атам замандан эле жергиликтүү деп ырастоо кыйын, анткени каалаган азыркы топ көп кылымдык, татаал, маданий тажрыйба алмашуу процесстеринин натыйжасында пайда болгон же бул аймакка жетишээрлик кийин гана келген. Анын үстүнө indigenous же «туземдик, аборигендик» термини колониялык багытка ээ, анткени ал нерсе колония кылып басып алуулардын мезгилинде колдонулуп баштаган. Качан өздөрүнүкүн өнүккөн деп эсептеген бир маданияттын өкүлдөрү алар үчүн жаңы жерге келгенде жана ал жерде мурдатан жашап келген элдерди туземдер же аборигендер деп атап, аны менен кошо аларда – туземдерде маданият жок деп, демек, өздөрүнүкүн “жогорку” деп ырасташкан. Ошондуктан биз ишибизде indigenous жана native – жергиликтүү, туземдик, аборигендик деген терминдерден баш тартабыз.

Бирок, мисалы, Американын же Африканын жергиликтүү элдеринин шартындагыдай башка дүйнөлүк контексттерде indigenous термини оң мааниде дагы колдонулаарын байкоого болот. Ошентип, ишмердигинин бир тармагы жергиликтүү элдердин адам укугун коргоо болуп саналган БУУда Хосе Мартинесом Кобо тарабынан бүгүнкү күнү эң релеванттуу деп саналган төмөнкүдөй аныктама берилген: «Жергиликтүү эл – бул баскынчылар басып киргенге жана колониялык система киргизгенге чейин болгон жана өз аймактарында өнүккөн, өздөрүн коомдун башка катмарларынан айырмалуу деп санаган, азыркы учурда бул аймактарда же бул аймактардын айрым бөлүктөрүндө тарыхый жолун жолдоочулукту сактаган жергиликтүү коомчулуктар, элдер жана улуттар. Алар коомдун үстөмдүк кылбай турган катмарларын түзөт жана өз ата-бабаларынын аймагын, өздөрүнүн элдик өзүнчөлүгүн сактап, өнүктүрүп жана болочок муундарга өзүнүн маданий өзгөчөлүктөрү, коомдук институттары жана укуктук системаларына ылайык эл болуп жашоосун улантууга негиз катары өткөрүп берүүнү

каалайт»¹². Бул аныктамадан улам, азыркы Кыргызстандын аймагындагы жергиликтүү (indigenous) элдердин болгондугу жөнүндө айтып кереги жок¹³.

«Жергиликтүү» (local) деген термин өзүндө биз үчүн маанилүү болгон убактылык жагдай же жолун улантуучулук, муундан муунга “берүүчүлүк” деген жүктөрдү алып жүрбөйт. Бирок белгилүү бир аймакта жашаган коомчулуктар өздөрүнүн салттуу билимдерине ээ экендиги анык.

“Салттуу” деген термин биз чогулткан билимдерге көбүрөөк айкалышат. Албетте, салттуулук үчүн мындан дагы тагыраак аныктама бергенге аракет кылып көрсө болот: салттуу болуш үчүн ал нерселер канча кылымды карытып, канча муундун билимин камтышы керек? Бирок биз салт деген азыркы феномен экендигин, анткени ал дайыма азыркынын таасири жана тигил же бул жердин шарттарынан улам өзгөрүлүп, бирок анын мааниси ошол боюнча кала берет деген түшүнүктөн улам, андай катуу эрежелерди карманбайбыз. Ошентип, ыйык жерлерге зыярат кылуу салт катары байыртан бар, бирок ал болуп жаткан өзгөрүүлөргө ылайык трансформацияланат. Ошентип, зыярат кылууга карата исламдын таасири биздин контекстте ушунчалык чоң болду, анткени айрым учурда айырмачылыгы анык көрүнсө деле исламга чейинки жана исламдык сапаттарга бөлүү мүмкүн эмес, анын зарылчылыгы дагы жок. Совет мезгилинде зыяратчыларга ыйык жерлерге жашырын барып, ырым-жырымдарды түнкүсүн аткарганга туура келген¹⁴. Бүгүн бул салт жалпы “кайра исламдаштыруунун” шартында “классикалык” же канондук исламдын жана “элдик” делген исламдын талаптарынын ортосундагы көрүнүш катары көрүнөт. Бул процесстин жыйынтыгында зыярат кылуу тажрыйбасында бир нерсе өзгөрөөрү анык, бирок тажрыйба өзү сөзсүз кала берет.

Азыркылык жагдайы алтайлык илим адамы, бир эле учурда салттуу билимдердин алып жүрүүчүсү Данил Мамыев тарабынан 2009-жылдагы биздин маектерибиздин биринде баса белгиленген. Ал академиялык билимдер бизге чейин жазылып калгандардын негизинде түзүлөөрүн айткан. Адам, өзүнүн эмгегин түзүш үчүн, өзүнө чейин жазылган көптөгөн эмгектерди окушу, иштеп чыгышы, андан кийин гана, эгерде колунан келсе, өзүнүн жаңы нерсесин кошууга тийиш. Салттуу билимдер ар дайым жаңыланып турат жана предмет-процесс жөнүндө белгилүү нерселерди окуп чыгууну талап кылбайт. Биз муну мындайча түшүнөбүз, мисалы, шарттуу түрдө дыйканды алсак, ал бала кезинен атасына жардам берип, айталы, күрүч өстүрүүнү билет. Бир жылкы кургак жайда ал нымды чогултуу үчүн кленканы пайдаланып жатып, жакшы түшүм алып, бул тууралуу өз уулуна жана досторуна айтып берет, ал эми кийинки жайда бүтүндөй коомчулук бул ыкманы колдонот.

Ошентип, **салттуу** деп биз белгилүү бир аймакта жашаган (жашоо узактыгынан көз карандысыз түрдө) коомчулуктардын (этникалык топтордун же элдердин) тажрыйба жолу (же түз катышуусу) аркылуу же устаттан шакиртке (*устат-шакирт* институту) берилип жүрүп отурган, бирок учурдагы шарттарга ылайык өзгөргөн жана аталган коомчулуктун руханий жана оокат-тиричиликтик турмушун тартипке келтирип жана жөнгө салган билимдери эсептелет. Оозеки окутуу салттуу билимдерди берүүнүн же, тагыраак айтканда, билимдерди салттуу берүүнүн маанилүү бөлүгү болуп саналат. «Айгине» көпчүлүк учурда өз изилдөөлөрүндө билимдерди берүүнүн ушул жолуна көңүл бурат.

Бөтөнчөлүк: билимдерди берүүнүн ыкмалары жана бул билимдерди алып жүрүүчүлөрдүн ролу жөнүндө

¹² БУУнун жергиликтүү элдердин маселелери боюнча Туруктуу Катчылыгынын Обзордук документинен, <http://www.un.org/> 4.11.09.

¹³ Экинчи жагынан, советтик мезгил бардык башка түп-тамырынан берки таасир этүүлөрү менен катар, титулдук улут түшүнүгүн калыптандырды, башкача айтканда, республика ал элдин аты менен аталат жана ал эл расмий түрдө ошол аймактын жергиликтүү эли болуп эсептелет.

¹⁴ Бул тууралуу караңыз: Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде. Башкы. ред. Айтпаева Г.А. – Бишкек: «Айгине» маданий-изилдөө борбору, 2007. – 332-351-бб.

Биз салттуу деп атаган билимдерди түшүнүүдөгү бир кыйла маанилүү жагдайларга көңүл буруу керек. Бул – алардын берилиш жолдору. Салттуу билимдерди, айталы, илимий билимдерден айырмалап турган нерсе – бул белгилүү бир аймакта жашаган топтордун билимдери академиялык билим сыяктуу кеңири жайыла албагандыгы. Академиялык делген билимдер басма сөз, ММК, почта, Интернет сыяктуу азыркынын жетишкендиктери аркылуу азыр планеталык деңгээлде жайылтылууда жана планетанын ар кайсы чекитиндеги адамдар жердин башка чекитиндеги адам тууралуу жазылган бир нерсени таап, окуй алат. Салттуу билимдер берүүнүн мындай жолдоруна ээ болгон эмес, боло дагы алышпайт, анткени салттуу түрдө (кандайдыр тавтология үчүн кечириңиздер) мындай билимдер оозеки берилген жана алардын берилишинин маанилүү шарты түз катышуу (биз өзүбүздүн аныктамабыз менен жогоруда белгилегендей) болуп саналат.

Анын үстүнө тигил же бул топтун - элдин билимдери алар жашаган белгилүү бир шарттардан көз каранды, ошондой эле көп учурда ар бир коомчулуктун салттуу акылмандыгынын көрсөтүүчүсү болуп саналган тил менен өз ара байланыштуу. Ошондуктан, 2009-жылдын октябрындагы маегибизде антрополог Морган Лию белгилегендей, кыргыз, өзбек, казак, ж.б.лардын салттуу билимдери окшоштуктарга, аны менен бирге айырмачылыктарга ээ. Аны менен бирге Морган жергиликтүү жана глобалдык билимдердин ортосунда дал ошол алардын жайылышынын ыкмаларынын жана кенендигинин негизинде айырмачылык табат.

Кызыктуу байкоомду бөлүшөйүн. Бир жолу менин атам *санжырадан* – кыргыздардын оозеки генеалогиясынан кызыктуу нерселерди айтып берди. Ал бул тарыхтарды кайдан билээрин сураганда, ал: «Окугам», - деди. Жазуу жана басма иши оозеки уламаларды жазып калууга чоң салым кошту, мунун өзү советтик жана пост-советтик учурда салттуу билимдерди берүү жолдоруна жаңы элемент киргизди. Ошондо салттуу билимдер үчүн драмалык өзгөрүүлөр болду. Совет мезгилинде салттуу (жана орустун эмес) маданиятка киргизиле тургандардын көбү “артта калуучулук” катары каралган, илим салттан бөлүнгөн жана шаар айылдан кескин айырмаланып баштаган. Бул айырмачылык көп жагынан “салт” (биздин учурда: эски) жана “заманбап” (мында: жаңы, көбүрөөк өнүккөн) дихотомиясына негизделген (жана анысын улантып жатат)¹⁵. Жыйынтыгында билимдерди муундан муунга берүү процессинде кайгылуу жарылуу, же айрым маданий контексттерде тыныгуу жүрдү. Ошондуктан бүгүн көптөгөн кыргыздар, эң башкысы, айылда өскөндөр айылдын тургуну үчүн элементардык көп нерселерди билбейт. Бул жагдайда *санжыраны*, салттар менен ырым-жырымдарды этнографиялык сүрөттөп жазуу салттуу билимдерди берүүнүн бул тизмегин сактоодо чоң мааниге ээ. Ошондуктан менин атам тарабынан окулган, бирок кийин ал тарабынан оозеки, өз көрүүсү менен (тигил же бул деталдарды бөлүп чыгуу, өзүнө жакын каармандарды баалоо жагынан анча-мынча алымча-кошумча кылып жиберүү) көз алдына келтирген тарыхты биз батыл эле салттуу жол менен берилген билимдерге кошо алабыз. Мындай шартта биз берүүнүн: оозеки салттуу жана жазуу (окулган), бирок андан кийин оозеки келтирилген жана өз алдынча интерпретацияланган эки формасынын айкалышы жөнүндө сөз кылсак болот.

Биз тарабынан чогултулган маалыматтар жайгашкан веб-сайтты түзүү, аны менен салттуу билимдерге он-лайн форматындагы электрондук тариз (форма) берүү салттуу билимдерди сактап калуунун жаңы жолу болуп саналат. Салттуу билимдер менен иштеген тигил же бул уюмдун, эң башкысы, англис тилдүүлөрдүн, маалыматтарын табууга боло турган веб-сайттар бар. Биздин веб-сайт болсо – Кыргызстандын элдеринин салттуу-билимдери түздөн-түз үч тилде жазылып алынган Кыргызстандагы алгачкы сайт.

Биз сунушталган веб-ресурс окурмандардын «диапазонун» дагы, жана ага ылайык салттуу билимдер жөнүндөгү пикир алышуу мүмкүндүгүн дагы кеңейтет. Ошентип,

¹⁵ Акыйкаттык үчүн белгилеп кое турган нерсе, “айыл-шаар” бөлүнүшү советтик гана “ойлоп табуу” эмес, ал технологиялардын өнүгүшүнүн, эң башкысы шаарларда индустриянын, жогорку окуу жайлардын ж.б. топтолушунун жыйынтыгында болгон жана боло турган глобалдуу процесс болуп саналат.

салттуу билимдерди жазып алуу алардын өмүрүн интервью алынган учурдагыдай сактап калат деген аргументтер негизсиз, анткени ал өмүрдүн дүйнөлүк алмашуу контекстинде, ошондой эле өз эмгектерин биздин материалдардын негизинде жаза турган изилдөөчүлөрдүн иштеринде улантылаарына үмүт бар.

Мындан тышкары, биз ар түрдүү маданияттардын өкүлдөрүн бириктире турган веб-сайтыбыз бири-бири үчүн дүйнө ачып бере турган өз алдынча жабдык болуп берет деп ишенебиз. Бул өзгөчө өсүп бараткан улуттук маанай менен агымдардын контекстинде мааниге ээ. Биздин өлкөдө мындай маанайлардын бир көрүнүшү болуп кыргыз элинин уникалдуулугуна жана дүйнөнү сактап калуудагы анын миссионердик ролуна ишенүүчүлүктүн өсүп бараткандыгы саналат, а чынында мындай агымдар пост-советтик дагы башка өлкөлөрдө өнүгүп жатат. Биз веб-сайтыбыз аркылуу биз менен дүйнөнүн башка чекиттериндеги адамдар байланышка чыгат жана өзүнүн маданиятындагы маалыматтар менен бөлүшөт, ага ылайык болгон маданияттардын ар биринин уникалдуулугун аңдоо үчүн мейкиндик болот деп ишенебиз.

Биздин интернет-ресурста айылдын да, шаардын да тургундарынын үндөрү камтылган, жаштардын да, улуулардын да, карыялардын дагы ойлору бар. Алар – элдик дарыгерлер, врачтар, малчылар менен бизнесмендер, манасчылар, акындар жана үй кызматындагы аялдар. Алар – өздөрүнүн тажрыйбалары же мурас катары ген аркылуу, ошондой эле ата-энелери менен устаттарынын тарбиясы жана окутуусу аркылуу алган билимдери тууралуу айтып бергендер.

Муну менен биз дайыма көңүл бура турган маанилүү учурду белгилейбиз. Бул – ал билимди алып жүрүүчүнүн өзү аны кандай баалайт, баштан кандай өткөрөт, ага ылайык тигил же бул маалыматты кандай калыбына келтирет. Мындан анын коюлушу же анын басымы, ага ылайык, бул маалыматтын айтылуу, таасир берүү, башкача ой жүгүртүү, басым өзгөчөлүгү көз каранды. Ошонун өзү менен биз билимди берүүдөгү жана аны өздөштүрүүдөгү маалыматчынын активдүү ролун баса белгилейбиз. Ошондуктан (салттуу билимдерди алып жүрүүчүлөрдүн укуктарын коргоого байланышкан бир катар себептерден улам) ысымдарын ачык айтпоону, өзгөртүп коюуну суранган айрым адамдарды эске албаганда, биз бардык маалыматчылардын аты-жөндөрүн өзүндөй бердик.

Салттуу билимдерди бөлүп чыгуу

Дүйнө, жаратылыш, чарба, руханий нерселер жөнүндөгү кылымдар бою толтурулган билимдердин океанын, биздин жашообузду байкалтып башкарып келе жаткан билимдердин океанын иш жүзүндөгү максаттардан улам кандайдыр бир иретке келтирүү зарылдыгы болгон. Албетте, иретке келтирүү деген шарттуу түрдө, анткени дербишчиликти көзү ачыктыктан же жылнаамалык билимди жаратылыш жөнүндөгү билимдерден эң кылдат бөлүп чыгуу мүмкүн эмес. Бизге жетиштүү адабияттардын жана колдогу биз чогулткан материалдарга таянып, негизинде веб-сайт түзүлгөн төмөнкү бөлүштүрүүнү сунуш кылабыз.

Сайт негизги үч блоктон турат: 1) салттуу руханий тажрыйбалар; 2) салттуу экологиялык билимдер; 3) коомдун, үй-бүлөнүн жана чарбанын уюштурулушу жөнүндөгү салттуу билимдер.

1) Салттуу руханий тажрыйбалар.

Биз буга элдин ыйык билимдери менен, руханий нерселер менен, тиешелүү ырым-жырым, жөрөлгөлөр менен байланышкан бардык маалыматтарын киргиздик. Ыйык жерлер Кыргызстандын аймагында жашаган элдердин байыркы руханий тажрыйбаларынын квинтэссенциясы жана көрүнүшү (дайыма жаңыланып, ыңгайлашып турган) катары жана *кыргызчылык* салттуу (бирок адамзат турмушунун бардык чөйрөлөрүндө жүрүп турган өзгөрүүлөрдү чагылдырган), өзүндө руханий жана ырым-жырымдык тажрыйбаларды камтыган институт катары бул блоктун негизи болуп саналат. Ушул эле жерге салттуу же элдик медицина дагы кирет, анткени анын негиздеринде,

айрыкча, кыргыздын элдик негиздеринде, рухтардын, жогорку күчтөрдүн жардамы менен дарыгерлик кылуу принциптери жатат.

Пост-советтик Кыргызстанда биздин аймакта бүгүнкү күнгө чейин топтолгон ислам салттарынын “тууралыгы” жөнүндөгү татаал, көп маанилүү дискурс жүрөт. Негизи оппозициялардын бири катары *кыргызчылык* менен *мусулманчылык* чыгат, мунун биринчиси экинчиси тарабынан “чыныгы эместиги” жагынан күнөөлөнөт. Бул алардын ыйык жерлерге зыярат кылуусу жана элдик дарыгерлик менен алдын ала айтуучулуктун кеңири жайылган тажрыйбасы менен байланышкан. Бул «талаш-тартышка» көп сандаган материалдар арналган. Бул бөлүмгө манасчылар менен акындардын, ошондой эле өнөрдүн башка түрлөрүнүн өкүлдөрүнүн баяндары киргизилген. Дегеле кыргыздын салттуу маданиятында айтуучулук жана талант *касиет* (жогортон берилген нерсе) жана *аян* (*касиетти* алып жүрүүчүлөргө тушүндө же өң-түш абалында жогортон берилген белги) түшүнүктөрү менен тыгыз байланыштуу. Жолун жолдоочулук, жогоруда айтылгандай, салттуу билимдердин негизги көрүнүштөрүнүн бири болуп саналат. Руханий жана айтуучулук тажрыйбаларда *устат-шакирт* институту руханий салттуу билимдерди алып жүрүүчүлөрдүн калыптанышында эң негизги болуп келген жана ошол тейден кала берет. Ушул эле жерге руханий кабар жаатында алынган маалыматтарды камтыган материалдар дагы киргизиди. Биздин борбордун иштеп баштаган алгачкы айларынан тартып бизге адамдар келип, өздөрүнүн кол жазмаларын же жогортон берилген акылдардын негизинде жазып чыгарган китептерин алып келишет.

Башка эки блок бир көз менен караганда дайым эле руханий нерселер менен түзмө-түз байланышта болбогон, бирок адамдардын күнүмдүк турмушунун негизин түзгөн жана түзө турган сыяктуу болгон маалыматты карайт. Бул жерден советтик мурас, ошондой эле, бүтүндөй алганда, фактылык принциптерге негизделген заманбап академиялык билимдердин таасири биздин сайттын маалыматтарынан оңой байкалаарын белгилөөгө болот. Жогоруда белгиленгендей, совет мезгилинде илимий нерселер салттуу нерселерден бөлүнгөн. Бирок ошол эле учурда салттуу нерсенин өзүнүн ичинде дагы ажырым жүрдү: салттуу материалдык жана салттуу руханий деп бөлүнгөн. Мындан улам дүйнөнү анын бүтүндүгүндө жана руханий нерселер менен байланышта кабылдоо жана түшүнүү жоголгон. Мунун өзү биз алардын “салттуулугуна” күмөн салып, бул эки блокко кандай маалыматтарды камтыгандыгыбызга нааразылык айтуучулар үчүн дагы бир аргумент болуп бериши мүмкүн. Биз холицистикалуулукту салттуу акылмандыктын критерийи деп билсек дагы, ага карабастан берүүнүн салттуу жолу менен алынган жана бүгүнкү күнү тигил же бул коомчулуктун күнүмдүк турмушунун негизин түзгөн каалаган билимдерди биз салттуу болот деп эсептейбиз.

2) Салттуу экологиялык билимдер.

Бул шарттуу аталыш жаратылыш менен өз ара мамилени чагылдырган маалыматтарды бириктирет. Бул – жайыт, суу сыяктуу жаратылыш ресурстарын колдонуу жөнүндөгү, жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөлөрүнүн байланышы жөнүндөгү билимдер. Бул - айлана-чөйрөнүн аңчылык, мал чарбачылык жана жер иштетүү сыяктуу шарттары менен шартталган чарба иштерин жүргүзүү жөндөмдөрү жөнүндөгү жергиликтүү тургундардын билимдери. Бул – жаратылыш кырсыктары менен коомдук кризистердин алдын алуунун, андан коргонуунун мүмкүн болгон салттуу жолдору, ошондой шарттар учурунда жашоого ыңгайлашуу жөнүндөгү билимдер, мындай шарттарда айлана-чөйрө аз эмес роль ойнойт. Ушул эле жерге биз, шарттуу түрдө айтканда, техникалык революцияга чейин адамдарда калыптанган, бүгүн жоголуу коркунучунда турган билимдерди коштук. Бул – дүйнөнүн келип чыгышы жана түзүлүшү жөнүндөгү билимдер. Ошондой эле элдик жылнаама менен климат тууралуу элдик таанымды дагы киргиздик.

3) Коомду, үй-бүлөнү жана чарбаны уюштуруу боюнча салттуу билимдер.

Бул блок коомдук түзүлүштү жөнгө салуучу билимдерди камтыйт. Бул – башкаруу менен элдик укуктун салттуу системасы боюнча материалдар. Бул тууганчылык жана үй-бүлө системасы жөнүндөгү маалыматтар *санжыраны* жана бала тарбиялоодогу салттарды дагы камтыйт. Бул – убакыттын, узундуктун, салмактын салттуу өлчөмдөрү жана элдик картография. Андагы айрым терминдер бүгүн кадимкисиндей колдонулат. Айталы, *чакырым* салттуу турдө адам үнү жете турганчалык, болжол менен верстка (1.07 кмге) тең чакырымды түшүндүрөт. Бүгүнкү күнү бул термин кыргыз тилинде километр деген сөздү алмаштырат. Тиричиликтин түзүлүшү жана анын даярдалыш билимдери үчүнчү бөлүктүн башка маанилүү бөлүмүн түзөт. Боз үй көчмөндөрдүн турак-жайынын жөн гана салттуу таризи эмес, ал ошол эле учурда дүйнөнүн салттуу картинасын чагылдырат, боз үйдүн ар бир элементи өз алдынча мааниге ээ. Тарбиялоочу жана дүйнө түзүлүшү жөнүндөгү салттуу билимдерди ишке ашыруучу институт катары элдик оюндар дагы үчүнчү блокто камтылган.

Корутунду катары эки жөнөкөй нерсени белгилөөгө болот. Биринчиси, «Айгине» 2005-жылдан бери - Талас, 2006-жылдан - Ысык-Көл, 2009-жылдан - Жалал-Абад, 2010-жылдан - Ош областтарында иштеп келатат. Ошондуктан веб-сайтта сунушталган негизги материалдар бул областтардын тургундары жана ал жерлерден чыккан адамдар тарабынан айтылып берилген. Келечекте Кыргызстандын бардык сегиз областынан тең материалдарды сунуштоого үмүт бар. Экинчиси, «Айгине» бул жылдар ичинде негизинен руханий практиктерди изилдөөгө көңүл бурду, ошондуктан веб-сайтта азырынча көбүрөөк толук сунушталган биринчи блок болду. Бирок иш улантыып жатат жана акырындык менен бардык блоктор менен бөлүмдөр боюнча материалдар толтурулмакчы.

Биз өз билими менен бөлүшкүсү келген бардык кызыгдар адамдарды чакырабыз. Сиздер office@aigine.kg сайтына кат жазыңыздар.

Бул макаланы даярдап жаткан учурда окуган адабияттар:

1. Жергиликтүү элдерди туруктуу өнүктүрүү үчүн салттуу билимдердин мааниси: Жергиликтүү элдердин уюмдары үчүн салттуу билимдерди чогултуу, документтештирүү жана колдонуу боюнча колдонмо. Түзүүчү О.Мурашко. – М., 2007. –3-4-бб.
2. Шарахматова В. Салттуу экологиялык билимдер менен иштөө боюнча усулдук сунуштар.– Петропавловск-Камчатский, 2008. –4-10-бб.
3. Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders: WIPO Report on Fact-Facing Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998-1999). Geneva, April, 2001, pp. 22-25.